

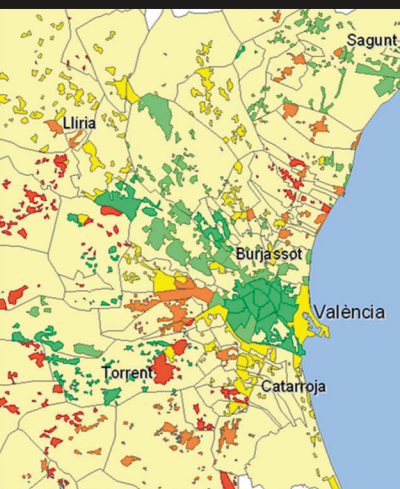
Luis del Romero Renau

Planificació i govern del territori a l'arc mediterrani espanyol

Noves i velles respostes en un context globalitzat

Estudios y documentos

3

PUV

Planificació i govern del territori a l'arc mediterrani espanyol

Noves i velles respostes en un context globalitzat

Luis del Romero Renau

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
2008

Col·lecció: Desarrollo Territorial
Serie Estudios y Documentos, 3
Director: Joan Romero

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Del text: Luis del Romero Renau, 2008
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2008

DOI: <http://dx.doi.org/10.7203/PUV-OA-8044-4>

ISBN: 978-84-370-7314-9 (Paper)
ISBN: 978-84-370-8044-4 (PDF)

Edició digital

Índex

I PLANTEJAMENT DE LA RECERCA	7
1. Qüestions bàsiques	7
1.1. Hipòtesi, objectius de la tesi i definicions	7
1.2. Justificació de la recerca i del seu disseny	9
II FONAMENTS TEÒRICS	13
1. El territori de la societat informacional: nous processos, velles lògiques	13
1.1. De la ciutat màquina a la ciutat espectacle	13
1.2. De les jerarquies urbanes a les xarxes de ciutats: l'Arc Mediterrani	20
1.3. El món rural: desaparició, adaptació i renaixement	23
1.4. Els espais intermedis o «entreciutats»: entre allò local i global, entre l'espai i el temps, entre el camp i la ciutat	27
2. Els nous paradigmes de la planificació i el govern davant l'era de la informació	32
2.1. Davant el govern jeràrquic de l'Estat-Nació, la governança territorial i metropolitana	32
2.2. Davant la crisi de la funció planificadora, la planificació estratègica	38
2.3. Davant el mite del desenvolupament, el desenvolupament sostenible	42
2.4. Visió crítica de les noves respostes	45
III INTRODUCCIÓ A L'ARC MEDITERRANI ESPANYOL	49
1. L'Arc Mediterrani. La realitat d'un mite	49
1.1. Nocions i delimitacions	49
1.2. Context polític i territorial actual	52
IV GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS METROPOLITANS CONSOLIDATS: LA REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA	57
1. Introducció	57
1.1. Marc geogràfic	57
2. Anàlisi de dinàmiques territorials	58
2.1. El canvi de model territorial de la RMB I: del model econòmic industrial al model Barcelona	58
2.2. El canvi de model territorial de la RMB II: La metropolitanització del territori i la dispersió residencial entre el camp i la ciutat	64
3. Anàlisi de polítiques i iniciatives de planificació innovadores a la RMB	75
3.1. Els plans estratègics de Barcelona	76
3.2. La planificació integrada del litoral	86
4. Recapitulació i conclusions parcials	101
V GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS RURALS EN CRISI: LA SERRA DEL CADÍ AL PIRINEU CATALÀ	105
1. Introducció	105
1.1. Marc geogràfic	105
2. Anàlisi de dinàmiques territorials I: despoblament i canvi de model territorial	107
2.1. Model territorial tradicional, precapitalista o de subsistència	108
2.2. La irrupció del model fordista i el procés de declivi rural i despoblament	113
2.3. El model territorial actual i el problema del despoblament de cara al futur	125

3. Anàlisi de dinàmiques territorials II: més reptes per al govern del territori	131
3.1. La metropolitanització del Pirineu. La fi d'un món rural?	131
4. Anàlisi de polítiques i iniciatives innovadores per al Pirineu català	137
4.1. El nivell local: Municipis, comarques i diputacions	137
4.2. Les polítiques de la Generalitat	143
5. Recapitulació i conclusions parcials	150
VI GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS METROPOLITANS	
EMERGENTS: LA REGIÓ URBANA DE VALÈNCIA	153
1. Anàlisi de dinàmiques territorials	153
1.1. El canvi de model territorial de la RMV: de la ciutat administrativa i industrial a la ciutat-espectacle quaternària i logística	158
1.2. Processos de dispersió i desconcentració urbana. La metropolitanització del territori: el preu de l'habitatge com a base per al model territorial metropolità	163
1.3. Sostenibilitat del medi ambient i protecció del paisatge	180
2. Anàlisi de polítiques i iniciatives de planificació innovadores a la RMV	189
2.1. Les estratègies de València	189
3. Recapitulació i conclusions parcials	204
VII GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS RURURBANS	
DINÀMICS: EL LITORAL D'ALMERIA-MÚRCIA	211
1. Introducció	211
1.1. Justificació de l'àmbit d'estudi	211
1.2. Marc geogràfic	213
2. Anàlisi de dinàmiques territorials: transformacions territorials profundes al nou «Sunbelt»	215
2.1. El procés d'urbanització i la incipient «urbanització»: Del despoblament i declivi rural al redescobriments del Litoral d'Almeria – Àguilas	216
2.2. L'aigua a Almeria i Múrcia: el conflicte permanent	236
3. Anàlisi de polítiques i iniciatives innovadores	243
3.1. L'Ordenació del Territori del Levante Almeriense	244
3.2. El govern del territori a espais naturals: el parc natural del Cap de Gata-Níjar	257
3.3. Els partenariats públics-privats a l'Arc Mediterrani espanyol	271
4. Recapitulació i conclusions parcials	283
VIII CONCLUSIONS GENERALS I PROSPECTIVA	287
1. Conclusions generals sobre les dinàmiques territorials: velles lògiques més crítiques	287
2. Conclusions generals sobre la planificació i govern del territori: noves respostes a debat	292
2.1. Sobre la planificació del territori	292
2.2. Sobre el govern del territori	297
IX BIBLIOGRAFIA I FONTS	301

I Plantejament de la recerca

1. QÜESTIONS BÀSIQUES

1.1. Hipòtesi, objectius de la tesi i definicions

El present treball parteix d'una pregunta molt oberta i senzilla, que és tal i com deu començar qualsevol recerca científica:

Què hi ha hui de nou en la planificació i govern del territori i quins efectes té això que hi ha de nou?

Tenim el què i el quan, però encara falten l'on, com i per què, que anirem desgranant a poc a poc en aquesta introducció. En primer lloc podem aprofundir un poc més en el què a partir de tres qüestions més que aclareixen unes quantes coses en quant a què busquem en aquesta recerca:

Amb el nou escenari de la globalització i l'era de la informació, què ha canviat en el territori?

Davant aquest nou context s'han adaptat o canviat les estructures i cultures de govern?

Quines respostes s'estan donant i quins efectes tenen?

Per tal de respondre a les preguntes que ens acabem de fer, proposem una hipòtesi general. La verificació d'aquesta hipòtesi constitueix la meta general d'aquest treball:

Europa està experimentant una transició cap a la societat de la informació, dins de les velles lògiques del capitalisme, la qual cosa comporta el reforçament i l'evolució d'antigues dinàmiques territorials que semblaven superades, i l'aparició d'algunes noves. Es tracta d'una transició que afecta profundament l'estructura socioeconòmica i equilibri ambiental dels territoris, la manera de governar-los i fins i tot d'estudiar-los. Davant d'això, es donen noves respostes, els efectes de les quals, en línies generals i en comparació amb altres àmbits territorials, han estat fins al moment poc significatius en comparació amb els recursos dedicats, i la necessitat de canvi que l'actual context geopolític, ambiental i econòmic requereix.

Per poder arribar a aquesta meta necessitem una sèrie d'objectius operatius que enunciem tot seguit:

- Establir un marc teòric centrat tant en els canvis que aquest trànsit cap a l'era de la informació comporta sobre el propi territori com en la manera de conceptualitzar-lo i estudiar-lo.
- Fer una anàlisi d'algunes de les grans dinàmiques territorials que són crítiques per al futur de l'Arc Mediterrani, i Espanya per extensió, les quals incideixen sobre els tres grans objectius de la sostenibilitat: la cohesió social, la competitivitat econòmica i la protecció del patrimoni i del medi ambient.
- A partir de les anàlisis de dinàmiques territorials i de l'estudi de l'entramat jurídic existent a les diferents comunitats autònomes que conformen l'Arc Mediterrani, debatre fins quin punt estan transitant i adaptant-se els diferents territoris al nou cicle capitalista del paradigma informacional.
- Avaluar comparativament si noves i velles estructures de govern i instruments de planificació són hui en dia efectius per gestionar satisfactòriament les dinàmiques territorials analitzades i aventurar quins són els factors que poden estar incidint en l'èxit o fracàs d'una determinada iniciativa.

En definitiva volem analitzar quines noves respostes s'estan donant des de les distintes administracions del territori per afrontar velles dinàmiques territorials crítiques com el despoblament rural, la dispersió i explosió urbana, la crisi industrial i del sector primari, l'esgotament del recurs aigua, la depredació del litoral i la pèrdua de paisatges, entre d'altres a unes àrees d'estudi que es poden considerar com a representatives de tots els tipus de territoris que podem trobar hui en dia a l'Arc Mediterrani. Aquest és l'àmbit d'estudi escollit, un dels espais puntals en el desenvolupament econòmic a Espanya, que no correspon, com ja hem exposat abans amb cap delimitació administrativa concreta ni Estatal ni regional. Amb el mínim possible de casos d'estudi tractem d'abastar un àmbit tan heterogeni com és el litoral que recorre Catalunya, País Valencià, Múrcia i Andalusia.

Parlem al llarg del treball de "dinàmiques territorials", és a dir, processos de canvi profunds, socials i econòmics, amb moltes dimensions i una plasmació molt clara i profunda sobre l'espai, el territori. Aquestes dinàmiques territorials són generades per unes "forces motrius" que responen a les velles lògiques del sistema capitalista, renovades i reactivades amb el nou paradigma informacional.

Per altra banda fem el terme "govern" en el sentit més pràctic del terme, entès com a gestió a partir de decisions preses en un determinat sistema institucional, que tenen un impacte directe

sobre el territori i els seus fluxos (d'energia, aigua, fauna, flora, persones, capitals, mercaderies, informació etc.). Parlem de planificació con una eina en el govern del territori, però també de govern en sí mateixa, perquè en algunes ocasions, més que estudiar un instrument de govern, analitzarem la forma de governar en general, a un territori concret.

Per últim, a partir de la consideració de gestió innovadora com a un conjunt de modes de parlar i actuar sobre el territori que en el context en el qual ens movem ha estat poc explorat, s'han assumit com a plans o experiències innovadores en ordenació del territori aquests tipus:

- Plans Territorials Supramunicipals Estratègics.
- Plans Territorials Supramunicipals Integrals.
- Plans Territorials Transfronterers.
- Plans de Gestió Integrada del Litoral
- Qualsevol altre pla on destaque la cooperació territorial, l'aplicació dels objectius de l'ETE o que tracte aspectes del territori poc estudiats com el paisatge, el litoral o algunes àrees rurals.

1.2. Justificació de la recerca i del seu disseny

L'àrea central d'estudi ha estat l'Eix Mediterrani Espanyol. Es podria haver fet una anàlisi a nivell de tot l'Estat, però el nostre interès era que es poguera fer una anàlisi més acotada en l'espai que permetera treballar a escales locals, parlant amb actors locals, metropolitans i regionals, i fer això per a tot l'Estat hauria sigut simplement inabastable per a aquest exercici de recerca. Per altra banda a l'apartat de teoria es parla de l'emergència de les xarxes de ciutats i les metròpolis com nous actors internacionals sobre els Estats i regions, i seguint aquesta lògica ens hem volgut centrar en l'anàlisi d'una xarxa incipient de ciutats com és l'Eix Mediterrani. Un dels problemes immediats és la delimitació d'aquest eix, aspecte que discutim al llarg del text, però en principi vam incloure totes les Comunitats Autònomes amb litoral mediterrani excepte Balears que seria un cas especial.

El problema major era quins territoris seleccionar d'aquesta enorme i heterogènia àrea per tal que aquests foren representatius i poder tractar d'establir alguna conclusió generalitzable. A partir de la consulta de treballs de caracterització funcional i territorial a Espanya com el de Troitiño (TROITIÑO, M. A et al., 2002) i tenint en compte les argumentacions seguides a l'apartat de teoria sobre les relacions entre espais rurals i urbans vam optar finalment per seleccionar quatre àrees d'estudi ben diferents per tal de tenir un ventall el més ample possible de tipologies de territoris.

ÀREA D'ESTUDI	CARACTERITZACIÓ FUNCIONAL
Serra del Cadí (Lleida /Barcelona)	Àrea muntanyenca rural regressiva però amb un cert dinamisme i potencial mediambiental i cultural
Litoral Almeria - Águilas (Almeria / Múrcia)	Àrea rururbana litoral dinàmica de vitalitat agrària i expansió de la multifuncionalitat
Regió Urbana de València	Regió metropolitana de grandària mitjana en procés de consolidació
Regió Urbana de Barcelona	Regió metropolitana de grandària important consolidada

Figura 1: Tipologia de territoris seleccionats.

Des d'una escala qualitativa, hem analitzat el territori des d'àrees més rurals i allunyades dels grans centres econòmics i urbans fins a territoris més urbans, urbanitzats i globalitzats. Com a primera àrea d'estudi es va escollir la Serra del Cadí, com una àrea rural muntanyenca típica del rerepaís mediterrani però al mateix temps amb una important riquesa en plans, iniciatives i experiències innovadores de govern i amb un debat de reorganització territorial en el transfons. En segon lloc analitzem la Regió Metropolitana de Barcelona. Es tracta de la principal aglomeració urbana del Mediterrani Espanyol que reuneix més del 70% de la població catalana amb una economia creixentment internacionalitzada, no cal justificar la seva inclusió en un treball d'aquestes característiques. A banda de tot això és la primera ciutat espanyola juntament amb Bilbao que va comptar amb un instrument de planificació de caràcter estratègic.

Tampoc podia faltar en aquesta anàlisi el cas de la Regió Urbana de València, una àrea amb una "ciutat real" que ha viscut un intens creixement als darrers anys, tant com a ciutat així com a regió metropolitana, però amb una grandària demogràfica menor que la de Barcelona. Com a segon nucli urbà de l'Eix Mediterrani i capital autonòmica, calia incloure-la també com a cas d'estudi.

Per últim volíem dedicar un cas d'estudi a un espai intermedi, ni rural ni urbà, el que a l'apartat de teoria anomenen espai entreciutats. A més volíem que es tractés d'un espai litoral que tingués al mateix temps característiques de les dinàmiques territorials que experimenta qualsevol espai litoral mediterrani, però a més que tingués algun caràcter específic i innovador. L'espai seleccionat va ser la Costa d'Almeria a Águilas, entre Múrcia i Almeria. Podríem haver seleccionat espais més estudiats com la Costa del Sol, Costa Brava o Costa Blanca, però ens semblava interessant introduir un cas d'estudi poc conegut com és el d'Almeria, un espai que ha patit també unes enormes transformacions socioeconòmiques en pocs anys. En definitiva es tracta de distintes experiències que en el cas espanyol afegeixen a més la singularitat de què la major part de les competències en política territorial corresponen amb parlaments autonòmics

que han tingut majories diferents. Al següent mapa mostrem totes les àrees d'estudi seleccionades.

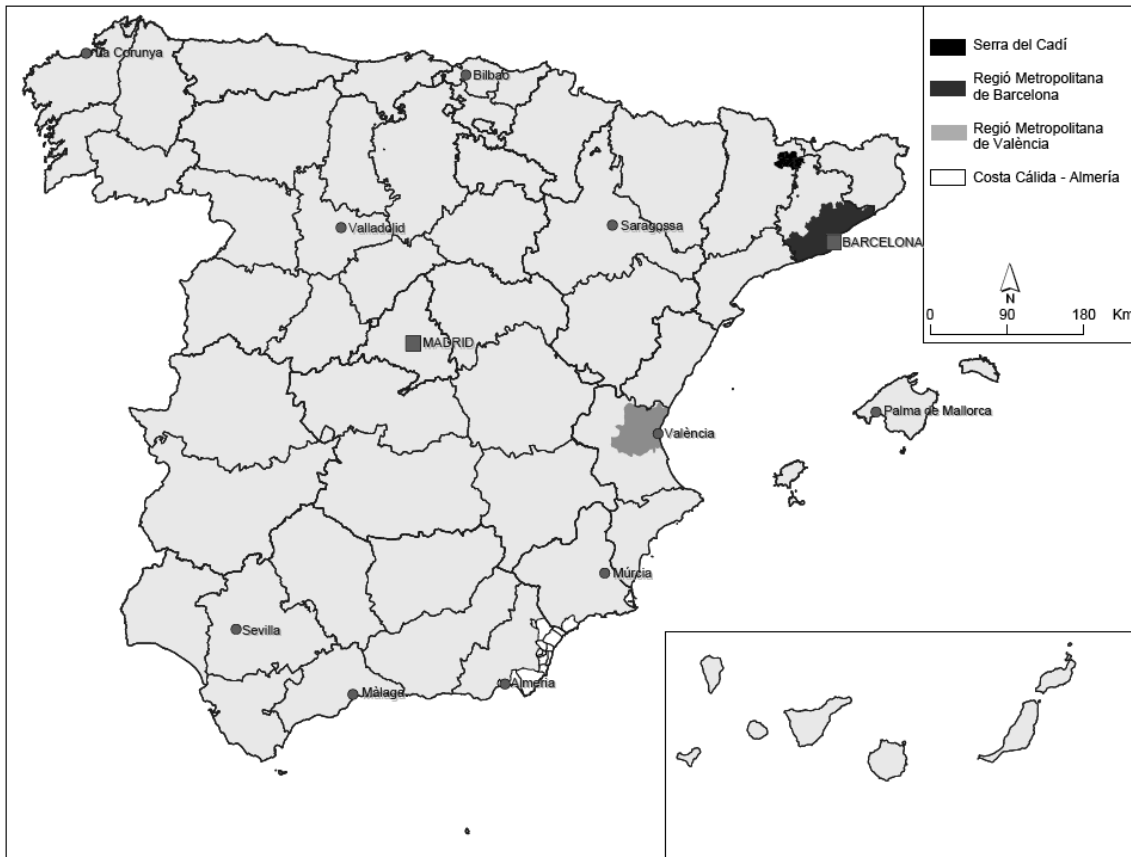

Figura 2: Mapa de situació de les àrees d'estudi. Font: Elaboració pròpia

II Fonaments teòrics

En les línies següents exposarem les bases teòriques que sustenten les línies argumentals que anirem seguint al llarg del present treball de recerca sobre govern i planificació de dinàmiques territorials, i sobre les noves respostes a velles lògiques territorials en un context insosteniblement globalitzat. Aquest és el títol que se li ha donat al treball, amb l'ànim de sintetitzar al màxim el *leitmotiv* del mateix.

La construcció teòrica tractarà de comentar molt resumidament de quina manera està canviant tant el territori com el propi concepte de territori i els seus components, posant especial èmfasi en tres aspectes: les ciutats a diferents escales, els espais rurals, i una nova categoria que des de finals de l'època industrial comença a aparèixer amb força fins fer tremolar les clàssiques dicotomies entre camp i ciutat: els espais intermedis, intersticials que no són ni una cosa ni l'altra. En segon lloc parlarem del reflex d'aquests canvis en la pràctica planificadora i en el govern del territori, i de com l'entrada en escena del mode de desenvolupament informacional i la globalització, ha imposat canvis i transformacions i readaptacions en el tradicional Estat-Nació així com en els ciments en què s'havia construït l'edifici de la ciència de l'ordenació del territori, i com aquesta s'ha readaptat. Així farem un breu recorregut sobre els canvis que comporta aquest mode de desenvolupament sobre els aspectes que ens interessin que són el territori i el seu govern i planificació en els distints contextos específics estudiats.

1. EL TERRITORI DE LA SOCIETAT INFORMACIONAL: NOUS PROCESSOS, VELLES LÒGIQUES

1.1. De la ciutat màquina a la ciutat espectacle

La ciutat, la polis d'origen grec que a la seva volta ve de l'arrel indoeuropea "pl" que significa plenitud, és a dir: l'hàbitat humà per excel·lència, allò urbà que va íntimament relacionat amb el concepte de centralitat, en el nou model de desenvolupament informacional entra en una nova fase de canvis profunds, tant en el propi continent com en el seu contingut (OLIVES PUIG, J.; 2006).

Les ciutats europees s'estan enfrontant, segons Peter Hall, a una sèrie de processos: la globalització i formació de blocs regionals; la transició cap a l'economia informacional; els impactes de les noves tecnologies de transport i de la comunicació; la transformació d'Europa de l'Est, el paper de les migracions internacionals, la cerca de la sostenibilitat ambiental i la promoció internacional amb el màrqueting urbà (HALL, P.; 1998). La ciutat ja no s'associa amb indústria, aquest és el canvi fonamental. Fa vint anys, la imatge amb que la majoria de les persones identificava a la ciutat era la d'un espai industrial congestionat. Hui en dia, aquesta imatge ha canviat, ara s'associen les ciutats més amb espais d'oci, de compres, de serveis o de coneixement. A conseqüència de la crisi del factor treball per augmentar la productivitat davant el factor coneixement o tecnologia, la producció es fragmenta, deslocalitza i flexibilitza, per tant les empreses ja no utilitzen tant el treball en cadena fordista en grans complexos industrials. En les ciutats, les economies d'aglomeració, urbanització i escala perden importància respecte a les economies en xarxa per millorar la competitivitat, l'economia urbana d'especialització flexible canvia cap a una economia urbana en xarxa i encara més flexible (BLOTEVOGEL, H. H.; 2001, p. 158). Les ciutats, autèntics actors polítics, busquen ubicar-se en xarxes urbanes policèntriques per millorar la seva competitivitat, una finalitat que entre la crisi industrial capitalista i la caiguda dels modes de desenvolupament estatistes, es converteix en una meta estratègica de totes les ciutats, ja que d'aquesta manera el territori pot continuar acumulant capital. S'arriba així a una paradoxa central: com menys importants són les barreres espacials més gran és la sensibilitat del capital a les diferències dels llocs en l'espai i més gran és l'incentiu per als llocs de diferenciar-se en formes atractives per al capital (HARVEY, D.; 1990, citat per NEL·LO, O., 2003). El sector públic deixa de ser l'inductor del desenvolupament com en el passat, un paper que assumeixen les empreses privades o privatitzades.

Les ciutats, cercant una millor posició competitiva davant la crisi industrial en el nou context de la globalització, busquen i promocionen nous sectors per atraure inversions, des d'universitats fins a competicions esportives, passant per museus o parcs tecnològics (DACHEVSKY, M.; 2001, p.62). En aquest context, s'enfronten a la lliure elecció de ciutadans, visitants, immigrants, empreses, ONGs, inversors, científics, criminals, estudiants... (Íb. P. 165). Per adaptar-se a aquesta situació es formen xarxes de ciutats especialitzades en béns intangibles com la tecnologia, sector financer, oci i turisme, salut, cultura, educació o ciutats-seu d'empreses. Les ciutats passen de ser ciutat – màquina, productores de béns a ciutat-aparador, ciutat-espectacle i ciutat – producte. Es venen, es constitueixen com a marques per ubicar-se en la realitat de la globalitat, per diferenciar-se amb una denominació d'origen i afegir valor, i en definitiva, per alçar barreres contra la competència. L'organització de tot tipus d'esdeveniments com fites esportives, exposicions, centenaris, cimeres etc. ajuda a consolidar aquesta marca i a inserir la

ciutat en noves xarxes (DACHEVSKY, M. 2001, p. 114-129), un exemple és el cas de Barcelona, del qual parlarem més avant. En paraules de Dachevsky:

“La consolidació d’una marca capaç de representar la identitat de forma distintiva i adequada als mercats, determinarà la capacitat de la ciutat front a altres, i als distints agents que conformen el nou poder en el joc econòmic que planteja l’escenari actual” (Íb., p.114).

“L’atracció de les joves capes mitjanes i altes es converteix així en element central de les polítiques urbanes, que donen prioritat al desenvolupament de la qualitat de vida, els equipaments educatius, la cultura l’esbarjo i la pròpia imatge de la ciutat” (ASCHER, F., 2004, p. 48).

En aquest trànsit de la ciutat industrial a la ciutat del coneixement i dels serveis hi ha una transformació radical de la ciutat, més que una crisi urbana, una transformació que comporta una important pèrdua de població, activitats econòmiques i funcions urbanes tradicionals com el comerç, l’esbarjo, cultura i educació del centre cap a territoris ubicats en les perifèries urbanes i més enllà d’elles. Migren les classes mitjanes al camp, però no s’adapten a ell: continuen tenint demandes urbanes i com a conseqüència d’un primer procés d’urbanització del camp es passa a un segon procés d’urbanització difusa (INDOVINA, F.; 2004). Creixen les implantacions residencials banals (MUÑOZ, F.; 2004), es difonen els serveis personals, algunes indústries s’hi traslladen, perseguint aquesta demanda urbana apareixen els primers centres d’oci, esportius i comercials i per suportar l’augment exponencial de la mobilitat es multipliquen les infraestructures viaries per als vehicles privats.

Es fuig de l’espai dels conflictes i les contradiccions que són les ciutats tot buscant un major “decoro abitativo” (INDOVINA, F., 1990) (les classes benestants que volen mantenir un estatus social alt es compren un xalet al camp que costa el mateix que el seu pis a Barcelona) per anar a residir als nous guetos socials o utopies burgeses (HARVEY, D.; 1999) que són les urbanitzacions d’adossats i aïllats. El preu de l’habitatge genera tot un mecanisme d’expulsió de la ciutat i les seves corones metropolitanes (MUÑOZ, 2004). Són molts més els factors que expliquen estes corrents d’expulsió de la ciutat i ací destacarem només alguns dels més rellevants:

- La construcció d’un Estat de Benestar, en el cas espanyol mínim, però amb elements bàsics com accés a la sanitat, els subsidis per atur, l’educació, els serveis socials, pensions que es distribueixen de manera més quitativa pel territori possibilita a alguns

continuar vivint al medi rural i a uns altres a prendre la decisió de canviar de residència (ROMERO, J. i FARINÓS, J., 2007, P. 358).

- Aquest Estat de Benestar assegura així mateix unes rendes acceptables per a part de la població, possibilita que aquesta pugui expandir el seu temps d'oci, i moltes famílies opten per construir-se o comprar una residència secundària que els servirà com a espai d'esbarjo principal. Aquest és el primer pas per a l'apropament de moltes classes urbanes al camp.
- Obviament és impossible entendre aquesta expansió sense tota les inversions en millora d'infraestructures que ha hagut a les últimes dècades (especialment de carreteres). L'expulsió de la ciutat cap a àrees externes de les metròpolis només comença a ser possible quan el medi rural comença a ser accessible per a la població urbana, de manera que es pot prendre la decisió de viure fora de la ciutat però treballar, estudiar o anar de compres en aquesta. (ROMERO, J. i FARINÓS, J., 2007 p. 359).
- “ *l'agricole ne fait plus le rural* “ en paraules de geògrafs francesos com Kayser i Hervieu. Per tant al medi rural apareixen nous actors i noves activitats no agrícoles relacionades amb noves demandes, noves activitats que poden ser exercides amb noves tecnologies de la telecomunicació. És possible treballar en ocupacions més pròpies de les ciutats sense moure's del medi rural.
- Per altra banda la percepció del medi rural ha canviat radicalment. Aquest espai ja no és percebut com un espai de pobresa, societats rudimentàries, fam i misèria, sinó més bé i en relació amb els creixents conflictes socials de les ciutats així com el despertar de la consciència pels problemes ecològics, aquests espais es perceben ara com espais verds, nets, naturals, idíl·lics en certa mesura i amb unes arrels i unes identitats molt marcades, ja que entre dins del procés paral·lel a la globalització i uniformització cultural de reivindicació del lloc i de la identitat.

Amb aquests factors i molts altres que responen a contextos específics podem comprendre els processos de dispersió urbana, uns processos que generen uns costos de transport i de temps de viatge no contemplats a l'hora de canviar de residència. Hi ha per tant, urbanització difusa, però no ciutat difusa, perquè per fer ciutat cal una mescla d'usos, unes densitats, activitats i equipaments determinats. La ciutat expulsa habitants i activitats, però concentra activitats de R+D, serveis avançats i funcions de govern de manera que el territori roman jerarquitzat però no tan rígidament com abans. Es trenca la tradicional morfologia urbana compacta mediterrània per una ciutat amb urbanització difusa sense límits, on la distinció ciutat – camp queda difosa. Canvien els espais urbans però dins de les mateixes lògiques de sempre del capitalisme (INDOVINA, F.; 1990), unes transformacions radicals que exposarem amb més detall quan parlem del cas de Barcelona. A mode de síntesi, els dos processos clau que caldria destacar i

que analitzarem amb més detall al llarg del treball serien dos processos centrífugs: trasllat de serveis i activitats banals a les perifèries de les grans ciutats i reforçament dels centres amb més funcions de govern i de control, serveis avançats i activitats de coneixement, i per altra banda i molt relacionat amb això, una invasió creixent del camp per les ciutats en diverses fases: camp urbanitzat, urbanització difusa i ciutat difusa, encara en procés a moltes metròpolis. La urbanització en la societat informacional és un procés de metropolitanització del territori per a autors com Indovina o de metapolització per a altres, com Ascher, ja que suposa un pas més enllà de la metropolitanització per l'extensió de territori que s'incorpora a les dinàmiques urbanes, una nova ciutat on com hem comentat els ciutadans es desplacen cada cop més en tots els sentits, a totes hores, cada volta més lluny i els desplaçaments pendulars domicili-treball són minoritaris (ASCHER, F., 2004, p. 63) Cada cop més sentirem parlar de ciutats reals que de ciutats centrals amb perifèries supeditades a grans centres urbans.

Aquesta darrera fase deixa inoperativa aquesta tradicional distinció camp - ciutat i crea un nou tipus d'espais, els espais intermedis, dels quals parlarem més avant i a més deixa obsolets els instruments tradicionals de planificació urbana. Es fan necessàries noves eines de gestió que s'adaptin a les noves realitats territorials metropolitanes, que ultrapassin considerablement les fronteres administratives i funcionals establertes en vells plans d'ordenació. En aquest procés de metropolitanització els factors motrius serien els apuntats per Hall, que comporten una diversificació de les rendes urbanes, modificacions en la vida quotidiana i en els processos productius locals. Es configuren noves ciutats difuses que és un dels models de ciutat, més que el de ciutat compacta mediterrània, que respon a les exigències actuals del capitalisme informacional. Aquesta ciutat difusa fa augmentar la complexitat de la ciutat real a costa de reduir la de les seves parts (PIRMB, 2001, p. 79), una ciutat que té de tot però molt dispers, la qual cosa dispara la mobilitat, la congestió i l'emissió de gasos, que creix en superfície a un ritme vertiginós, consumint materials de construcció, aigua, energia i altres recursos naturals, una ciutat separada funcionalment i segregada socialment (el barri passa de ser lloc social a lloc d'exclusió monofuncional), el que fa empobrir la vida de la ciutat.

La ciutat canvia completament d'escala i això comporta que els habitants, agrupacions familiars i organitzacions d'aquestes metròpolis sense confins o metàpolis multipliquen les situacions de multipresència i multipertinença territorial (FERRÃO, J.; 2004, p. 517). Això té com a conseqüència una hipermobilitat diària. Les famílies creen les seves pròpies "ciutats" a partir de les destinacions que realitzen, unes "ciutats a la carta" (FISHMAN, 1990, citat per ROCA CLADERA, J., 2003). Els individus i organitzacions construeixen diàriament, sense ser necessàriament conscients, un sistema dens i complex de contactes i relacions, l'amplitud del qual excedeix no només la lògica de la proximitat sinó també els límits dels espais

políticoadministratius com les àrees metropolitanes administratives, dissenyats com a resposta a l'expansió perifèrica de la ciutat moderna (FERRÃO, J., 2004, p. 520).

Segons Castells, però, el model de ciutat d'aquesta fase del capitalisme ja no és un lloc sinó un procés, un procés on la producció i consum de serveis avançats està més connectat a una xarxa global que als seus respectius territoris. S'origina una ciutat virtual, sense territori, però amb funcions urbanes com l'esbarjo, el comerç, les relacions socials. No obstant això, l'economia informacional o global, a banda de crear espais virtuals o de fluxos, s'organitza encara en espais de llocs, a banda de les ciutats difuses, en torn a ciutats internacionals globals, centres de control, capaços d'innovar, coordinar i gestionar les activitats entrecruades de les xarxes empresarials. Per això es consolida una xarxa de metròpolis mundials, una xarxa que fa trencar parcialment les jerarquies urbanes i els esquemes "centre – perifèria" (INDOVINA, F.; 1990), una xarxa de ciutats connectada globalment però no localment (CASTELLS, M.; 1996, p.483) en les quals la seva posició en la xarxa ve determinada per ser centres de serveis globals com comptabilitat, publicitat, serveis jurídics i sector financer i no per la seva grandària demogràfica, per això ciutats com Calcuta serien megaciutats però no una ciutat global (BEAVERSTOCK, et al.; 1999).

En aquest nou escenari, les ciutats globals funcionen com a llocs de control altament concentrats en l'organització de l'economia mundial, com a espais clau per a les finances i empreses de serveis especialitzats, com a centres de producció, incloent la producció d'innovació en sectors punta i com a mercats per als productes i innovacions produïdes (SASSEN, S.; 1991, citat per CASTELLS, p. 461-462; HALL, P., 1998, p. 94). Les ciutats globals a més ofereixen més oportunitats per al prestigi social, l'autosatisfacció individual i la posició social, des de bons col·legis fins l'art i entreteniment. I no hem d'oblidar que aquestes megaciutats ofereixen un espai on fer negocis cara a cara, que és com continuen fent-se la major part dels grans negocis (HALL, P.; p.95). Aquestes ciutats globals continuen sent tecnòpolis, grans centres d'innovació i segons la majoria d'autors, estaríem parlant de tres: Tokyo, Londres i Nova York, les quals constitueixen un únic sistema interrelacionat, sobretot en termes de finances i inversions (SASSEN, S.; 1992, p.94) i París com a possible quarta ciutat (BEAVERSTOCK; 1999 i 2000). En segon lloc en aquesta jerarquia que es configura estan les ciutats nacionals com Milà, Seül o Xicago (també París per a Peter Hall). Es tracta de grans centres d'innovació o seus de grans empreses en sectors punters com la publicitat, la biomedicina, la banca etc. Es tracta de ciutats ubicades en eixos de desenvolupament, moltes de les quals estan en procés d'adaptació a l'economia informacional. També Hall proposa en contraposició un nivell inferior en l'escala compost per les ciutats regionals remotes, allunyades de corredors de desenvolupament i de les ciutats globals, massa llunyanes com per a poder beneficiar-se dels processos de

metropolitanització i difusió urbana de les ciutats dels grups anteriors, però que a voltes creen pols regionals de desenvolupament. Ciutats com Glasgow, Cadis o Saarbrücken.

Beaverstock per la seva banda fa una minuciosa anàlisi de 122 ciutats fent una classificació, segons la concentració de quatre tipus de serveis: jurídics, financers, publicitaris i comptables. Amb aquesta classificació, les quatre ciutats esmentades (Nova York, Londres, París i Tokyo) estarien al capdamunt, seguides molt a prop de ciutats com Xicago, Los Ángeles, Frankfurt o Milà. Segons aquesta classificació Barcelona no destacaria en cap d'aquests serveis. Es constitueix per tant una xarxa de ciutats interrelacionades, que segons Riccardo Petrella, forma un arxipèlag de riquesa en un lumpenplaneta, un grup selecte de ciutats que substituirà a l'actual G-7 o els set estats més poderosos (PETRELLA, R.; 1995, citat per BEAVERSTOCK et al.; 2000, p.131), una economia en "arxipèlag" (VELTZ, P., 1999). De fet, abans de la fase actual, hi havia una alta correspondència entre els sectors de principal creixement a les grans metròpolis i el creixement dels Estats, però hui en dia s'observa una asimetria més marcada: les condicions que fomenten el creixement en les ciutats globals contenen com a components significatius el declivi d'altres àrees d'EE.UU., el Japó i Regne Unit, a més d'una acumulació del deute governamental i del deute comercial (SASSEN, S.; 1992, p. 96).

En la ciutat de la societat informacional hi ha una gran dualització a conseqüència de les noves exigències del capitalisme informacional. La dualització social es reflecteix en la creació d'espais segregats on predominen les fronteres i les exclusions (MONTANER, J. M., 2006, p. 355). L'elit gestora-tecnòcrata-política crea espais exclusius, tan segregats i apartats del conjunt de la ciutat com els barris burgesos de la societat industrial (CASTELLS, M. 1996, P. 479) mentre que a les ciutats centrals es configuren espais d'exclusió i guetos d'immigrants i altres col·lectius amb escassos recursos, que no tenen fàcil l'elecció del lloc de residència. Van al centre de les ciutats, perquè poden trobar cases barates a causa del seu estat degradat i a prop llocs de treball en el terciari informal, la qual cosa permet evitar uns costos de transport entre lloc de residència i treball que serien inassolibles per aquests col·lectius (HARVEY, D.; 1973, p.135). La riquesa es trasllada cap a les afores on es creen "privadopies" residencials i "comunitats amb tanca" urbanes. Els rics creen guetos residencials de riquesa, unes "utopies burgeses" que afebleixen els conceptes de ciutadania, pertinença social i recolzament mutu (HARVEY, D.; 1999). Es tracta d'eixes urbanitzacions de xalets amb piscina i camp de tennis, altes tanques, gossos, vigilància privada que tothom hem conegut a prop de les nostres ciutats, noves peces territorials habitades per iguals, utilitzant l'expressió de Francesc Muñoz. No obstant també molts centres urbans pateixen processos d'elitització, expulsant dels barris històrics la població de menys recursos. El desig d'estar a prop de l'acció atrau a joves professionals al centre de les ciutats, els centres urbans tornen a estar de moda, gràcies als

esforços de convertir el que eren vells barris d'obrers i de gent major en nous paisatges museïtzats del consum i l'espectacle, d'esborrar tota referència a la lluita obrera i els conflictes interclassistes de dècades anteriors. Existeix ja hui en dia el perill de què el món obert d'allò públic vaja desapareixent per predominar a les ciutats fragments aïllats basats en la segregació social entre les elits i els que són considerats com a bàrbars, entre els privilegiats i els exclosos (MONTANER, J. M. 2006, p.356).

Els governs de les ciutats, immerses en una interminable crisi fiscal, no fan res per evitar aquests processos de polarització espacial que acaben ubicant a la població més pobra als barris amb més mancances i problemes socials i ambientals i a l'elit urbana als barris més saludables i millor equipats (HARVEY; D.; 1973 i 1999). El valor de canvi de la ciutat i el mercat de l'habitatge s'imposa sobre el valor d'ús i la justícia social, els habitants passen de ser ciutadans a clients (HARVEY; D., 1973). En una economia intermèdia com la catalana i l'espanyola que no ha desenvolupat una burgesia industrial potent en l'etapa anterior i tampoc ha apostat clarament per la recerca i la innovació, el motor de l'economia que substitueix als sectors industrials esdevé el binomi construcció – turisme, per explotar l'últim recurs rendible del Mediterrani: el territori. Hi ha per tant tota una sèrie de noves dinàmiques territorials a les ciutats i reforçament d'unes quantes més velles, un escenari davant el qual les velles estructures administratives encara basades en ajuntaments i diputacions amb pocs recursos mostren una molt escassa capacitat d'adaptació. Plenament inserits en el nou paradigma informacional i els processos de metropolitanització, les estructures de govern local creats durant l'era industrial presenten moltes dificultats per adaptar-se.

1.2. De les jerarquies urbanes a les xarxes de ciutats: l'Arc Mediterrani

Les tradicionals i rígides jerarquies territorials, que a Europa funcionaven com a jerarquies nacionals (HALL, P.; 1998, p. 103), entren en crisi davant la nova articulació reticular del territori, es multipliquen els trencaments amb el model de Christaller (VELTZ, P.; 1999, p.60). Ara hi ha un sistema jerarquitzat menys dur i més canviant. Als pocs anys es passa d'un centralisme urbà (tant a dins de les ciutats com entre elles) més o més estable a un policentrisme altament inestable (DACHEVSKY, M.; 2001, p.61). Però malgrat el dinamisme d'aquestes jerarquies, és poc probable que les megaciutats del tercer món puguin canviar en un futur la seva posició, passant a ser centres de poder i riquesa com ho són les del primer món (TAYLOR, P. J.; 1999).

Per una banda les ciutats reals, ciutats de ciutats o sense confí, en ple procés de metropolitanització o metapolització si assumim la tesi d'Ascher de què les ciutats de la nova

modernitat han superat el concepte de metròpolis, tendeixen a funcionar internament com a xarxes més o menys segregades, segons el model urbà de la ciutat en qüestió. Hi ha tres tipus de xarxes superposades: la xarxa de les llars que és on es desenvolupa la vida familiar i personal, la xarxa de consum i esbarjo que comprèn els centres i barris comercials, lloc d'esbarjo i segona residència, i la xarxa de producció que inclou els llocs de treball, tres xarxes cadascuna amb la seva lògica espacial (FISHMAN, R., 1990, citat per ROCA CLADERA, J., 18). Per altra banda, la caiguda del paradigma christallerià en part del territori, es produeix davant la constatació que les ciutats també comencen a funcionar entre sí com a xarxes, xarxes de ciutats que s'agrupen en "arcs" o "eixos" com el cas de l'Arc Mediterrani. Si bé en les perifèries encara les jerarquies urbanes tenen un pes important, en les ciutats més grans es configuren relacions d'interdependència i complementarietat (DEMATTEIS, G., 1996, p. 19). Tant les ciutats globals com economies nacionals i regionals s'interconnecten entre elles i a xarxes globals. *"No assistim a la desaparició de regions i localitats sinó a la seva integració en xarxes internacionals que connecten els sectors més dinàmics"* (SASSEN, S.; 1991, citat per INDOVINA; F., 2004).

Entre les ciutats Dematteis distingeix també tres tipus diferents de xarxes: xarxes jeràrquiques christallerianes, xarxes multipolars interconnectades on les relacions horitzontals són almenys tan freqüents com les jeràrquiques o verticals i les xarxes jeràrquiques centre-perifèria que difereixen de les christallerianes en què hi hauria una àrea central de màxima concentració de poder i funcions, envoltat de successius cinturons amb diferents graus de "perificitat" i no un conjunt de sistemes jeràrquics semblants que ocupen homogèniament tot el territori. A escala continental europea aquest seria encara hui el model imperant: una àrea central amb el famós eix lotaringi, dorsal o banana blava i una sèrie d'àrees centrals secundàries que conformarien diversos eixos: l'Eix Mediterrani, L'Eix Atlàntic, l'Eix del Mar Bàltic (Nordregio) etc., si bé la tendència es cap a l'estructuració en xarxes multipolars interconnectades, aquest seria el model característic de l'era de la informació (DEMATTEIS, G., 1996., p. 20). Altra distinció interessant és la que fa Roberto Camagni entre xarxes de complementarietat que es generen a partir d'interdependències de mercat entre els seus nodes, xarxes de sinergia composades per ciutats amb una estructura productiva similar que cooperen entre sí, per obtenir sinergies i xarxes d'innovació amb ciutats que cooperen per obtenir una massa crítica suficient com per a obtenir una externalitat com una infraestructura, equipament o servei tecnològic (CAMAGNI, R., 1994, citat per BOIX, R., 2003, p. 22).

Es tracta d'incipients xarxes de ciutats amb característiques i graus de consolidació molt dispars, però amb la particularitat de què estan construint economies en xarxa, a partir de les quals obtenen avantatges conjuntes, efectes sinèrgics (TRULLÉN, J. i BOIX, R., 2000, p. 2) o bé

simplement constitueixen grups de pressió davant els seus respectius Estats o davant la Unió Europea. En definitiva estem parlant de la plasmació sobre el territori de la tesi de Castells abans comentada, de transició d'un espai dels llocs a un espai dels fluxos on la ciutat és més un procés que una forma definida, un procés que confirma l'entrada a una Europa postnacional, una Europa de les ciutats amb noves "governances" contraposada a la vella Europa del govern dels Estats-nació i els llocs centrals (PERULLI, P., RUGGE, F. i FLORIO, R., 2002, p.54), quelcom que incideix també en els discursos de la crisi de l'Estat-nació i el poder nacional, sobre el qual reflexionarem posteriorment.

Aquestes xarxes de ciutats i àrees metropolitanes comencen a organitzar-se i a constituir grups de pressió davant d'administracions superiors. Una de les vies més comunes és la constitució d'Euroregions, d'associacions de ciutats i regions al marge de les fronteres estatals. Es tracta de figures jurídiques promogudes des del Consell d'Europa que existeixen des dels anys cinquanta. Es tracta d'una associació d'autoritats i governs regionals i locals transfronterers amb una estructura administrativa pròpia de natura voluntària (associacions, fundacions) o bé institucions basades en acords bilaterals entre els Estats. Hui en dia existeixen a Europa més de 60 euroregions formalment constituïdes amb objectius que solen ser comuns: constituir uns grups de pressió, cooperació en matèries d'infraestructures, promoció econòmica, promoció cultural i de l'educació o superació de conflictes històrics.

L'Arc Mediterrani és un exemple d'espai que ha passat de ser poc més que una entel·lèquia d'economistes i geògrafs a ser una xarxa de ciutats i regions que a poc a poc comencen a construir espais de trobada i de reflexió conjuntes per a la cooperació en les més diverses matèries i sota acords o compromisos molt diversos, des de l'Arc Llatí fins l'Euroregió Pirineus-Mediterrània constituïda en 2004. Donat que l'àmbit geogràfic sobre el qual se centra el present treball és precisament aquest eix o arc de ciutats, considerem oportú ampliar algunes qüestions sobre gènesi, evolució, delimitacions, i resistències vers aquest espai en l'apartat que seguirà al de fonaments teòrics.

La consolidació de xarxes de ciutats en eixos de desenvolupament no deixa de ser un procés o una resposta relativament nova davant tots els desafiaments i canvis d'escala que comporta la globalització. Davant velles lògiques territorials com la necessitat d'una acumulació incessant de capital, la prioritat de mantenir les condicions estructurals de competitivitat, sorgeix la necessitat de cooperar més entre ciutats o regions veïnes per competir millor front a nous rivals, territoris més llunyans i propers, la influència dels quals és molt major que fa unes poques dècades. *"La construcció d'Euroregions ha de contemplar-se com un mitjà clau que cerca la reterritorialització del poder de l'Estat"* (BRENNER, N., 2000, p. 338). Alguns autors veuen per

tant en la constitució d'aquestes xarxes i eixos un rescament o redimensionament de l'Estat per tal d'adaptar-se a l'economia informacional (GUALINI, E., 2006 p. 893), un "projecte neoliberal euroregionalista" (Mac Leod, 1999, citat per BRENNER, N., 2000, p. 321) per mantenir les condicions socioeconòmiques de què gaudien les regions i ciutats europees a l'era industrial, quelcom que deixa de banda els tradicionals objectius dels Estats europeus de desenvolupament integral del desenvolupament nacional, tot i de disminució dels desequilibris interregionals (BRENNER, N., 2000, p. 323).

1.3. El món rural: desaparició, adaptació i renaixement

En aquest apartat farem un petit estat de la qüestió sobre la principal conseqüència sobre el medi rural dels canvis de mode de producció: l'èxode rural i en segon lloc farem un intent de categorització d'espais rurals, atenent aquesta dinàmica territorial. A l'igual que hi ha ciutats que eixen guanyant i que eixen perdent amb aquesta nova fase capitalista, hi ha camps que han sabut adaptar-se i d'altres que des de la irrupció del paradigma industrial estan en crisi. El model territorial de molts espais rurals es troba encara hui en dia en crisi, una crisi que no està clar en molts casos que acabe amb l'entrada en escena del paradigma informacional ni amb la irrupció del govern estratègic i participatiu del territori (noves respostes per a velles lògiques territorials). La manifestació més clara d'aquesta crisi d'un model territorial que no és compatible des de la lògica de l'acumulació capitalista és l'èxode rural. Val la pena dedicar unes línies a discutir quines són les causes per les quals espais rurals molt heterogenis comparteixen un procés comú d'abandonament del territori que en molts casos hui en dia continua vigent.

El quadre de la figura 3 a mode d'estat de la qüestió sintetitza les principals teories que tracten d'explicar les migracions des de l'edat moderna. En primer lloc s'enuncien els principals enfocaments. Dos d'ells, els enfocaments neoclàssics i els marxistes i històrico-estructurals, són paradigmes amb un bagatge teòric que va molt més enllà de l'estudi de les migracions que abasta el terreny de les ciències socials, econòmiques i la filosofia. El tercer d'ells en canvi és un enfocament molt més puntual a partir d'un autor concret que també depassa l'estudi de l'èxode rural i entra molt en el terreny de l'estudi d'altres variables com la fecunditat, mortalitat i natalitat i es relaciona molt amb la teoria fonamental de la demografia que és la de la transició demogràfica. El quart no es pot afirmar que siga un paradigma, ni tan sols una teoria almenys com les dues precedents. Es tracta més bé d'un marc mancat de teoria que planteja uns factors causals vinculats amb la regió d'origen o de destinació (COLLANTES, 2001). Dins de cada enfocament s'enuncien una sèrie de teories que solen ser més complementàries que contradictòries fins i tot entre enfocaments diferents i que tracten d'explicar quines són les causes de les migracions camp-ciutat (algunes d'elles també s'apliquen per explicar altres

modalitats de migracions com les migracions a les colònies i els mecanismes que fan que aquestes migracions perduren en el temps fins donar lloc a processos de desertització demogràfica. Per últim hem posat alguns exemples de territoris que els diferents autors estudien aplicant aquestes teories. Convé precisar que quan molts autors fan un estudi teòric i sobretot pràctic sobre l'èxode rural, moltes voltes no es decanten per només una teoria en concret, sinó que utilitzen postulats de teories i enfocaments diferents en tractar d'explicar la realitat. No cal recordar que sempre la teoria és una modelització de la realitat, i moltes voltes aquesta no s'explica per una sola teoria.

PRINCIPALS ENFOCAMENTS	TEORIES I POSTULATS	PROCESSOS	CASOS	AUTORS
ENFOCAMENTS NEOCLÀSSICS	<p>-Teoria del diferencial salarial i del desenvolupament dual.</p> <p>- Teoria del cost benefici</p> <p>-Nova economia de les migracions.</p>	<p>- Els industrials busquen baixar els preus de productes primaris per produir més barat i això repercuteix sobre el jornal agrari i crea un diferencial salarial important amb la ciutat. Hi ha una dualitat entre les regions agrícoles que augmenten a penes l'ocupació i les industrials amb un augment espectacular de recursos i població.</p> <p>- Es compara els costos econòmics individuals de migrar amb els beneficis i es pren la decisió econòmicament més racional.</p> <p>- La família és la unitat de decisió de migrar. S'estableix una relació contractual entre qui migra i la família que fa la inversió inicial (paga el transport i manutenció inicial a canvi de diners a mig termini). Es migra allà on les expectatives d'obtenir un treball satisfactori són majors.</p> <p>- Privació relativa: es migra no des dels llocs més pobres sinó des dels més desiguals. El potencial migrant compara la seva renda amb la d'altres del seu grup social i lloc d'origen que han migrat i augmentat la seva renda.</p>	<p>- Champagne i París. Àrea metropolitana de Barcelona i conca mediterrània. Èxode rural a la Tierra de Campos.</p>	<p>-Pierre George (1973), J. Arango (1976), H. Capel (1967), V. Pérez Díaz (1964)</p> <p>- I. Santillana (1984)</p> <p>- O. Stark (1993), M. Todaro (1917)</p>
ENFOCAMENTS MARXISTES HISTÒRIC-ESTRUCTURALS	<p>- Teoria de l'acumulació del capital</p> <p>-Teoria del sistema mundial.</p> <p>- Teoria del mercat de treball dual</p>	<p>- El proletari obrer migra a aquelles zones on en haver una major acumulació de capital, tenen demanda de força de treball. En migrar el salari es reequilibra, perquè disminueix la demanda però les plusvàlues no. L'acumulació de capital dirigeix el factor treball i no al revés. Això crea grans polaritats territorials.</p> <p>- El capital penetra en zones perifèriques creant lligams amb els llocs centrals i desarticulant economies tradicionals. El migrador pertany a una xarxa social i és condicionat per obstacles legals i que dificulta la migració.</p> <p>- Hi ha un mercat de treball segmentat entre un nivell primari o de benestar i un secundari o de precarietat. Els emigrants van al secundari, que no el vol la població autòctona perquè el salari, a més d'accés a béns equival a prestigi social.</p>	<p>- Migració d'àrees muntanyoses a la ciutat.</p> <p>- Migració dels camps europeus a les colònies.</p>	<p>- K. Marx (1872), À. Pascual (1985), Pinilla Navarro (1995)</p> <p>-I. Wallerstein (1974), S. Sassen (1993), À. Pascual (1985), R. Domínguez (1995) Pinilla Navarro (1995)</p> <p>-M. J. Piore (1979)</p>
ENFOCAMENTS MALTHUSIANS	<p>- Superpoblació i desequilibri de recursos.</p>	<p>- En situacions de superpoblació un cop s'ha esgotat el recurs "terra" hi ha una emigració de la població "excedent" cap a les ciutats per reequilibrar la ratio població – recursos fins assolir una "situació montana climax". A banda de la migració hi ha altres mecanismes com el control voluntari de la natalitat.</p>	<p>- Migració d'àrees muntanyoses a la ciutat.</p>	<p>-Malthus (1798), Dupâquier (1994), Arqué et al (1980), Soriano (1993)</p>
ENFOCAMENTS "PUSH-PULL"	<p>-Esquema atracció-repulsió.</p>	<p>- La migració es deu a una sèrie de factors objectius que "expulsen" a la població del medi rural (pobresa, baixos salaris) en comparació amb els factors d'atracció de la ciutat (major qualitat de vida). Es té en compte els factors objectius i com aquests són percebuts i valorats pel migrant potencial.</p>	<p>- Migració d'àrees muntanyoses a la ciutat.</p> <p>- Migració de les zones rurals espanyoles a Amèrica.</p>	<p>- E. G. Ravenstein (1899), J. Arango (1976), A. G. Barbancho (1964), Sánchez Alonso (1995)</p>

Figura 3: Teories i enfocaments explicatius de l'èxode i despoblament rural. Font: Elaboració pròpia a partir de diversa literatura.

Aquestes teories expliquen la dinàmica territorial més significativa esdevinguda en el món rural des de la segona revolució industrial: el despoblament i declivi rural. No obstant això, el món rural de hui en dia és molt més heterogeni. Hi ha espais amb èxode rural, altres estables i altres amb èxode urbà. A continuació, un cop teoritzada la principal dinàmica modeladora dels espais rurals, tractarem de fer una categorització d'espais rurals a Europa.

Les revolucions burgeses sotmeteren el camp a les ciutats industrials i capitalistes. El camp passat de ser subministrador de recursos i aliments durant el mode de desenvolupament agrari a ser subministradors de ma d'obra durant l'era industrial i ara s'ha de buscar una nova funció

amb l'era de la informació. Sense haver abandonat aquestes dues funcions, pareix que la nova funció que adquireix el camp és el de reserva espiritual i paisatgística dels habitants de la ciutat. En els anteriors modes de desenvolupament l'espai rural era un espai agrari. Per augmentar l'acumulació de capital havia d'augmentar la producció agrícola mitjançant la intensificació en adobs i agricultors (augmentar el factor treball) o conrear noves terres (augmentar el factor terra). Aquests dos factors deixen de ser importants a partir de la industrialització. Hui en dia continuen existint espais rurals agrícoles però “ *l'agricole ne fait plus le rural* “, aquesta activitat és com hem dit cada dia més residual en termes de superfície i nombre de treballadors. L'agricultura actual, perquè siga rendible ha de ser una agroindústria intensiva en tecnologia i capital, on el camperol ja no dirigeix l'explotació, sinó unes quantes grans empreses agroalimentàries transnacionals.

Conseqüentment hi ha territoris agraris dinàmics, gràcies a aquesta agroindústria intensiva en capital, tecnologia i amb costos socials i ambientals. Per altra banda hi ha altres territoris rurals agrícoles i ramaders estancats o en recessió que responen a les teories sobre l'èxode rural. Però també hi ha territoris rurals que renaixen. Es produeix el discutible i discutit “ *declino urbano* ” (INDOVINA, 1990) de manera que ja no hi ha tanta atracció de la ciutat sobre el camp. La ciutat amb tantes dècades d'urbanització i industrialització intensa i totalment caòtica a Espanya esdevé un lloc contaminat, insegur, amb preus molt alts per residir-hi i instal·lar negocis, un espai degradat, densificat, congestionat de trànsit, ingovernable totalment i a més on comencen a aparèixer grans borses d'aturats i de misèria (quart món). Tot això fa que comence el procés “d'explosió” de la ciutat, primer cap a les corones metropolitanes i després més enllà, com hem comentat anteriorment. Paral·lelament el camp es revaloritza per la seva tranquil·litat, qualitat ambiental i estil de vida. Amb aquests components, metròpolis com la barcelonesa comencen a canviar els seus fluxos de centrípets a centrífugs. Es tracta d'un medi rural a on des de les universitats angleses es parla de “counterurbanisation” (BERRY, 1976) o urbanització del medi rural i des de les franceses de la fi del mite de la desertització i el naixement de nous camps (KAYSER, 1993, PERRIER-CORNET i HERVIEU, 2002). Aquesta és una manera de categoritzar l'espai rural actual: espais rurals encara sobretot agrícoles i primaris estancats, espais rurals en clara recessió i espais rurals dinàmics en renaixement. En els municipis rurals en ple repuntament demogràfic hi ha, però una profunda recomposició social que està estretament lligada amb l'aparició d'una nova geografia dels conflictes per la confluència a l'escala local d'interessos, visions i cultures distintes (ROMERO, J. i FARINÓS, J., 2007, p.416). Aquests espais rurals que renaixen són molt més plurals i complexos perquè irrompen nous actors urbans, que es tornen visibles fins i tot en el govern local. Apareixen conflictes entre allò vell i allò nou que tindrem oportunitat d'estudiar detingudament al capítol del Pirineu.

Altra manera de catalogar els espais rurals actuals seria a partir de la seva funció. Principalment hi hauria tres: espai rural-recurs, espai rural – medi de vida i espai rural – natura o patrimoni (PERRIER-CORNET i HERVIEU, 2002, p. 13). Els primers serien espais rurals productivistes (espais agrícoles, industrials, ramaders, proveïdors de recursos com aigua, fusta, materials de construcció, energia...). Els segons serien espais rurals la finalitat principal dels quals seria la residència i l'esbarjo, almenys durant unes hores del dia. Es tractaria d'espais rurals metropolitans o a prop de vies de comunicació on van a residir classes urbanes que volen viure en un espai rural amb comoditats urbanes, amb tot el que això comporta, però també espais que compleixen la funció de paisatge i valor espiritual per a la població urbana, eixa funció que pareix la destinada a molts espais en aquest nou context de l'era de la informació. I per últim els espais rurals-natura serien aquells espais que compleixen les funcions naturals de conservació de la diversitat biològica, de preservació de recursos essencials per a l'home com l'aigua i l'aire i de prevenció de riscos naturals tant locals com esllavissades o inundacions com globals com el canvi climàtic (Íb.; p.17). Es tracta de dues anàlisis diferents, no es podria correlacionar fàcilment espais rurals amb un determinat dinamisme socioeconòmic amb la seva categoria funcional. Pot haver espais rurals productivistes en recessió i espais rurals – natura demogràficament dinàmics, gràcies a l'ecoturisme.

Aquesta és una possible classificació que es podria fer dels espais rurals, però ens queda pendent la discussió, després del que hem tractat a l'anterior apartat, del sentit que té parlar d'espais rurals en territoris com Catalunya, tan oberts a la globalització i tan afectada per la metropolitanització de Barcelona, on hem avançat que la distinció entre rural i urbà ja no té a penes sentit. Aquesta discussió la reprenem tot seguit.

1.4. Els espais intermedis o “entreciutats”: entre allò local i global, entre l'espai i el temps, entre el camp i la ciutat

El concepte de medi rural és un “fill de l'ordenació del territori”, una manera de categoritzar certes peces territorials que no són ciutat, en el context de l'era industrial (PERRIER-CORNET, P. i HERVIEU, B.; 2002, p. 11). La ciutat era l'espai de la indústria i el progrés i el camp l'espai de les tradicions i les activitats preindustrials, l'espai a l'aguait d'industrialització i modernització que s'aniria integrant progressivament en un sistema econòmic i sociopolític unificat (MORMONT, 1996, citat per PERRIER-CORNET, P. i HERVIEU, B.; 2002). Amb els processos de periurbanització, suburbanització i contraurbanització o rururbanització es produeix una “inversió topològica del paisatge”, allò urbà passa en alguns territoris de ser una illa en la immensitat de l'oceà rural a ser un tot dins del qual queden illes rurals o naturals (MARGALEF, 1999, citat per ROCA CLADERA, J.; 2003, p. 17).

Mantenim la tesi segons la qual a causa del trencament de la tradicional morfologia urbana compacta mediterrània per una ciutat amb urbanització difusa sense límits, la distinció ciutat – camp ha quedat difuminada, fins perdre gran part del seu sentit com a concepte explicatiu de realitats territorials. El concepte de rural continua sent vàlid per descriure el territori, tal volta també com a categoria sociològica, però cada cop menys vàlid com a categoria d'anàlisi territorial.

Des d'un punt de vista social, funcional, econòmic i cultural molts espais deixen d'ajustar-se a la classificació tradicional de "món rural" encara que paisatgísticament continuen sent un espai rural. Les "conques d'ocupació", la mobilitat diària obligada i no obligada, la cultura i hàbits de consum, els sentiments d'identitat i pertinença a una comunitat de les persones que resideixen en pobles considerats com a rurals, disten molt d'allò associat amb un mode de vida d'un espai rural (KAYSER, B.; 1993, p.150). Veurem a mode d'exemple que fins i tot espais tan identificats com a rurals com la serra del Cadí, des de molts punts de vista fa temps que han deixat de funcionar com a tals. Podem observar un paisatge compost de camps, masies i boscos. És indubtable que ens semblarà un espai rural. Però darrere d'eixa morfologia hi ha dinàmiques no rurals com el mercat de l'habitatge rural de cases de pagès per a classes urbanes mitjanes-altes disposades a pagar un preu exorbitant per un lloc on retirar-se, un preu que difícilment podria pagar algú del poble. Darrere del camp pot haver el conreu intensiu de la terra per una empresa agroindustrial multinacional que compra les llavors a una empresa d'Israel, els fertilitzants a una altra d'EE.UU. i ven la producció no en el mercat comarcal, sinó en el de Stuttgart i Lió. Amb una anàlisi acurada d'eixe bosc que veiem detectem el risc d'incendi d'un bosc que ha deixat de ser gestionat com es feia durant el segle passat ja que no hi ha ningú que reculla llenya, que tinga ovelles o que faça herbes. És paisatge rural aquest dels camps, boscos i masies, però dins d'unes dinàmiques més urbanes que rurals. En definitiva, durant les últimes dècades hauríem passat d'una contraposició camp-ciutat a un espai rural social i econòmicament molt semblant a la resta del territori (HERVIEU, B.; citat per VELTZ, P.; 1999), fins a un continuum camp-ciutat, una única unitat territorial (SIEVERTS, T.; 2002, p. 36) on el camp es mostra com un espai multifuncional i plural.

Tot això no vol dir que hui en dia ja no existisquen espais rurals que continuen funcionant com a tals, el que passa és que a espais dinàmics com l'Arc Mediterrani són residuals. Hui en dia, amb els processos de metropolitanització cal parlar d'uns espais urbans metropolitanos en expansió, d'uns pocs espais rurals molt concrets i d'uns espais intermedis, que no encaixen en cap de les darreres categories, que formarien part d'eixa ciutat difusa de la qual hem parlat. Per això els anomenem espais intermedis o entreciutats, en terminologia de Sieverts ("*Zwischenstädte*", SIEVERTS, T.; 1997). Una triple distinció entre categories més

complementàries que antagòniques. Aquesta categorització ja s'utilitza habitualment en altres països com Holanda o Gran Bretanya (CARUSO, G.; 2002, p. 95). En el primer cas es refereixen a aquests espais com a "zones rurals urbanitzades" en front a les zones rurals i en el cas britànic s'utilitza l'expressió "outer areas of urban regions", zones exteriors de les regions urbanes, també front a àrees rurals. En el cas alemany també es fa una divisió semblant: es distingeix entre àrees d'aglomeració urbana, espais urbanitzats intermedis i espais rurals. Caldria fer una anàlisi molt més acurada dels conceptes de ciutat i camp i concretar més aquesta categoria d'àrea intermèdia. Tanmateix, aquest no és el propòsit d'aquesta recerca. Tindrem oportunitat en canvi d'analitzar breument el que es pot considerar com a zona intermèdia i en altres apartats posar exemples com algunes àrees d'Almeria i del Pirineu.

Els espais intermedis serien aquests espais de transició entre les corones urbanes metropolitanes consolidades i els espais funcionalment rurals. Poden ocupar a l'Arc Mediterrani un vast espai, però amb unes fronteres molt difuminades, més que concretes i ben delimitades. Des del punt de vista funcional, l'espai de les entreciutats o àrees intermèdies serien àrees que comparteixen funcions de desconcentració urbana com els centres comercials, infraestructures, urbanitzacions, polígons industrials, amb una densitat massa baixa com per a poder parlar de ciutat, i que comparteixen altres funcions productives i no productives més associades amb els espais rurals com el conreu de la terra, explotacions ramaderes i forestals, parcs naturals, pesca fluvial etc. Seguint la terminologia d'Indovina, aquests espais es podrien identificar com els espais de la urbanització difusa que els processos de desconcentració urbana i metropolitanització han conformat, que no són ni camp ni ciutat difusa, són camps urbanitzats o com a molt urbanització difusa, però que encara cal convertir-les en ciutat, no tenen la densitat ni la població ni els usos ni morfologia ni infraestructures ni equipaments com perquè es pugui parlar de ciutat. Als EE.UU. noves corrents com el *Smart Growth* o el *New Urbanism*, tracten d'ordenar aquests espais mesclant usos i densificant per convertir-los en el que tradicionalment s'ha entès per ciutat, i integrar en un mateix exercici arquitectura, planejament urbà i planificació del paisatge (BODENSCHATZ, H.; 2001).

Des d'un punt de vista antropològic, aquests espais serien els espais dels no-llocs. Els espais entreciutats serien els grans contenidors dels no-llocs, espais sense identitat, sense història ni funció social o d'interacció, simplement circular, romandre o consumir (centres comercials, aeroports, autopistes, fins i tot urbanitzacions residencials d'adossats al bell mig del no-res), espais que no són ni identificatius, ni relacionals (interacció social com una plaça o un mercat) ni històrics. En paraules d'Augé:

“Aquesta concepció de l’espai s’expressa, com hem vist, en els canvis d’escala, en la multiplicació de les referències imaginades i imaginàries i en l’espectacular acceleració dels mitjans de transport i condueix concretament a modificacions físiques considerables: concentracions urbanes, trasllats de poblacions i multiplicació del que anomenaríem “no-llocs”, per oposició al concepte sociològic de lloc, associat per Mauss i tota una tradició etnològica, amb el de cultura localitzada en el temps i l’espai. (AUGÉ, M.; 1993, p.40-41).

Els no-llocs formarien part d’aquests espais intermedis, entre l’espai i el temps, com hem anomenat al principi. Es tracta d’espais banals, sense monuments històrics ni places ni llocs singulars que la sobremodernitat tendeix a produir (Íb., p. 83). *“L’espai del no-lloc no crea ni identitat singular ni relació, sinó solitud i similitud”* (íb., p.107). Un exemple són els centres comercials, llocs “d’oficis muts” en els quals per a consumir no cal ni parlar, o els caixers automàtics, o les estacions de tren, gasolineres, en les quals per romandre, consumir o viatjar no és necessària cap interrelació ni a penes contacte humà, la qual cosa converteix de nou els ciutadans en clients, màquines de consumir dins d’aquest turbocapitalisme que dissenya espais com aquests amb la finalitat de suprimir el temps dedicat a no treballar ni consumir, perquè tothom estiga sempre en moviment i fent alguna cosa, a ser possible productiva (UTE, 2004).

Des d’un punt de vista paisatgístic, es tracta de territoris que es pareixen ben poc a les ciutats d’origen industrial i preindustrial que envolten, però en canvi tenen molts semblants entre elles, entre diferents entreciutats generades en cultures i ciutats molt diferents (SIEVERTS, T.; 1996, p.15). Per això es parla d’espais entre allò local i global, la seva població té una conca de vida diària *“basin de vie”* que no ultrapassa normalment el fet metropolità, el qual està connectat a fluxos globals. De fet en aquest món cada cop més dominat pels fluxos, la gent, a excepció d’una petita elit transnacional, continua vivint en un lloc concret (NEL·LO, O.; 2003, p.17) com les entreciutats. Així mateix, alguns elements conformadors depenen del context local, però els paisatges d’aquestes entreciutats i les grans dinàmiques i característiques que l’han conformat és un procés global. Es tracta dels territoris en explosió urbanística de tantes metròpolis mediterrànies, sobretot des dels 80, territoris que podrien identificar-se amb el terme d’urbanització (MUÑOZ, F.; 2004), perquè són els paisatges sense densitat ni personalitat, ocupats per urbanitzacions d’adossats i cases aïllades repetides, que conformen uns paisatges despersonalitzats, clonats fins a l’infinit de rotondes, gasolineres i xalets d’un disseny que es pot trobar tant a Barcelona com a València o Múrcia, els paisatges de la baixa densitat residencial per a famílies motoritzades, amb unes formes urbanes d’extrema simplicitat, que poden ser descrites com a *urbanals*, una simplicitat present també des d’un punt de vista social (Íb., p. 150), ja que es tracta de peces territorials habitades per iguals, per famílies amb similars

característiques econòmiques, culturals i sociodemogràfiques, el que trenca la tradicional morfologia de la ciutat compacta.

Aquesta proliferació de no-llocs, paisatges urbanals dins d'aquests espais intermedis és un factor més que explica el renaixement de les reivindicacions per allò local, regional o nacional, com a nous valors d'identitat individual dins d'una col·lectivitat. La transformació amb la urbanització del territori amb els seus paisatges i característiques intrínseques en nous territoris d'entreciutats, comporta un procés de creació de no-llocs i d'urbanització contra el qual els ciutadans reaccionen cada cop més. La creixent preocupació de la població per la qualitat, els recursos la seguretat i la identitat de l'indret on viu, la crisi de confiança en les formes institucionals d'expressió i representació ciutadana i les mancances de les polítiques territorials són els tres factors, segons Nel·lo als que obeeix la proliferació de conflictes territorials en el cas de Catalunya, molts dels quals se situen en espais intermedis. Les causes més profundes serien el renaixement del lloc (NEL·LO, O., 2003, p.12).

La finalitat última d'aquesta discussió sobre les entreciutats és assumir per a la part d'analítica, que hi ha uns espais relativament nous a l'Arc Mediterrani i bona part d'Europa en general que no són ni ciutat ni camp, no poden ser encaixats en cap d'aquestes categories. Són espais per tant, que no poden ser ordenats amb els instruments tradicionals d'ordenació d'espais urbans ni rurals, com els plans d'ordenació urbana o altres plans similars d'usos del sòl, sinó que cal dissenyar-los i planificar-los amb plans supramunicipals, plans que abasten tant territoris rurals com urbans, perquè són cada dia més interdependents. En aquest sentit, veurem que instruments com els plans comarcals de muntanya o els plans territorials de les futures Vegueries, planifiquen a una escala que si tenim en compte aquest discurs perdrien part de la seva funcionalitat. Aquesta discussió es reprendrà quan parlem del cas alemany i el Pirineu, i analitzem comparativament els sistemes de planificació. Altres contextos com l'alemany, tenen discussions molt similars. Assumint l'existència d'aquestes entreciutats, que alguns autors troben el seu reflex americà en les *Postsuburbia*, autors com Aring reivindiquen el paper de la regió per damunt de governs metropolitans i locals, com el millor "sostre" per governar conjuntament les ciutats i les entreciutats (ARING, J.; 1999), un pensament que no és ni molt menys nou, sinó que té molts punts de contacte amb la tradició planificadora d'EE.UU. amb autors com Mumford i tota l'escola regionalista nordamericana, que ja des dels anys 20 del segle XX critiquen les grans ciutats metropolitanes com a ineficients i ingovernables, i defensen la planificació regional com a alternativa de govern (BENABENT, M.; 2003).

2. ELS NOUS PARADIGMES DE LA PLANIFICACIÓ I EL GOVERN DAVANT L'ERA DE LA INFORMACIÓ

“Les formes de regulació antigues estan en crisi. La sirena de la fàbrica, la campana de l'església i el timbre del col·legi ja no marquen el ritme de la vida urbana, i al servei de Teleruta li resulta cada cop més difícil preveure els dies i hores dels embotellaments”. F. ASCHER, 2006.

Hem vist succintament que el procés de transició cap a un mode de desenvolupament informacional ha generat unes dinàmiques, la majoria de les quals no són sinó continuació o intensificació d'altres ja existents en dècades anteriors que fan evolucionar tant el concepte com les característiques de ciutats i espais rurals. Tanmateix, aquests canvis fan replantejar-se l'esquema conceptual i analític tradicionalment emprat per treballar sobre el territori en totes les escales. A la crisi dels Estats – Nació europeus, amb la seva “sobirania perforada” (DE RIVERO, O.; 2003, p.11) s'uneix un context mundial cada dia més crític. Una espècie de llei històrica de rendiments decreixents ha acompanyat la proliferació de nous estats, des dels Estats – Nació sud - americans del segle XIX, fins els estats africans i asiàtics creats al llarg del segle XX, molts dels quals són encara avui projectes nacionals no complets.

Un context d'Estats-Nació en crisi comporta entre altres coses una crisi important de les formes de regulació tradicionals i en la manera de governar el territori, on predomina la verticalitat jeràrquica. Les formes de regulació antigues, normes en definitiva que regien les relacions socials en les societats industrials, desenvolupades en l'etapa dorada dels Estats de Benestar, cada cop són menys efectives.

2.1. Davant el govern jeràrquic de l'Estat-Nació, la governança territorial i metropolitana

Front a la crisi de l'Estat-Nació com en qualsevol altra situació de crisi social i de valors al llarg de la història, es pot entrar en un escenari de retrocés, és a dir de proliferació de formes aristocràtiques i dictatorials de govern, o bé profunditzar en la democràcia, que implica una solució cap a noves cotes de llibertat individual, però té majors riscos per posar en perill alguns fonaments de la societat liberal i capitalista. En tot cas, el que sí sembla clar si posem l'exemple de govern del territori a un espai determinat hui en dia, sobretot si es tracta d'un poble en el medi rural, malgrat que formalment pot tractar-se d'un govern “democràtic”, amb els seus sistemes de democràcia representativa i defensa dels interessos del ciutadà, en molts casos es tendeix en diferents graus a produir fenomenologies monàrquiques o dictatorials, perquè no altra cosa són les concentracions de poder o influència en una sola persona (OLIVES PUIG, J.,

p. 170). Un pla que s'imposa de dalt a baix, el funcionament intern d'alguns partits polítics amb les seves elits de dirigents, l'aprovació d'un projecte que compta amb la majoria de representants de la corporació local, però amb una minoria de la població, en definitiva, les decisions unànimes i poc reflexives denoten formes de govern que formalment poden ser democràtiques però que han sigut generades per grups de pressió o d'interessos, o el que és el mateix, aristocràcies del segle XXI. En la rebel·lió contra l'Estat – Nació per capes cada cop més àmplies de la població, manifestada per la indiferència o el desinterès en participar en les cites electorals, es pot observar una reacció vers aquesta manera de governar i contra aquestes oligarquies i aristocràcies.

Calen noves respostes, noves propostes d'arquitectures territorials i de mecanismes de planificació per adaptar-se a aquest nou context. Ascher proposa que es fa necessària una democràcia més procedimental, més reflexiva i més comprensiva, és a dir, que tinga en compte la idea que sobre les seves situacions, comportaments i accions tenen les persones (ASCHER, F., 2004, p. 66), això sense qüestionar la democràcia representativa ni la responsabilitat dels elegits en cites electorals. En paraules d'aquest autor, la llei, la norma i l'aplicació de la norma majoritària és substituïda pels contractes, les solucions ad-hoc o adaptades a cada situació i la negociació.

Aquesta teoria traslladada per exemple a la planificació territorial a escala local, suposaria per exemple passar de la planificació urbana o la planificació jeràrquica en cascada que definia un programa a llarg termini a partir d'un pla d'ordenació urbana a una gestió estratègica urbana oberta i flexible que formule i revise contínuament objectius concrets prioritzats i estimule la participació d'actors públics i privats, és a dir, l'alcalde i la corporació local deixen de ser una aristocràcia absolutista i descentralitzen poder cap a altres agents locals, en definitiva, el passar de l'administració de la ciutat a la governança urbana. Es tracta aquest mot "governança" d'un nou anglicisme introduït als anys 90 per designar el que podríem denominar com el "bon govern de la cosa pública", és a dir, un govern democràtic, eficaç, pragmàtic, just per als homes i dones i sense externalitats negatives per al medi ambient. En aquesta etapa de superació de la modernitat, de les societats industrials, calen noves formes de govern que s'apropen a aquest objectiu. Una forma emprada per aconseguir aquest objectiu mitjançant formes "toves" de govern com el pacte, la negociació, l'acord i el consens vers a formes "dures" seria la planificació estratègica. Aquesta és la principal "resposta" a aquest nou context, una metodologia que ha de buscar un delicat equilibri entre formes autoritàries de govern i la renúncia total a aquestes. Això és aplicable des de l'escala global fins la local. En un escenari de deslegitimació creixent dels Estats cal donar veu i sobretot deures i responsabilitats des dels fòrums internacionals fins a un Grup d'Acció Local d'una àrea LEADER a aquells agents que

influeixen en l'economia molt més que els Estats: les empreses transnacionals així com a la societat civil en forma de les variades xarxes socials que la componen.

Els discursos de la governança posen l'accent en la necessitat de profundes reformes en l'arquitectura de molts territoris per evitar la creixent divergència que s'estan detectant en molts contextos, entre la realitat d'un territori, amb unes necessitats, desafiaments i problemes socioeconòmics concrets i l'arquitectura institucional o manera de governar aquestes (SHARPE, 1995; WILLIAMS, 1999; KÜBLER I HEINELT, 2005). Kübler i Heinelt ho apliquen al cas de les ciutats:

“L'expansió de la ciutat difosa combinada amb els fracassos en les reformes dels governs locals han donat lloc a una creixent divergència entre l'espai urbà funcional i institucional en els països industrials avançats”. D. KÜBLER i H. HEINELT, 2005.

Altres autors com Centelles parlen de bon govern de la ciutat quan es dona una transició des del model burocràtic racional, jeràrquic i rutinari fins al model gerencial de la governança i estratègia amb estructures flexibles, avaluació per resultats i avaluat pels resultats (CENTELLES, J., 2006, p.85).

Altra novetat o resposta davant la crisi del govern del territori en el cas de les àrees metropolitanes, tot i implantant arquitectures territorials basades més en xarxes que en jerarquies verticals, és el ressorgiment d'institucions polítiques metropolitanes com a entitats de coordinació i govern del territori, però amb algunes diferències respecte a les institucions metropolitanes dels 70. Llavors les estructures de govern metropolitanes eren cossos administratius fortament jerarquizats i tecnocràtics sense participació ciutadana, la missió principal dels quals era resoldre amb eficiència problemes que havien desbordat el terme municipal (LEFÈVRE, 1998, citat per SORRIBES, J.; 1999). Hui en dia aquests problemes han desbordat també les fronteres d'aquestes estructures políticoadministratives dels 70, ja que la ciutat real s'ha fet més extensa i complexa (ROMERO, J. I SORRIBES, J.; 2006). Ara aquestes institucions són més flexibles, es basen en un sistema d'actors més complex fomentant partenariats i la participació voluntària. És el canvi que suposa passar de govern de la ciutat a una governança metropolitana, on la reedició o aparició de formes democràtiques de representació a escala metropolitana es combina amb una relació més directa amb els ciutadans mitjançant nous procediments deliberatius i consultius, nous instruments d'ordenació urbana i planificació territorials de caire estratègic.

Dues “ombres” amenacen el funcionament de la governança territorial i metropolitana. Una és “l’ombra de la jerarquia” (SCHARPF; 1992, citat per KÜBLER, D. I HEINELT, H.; 2006, p.191), la presència de vells mecanismes de govern que tenen el poder real en la planificació del territori. L’acció basada en el compromís i la participació voluntària entre diferents actors metropolitans pot veure’s perjudicada per l’acció de govern unilateral de qui realment continua ostentant el poder, que és l’ajuntament de la capital i els departaments o Ministeris de polítiques sectorials. Si aquestes noves arquitectures territorials no aconsegueixen el consens absolut d’aquests actors, qualsevol intent de govern innovador estarà condemnat al fracàs, i no cal anar-se’n molt lluny per poder posar un exemple, car el tenim amb l’experiència fallida del Consell Metropolità de l’Horta. La segona “ombra” que amenaça aquests canvis és el de la delicada relació entre governança metropolitana i democràcia. Alguns dels mecanismes d’actuació d’aquests enfocaments flexibles de govern del territori com és el consens són criticables: per què es consensua, qui forma part del selecte grup d’actors decisors, dicotomia entre consens-responsabilitat etc. Alguns autors observen en el pas del govern de la ciutat a la governança metropolitana a partir de la creació d’una estructura institucional a escala metropolitana un afèbliment del control democràtic popular respecte dels processos urbans (BRENNER, N; 2006, p.425). En aquesta qüestió sorgeix el vell debat entre la complementarietat o oposició entre la democràcia com a pràctica urbana i l’eficiència per resoldre problemes.

Un altre aspecte que està a tots els debats sobre reformes institucionals cap a la governança territorial i metropolitana és el de la introducció de mecanismes de mercat en el govern local, aplicar la filosofia empresarial al sector públic tot i aplicant mesures de racionalitat desburocratitzadora i on s’incentive l’eficàcia i eficiència en la prestació de serveis i la reducció del cost, però sense arribar al paradigma de la metròpoli-empresa que alguns autors denuncien per al cas de Barcelona (U.T.E., 2004).

Malgrat aquestes ombres, hi ha un creixent consens en la comunitat científica respecte a la idea de la necessitat d’implantar estructures de govern ben inserides i coordinades amb estructures territorials preexistents, on la negociació, la participació social i el consens sobre projectes siguereu rutines quotidianes. En la nostra opinió, és evident la necessitat d’un canvi de fons i forma en el govern del territori i probablement cap a mecanismes més oberts, flexibles i participatius, perquè al menys en el cas de les metròpolis, aquests redimensionaments dels governs urbans ofereixen la possibilitat d’obrir noves vies de mobilització democràtica (BRENNER, N.; 2006, p. 425), de “democratitzar la democràcia metropolitana” (GIDDENS, A., citat per DAVOUDI, S., p.435). A més si una de les causes per defensar canvis en el govern del territori és aquesta disfunció creixent entre dinàmiques i ciutadans per una part i institucions i polítics per l’altra, una bona resposta hauria d’anar encaminada a crear estructures de govern

que agrupen la metròpoli fragmentada en municipis i puguem resoldre moltes preocupacions ciutadanes des d'una escala més adient com és la supralocal. Altra qüestió és si darrere de l'aplicació d'aquests discursos, si en la seva formalització a partir de la creació de noves arquitectures territorials, de polítiques i plans hi ha veritablement una voluntat de canvi de filosofia de govern o si més bé respon al que podríem denominar l'estratègia del Gattopardo: “en ocasions és precís que tot canvie per a que tot continue igual”.

Hem vist que hi ha un creixent consens respecte al debat sobre com superar la crisi actual dels mecanismes de govern del territori, però també respecte a quins són els requisits clau per a què tant nous mecanismes de govern del territori basats en la governança com instruments desplegats per aquests com plans estratègics o estratègies territorials siguin reeixits. El lideratge polític dels promotors i gestors d'un pla estratègic, el comportament, actitud i aptitud dels agents urbans i territorials i foment i recolzament institucional i financer per part d'administracions superiors serien per a Kübler i Heinelt aquests elements (KÜBLER, D. I HEINELT, H., 2005, p. 10). Altres autors han estudiat detalladament aquesta qüestió, sobretot aplicat al cas de la planificació estratègica, encara que també extrapolable al govern del territori metropolità com J.Quintas Alonso, el qual apunta com a variables que afavoreixen l'èxit el lideratge de l'alcalde, el compromís dels agents ciutadans, el que denomina “temperatura cívica” (cultura de col·laboració, esforç i identificació) i l'aptitud i actitud dels òrgans executors així com la seva capacitat de gestionar la complexitat. (QUINTAS ALONSO, J.; 2005).

Hi ha unes necessitats de canvi en el govern del territori, hi ha un nou paradigma que alguns anomenen “governança metropolitana” o “governança territorial” si ens trasllem a una escala superior, a partir del qual es despleguen nous instruments com la planificació territorial estratègica o les avaluacions ambientals estratègiques, l'èxit dels quals depèn d'unes variables prou conegudes. El camí a recórrer pels governs està quasi del tot traçat, però com valorar si aquest paradigma suposa un avanç en la democratització del govern del territori?. Kübler i Heinelt proposen tres variables per valorar la “qualitat democràtica” dels governs. Una seria la composició de les xarxes governants: més obertes amb la participació d'ONG, associacions professionals, sindicats etc., amb actors empresarials poderosos que entren en acció però sense dominar l'escena (CENTELLES, J., 2006, p. 97) o més tancades i corporativistes. La segona seria la “qualitat de la governança”, a partir de la valoració de la vitalitat de la societat civil i el tercer seria el caràcter de l'administració local: si es tracta d'una administració local amb molt de poder, recolzada en una identitat col·lectiva, i ben assentada sobre l'entramat administratiu nacional i que per tant difícilment dissenyarà mecanismes d'avaluació i participació pública en les seves polítiques o si es tracta més bé d'una estructura més feble, que es recolza en la participació pública per millorar la seva legitimitat. Per a altres autors com Williams, en el cas

de la governança metropolitana, l'èxit d'aquesta ha de ser mesurada no només en la seva capacitat de proporcionar i coordinar serveis locals, sinó també en la capacitat d'influir en actors externs per a què recolzen el compliment d'objectius estratègics per a l'àrea metropolitana en qüestió (WILLIAMS, G., 1999, p.28).

Si apliquem aquestes variables al govern d'àrees metropolitanes a Espanya, si aquest camí que hem traçat el comparem amb la trajectòria dels governs metropolitans a Espanya, ens trobem segons M. Tomàs amb dues situacions quasi oposades. Per una banda Madrid seria un exemple de gestió neocorporativa prou tancada, on el govern encara continua basant-se més en relacions verticals entre uns pocs actors que en xarxes amb cooperació multidireccional entre actors molt variats i on encara la via d'influència de la societat civil és mitjançant la democràcia representativa. Això front al cas de Barcelona que es qualifica com un cas de governança metropolitana més oberta i flexible, amb unes xarxes governants ben imbricades en la societat civil i contínuament renovades a mesura que la ciutat va duent a terme grans projectes i esdeveniments i uns mecanismes de participació més evolucionats (TOMÀS, M., p. 58-60).

Molt de camí quedaria per recórrer, ja que hui en dia no existeix a Espanya cap àrea o regió metropolitana que compte amb una administració amb poders legislatius i executius sobre el territori metropolità. Normalment són consorcis o mancomunitats les que supleixen aquesta carència. A l'igual que en altres països europeus, totes les corporacions metropolitanes van ser eliminades als 80 i 90. Romero i Sorribes parlen d'un fracàs generalitzat dels governs metropolitans a Espanya (ROMERO, J. I SORRIBES, J.; 2006). En el nostre cas són molts els que s'oposen a caminar cap a una governança metropolitana: les CC.AA. ho veurien en molts casos com un contrapoder i a més renaix en el nostre context el problema de la distribució competencial i els límits entre ordenació del territori i urbanisme (GONZÁLEZ VARAS, S.; 2005) i és competència d'elles la creació de governs metropolitans. L'Estat per la seva banda es mostra neutral però tampoc incentiva la creació d'aquests mecanismes. Diputacions, mancomunitats i comarques veuen als consells metropolitans com a competidors directes. Aquest cas ens dona una pista molt important sobre el retard que porta Espanya en l'aplicació en els seus mecanismes de govern criteris de governança com els que hem vist. La instauració d'un govern metropolità amb una forta participació pública en la formulació, gestió i avaluació de plans, polítiques i projectes podria suposar unes més altes quotes de democràcia. Diputacions, mancomunitats i comarques solen posicionar-se en contra de la creació de governs metropolitans i el cas és que totes tres figures són organismes d'elecció indirecta sobre el qual el ciutadà té una influència molt feble. Per altra banda els alcaldes dels municipis metropolitans mantenen una doble postura de recel respecte a l'àrea o regió metropolitana i per descomptat cap a la ciutat central i poc entusiasme a l'hora de finançar entitats metropolitanes que poden

estar controlades pel govern autonòmic. Per últim, els ciutadans i empresaris se senten més identificats i pròxims amb el seus ajuntament que amb l'àrea metropolitana, encara el fet metropolità és una realitat en les seves vides (QUINTAS ALONSO, J.; 2005, p. 82-85). Ací sorgeix el debat entre funcionalitat i identitat de les àrees metropolitanes. La ciutat i la seva àrea d'influència poden ser la base ideal per a un govern local més eficient però aquesta nova àrea pot ser massa gran com per a engendrar un sentiment comú d'unitat (SHARPE, 1996, citat per SORRIBES, J., 1999, p. 29-30). Parlem d'entrebancs als governs metropolitans a Espanya, però són problemes comuns a tota Europa.

A banda d'aquests entrebancs, Romero situa com a causa profunda de l'escassa proliferació i èxit de la planificació i govern a nivell metropolità, entre d'altres nivells, al formidable problema de descoordinació entre nivells de govern a Espanya, els quals aproven unilateralment plans sectorials i territorials que se superposen i fins i tot arriben a contradir-se i a la manca de mecanismes formals i informals de coordinació i cooperació territorial, fet que limita molt la implantació del paradigma de la governança metropolitana i la planificació estratègica territorial (ROMERO, J.; 2006). El resultat de tot aquest context i entrebancs esdevinguts seria que *"Espanya ha cremat una etapa tradicional de governs metropolitans"* (ROMERO, J. i SORRIBES, J.; 2006).

2.2. Davant la crisi de la funció planificadora, la planificació estratègica

Aquesta crisi en el govern tradicional del territori es reflecteix en la teoria i pràctica de l'ordenació del territori, que per ser una funció clàssica dels Estats – Nació entra irremissiblement en crisi. Nous conceptes com el desenvolupament sostenible i noves metodologies més flexibles com la planificació estratègica sorgeixen com a noves respostes de velles dinàmiques com el despoblament rural, la desindustrialització i les conseqüències sobre l'atur, els problemes de mobilitat etc. i com a respostes a aquesta crisi dels Estats – Nació. Constituirien part de la readaptació que l'ordenació del territori com a disciplina científica, com a tècnica administrativa i com a activitat política fa en el nou context de la societat de la informació d'un món globalitzat.

L'ordenació territorial, amb els seus antecedents de la planificació física de les ciutats, la planificació sectorial i els plans regionals, va ser una de tantes funcions que l'Estat va assumir ja des de principis del segle XX i que es va consolidar en acabar la II guerra mundial. Aquesta funció, hui encara no consolidada en molts països com a Espanya, és una de les parcel·les de poder dels Estats on més s'ha notat la crisi de l'Estat-Nació, i que en molts casos s'ha resolt cedint la potestat sobre com es planifica o què es fa al territori a la iniciativa privada, sense

adonar-se que aquesta no es guia pels mateixos interessos comuns que ha de tenir una administració. Amb la globalització els territoris són cada dia més canviant i complexos, amb més agents i interessos. Això, unit a la crisi de legitimitat de l'Estat dona com a resultat que siga molt difícil que un sol agent com pot ser una administració concreta siga capaç de governar les dinàmiques que afecten a un territori.

Tota aquesta crisi de la planificació té molt a veure també amb el que alguns autors anomenen el triomf de la “cultura del no” en relació amb la síndrome NIMBY. Es tracta de la negativa per part dels ciutadans davant qualsevol iniciativa de planificació territorial i les plataformes “Salvem” i “Prou” serien els millors representants d'aquesta “cultura del no”. Les causes ja han estat citades: el govern ha perdut part de la seva legitimitat i per tant les seves decisions són contínuament contestades. Per altra banda en moltes de les decisions sobre un determinat pla no s'incentiva la participació informada, activa i eficaç per part de la ciutadania (TORRES, P., 2006, p. 443). Segons Torres, l'arrel d'aquest desencontre entre ciutadania i govern es troba en què per una banda l'administració considera aquestes plataformes com un obstacle per a la seva acció de govern i els ciutadans veuen en l'acció de govern sempre decisions opaques d'acord amb interessos obscurs i l'única eixida potencial seria que aquestes organitzacions socials serviren de corretja de transmissió, tant per fer arribar la queixa ciutadana al gestor públic com per fer arribar l'acord amb les administracions cap a la ciutadania (Íb., p. 442-443).

No és casualitat per tant que la planificació estratègica triomfe com a nou paradigma en la planificació territorial. De les anàlisis de les característiques de la societat informacional o de la tercera modernitat cap a la qual caminem, es pot concloure que la planificació estratègica és una de les eines més adequades per governar hui el territori. F. Ascher parla d'uns canvis socials profunds en la tercera modernitat, entre ells un procés de modernització reflexiva (ASCHER, F.; 2004, p30). L'individu i la col·lectivitat i per tant els governants, s'enfronten a una sèrie de situacions i circumstàncies individuals i col·lectives cada cop més diferenciades i canviant. Per tant per enfrontar-se a una situació, el recórrer a una experiència directa passada, a una “recepta” ja no és tan eficient. Cal examinar permanentment les possibles decisions i tornar-les a examinar en funció del que hagen començat a produir. Aquesta manera d'operar, aplicat al govern del territori, és possible amb un mecanisme de planificació estratègica però no amb un pla normatiu tradicional que pren decisions a partir d'una diagnosi i aplica mesures moltes de les quals són receptes i no examina si aquestes produeixen els efectes desitjats. També, a un mecanisme de planificació estratègica basat en els principis de participació, consens i complicitat (CENTELLES, J., 2006, p. 130) poden tenir cabuda actors socials amb opinions divergents, i evitar així el sorgiment de conflictes territorials i d'aquesta manera es pot abordar millor la problemàtica abans esmentada de la “cultura del no”.

En aquesta nova manera de governar i planificar el territori, governança segons la majoria d'autors, el pla estratègic és l'eina estrella, però és més que l'aplicació d'una nova eina o una moda entre tecnòcrates, car suposa canviar tota la filosofia de gestió, una cultura de gestió fins i tot. Més que dissenyar plans com a productes tancats estableix dispositius que elaboren, discuteixen, negocien i executen estratègies d'acció; les decisions unilaterals per part d'un únic sector de la societat com és l'administració es converteixen en compromisos després de negociacions o consensos després de deliberacions per part d'actors públics, privats i del tercer sector que configuren una xarxa d'actors-decisors metropolitans, locals, regionals etc. (KÜBLER, D. I HEINELT, H.; 2005, p.14). Per tant la concepció i realització de projectes són el resultat de la intervenció de molts actors amb idees distintes (ASCHER, F.; 2006, p. 85) amb un ús continu de mecanismes d'avaluació i reformulació.

D'entre tots els instruments innovadors d'ordenació del territori que han aparegut a les darreres dècades, la planificació estratègica és un dels més emprats des de les primeres experiències de finals dels anys 80 en grans ciutats. Les ciutats, amb aquest afany per posicionar-se al mercat internacional, són les administracions que més han impulsat aquest tipus de plans. La pròpia estructura i metodologia de pla estratègic es diferencia nítidament de la d'altres exercicis de planificació per aspectes com l'elaboració d'anàlisis, avaluacions i diagnòstics externs a banda dels interns elaborats per la comissió del pla, la utilització de tècniques de màrqueting urbà (a voltes el propi pla es redueix a un publireportatge d'una ciutat), la selecció d'objectius i metes de llarg termini, la realització de processos de reflexió territorial estratègica entre diferents agents per definir el territori del futur o la formulació d'objectius estratègics entesos aquests com *“aquells que permeten a la ciutat (o territori) aconseguir una posició de competitivitat econòmica i de qualitat de vida superior a la mitjana de les ciutats del seu entorn”* (PASCUAL, J.M.; 1999). Es veu com aquest tipus de planificació incorpora molt bé el context de la globalització i a la competitivitat creixent entre llocs.

Al llarg d'aquest treball considerem com innovadors els enfocaments de la planificació estratègica. Cal advertir que des d'una perspectiva cronològica es deuria de matisar, donat que aquests enfocaments estratègics fa més de vint anys que existeixen. No obstant com a generacions d'instruments encara avui continuen aportant novetats en la pràctica de l'ordenació del territori, per la qual cosa en repetides ocasions ens referim a ells com a innovadors. En què consisteix aquesta innovació?. Consisteix a què simplifica i altera els tres tipus bàsics d'intervenció de l'ordenació del territori: legislació, planificació i execució (PUJADAS, R. I FONT, J.; 1998). L'exercici legislatiu amb les vies tradicionals d'aprovació de lleis i reglaments ja no és imprescindible. Aquesta intervenció és substituïda per un dret més bla, on la imperativitat de les lleis vinculants és substituïda per legislacions no vinculants, on a partir del

consens entre agents s'espera el compliment d'allò estipulat en formes de dret bla com estratègies, acords, declaracions o cartes. L'exercici de la planificació com a elaboració i aprovació de plans que defineixen un model territorial futur ja no és patrimoni exclusiu d'una sola administració o primer sector, sinó que es convida a participar en aquesta tasca no només a altres administracions sinó també a empreses i tercer sector, la qual cosa suposa un esforç afegit en la coordinació interinstitucional i sectorial i una concentració de les energies. Per últim, l'execució de plans entesa com la transformació de la realitat d'acord amb les determinacions dels plans (Íb. p.15) deixa de ser un procés lineal junt amb el de planificació, sinó que passa a ser retroalimentat per fases d'avaluació d'objectius i mesures executades i en aquest paquet de determinacions se supera amplament la planificació física del territori ja que s'inclouen mesures de caire social i ambiental, seguint els objectius del desenvolupament sostenible.

A banda d'innovador el propi tipus de planificació estratègica, el que considerem també com a innovadors al llarg del treball són exemples de plans on es produeix una simbiosi entre planificació normativa i indicativa, com per exemple una estratègia territorial que dóna pas a un pla director o un pla estratègic que utilitza com a eina executora un pla general metropolità. No seria del tot correcte pensar que la planificació no normativa està substituint a altres formes d'ordenació del territori, sinó més bé que constitueix una nova modalitat d'ordenació del territori junt amb les tradicionals de polítiques de convergència regional, la planificació territorial regional, el planejament urbanístic i la planificació sectorial. Realment serveix d'element de connexió entre planejament urbà i planificació territorial. Segons Pujades i Font, aquests, junt amb la planificació no normativa, serien els cinc grans apartats de l'ordenació del territori (PUJADAS, R. I FONT, J.; 1998, p. 22). Aquests plans integren ambdues visions vinculant o normativa i indicativa o no normativa. Aquesta planificació "mixta" junt amb la planificació no normativa, especialment l'estratègica, aplicada a escales i territoris on no s'havia aplicat (comarques o zones rurals), així com aquells plans que creen sinergies territorials i afecten d'aquesta manera al govern del territori com el cas de la planificació estratègica de Barcelona, és el que considerem al llarg d'aquest treball les noves respostes a velles lògiques territorials.

2.3. Davant el mite del desenvolupament, el desenvolupament sostenible

L'aparició del concepte de desenvolupament sostenible sembla ser la solució a l'*impasse* en el qual es trobaven les elits governants davant tota la corrent crítica del concepte de desenvolupament recolzada en l'experiència dels països pobres a les darreres dècades i a la situació creixentment desfavorable del medi ambient mundial, una experiència recolzada per un arsenal teòric molt potent procedent del marxisme i l'ecologisme.

Així el desenvolupament sostenible sembla ser una de les respostes que des del govern dels territoris s'ha donat per renovar els discursos i la planificació del territori als últims anys, noves respostes per al nou context de la globalització. Una de les grans novetats d'aquestes respostes resideix en tractar de superar la meta tradicional de la planificació territorial: desenvolupament econòmic i social, com una meta només productivista. El desenvolupament sostenible incorpora el triple objectiu de la competitivitat econòmica, la cohesió social i la protecció del patrimoni i el medi ambient. Aquesta és la fórmula màgica que ha encisat a polítics i empresaris d'una o altra ideologia o interès. Sense renunciar als objectius bàsics del mode de desenvolupament capitalista de l'acumulació incessant de capital, introdueix una visió social i ambiental en la meta principal que ha de tenir qualsevol pla, política o programa. La gran virtut del desenvolupament sostenible ha segut la capacitat de generar i apropar postures molt diferents.

Aquest és un debat d'enorme complexitat, perquè estem parlant de conceptes universals, tant desenvolupament com creixement com desenvolupament sostenible. El desenvolupament sostenible té el mèrit d'haver assolit aquesta "universalitat", encara que a l'hora d'aplicar-ho són encara molts els obstacles. Si hom parla d'encaminar una activitat econòmica com la mineria del carbó cap a la sostenibilitat, és un aspecte realment complicat. Aquesta activitat genera una gran alteració ambiental, a més necessita en el món real de hui en dia d'una mà d'obra amb unes condicions salarials i laborals molt precàries i a més en essència es tracta d'una activitat que es dedica a extraure recursos no-renovables i a més potencialment contaminants des del moment en el qual es transformen en una mercaderia o en una font d'energia per al consum humà.

En canvi si parlem d'altra activitat econòmica com l'agricultura, ací el discurs del desenvolupament sostenible s'adapta molt millor. Davant una agricultura productivista, industrialitzada, poc profitosa per a molts productors, despersonalitzada, destructora de biodiversitat tant per l'ocupació de boscos com per la utilització de transgènics, que genera dependències externes en termes de maquinària i paquets tecnològics de llavors i fertilitzants, que necessita per ser rendible de grans superfícies de monoconreu i d'una mà d'obra també precaritzada, el desenvolupament sostenible propugna caminar cap a l'agricultura orgànica i l'agroecologia que genera paisatge, utilitza tècniques tradicionals que són cultura, que és respectuosa i compatible amb el seu entorn, tant medi biòtic com abiòtic, que impedeix el buidament d'espais rurals, que genera xarxes socials i de petits productors locals en lloc de gegants agroalimentaris transnacionals globals, que evita la pèrdua d'espècies, perquè conrea o cria les varietats locals i que en definitiva produeix aliments sans i de qualitat.

Ací rau el veritable mèrit del concepte: malgrat l'enorme diversitat i complexitat del món actual, és tant un concepte universal (es pot parlar de sostenibilitat d'activitats econòmiques, territoris

humans, fins i tot estils de vida) i a més es pot aplicar els seus discursos a casos concrets i donar com a resultat bateries de mesures concretes, una agenda i uns nous objectius que ja no es pot dir que siguin simplement de creixement sense límits.

Altra de les novetats és que tant els plans que asseguruen perseguir els objectius del desenvolupament sostenible com els estratègics, busquen involucrar en el disseny, aplicació i finançament de mesures a nous actors no institucionals com el sector empresarial, d'on surt la "nova aristocràcia transnacional" (DE RIVERO, O., 2003, p. 56), que substitueix a la vella aristocràcia de les grans potències industrialitzades. Comença a desenvolupar-se tota una sèrie de metodologies i experiències noves en planificació territorial basades en la cooperació públic-privada.

L'aparició d'aquest concepte de desenvolupament sostenible duu al darrere un complex bagatge teòric fruit d'un avanç de la consciència ecologista en la societat que va despertar a partir dels seixanta, quan Wallerstein situa els inicis de la crisi estructural del capitalisme i es va plasmar en importants documents i acords com el I Informe Meadows *The limits of the growth* (els límits del creixement), la creació el 1972 del PNUMA o Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient, la publicació el 1987 del famós informe Brundtland de la Comissió Mundial del Medi Ambient, la Conferència de Rio de 1992, que és quan s'adopta formalment aquest concepte en tots els discursos i el V Programa d'Acció sobre Medi Ambient de la Unió Europea que ja desembocaria en la creació d'instruments com les Agendes 21. Després de les crítiques fetes durant dècades a la irracionalitat del creixement demogràfic i econòmic tenint en compte que la superfície i recursos del planeta són limitats, un sistema tancat, i també a partir del fracàs de les teories del desenvolupament formulades des dels seixanta per acabar amb la pobresa al món, va sorgir aquest concepte.

L'objectiu com hem dit era distingir creixement de desenvolupament sostenible, per al qual no deuria haver límits ja que precisament planteja un desenvolupament sostingut no només de l'activitat econòmica, sinó que també es marca com a objectiu d'igual importància que aquest, altres de caire social com la disminució de les desigualtats o ambientals com la conservació i protecció de l'entorn, perquè les generacions futures pogueren gaudir d'un medi ambient de la mateixa qualitat que les actuals. Fins i tot les grans institucions guardianes del bon funcionament del capitalisme global com el Banc Mundial, destacava en un dels seus últims informes anuals que el medi ambient és un actiu essencial per a qualsevol tipus de desenvolupament i inclou com a principals desafiaments del desenvolupament, entre d'altres, els problemes de destrucció de la massa forestal, l'escassetat d'aigua dolça, o la contaminació atmosfèrica.

El mateix Banc Mundial assumeix aquest concepte i planteja una agenda per a un futur sostenible, en el qual defèn mesures com la de la internalització en les despeses de les empreses dels costos ambientals que no assumeixen, la creació d'auditories periòdiques d'actius ambientals nacionals per detectar i diagnosticar problemes, avaluacions independents de plans i programes públics de gestió de recursos i medi natural per dissuadir de la corrupció, la promoció dels certificats de qualitat ambiental a les empreses entre d'altres (BANC MUNDIAL, 2003, p.189-190).

2.4. Visió crítica de les noves respostes

Si llegim qualsevol pla territorial, siga normatiu o estratègic, sempre s'estructura en una diagnosi que dibuixa les metes i escenaris idíl·lics de riquesa, benestar social i medi ambient saludable al qual es pot arribar si s'apliquen les mesures detallades posteriorment en els plans d'acció. Al llarg del treball veurem alguns exemples de plans en aquest sentit. Només en una minoria de casos realment hi ha després de l'aplicació del pla o la llei una millora relativa de les condicions, socials, econòmiques o ambientals del territori. Si mirem al panorama internacional, més de mig segle de plans de desenvolupament, d'inversions i ajudes han servit recordem, perquè només 4 països hagen ingressat en el club dels països desenvolupats (dos petits països asiàtics, Taiwan i Corea del Sud, i dos ciutats-estat, Singapur i Hong-Kong), països, però, encara subdesenvolupats des del punt de vista democràtic, i que més de 150 estiguen en un estat continu de no-desenvolupament (DE RIVERO, O.; 2003., p. 169).

La gran pregunta sense resposta que molts crítics es fan seria: progrés econòmic cap a què i per a què?, desenvolupament sostenible per a què i per a qui?. Dins del camp de la planificació, ja hi ha qui defèn que aquesta disciplina deuria prendre seriosament l'opció del no-creixement en ciutats com a alternativa de futur (WILLIAMSON, C.; 2004). Aquest autor sosté que les ciutats no deurien sentir-se obligades a créixer contínuament en població i urbanització per atendre les demandes del mercat, ja que això no garanteix un augment del benestar (Íb., p.36). El problema fonamental és que la idea de desenvolupament se centra en el procés permanent i acumulatiu de canvi i transformació de l'estructura econòmica i social, en lloc de referir-se a les condicions que requereix el funcionament òptim d'un determinat sistema o mecanisme econòmic concret (SUNKEL, O. I PAZ, P.; 1970, p.23), sense receptes universals. El pensament clàssic ha considerat el desenvolupament com un estat o etapa o simplement com a sinònim de creixement econòmic, i no com un procés de canvi d'estructura real no només econòmica, social o ambientalment imprescindible, sinó també èticament necessari. Malgrat la introducció del concepte del desenvolupament sostenible, el mite del desenvolupament, fins i tot com a sinònim de creixement econòmic sense límits perdura encara en moltes mentalitats. Tal volta siga perquè

si no la formulació, l'aplicació del concepte no deixa suficientment clara la seva vocació de renúncia de creixement econòmic si no és a la par amb la protecció al medi ambient i l'augment de l'equitat social.

No només els Estats – Nació en decadència deurien de participar en drets i deures de la planificació per al desenvolupament, sinó també empreses, mitjanes, petites i sobretot grans, que són les reguladores del mercat mundial. L'obsessió d'identificar creixement tant físic com en termes de valor com a positiu i desitjable, no és compartida ni per alguns dels grans autors de l'economia clàssica com John Stuart Mill, qui afirmava que *“m'incline a creure que l'estat estacionari de l'economia (és a dir, no créixer) seria un avançament molt considerable sobre la nostra situació”* (STUART MILL, J.; 1848, citat per NAREDO, J.M., 2004). Tampoc per altres grans economistes del segle XX com Celso Furtado, qui afirmava que el creixement resultava incapaç de promoure el desenvolupament, especialment en les economies més afectades per la divisió internacional del treball que les condemna a ser productores de productes primaris (GUILLÉN, A.; 2005, p.4).

Altra de les crítiques globals més feroçes que es fa a aquests enfocaments flexibles apunta directament contra el mecanisme que les fa funcionar: el consens. És evident que aquesta és l'eina fonamental que fa funcionar qualsevol pla, directriu o estratègia indicativa. *“El major perill que existeix per a un projecte de transformació (estratègica) és la pèrdua del consens dels agents”* (DACHEVSKY, M.; 2001, p.154). *“A un pla estratègic no es deu votar mai. S'analitza, s'estableixen criteris de prioritització, indicadors etc. i, fruit de l'anàlisi i la reflexió, els acords es tanquen per consentiment total o per una gran majoria, ja que poden semblar com irreductibles”* (PASCUAL, J.M.; 1999). Front a postures com aquestes hi ha diferents autors que critiquen la tècnica del consens aplicada tant en l'ordenació com en el govern del territori o les relacions internacionals. Un exemple és Thomas Darnstädt, que es mostra contrari a postures com les de Pascual argumentant que el fet de prendre les decisions per consens i no per majoria suposa deixar d'utilitzar la via democràtica. Aquest mateix autor defineix el consens emprat per al govern del territori a Alemanya com *“Una forma caríssima d'organitzar la irresponsabilitat, donat que, gràcies a aquest mètode d'adopció de decisions, ningú no és responsable de res”* (DARNSTÄDT, 2005). Sosa Wagner recolza els arguments de Darnstädt contra el consens adduint que només els diputats o senadors (i alcaldes i edils) són qui ostenten la representació del poble, tenen responsabilitats i estan sotmesos a les crítiques de l'oposició i l'opinió pública. A aquest autor el consens, així com el diàleg, susciten interessants preguntes com qui és el protagonista o sobre què es dialoga o consensua (SOSA WAGNER, F.; 2005, p.35). La tesi d'ambdós autors és que la utilització del consens s'explica, perquè estats com l'alemany (“la república bloquejada”) tenen tants organismes de decisió que es bloquegen entre ells, una

trampa federal de 16 regions que cada cop poden decidir menys però bloquejar més, (DARNSTÄDT, T.; 2005, p. 92) així només poden avançar amb el consens, que per altra banda ajuda a diluir moltes responsabilitats. Aplicat el consens a les relacions internacionals, autors com Celso Furtado afirmaven que: “*quan a una societat s’imposa el consens és, perquè travessa una etapa poc creativa*”. Els defensors del consens podrien argumentar que no és el mateix emprar el consens a escala local que a escala nacional o internacional, i que és l’única via per la qual agents del territori com empreses o sindicats s’involucren i participen en plans o estratègies que necessiten la màxima participació ja que contenen mesures a llarg termini que necessiten de la participació d’aquests agents. No és l’objectiu d’aquest treball tractar de solucionar aquesta polèmica, però es tindrà en compte quan analitzem plans i estratègies territorials basades en el consens. La pràctica del consens en les societats informacionals a més, es fa cada cop més complicada. Com hem vist a l’apartat anterior, la disparitat entre interessos individuals i col·lectius és cada dia major, per tant cada dia és més difícil arribar a consensos globals i si s’arriben són tan generalistes com poc operatius. Més d’un pla estratègic és qualificat per aquesta raó com “carta als reis”, perquè es basa en consensos que per tal de que siguin globals només afecten a allò banal o obvi.

En el cas concret del desenvolupament sostenible, alguns autors consideren que es tracta d’un concepte compost de dos termes contradictoris “desenvolupament” i “sostenible”. (MARGALEF, R.; 1996, citat per NAREDO, J.M., 2004). El gran èxit d’aquest terme hauria residit en la capacitat de satisfer els interessos de tots, tant de conservacionistes com de desenvolupistes. Un terme que ha sigut defès per polítics i empresaris i citat en tots els plans territorials de totes les escales durant els últims anys, a base de buidar-ho de contingut i ocasionar així la seva inoperància pràctica (NAREDO, J.M.; 1996). Aquest autor afegeix: “*Per al que realment ha servit el desenvolupament sostenible és per a sostenir el mite pur i dur del creixement econòmic, que estava trontollant des de les crítiques dels setanta (...) un instrument enganyós per esterilitzar les crítiques*”. (NAREDO, J.M.; 2004). Hi ha molts exemples de plans que emparant-se en el desenvolupament sostenible han permès actuacions francament perjudicials per al medi ambient, contribuint així, a la banalització del terme. El propi Banc Mundial elabora una agenda cap al desenvolupament sostenible on continua, malgrat tots els discursos anteriors destacant que l’augment de la productivitat i del PIB continuen sent elements essencials per a un futur sostenible (BANC MUNDIAL, 2003, p.185).

Un altre dels grans atractius que presenta el concepte de desenvolupament sostenible és que tracta de conscienciar i involucrar a tota la societat amb eslògans senzills com “*pensa globalment i actua localment*”, per tal que se senta compromesa i identificada amb els objectius

del desenvolupament sostenible. Front a aquesta proposta amb molt de sentit per despertar consciències, alguns autors com Mészáros ofereixen crítiques molt contundents:

Si la democràcia quedés confinada d'aquesta forma a eixes "accions locals" resumides, es donaria aleshores el cas de què la presa de decisions i l'acció globals, que inevitablement afecta a la vida de tots els individus, siguin autoritàriament exercides per les forces polítiques i econòmiques dominants – naturalment els Estats Units – d'acord amb la posició ocupada per elles en la jerarquia global del capital.
(MÉSZÁROS, I.; 2005, p. 27)

No és possible negar la importància potencial de l'acció local adequada exercida des de l'individu o grup i que aquesta ha de ser necessàriament una peça clau de tot procés de planificació territorial i un mecanisme essencial per al govern del territori. No obstant, en paraules d'aquest mateix autor, no podem prestar una atracció acrítica a allò global adduint els arguments esmentats de la impotència dels governs nacionals així com la inevitabilitat de la globalització multinacional, perquè aleshores estarem efectivament abdicant i cedint sobirania a lobbies d'empreses i governs que prenen eixes decisions globals per nosaltres.

En el cas dels nous instruments de planificació com la planificació estratègica, una de les principals crítiques que es detecten més que al propi concepte, a la pràctica en ella mateixa, és la tendència a confondre el pla amb un fi en ell mateix i no com un instrument per definir una estratègia. Si un pla, com succeeix en moltes ocasions, no se li acompanya altres instruments i mesures com polítiques R+D, plans sectorials etc. i si no s'enceta i coordina amb altres plans normatius existents amb anterioritat, es queda com un ritual metodològic que acaba subordinant la realitat al mètode i no al revés, i normalment acaba condemnat al fracàs (PASCUAL, J.M.; 1999). En altres casos es critica la filosofia de la pròpia planificació estratègica, que en ser aquesta, una metodologia provinent del món empresarial, a l'hora de posar-la en pràctica dona la sensació en molts casos que la ciutat siga només una mercaderia o una empresa i els habitants clients o ocupats d'eixa empresa, en lloc de ciutadans. A més a més, la planificació estratègica comporta una sèrie de riscos i temptacions que en molts casos acaba desvirtuant-la. Un risc seria, si els promotors no estan realment compromesos, considerar el pla finalitzat quan només s'ha completat la fase de diagnosi i disseny d'estratègies i no el pla d'acció. Un altre risc és el de politització del pla per part de l'administració que el lidera, que pot comportar la manipulació dels objectius i metes del pla, incloent altres no estratègics que interessin a l'equip de govern i un tercer risc és evitar la confrontació a través de la formulació d'objectius molt genèrics que contenten a tots, però que són poc operatius.

Han sigut breument formulades les principals característiques, punts forts i febles d'avenços conceptuals i metodològics com el desenvolupament sostenible o planificació estratègica. Són moltes les crítiques que se'ls ha dirigit, tant com a conceptes com a metodologies. Malgrat tot, han estat profusament emprats. Ara cal veure i analitzar casos pràctics per valorar el rol que aquestes noves respostes de l'ordenació i govern del territori estan jugant en la gestió de dinàmiques territorials crítiques per al territori català.

El sistema social camina cap a una nova fase del capitalista on velles lògiques territorials es reforcen i apareixen algunes de noves en un escenari creixent de globalització econòmica que transforma profundament els territoris urbans i rurals fins difondre aquesta categorització. En aquest context apareixen nous riscos i reptes per al govern del territori començant per l'encaix de l'Estat – Nació en l'era de la informació. De moment el govern del territori disposa del nou discurs de la governança territorial i metropolitana i de dues eines i discursos recents com són la planificació estratègica i el concepte de desenvolupament sostenible que intenten adaptar el govern a aquest context. A partir dels capítols que segueixen trobarem tot això reflectit en casos concrets.

III INTRODUCCIÓ: L'ARC MEDITERRANI ESPANYOL

1. L'ARC MEDITERRANI. LA REALITAT D'UN MITE

1.1. Nocions i delimitacions

L'Arc Mediterrani és d'un dels principals motors econòmics de l'Estat i la zona de major concentració i creixement demogràfic i per tant on més precís és fer aquesta anàlisi per la quantitat i diversitat de dinàmiques que estan actuant sobre el territori i on més necessari resulta realitzar un esforç en ordenació del territori i en la posada en marxa de noves eines per al govern del mateix. Que hi ha un greu problema en l'ordenació del territori a l'Arc Mediterrani no ha de sorprendre a ningú. El 28 de febrer de 2007 una nova comissió d'eurodiputats empenia un altre viatge a diverses localitats espanyoles per estudiar possibles irregularitats urbanístiques. La visita es va centrar quasi exclusivament en municipis d'Almeria, Alacant i Castelló. Aquest territori vigilat per l'Europarlament des de fa uns anys és el nostre objecte d'estudi. No obstant això hem de començar obligatòriament, com sempre que un treball parla d'arc o eix Mediterrani, definint i acotant què hi ha de mite en aquesta realitat o viceversa.

La noció d'Arc Mediterrani a escala europea té els seus orígens en les teories de centre-perifèria i nord-sud de moda durant els anys setanta, les quals aplicades al territori europeu identificaven un gran centre econòmic que estaria envoltat pel famós pentàgon Londres – París – Hamburg – Munic i Milà, a partir del qual ix un eix de gran concentració demogràfica i d'activitat econòmica que posteriorment seria anomenat Eix Lotaringi o Banana Blava. Front aquest "centre", la Conferència de Regions Perifèriques Marítimes nascuda el 1973 a proposta d'Olivier Guichard proposa l'emergència d'un eix alternatiu, un Eix Mediterrani o Arc Llatí, que servira de contrapès a aquest centre econòmic continental. Un arc que també seria anomenat "el nord del sud". Són els autors francesos de la DATAR els que des dels anys 80 més han desenvolupat i difós la idea de l'existència d'un eix econòmic i de concentració demogràfica i d'infraestructures al Mediterrani Occidental, amb una zona central que ocuparia Catalunya i Llenguadoc i una zona més perifèrica que en algunes anàlisis queden fora, que serien les províncies litorals andaluses i el *Mezzogiorno* italià (Campània, Calàbria i Sicília). L'Arc Mediterrani naix de la persistència de la desigualtat entre centre i les regions perifèriques de la riba nordoccidental del Mediterrani, un rosari de regions amb forma d'arc (SALVÀ, P., 1998, p. 24).

Les primeres propostes d'un Arc Mediterrani com a contrapès a eix centre format per una dorsal europea són recollides en obres de referència en ciència regional com la de Brunet de 1989, del grup de recerca GIP-RECLUS. Es planteja front aquest eix central (la megalòpolis europea), un eix Mediterrani a imitació del *sun belt* dels EE.UU en creixement i un tercer eix, l'eix Atlàntic que representaria l'eix en decadència, l'eix de les velles regions industrials i mineres. Front aquesta visió, les últimes propostes conceptuals continuen defenent l'existència d'un eix econòmic i d'infraestructures que anomenen "Arc Llatí" en un nou context continental on passem com vam analitzar a l'apartat de teoria, de l'Europa de les jerarquies i les xarxes centre-perifèria, a una Europa de la urbanització dispersa i dels eixos de ciutats i metròpolis (BAUDELLE, B. I CASTAGNÈDE, G., 2002). Els últims escenaris proposats dibuixen un eix o arc llatí que aniria de Barcelona a Gènova o de València a Roma o fins i tot del cap de Gibraltar a l'estret de Messina segons els autors, que estaria ja integrat en aquesta dorsal europea, un "centre policèntric" del creixement i el poder (ALLAIN, R., 2002, p. 188), una dorsal que s'hauria expandit també per part de l'Eix Atlàntic i pel rosari de ciutats que conformen Nordregio, les ciutats costaneres del mar Bàltic, formant una xarxa batejada amb el nom del "polp roig" (BAUDELLE, G., GUY, C. I OLLIVRO, J., 2002, p. 123). Es tracta d'una nova estructura territorial encara molt incipient, que creix no de manera difosa, sinó més bé a través d'una "difusió lineal". Estaríem per tant en un escenari europeu de "xarxes obertes" (LÉVY, J., 1997, citat per OLLIVRO, J., 2002), xarxes en formació on encara la teoria centre-perifèria, com per altra banda afirmàvem a través de Dematteis a l'apartat de teoria, és la teoria explicativa del model territorial europeu, amb un centre en difusió i un arc llatí on trobem situacions molt heterogènies (la qual cosa és una de les principals crítiques a aquest projecte), des de regions centrals i perifèries integrades (del País València fins el Lazio) a un espai de perifèries annexes que cobriria Múrcia, Andalusia, i les regions meridionals italianes.

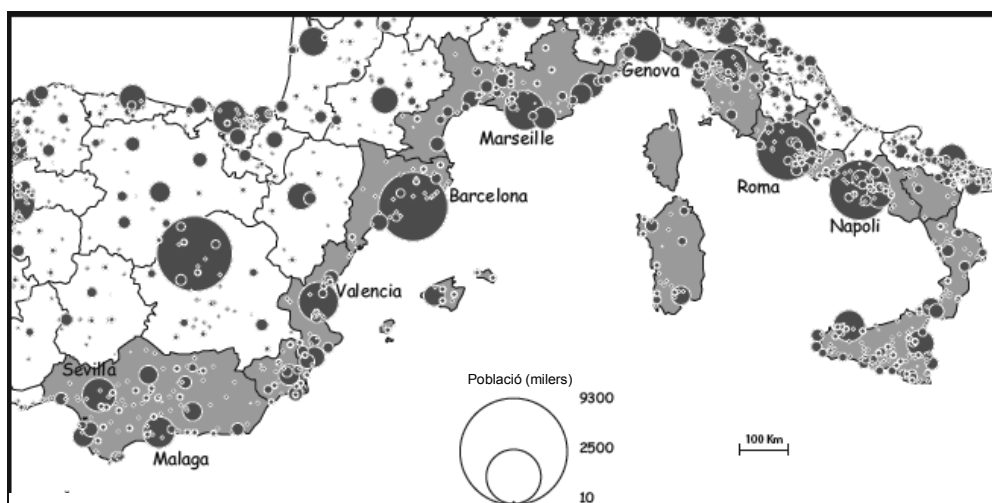

Figura 4: Les regions i nuclis urbans per grandària demogràfica a l'Arc Llatí. Font: KADDOURI (2004).

Paral·lelament a la formació de la idea d'un arc mediterrani europeu, també a escala espanyola va sorgir a la ciència regional espanyola una idea d'un arc mediterrani dins de l'Estat. Aquest arc estaria format per les províncies del litoral Mediterrani, des de Cadis fins Girona o des de Múrcia o Alacant a Girona segons els autors, on generalment des dels anys 70 ha estat situada l'Espanya del creixement econòmic i demogràfic gràcies al turisme, la indústria manufacturera, l'agricultura d'exportació i darrerament a les activitats d'esbarjo i la construcció front a l'Espanya interior i Atlàntica de la crisi industrial i del despoblament. No és només la identificació d'unes variables comunes macroeconòmiques el que dóna identitat a aquest espai, sinó que en el cas espanyol es comença a parlar d'Arc Mediterrani als anys 70 per designar uns espais amb una imperiosa necessitat d'ordenació integrada del seu territori i d'articulació amb altres territoris de la UE (SALVÀ, P., 1998, p. 30). Per tant els trets homogenis d'aquestes regions no són només elements positius, sinó també grans problemes territorials.

Un debat sempre viu quan hom parla d'Arc Mediterrani és el de la seua delimitació. Els criteris clàssics per delimitar arcs i eixos de desenvolupament solen ser de tipus demogràfic (densitats, creixement demogràfic i urbà), econòmic (PIB, VAB, PIB/capita, índex d'inversió, taxes d'activitat, indicadors de R+D, creixement de l'ocupació) i també a partir de l'existència d'eixos físics com una autovia o via de ferrocarril, entre d'altres. L'Arc Mediterrani conté un conjunt de territoris molt dispars, per això no hi ha cap consens respecte a la seva delimitació real. No es tracta només de disparitats en quant a variables econòmiques, sinó també en quant a variables demogràfiques i territorials com per exemple els diferents graus d'accessibilitat. El problema global de delimitació d'un eix mediterrani a escala europea es reproduïx també a escala espanyola. Si considerem els eixos de comunicació, no hi ha cap eix litoral homogeni de gran capacitat que connecte Girona amb Cadis, com tampoc cap eix litoral de ferrocarril, sinó només de Girona a Cartagena. Un altre aspecte en el qual s'incideix molt poc és a l'hora de delimitar la seva frontera cap a l'interior, fins a on arribaria la influència d'aquest eix de desenvolupament i xarxa de ciutats de clara vocació litoral. La litoralitat és un dels trets definidors d'aquest espai: és cert que hi ha una xarxa de ciutats i regions metropolitanes amb diferents graus d'interconnexió, però aquesta "riviera" té unes influències molt importants sobre espais interiors, com veurem al cas del Pirineu català, el qual arribarem a considerar com un espai cada dia més integrat en dinàmiques metropolitanes d'una de les capçaleres de l'eix com és la Regió Metropolitana de Barcelona. En definitiva,

"L'Arc Mediterrani ha passat de ser una idea més o menys voluntarista, elaborada sobre la base d'informes i estudis d'investigadors i analistes d'ordenació del territori, a ser una concepció física socialment assumida i una realitat espacial que es va consolidant" (FERNÁNDEZ, G., 1996, citat per SALVÀ, P.A., 1998)

A efectes operatius considerem en aquest treball tant l'Arc Llatí o Arc Mediterrani amb la seva màxima extensió (és a dir del cap de Messina al cap de Gibraltar, dues fites geogràfiques per tant) i a l'Arc Mediterrani Espanyol com l'eix que agrupa les províncies espanyoles ubicades al litoral Mediterrani, sense oblidar les illes Balears. Considerem que l'Arc Mediterrani, com qualsevol altre eix macroregional europeu no és un eix lineal amb contigüitat física de ciutats i àrees metropolitanes, sinó més bé una xarxa discontinua, amb espais d'integració i espais buits. També a la gran dorsal europea o Banana Blava hi ha grans buits territorials. Un exemple clar és el de la Regió de Tréveris i bona part del Land de Renània-Palatinat a Alemanya. Trier, la ciutat més antiga d'Alemanya, es troba en mig del no res, a una zona completament perifèrica d'Alemanya però a escala europea és el centre geogràfic d'aquest pentàgon central. És important per tant pensar de quina escala estem parlant. Quan hom recorre les zones rurals deprimides de l'Eiffel, les rodalies de Tréveris, bona part de Luxemburg que és un espai poc urbanitzat o les velles ciutats industrials del Sarre, mai es podria pensar que estem al centre del cor econòmic del continent. Al cas de l'Arc Mediterrani cal parlar també d'espais buits i fractures, però és sempre segons l'escala que podem considerar aquest eix com una realitat o com un mite. Dins de l'Arc Mediterrani és indubtable que hi ha tres zones de fractura prou marcades: les comarques del Baix Maestrat i Montsià, per altra banda la comarca d'Àguilas – Lorca fins aproximadament Carboneras ja a Almeria i en tercer lloc gran part del litoral de Granada.

1.2. Context polític i territorial actual

L'Arc Mediterrani Espanyol presenta una sèrie de fortaleces i de febleses que el caracteritzen, després de 30 anys de discursos, com una xarxa de ciutats en una fase encara prou incipient d'integració. Entre les seves fortaleces podem destacar:

- Un espai amb un gran dinamisme econòmic. Es tracta d'un espai que ocupa un 17,9% de la superfície de l'Estat. No obstant això, a principis dels anys 90 generava el 37,5% del PIB. Les Comunitats Autònomes que conformen l'Arc Mediterrani són 5 i generaven en 2005 el 47,2% del PIB. En 2005 5 de les 10 províncies espanyoles amb major taxa d'activitat eren de l'Arc Mediterrani (ALCAIDE, J. I ALCAIDE, P, 2005), també 5 de les 10 províncies espanyoles on entre 2000 i 2005 més havia crescut l'ocupació eren d'aquesta zona i a més els tres primers llocs eren Almeria, Múrcia i Granada. Entre 2000 i 2005, el PIB va créixer a Espanya un 3,38%. Múrcia va ser la província on més va créixer de tota Espanya: un 4,26% i només Balears va créixer per davall de la mitjana.

- Un espai també amb una important dinàmica demogràfica. En 2005, 4 de les 10 províncies espanyoles amb major densitat de població eren de l'AME (ALCAIDE, J. I ALCAIDE, P, 2005) i 7 de les 10 províncies amb major creixement demogràfic entre 2002 i 2005 eren també mediterrànies, destacant el cas d'Alacant que va créixer un 20,51% en aquest període. A 2003, 7 de les 12 regions urbanes espanyoles més poblades eren de l'Arc Mediterrani (MINISTERI DE FOMENT, 2003).
- Presenta en moltes zones una xarxa polinuclear prou desenvolupada. Un exemple és la Regió Metropolitana de Barcelona, que compta amb dues ciutats de més de 200.000 habitants (Hospitalet i Badalona) i quatre de més de 100.000 (Terrassa, Sabadell, Mataró i Santa Coloma de Gramenet). Un altre cas és la creixent conurbació Alacant-Elx-Oriola-Múrcia. El fenomen del turisme també ha incidit molt en la creació de “metròpolis difoses o rurals” o “camps urbanitzats” al litoral de pobles d'estiueig que estan hui gairebé units com succeeix amb gran part de la Marina Alta a Alacant, el Maresme, el Garraf o la Costa Brava a Catalunya o el Mar Menor a Múrcia. Per tant eixa condició de proximitat o contigüitat física d'una estructura urbana polinuclear sí que es donaria a gran part d'aquest territori, fins arribar en molts casos a la saturació.
- Si no en tota la seva extensió, no hi ha dubte de què l'Eix Mediterrani Espanyol és un eix consolidat de transport, tant de viatgers com de mercaderies, i una de les principals portes d'entrada a la Península Ibèrica. Tant si pensem en termes de transport ferroviari, de cabotatge, aeri o per carretera, hi ha una forta interrelació entre les ciutats d'aquest eix. En 1992 un 8,24% del transport terrestre de mercaderies a Espanya es realitzava entre Catalunya i el País Valencià. Era el principal flux a nivell nacional (COPUT, 1993, p.114). Ja des d'eixa època l'Arc Mediterrani de Girona a Múrcia aportava el major nombre de viatgers sense comparació possible amb cap altre corredor peninsular (Íb., p. 116). Hui aquesta situació és encara més evident. A pràcticament tot l'AME, excepte algun xicotet tram a la costa granadina, en 2003 s'arribava a una Intensitat Mitjana Diària de més de 10.000 vehicles i a gran part de la costa del Sol i àrees urbanes de Múrcia, Alacant, València i Barcelona se superava els 50.000 vehicles (MINISTERI DE FOMENT, 2003).

Entre les seves febleses es pot destacar:

- Una excessiva concentració espacial d'activitats, infraestructures i població en els primers km del litoral en contrast amb unes regions prelitorals i interiors prou despoblades.
- Si bé posseeix una base econòmica diversa exportadora basada en l'agricultura de fruites i hortalisses, indústria manufacturera, turisme i construcció, es tracta d'activitats

- poc intenses en R+D i veurem a l'anàlisi de casos, que moltes d'elles estan amenaçades per les deslocalitzacions. En definitiva es tracta d'unes economies intermèdies on molts sectors, sobretot primaris i secundaris, tenen un futur prou incert.
- Una excessiva concentració espacial d'activitats, infraestructures i població en els primers km del litoral en contrast amb unes regions prelitorals i interiors prou despoblades. Dins d'aquesta distribució territorial ja hem esmentat que hi ha dues fractures molt evidents (Ebre i litoral granadí) molt marcades també per les infraestructures (no hi ha connexió ferroviària entre Múrcia i Almeria més que per l'interior d'Andalusia). En el cas de la costa tropical granadina, amb el seu relleu accidentat, la inexistència de cap nucli urbà important a banda de Motril (57000 habitants) o de cap infraestructura de transport important, sí que es podria parlar d'una interrupció d'aquest eix de desenvolupament.
 - Hi ha en molts trams una molt deficient articulació i integració espacial. Això és vàlid tant per a l'AME com per a l'Arc Llatí. Molts nodes de les xarxes urbanes de l'eix tenen més relacions amb altres pols externs que amb altres nodes del mateix eix, la qual cosa fa pensar més en un model de desenvolupament exogen que endogen (SALVÀ, P.A., 1998, p. 28). Alguns autors com Kaddouri han estudiat amb detall la creació de xarxes de ciutats dins l'Arc Llatí. Amb diferents tècniques estadístiques com les relacions del veí superior més pròxim en grandària demogràfica ens mostra que moltes de les ciutats d'aquest eix formen xarxes urbanes amb grans metròpolis externes a l'eix com Madrid, Saragossa, Lió o Milà enlloc d'amb metròpolis que hi pertanyen (KADDOURI, L., 2004).
 - Els contrastos interregionals continuen sent molt acusats. Ací trobem àrees molt densificades com la Regió Metropolitana de Barcelona al costat d'autèntics deserts demogràfics com algunes zones del sud de Múrcia, diferències de renda molt marcades (La Línea de la Concepción, un dels municipis més pobres d'Espanya front a Sant Cugat del Vallès o El Ejido que són dels més rics), comarques senceres que encara depenen de l'agricultura, front a altres més heterogènies. És a dir, són tan grans les diferències territorials i socioeconòmiques, que es fa difícil a voltes pensar en l'AME com un espai amb trets homogenis més enllà d'algunes macrodades econòmiques i demogràfiques.

En una de les poques publicacions monogràfiques existents sobre l'Arc Mediterrani Espanyol, s'argumentava que de cara al futur hi hauria dos escenaris possibles. Un seria un escenari de creixent integració, tant de l'AME com de l'Arc Llatí on els espais del sud europeu s'anirien articulant com un eix alternatiu a nivell europeu basat en un entramat urbà reforçat i equilibrat (COPUT, 1993, p. 21). Per a tal fi es considerava primordial primer de tot consolidar el centre

de l'eix, és a dir, des de Barcelona a Gènova, crear una millor articulació amb Múrcia i Andalusia i amb Milà per tal d'unir-se a la dorsal europea. Front a aquest escenari d'integració hi hauria un altre de "balcanització" de l'eix on per una banda unes poques grans metròpolis internacionals com Marsella, Roma o Barcelona quedarien integrades en fluxos internacionals externs amb altres regions urbanes com Madrid o Lió i per l'altra regions senceres romandrien o quedarien desconnectades, com Múrcia o Andalusia, amb un manteniment o augment de les fractures. 15 anys després d'aquella publicació, i si posem la lupa en el cas espanyol només, sembla que estem més a prop d'un escenari de balcanització que d'integració per la política feta per alguns governs autonòmics. Si pensem en el cas d'un recurs estratègic com l'aigua, es pot comprovar que les comunitats autònomes han assumit la "doctrina Sinatra" d'anar cada govern autonòmic a la seva, uns demanant transvasament, altres blindant rius, i tots sense a penes controlar l'augment de la demanda. Com al tema de l'aigua es podria parlar en polítiques d'ordenació del territori, transports (el cas dels ports i aeroports), promoció econòmica, immigració, habitatge, cultura i llengua per al cas de les comunitats catalanoparlants etc. Aquesta és la més greu amenaça i feblesa de l'Arc Mediterrani Espanyol: la descoordinació de polítiques.

Un cop feta aquesta breu introducció al territori que ens ocupa des d'una escala general, passem tot seguit a analitzar cadascun dels casos d'estudi dins l'Arc Mediterrani Espanyol i a desenvolupar el gros del treball sobre anàlisi de dinàmiques territorials i eines de govern del territori. El primer cas d'estudi que tractem serà el de la Regió Metropolitana de Barcelona.

IV GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS METROPOLITANS CONSOLIDATS: LA REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Marc geogràfic

L'àmbit d'estudi d'aquest cas d'anàlisi coincideix amb una unitat territorial i de planificació definida: la Regió Metropolitana de Barcelona que comprèn set comarques i 164 municipis de la província de Barcelona. Es troba en l'únic pas natural des d'Europa cap a la península: el litoral mediterrani, a banda del corredor atlàntic per Irun-Hendaia. El territori de la RMB ocupa 201805 ha, cinc voltes més que l'àrea del Cadí (la següent àrea d'estudi que analitzarem) però amb 2100 voltes més la seva població, uns 4'5 milions d'habitants. La vall del Llobregat amb el seu delta, que correspon a grans trets amb la comarca del Baix Llobregat, delimita pel sud les dues serralades paral·leles que recorren l'àrea de la RMB separades per una depressió central.

Dins la Regió Metropolitana de Barcelona es troba l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que és el territori central de la regió i àmbit de planificació de l'últim pla estratègic de Barcelona. Reuneix 31 municipis i 4'2 milions d'habitants. L'estructura urbana es compon d'una conurbació central que ocupa tota la comarca del Barcelonès que s'estén radialment en forma de taca d'oli sobre les comarques adjacents a través de llocs de pas natural com el corredor del Besòs o del Llobregat (ABADIA, 2002, p. 54), i amb una xarxa de ciutats mitjanes al voltant de la ciutat central, conformant una estructura policèntrica però amb una gran macrocefàlia. La dispersió urbana de baixa densitat, que arriba molt més enllà del límit de la RMB (discutim sobre això a aquest capítol i al del Pirineu), és l'altre gran tret definitori de l'estructura urbana d'aquesta regió metropolitana, una dispersió en forma de primeres i segones residències, equipaments i infraestructures estratègiques com l'aeroport o el circuit de carreteres, d'activitats en forma de polígons industrials, d'activitats comercials i d'esbarjo des dels centres comercials fins recintes esportius etc., amb tot el problema de mobilitat que comporta.

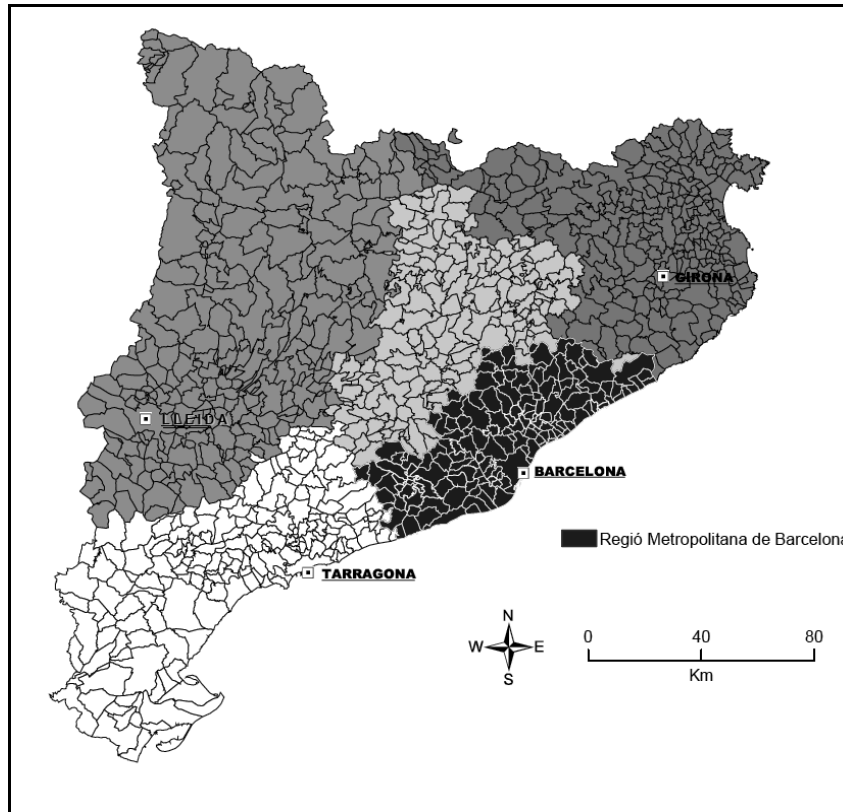

Figura 5: Mapa de situació de la Regió Metropolitana de Barcelona sobre el mapa provincial de Catalunya.

Amb 4.673.648 habitants, es consolida com la segona regió metropolitana d’Espanya i de la península ibèrica, tant si considerem tot el territori de la RMB com una mateixa realitat metropolitana com si ens centrem només en els municipis de l’AMB que superen també els 4 milions d’habitants. La tendència general és al creixement, però amb unes altres taxes de migració internes, especialment de l’àrea central i la primera corona cap a la resta de corones i de la regió metropolitana. Aquesta tendència, detectada ja des de principis dels anys 90, continua hui en dia. No obstant aquests aspectes els ampliarem més als apartats següents.

2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS

Donat que ja hem fet una petita introducció geogràfica al territori de la RMB, entrem tot seguit a discutir algunes de les dinàmiques territorials actuals amb més incidència i pes per al conjunt de la regió metropolitana i més endavant a analitzar algunes fites en l’ordenació del territori d’aquesta regió.

2.1. El canvi de model territorial de la RMB I: del model econòmic industrial al model Barcelona

Barcelona i la seva àrea metropolitana fou durant moltes dècades la gran àrea industrial d'Espanya junt amb el País Basc i en contraposició amb Madrid que era la freda ciutat burocràtica i de serveis. Barcelona era el que D. Bell anomena una "societat industrial" (BELL, D.; 1973) dividida entre una majoria de treballadors semiespecialitzats de coll blau a les cadenes de muntatge i una minoria de coll blanc, d'enginyers i directius d'empreses manufactureres de tot tipus, però sobretot tèxtil, alimentació i arts gràfiques en el cas de Barcelona. Amb la globalització, la fi de la guerra freda, la nova geopolítica de blocs regionals i en definitiva, el nou paradigma tecnoeconòmic del microxip i de la informació, les societats occidentals o considerades com a desenvolupades caminen cap a l'era de la informació o societat post-industrial. Aquesta transició es presenta també ineludible per a Barcelona, que des de la crisi industrial i del petroli arrossega problemes econòmics estructurals abans poc coneguts com l'atur, la precarització laboral, mortalitat d'empreses i sectors industrials sencers que tanquen o marxen junt amb tota la crisi de l'Estat de Benestar. A una societat postindustrial o de la informació ideal o teòrica, la persona clau és el professional amb educació i preparat per proporcionar els tipus d'especialització que la societat demanda en cada moment, és per tant un treballador capaç de reciclar-se i la figura dominant és la del científic i investigador, en contraposició amb la societat industrial en la qual aquesta figura és l'home de negocis. (BELL, D.; 1973, p. 152, p. 412). Aquesta seria la societat del coneixement cap a la que vol caminar la RMB com a economia intermèdia.

El procés de terciarització de les economies desenvolupades sembla imparabile en totes les societats. En els països més avançats, els processos de terciarització segueixen a grans trets la transició cap a una societat del coneixement o postindustrial on el científic i l'investigador tenen un important paper en l'economia (CASTELLS, M., 2001, BELL, D., 1973). Aquesta transició té unes dinàmiques territorials associades que s'han de tenir en compte en la planificació:

- El procés de terciarització suposa tant la creació de noves activitats dins del sector serveis com processos de desindustrialització, tant per reubicació de les fàbriques a les perifèries metropolitanes com per la deslocalització a altres perifèries metropolitanes del tercer món.
- Els processos de desindustrialització lligats a la terciarització de l'economia deixen una triple herència que cal gestionar: uns danys o impactes ambientals sobre el territori, uns col·lectius de treballadors especialitzats que es queden aturats i unes àrees de polígons

- industrials, àrees portuàries i d'emmagatzematge, sobretot a dins de nuclis urbans, que queden completament buits sense activitat ni funció.
- En el nou mode de desenvolupament informacional, la competitivitat i l'atracció d'empreses ja no es basa tant en avantatges comparatius territorials físics com un port o una carretera o unes economies d'escala o d'aglomeració sinó més en factors intangibles com el capital humà i social de la ciutat i la seva qualitat de vida (PIRMB; 2001).
 - El sector de les TIC apareix com un sector econòmic entre la indústria i els serveis que pot considerar-se com el paradigma de l'era informacional, com la indústria del transport ho fou per a l'era industrial. Aquest sector és una activitat industrial i de serveis no contaminant ni sorollosa, que no empra matèries primes voluminoses i molt flexible.
 - Això permet teòricament la seva instal·lació compartint usos residencials i comercials dins l'espai urbà. Una ciutat basada en les TIC i altres activitats R+D podria ser una nova ciutat compacta, amb una mobilitat continguda gràcies al teletreball i la flexibilitat en la producció i per tant més sostenible.

2.1.1 La Regió Metropolitana de Barcelona cap a la societat del coneixement

No cal discutir ací si la RMB és una metròpolis postindustrial o de serveis, perquè només les dades d'ocupació reflecteixen aquesta realitat: només el 5,7% del sòl de la RMB és sòl industrial i vora un 20% de l'ocupació treballa en aquesta branca en comparació amb el 68% que ho fa als sectors de serveis (AMB, 2003). El procés de terciarització és per tant innegable. La pregunta que cal fer-se és cap a quin tipus de societat terciària està caminant la RMB, si s'està caminant cap a l'economia R+D i del coneixement, tal i com es promou des de fa anys des de les diferents administracions de la metròpolis a partir de plans i polítiques sectorials, territorials i estratègics o si més bé s'està caminant cap a una societat terciària del turisme, l'oci i l'espectacle com succeeix per altra banda a molts altres indrets de l'Eix Mediterrani. Tractant d'abordar aquesta qüestió volem mostrar quina incidència econòmica i territorial ha tingut la transició de model econòmic a la RMB i també valorar l'èxit dels successius plans estratègics a l'hora de promoure aquesta transició.

Segons Trullén, la Regió Metropolitana de Barcelona, després d'un llarg procés de convergència amb Europa, és una de les economies més obertes del continent i presenta uns factors de competitivitat exclusivament territorials que es basen en la sinergia entre tres economies d'aglomeració: l'existència de districtes industrials especialitzats, economies d'urbanització que permeten disposar de serveis avançats i economies en xarxa derivades de la interacció entre les

ciutats que formen aquesta àrea metropolitana polinuclear (TRULLÉN, J.; 2001, p. 6-7). Per a aquest autor no hi ha dubte de què la RMB ha assolit una nova base productiva assentada majoritàriament en activitats denses en coneixement. En aquest sentit, les empreses catalanes han fet un esforç considerable en innovació als darrers anys, tant de processos com de productes i de metodologies (PIRMB, 2001, p.75). També hi ha hagut una eclosió de les empreses d'assessorament amb un alt contingut de coneixement en els seus processos com les consultories de medi ambient, disseny o enginyeria.

Seguint la classificació d'activitats econòmiques feta pel NAICS que regeix als EUA, Mèxic i Canadà, el sector quinari, que ocupa entre d'altres a científics, enginyers, periodistes, tècnics, arquitectes i en general els professionals relacionats amb el món de l'art, la cultura, l'educació, la sanitat i els mitjans de comunicació, ocuparia gairebé un 20% dels treballadors de la RMB (LASUÉN, J. R i BARÓ, E.; 2005, p. 57). Això indica que un percentatge significatiu treballa en indústries i serveis avançats molt relacionats amb la cultura, la recerca i la informació, el que sembla confirmar la tesi d'un canvi econòmic cap a les TIC i serveis avançats a la RMB i a més es tracta d'un sector en creixement des de 1991 (Íb., p. 63-64). I sobretot es concentren a la ciutat de Barcelona (la seva comarca és la més especialitzada de Catalunya en aquest sector). Per a l'any 2001 aquests autors calculen que hi ha uns 387883 treballadors en el sector quinari a la RMB d'un total de 517221 de Catalunya. Dins d'aquest grup, els professionals de la sanitat i l'educació són majoritaris (uns 228000 treballadors) mentre que els científics i tècnics només són 47000, un 12'5 de tots els treballadors del sector quinari. La distribució espacial d'aquests sectors i empreses amb tecnologia alta no és uniforme, ja que cada corredor metropolità s'especialitza en un sector industrial diferent (Rubí indústria química, Mataró tèxtil, Martorell material de transport etc.). Les àrees que concentren els sectors i empreses intenses en R+D seria l'àrea urbana de Barcelona, Martorell, Granollers, Vilanova i la Geltrú i Sabadell – Terrassa. A l'altre costat, estarien les àrees amb un ús baix en tecnologia R+D i coneixement, que corresponen amb els sectors manufacturers més madurs (tèxtil, confecció, materials de construcció etc.) i serien les àrees de Badalona-Sant Adrià-Santa Coloma, Mataró i part de l'àrea de Sabadell – Terrassa. (TRULLÉN, J.; 2001, p. 44). Des del punt de vista del nombre d'ocupats, seria la ciutat de Barcelona el pol que concentra una gran part dels llocs de treball de coneixement alt (un 60% dels llocs de treball d'aquest tipus a la RMB i un 48% de Catalunya), en gran part basats en el sector quinari de l'educació (Íb., p. 50). Fent una classificació de municipis per concentració d'activitats de coneixement alt (productes farmacèutics, aeronàutica, informàtica, química, vehicles), Barcelona encapçalaria la classificació de tot Catalunya concentrant més activitats que tota la resta de Catalunya junta (Íb., p. 75). Però també encapçala la classificació de municipis, segons activitats amb utilització baixa d'R+D o coneixement.

Seguint amb la tesi de Trullén, a partir de 2003, comença a configurar-se un arc tecnològic a la RMB a banda del pol de Barcelona, que coincidiria a grans trets amb tots els municipis de la RMB restant els municipis de l'AMB, en total uns 128 municipis. Aquest eix presenta un model productiu molt extensiu en llocs de treball en comparació amb l'AMB, tant d'empreses de R+D com poc intensives en coneixement (TRULLÉN, J., 2003, p. 25) ja que aquest arc s'estructura en vuit corredors que segueixen grans vies de comunicació, deixant espais "buits" o poc densos entre ells, al contrari que l'AMB la qual és pràcticament un continu urbà. Aquest àmbit seria, segons l'autor la zona que està experimentant un canvi més profund de base econòmica d'activitats manufactureres cap a indústries i serveis més intensives en coneixement (Íb. P. 69), beneficiat pels processos de deslocalització industrial i difusió urbana del cor metropolità cap a les perifèries cada cop més llunyanes de la capital, completant així el canvi de model econòmic a tota la RMB.

Enfront d'aquesta anàlisi, hi ha altres autors, que sense contradir aquestes dades i arguments no els comparteixen del tot. Segons Lasuén i Baró, el problema principal al qual s'enfronta la RMB és que el seu creixement econòmic conté encara moltes manufactures de baixa tecnologia i està tot ell amenaçat per la deslocalització (VIVES, 2002, citat per LASUÉN, J. R i BARÓ, E.; 2005, p. 43). En aquest sentit aniria també la nostra opinió. Un problema que dificulta la transició cap a una economia del coneixement amb molts sectors dominats per grans firmes, és l'atomització empresarial existent a la RMB, on la mitjana de treballadors en sectors punters com equips mèdics de precisió, material electrònic o productes químics bàsics és de 6,64, 29,91 i 28,71 treballadors per empresa de mitjana a la RMB (TULLÉN, J.; 2003, p. 56).

Altre dels grans problemes i reptes pendents de la RMB és el procés de desindustrialització lligat a la deslocalització. Aquest procés ha afectat aquesta zona fins i tot als sectors considerats com intensius en tecnologia, com demostra el cas de Samsung, fabricant coreà de material electrònic que era prou rendible, contradient en part l'argument de què les empreses basades en aquests sectors tenen en el nou escenari de la globalització un millor posicionament que els sectors madurs per tenir menys competència d'altres empreses. Casos com aquest seria el de les "empreses oreneta" (SAYERAS, J. M., citat per ULIED, A.; 2004, p. 3), és a dir empreses que fabriquen productes tecnològics amb un cicle de vida molt curt i només competeixen per preu, per la qual cosa han d'anar traslladant-se d'un indret a un altre contínuament. Es tracta d'empreses que van ser atretes pel model tradicional d'implantació d'empreses de baix cost laboral i del sòl industrial que a Espanya, com a economia mitjana, un model que ja no funciona. Caldria fer per tant un estudi sobre quantes empreses – oreneta queden a la RMB per establir fins on pot arribar la deslocalització empresarial a la RMB.

Atenent l'estructura empresarial de la RMB, A. Uljed opina que el procés de deslocalització pot ser encara llarg ja que hi ha un predomini de grans multinacionals (unes 6000) a la RMB, que són les més proclius a marxar per tenir un mercat global, front a unes 160 multinacionals catalanes, entre les quals no hi ha pràcticament cap dins dels sectors clau de la innovació i la recerca (ULIED, A; 2004). Aquest autor denuncia la manca d'empreses d'aquest sector dins la RMB, absolutament necessàries per estar al tren de la revolució tecnològica. Alguns autors van més enllà i destaquen que tant les grans empreses dels sectors bàsics a una economia capitalista (material de transport o metal·lúrgia) com aquells que representen la innovació tecnològica (química, informàtica, cautxú i plàstic) es troben completament dominades pel capital estranger (SÁNCHEZ, J. E.; 1991, p. 68). Un estudi elaborat per la Cambra de Comerç el 2003 afirma que no és només la deslocalització industrial cap al tercer món la que explica la reducció de la inversió estrangera a Catalunya i Barcelona, sinó també la major capacitat d'atracció de fluxos d'inversió estrangera per part d'altres economies de l'Europa dels 15, i en aquestes inversions hi ha sectors punters com el químic (CAMBRA DE COMERÇ; 2003, p. 69).

En un estudi fet pel professor Vives precisament per al I Pla Estratègic Metropolità de Barcelona de 2003, s'adverteix que davant els processos de globalització econòmica i ampliació de la UE que comporten necessàriament un augment del nombre de deslocalitzacions d'empreses, les àrees metropolitanes europees estarien adoptant tres tipus diferents d'estratègies complementàries entre elles per adaptar-se als nous contextos (VIVES, X. i TORRENS, L.; 2004, p. 17):

- Ciutat – seu: ciutats amb bona dotació d'infraestructures, mercat de treball altament qualificat i connectada internacionalment que esdevenen centres de control de grans empreses i d'especialització en serveis avançats.
- Ciutat – innovació: ciutats grans diversificades o mitjanes especialitzades amb una xarxa de centres d'innovació que esdevenen centres de generació i intercanvi de coneixement i saber expert.
- Ciutat – esbarjo: Centres residencials especialitzats en serveis turístics i assistencials amb bona infraestructura hotelera i de comunicacions, patrimoni, activitats culturals, organització de congressos etc.

Segons aquests autors, la RMB estaria optant decididament per aquesta darrera estratègia, més que especialitzar-se com en altres casos en la innovació o en la direcció d'empreses. Aquests autors fan una classificació basant-se en uns índexs ponderats d'especialització en una o altra estratègia que treballa 31 metròpolis europees. Barcelona seria la metròpolis nº 10 com a ciutat – esbarjo, la número 17 com a ciutat-seu i la número 18 com a ciutat-innovació, per darrere en

aquest cas de ciutats com Munic, Milà, Frankfurt o Estocolm. L'estratègia en la qual millor se situa Barcelona seria la de ciutat-esbarjo i a més seria la funció per a la que més potencial té, seguint un altre índex de potencial (Íb., p. 40) que agrega indicadors tan variats com la demanda de patents, les hores de sol, la despesa en R+D o el nombre de seus socials de grans empreses. En canvi el potencial per convertir-se en ciutat – innovació seria un dels més baixos de totes les metròpolis (ocuparia el lloc 20 de la llista de 31). En l'estudi dels índexs d'especialització relativa en cada funció, de nou Barcelona seria una de les ciutats-metròpolis més especialitzades en esbarjo, ocupant el tercer lloc de la llista per darrere d'Atenes i Lisboa mentre que seria l'antepenúltima en especialització en R+D, uns resultats preocupants segons els autors.

2.2. El canvi de model territorial de la RMB II: La metropolitanització del territori i la dispersió residencial entre el camp i la ciutat

*“El tren circulaba junto a un muro corrido de unos dos metros de altura, totalmente cubierto de graffiti de colores. Detrás del muro se veían almacenes de ladrillo rojo, vacíos y desvencijados. [...] Los almacenes vacíos dejaron paso a desmontes y pilas de detritus. Luego fueron apareciendo urbanizaciones y centros comerciales entre espacios verdes. Unas veces había grandes bloques de apartamentos, todos iguales, otras veces, casitas bajas, también iguales, dispuestas en forma lineal o caprichosa, como si la organización general del territorio se hubiera ajustado a varios planes, todos distintos entre sí, todos malos y todos dejados a medio hacer. En los trozos no construidos, donde antes había habido huertos en bancales con higueras y almendros [...], ahora había césped, palmeras, pozuelos de alabastro y riegos de aspersión, en un intento de convertir aquel otrora honesto paisaje suburbano en una California de segunda mano”. Eduardo Mendoza, *La Aventura del tocador de señoras*.*

Són diversos els autors que s'han ocupat als darrers anys dels processos de dispersió urbana i metropolitanització del territori, la seva delimitació territorial i les seves conseqüències, tant al cas espanyol (BARBA, J. i MERCADÉ, M., 2003; BERTRAN, J., 1997; CLUSA, J. i ROCA CLADERA, J., 1997; ESTEBAN, J.; 1991; FONT, A.; 2004; GÓMEZ LARREA, L. N., 2004; HERCE, M. i MAGRINYÀ, F., 2004; HENRY, G.; 2004; MUÑOZ, F., 2004; NEL·LO, O.; 2001; VALLÉS, J. M.; 1992) com a altres casos europeus, sobretot l'italià (CAMAGNI, R., GIBELLI, M. C. i RIGAMONTI, P. 2002; INDOVINA, F., 1990, 2004, 2004b, 2004c; LANZANI, A., 2003) o Alemanya (SIEVERTS, T.; 1999; STIENS, G.; 2002), com als EUA (FRUMKIN, H.; 2002; KUSHNER, J. A., 2004; SALINGAROS, N. A.; 2004, ZIEGLER, E. H., 2004). En aquest apartat farem una anàlisi del procés de dispersió urbana que ha experimentat la metròpolis barcelonina a les darreres dècades, un procés estretament lligat al canvi de model econòmic del qual acabem

de parlar (realment és en gran part l'expressió o plasmació territorial d'aquest canvi de model) i analitzarem també quines conseqüències socials, econòmiques i també ambientals té aquest procés. Aquest procés comença als municipis continus a la capital catalana i arriba a una dinàmica que comença a qüestionar els límits actuals de la RMB i a contemplar Barcelona com una ciutat de ciutats, com la ciutat-regió que inunda tot Catalunya (NEL·LO, O., 2001). En aquest apartat veurem aquest procés des de la perspectiva del centre i quan analitzem el cas del Pirineu, tornarem a abordar aquest procés, però des d'una perspectiva del món rural.

2.2.1. El procés de dispersió urbana a la RMB: la metropolitanització del territori

El procés de metropolitanització, ja tractat anteriorment, seria un conjunt de processos de desconcentració, descongestió, dispersió i difusió d'activitats, persones i infraestructures que fa sorgir un nou tipus de territoris on la frontera entre el món urbà i el rural queda difuminat, un conjunt de processos que tendeix a integrar els agregats territorials d'urbanització difusa (INDOVINA, F.; 2004). Comença com un procés relativament "natural" de creixement urbà que passa per distintes fases durant les últimes dècades del segle XX. Un cop la plana del Barcelonès comença a estar saturada s'inicia un procés de suburbanització en les primeres corones urbanes alimentat durant els setanta per una immigració que no cessa dins d'una etapa caracteritzada per la industrialització moderna i el "boom" immobiliari fins 1975 (FONT, A.; 2004, p. 244). A aquest procés de creixement en taca d'oli segueix un altre de periurbanització o integració en les dinàmiques metropolitanes dels fins fa poc municipis rurals com Sant Cugat del Vallès i permeabilització d'espais a la primera i segona corona metropolitana en un context de crisi internacional de les energies. En la primera corona comença a aparèixer el famós continu urbà que uneix pràcticament les poblacions del Llobregat amb les del Besòs.

El tercer pas després del creixement en taca d'oli i la periurbanització són els processos de descentralització cada volta més lluny de la metròpolis i processos de rururbanització. Als factors d'atracció com el paisatge i la tranquil·litat que expliquen la instal·lació de les primeres residències secundàries al Garraf, Collserola, Maresme, Vallès i Penedès s'uneixen factors d'expulsió de la ciutat de Barcelona motivats per una insatisfacció creixent per aquesta així com l'encariment e la vida urbana (INDOVINA, F.; 2004b). A partir dels setanta, i sobretot dels vuitanta comença la discutida crisi de la gran ciutat. Aquesta és percebuda com un lloc contaminat, saturat de trànsit i de gent, psicològicament agressiu, amb un estil de vida poc saludable en comparació amb la vida al camp, que és associat amb un paisatge tranquil, verd i desconflictitzat. Així comencen a marxar primer, moltes famílies de Barcelona sobretot cap a la segona corona metropolitana a residir en les primeres urbanitzacions difuses de xalets moltes voltes d'autoconstrucció sense serveis bàsics i més tard d'adossats i d'unifamiliars. Després a

aquest èxode s'uneix la població dels nuclis de la primera corona. Comença un creixement urbà que ja no és en taca d'oli, sinó de manera dispersa i difusa (LANZANI, A.; 2003, p. 85) i la taxa d'autocontenció dels municipis de les primeres corones s'enfonsa. No només marxen ells. Ja des dels setanta comencen a marxar també activitats industrials cap a altres corones per manca d'espai, en busca d'uns preus del sòl més assequibles o perquè es tracta d'activitats contaminants. Les activitats industrials tendeixen o bé a disseminar-se pel territori o bé a construir polaritats especialitzades (mobles, tèxtil, automòbil, alimentació etc.) fora dels nuclis urbans i junt a vies principals (FONT, A.; 2004, p. 250).

D'un procés de suburbanització de la primera i segona corona es passa a un procés d'urbanització dispersa per tot el territori de la RMB, un procés que coexisteix amb un altre de recentralització o tornada de població al nucli central de la metròpolis. Hi ha urbanització dispersa més que urbanització difusa, perquè es tracta d'un procés centrífug a partir de diversos nuclis i que no colonitza homogèniament tot el territori sinó només algunes peces (rodalies de vies de comunicació, llocs de muntanya o costa amb paisatge, voltants dels nuclis urbans) i perquè aquesta urbanització es dispersa a partir de diversos nodes i no d'un sol pol difusor com suggereix el terme difusió (MUÑOZ, F.; 2004, p. 103). Es dispersa la residència, la indústria, i a partir dels vuitanta les activitats terciàries com els famosos centres comercials que comencen a sorgir com bolets, configurant sòrdids paisatges completament despersonalitzats, autèntics no-llocs configurats per centres comercials, autopistes, polígons de xalets amb el mateix disseny repetit indefinidament, uns paisatges quotidians que converteixen la vida del *suburbanita territorial* (MUÑOZ, F.; 2000) en un a rutina alienant, d'un no-lloc a un altre, amb una mobilitat accelerada car cada cop hi ha més distància entre el lloc on treballa, on dorm, on compra i on es diverteix, un habitant a temps parcial (MUÑOZ, F.; 2004, p. 15).

Molts autors comencen a parlar de la crisi de la ciutat i fins i tot de la fi de la mateixa, una crisi molt lligada a la crisi industrial que ha deixat uns paisatges buits i degradats, sense vida ni activitat com molts barris de Barcelona cap a mitjans dels vuitanta. Res més lluny de la realitat, segons autors com Indovina, que enlloc de *declino urbano* prefereixen parlar de «transformació» de la ciutat (INDOVINA, F.; 1990). La ciutat de Barcelona i la seva primera corona perden població, expulsada per la diferència de preus entre centre i perifèries, perd indústria, perd serveis, però es tracta de serveis moltes vegades banals. Les activitats de recerca, de govern, de direcció de grans empreses romanen al centre, reafirmant la capitalitat de la regió. Les empreses R+D prefereixen la ciutat per a localitzar-se i això dóna lloc a una composició selectiva de molts centres metropolitans (INDOVINA, F.; 1990). Només cal consultar les dades analitzades anteriorment comentades dels professionals del sector quinari. Barcelona concentra hui en dia, després d'aquest procés de dispersió urbana el 60% de l'ocupació en el sector quinari

de la RMB i el 48% de tot Catalunya (TRULLÉN, J.; 2001, p. 44). Un altre procés que contradiu aquest declivi urbà són els processos d'elitització o gentrificació que comencen a aparèixer en molts centres urbans, també a Barcelona, un cas en el qual aquest procés es veu recolzat tant pel canvi de funció i model econòmic de la ciutat com per tota una sèrie de decisions de planificació, com hem vist a l'apartat anterior. Es tracta per tant d'una fase metropolitana on conviuen unes forces centrífugues pel que fa a les produccions materials i als serveis banals i unes forces centrípetes pel que fa a les funcions de govern i direcció (INDOVINA, F.; 2004, 2004b i 2004c). Estem en un context de recuperació econòmica (des de 1986 fins els nostres dies) i de reordenació urbana del centre metropolità que ja no perd tanta població a base de grans esdeveniments i gràcies a l'arribada de la immigració extracomunitària (FONT, A.; 2004, p. 246). Una prova d'això és que el municipi de Barcelona superava en 1978 els 1,9 milions d'habitants. Una dècada després havia baixat fins als 1,7 milions i dues dècades després, el 1998 Barcelona baixava del milió i mig d'habitants. Segons les últimes dades de 2008, Barcelona torna a tenir 1,6 milions d'habitants, la qual cosa mostra un augment sobrevingut sobretot per l'arribada d'immigrants extracomunitaris i de col·lectius joves que tornen a la ciutat i suposen més que els que decideixen buscar residència fora de la ciutat (IDESCAT, 2008). Aquestes dades confirmen un nou procés de recentralització, de creixement centrípet que conviu amb els processos de metropolitanització que hem descrit abans.

Com a resultat d'aquesta dispersió d'activitats hi ha una dicotomia entre la ciutat compacta tradicional mediterrània que roman als centres urbans, amb mescla d'usos, de col·lectius i classes socials, d'activitats econòmiques i una certa densitat, i la urbanització difusa que es configura amb grans peces especialitzades en una o dues funcions del territori de la RMB. Cal parlar d'urbanització i no ciutat, perquè aquestes noves peces metropolitanes no són ciutat. Però tampoc arriben a ser barris-dormitori perquè no són àrees urbanes contínues i sí que tenen alguns serveis i funcions urbanes i metropolitanes més enllà dels residencials (INDOVINA, F.; 1990). No hi ha densitat, ni mescla d'usos, és un territori ple d'urbanitzacions d'adossats que esdevenen autèntics guetos socials, plens de serveis banals i infraestructures, no hi ha espais de socialització, no són llocs, són no-llocs (AUGÉ, M., 1993). Són espais residencials sense una dotació de serveis adequada (en el cas de moltes urbanitzacions residencials perquè són il·legals i van desenvolupar-se sense a penes dotacions), i per tant es tracta d'espais sobre els quals cal encara construir-hi i fer-hi ciutat. El propi terme de ciutat i la tradicional dicotomia entre camp i ciutat, com veurem també en el cas del Pirineu entra en crisi a causa de l'aparició d'aquests territoris de camps urbanitzats, de *Zwischenstädte* o "Entreciutats" de Sieverts. Cap criteri jurídic, morfològic, funcional o econòmic serveix ja per definir i delimitar el fet urbà (NEL·LO, O.; 2001, p.33). Els processos de descentralització s'observen també amb les migracions intrametropolitanes. Aquestes afecten cada vegada a un nombre major de persones, impliquen

moviments cada cop més allunyats del lloc d'origen, d'àrees més denses a més difuses i tenen com a principal factor explicatiu el mercat de l'habitatge (NEL·LO, O.; 2001, p.95).

2.2.2. Els problemes de delimitació de la RMB

El resultat últim d'aquests processos de metropolitanització és que inevitablement, cada cop més el conjunt del territori tendeix a integrar-se en unes mateixes dinàmiques metropolitanes. Això té unes conseqüències sobre la delimitació del fet metropolità a Barcelona. La qüestió de la delimitació del fet metropolità, ací com a la majoria de les regions metropolitanes, és un tema encara no resolt pels experts, malgrat haver suscitat molts debats des de fa ja dècades. La primera delimitació metropolitana apareix amb el pla de 1953 que va incloure com a zona d'influència de Barcelona 26 municipis de 4 comarques. Oficialment hui en dia se sol distingir el fet metropolità a distintes escales. A escala local es distingeix la metròpolis central o *continuum* urbà que inclouria el municipi de Barcelona i 8 municipis adjacents que formarien la primera corona metropolitana segons algunes publicacions o el centre només segons altres. En un àmbit més gran estaria l'àrea metropolitana que inclou els 31 municipis que conformen la mancomunitat de municipis de l'AMB. Aquests municipis serien, excloent els del continu urbà, els que conformarien la segona corona metropolitana o la primera segons algunes publicacions. Per últim hom distingeix la Regió Metropolitana de Barcelona d'uns 150 municipis, que és l'àrea funcional de planificació parcial del PTGC i que coincidiria amb la proposta de vegueria de Barcelona. Aquesta delimitació oficial inclou 4'6 milions d'habitants i una considerable superfície de 3233'5 km². El següent mapa facilita la lectura:

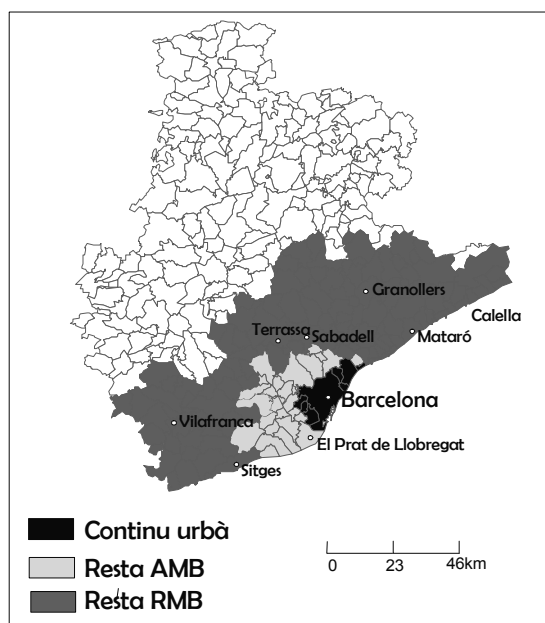

Figura 6: Les delimitacions oficials de la RMB. Font: Elaboració pròpia a partir de AMB (2003) i ESTEBAN (1991).

Tanmateix, són diversos els autors que a causa de les dinàmiques que estem analitzant amplien encara més aquesta delimitació. Per qüestionar objectivament la delimitació oficial, se sol aduir que l'anàlisi de la mobilitat diària obligada i no obligada interrelaciona i conforma mercats de treball en territoris que ultrapassen el territori de l'actual RMB. Així, autors com Clusa i Rocacladera, ja en 1997 presentaven anàlisis basades en la metodologia censal nordamericana de definició d'àrees metropolitanas, la qual els dona dos interessants resultats: per una banda deixa fora quasi tota la comarca de l'Alt Penedès, (la qual actualment reclama una vegueria diferenciada de la de Barcelona), i per altra banda inclou municipis de les comarques del Bages i l'Anoia que no pertanyen a la RMB. Altres autors com Trullén van encara més lluny i utilitzant aquesta mateixa metodologia aporten uns resultats francament interessants. De 1986 a 1996 800.000 habitants haurien passat a ser considerats com a població metropolitana. Es tracta d'habitants de la RMB no incorporats el 1986 segons l'anàlisi més molts municipis de comarques adjacents com la Selva, el Bages, l'Anoia o el Baix Penedès ja limitant amb Tarragona, i el que és més interessant: apareixen illes de municipis metropolitans a comarques molt allunyades de la RMB com la Cerdanya gironina, el Pallars Sobirà o l'Alt Urgell. Quatre dels nou municipis que conformen l'àrea d'estudi del següent capítol ubicats a l'espai natural de la serra del Cadí són considerats per aquest autor com a metropolitans (TRULLÉN, J.; 2003, p.63). Aquests municipis tradicionalment considerats com a rurals poden ser considerats com a metropolitans?. Aquesta qüestió l'abordarem al capítol del Pirineu. Altres autors com Muñoz també recolzen la tesi d'una metròpolis que ja ha depassat els límits de la RMB i en el seu cas parla d'una tercera corona metropolitana que inclouria tots els municipis de la província de Barcelona que no pertanyen a la RMB (MUÑOZ, F.; 2004, p. 37). Sembla per tant prou clar que la metròpolis real va fins i tot més enllà dels amplis marges definits per la RMB. Hi ha un desfasat entre planificació i realitat territorial que es reflecteix en el fet que la figura encara en consolidació de la RMB ja no encaixa del tot amb la delimitació real de la metròpolis a causa de l'augment de la mobilitat inherent al procés de metropolitanització.

2.2.3. *El fenomen de la dispersió residencial*

Un procés singular dins d'aquesta gran transformació urbana és el de l'aparició d'aquests assentaments monofuncionals residencials a imitació un poc de les ciutats americanes. El gran motor és el mercat de l'habitatge, que actua com a filtre social (FONT, A.; 2004; INDOVINA, F.; 2004; MUÑOZ, F.; 2004, NEL·LO, O.; 2001). Una part són famílies, que, pel seu «*decoro abitativo*» van a la perifèria on es poden permetre una residència d'acord amb les seves expectatives de qualitat de vida (INDOVINA, F.; 1990; 2004b, p. 52), però sobretot a partir dels noranta, aquestes migracions intrametropolitans les protagonitzen famílies de classe mitjana que veuen en l'adquisició d'un adossat barat a la segona o fins i tot tercera corona metropolitana

una opció d'habitatge més barata que la d'un pis a un nucli urbà. A la perifèria poden trobar l'única possibilitat en molts casos d'accedir a un habitatge digne, encara que en el càlcul de costos no inclouen les despeses que la seva mobilitat comportarà, en viure a una àrea de baixa densitat lluny del lloc de treball i sense a penes serveis.

Aquesta perifèria és cada cop més llunyana de la capital, ja que a partir dels 80, la segona corona metropolitana augmenta la construcció d'adossats i unifamiliars que ja no seran únicament per ús de segona residència (MUÑOZ, F.; 2004, p. 20). Es configura una nova ciutat de baixa densitat que és tant o més insostenible i pobre paisatgística i arquitectònicament que aquell urbanisme sense planificació del tardofranquisme (FONT, A.; 2004). A partir de les anàlisis fetes per Muñoz, es pot constatar una certa especialització territorial en el tipus d'habitatge. Els municipis més petits i cada cop més llunyans del centre metropolità s'especialitzen en habitatge unifamiliar mentre que les ciutats intermèdies concentren una part significativa de l'habitatge adossat (Íb.; 2004, p. 35). Territorialment la segona corona (la RMB excepte l'àmbit de l'AMB) és on es concentra el gran creixement d'adossats i unifamiliars, mentre que la primera corona i la ciutat central destaca sobretot en la construcció de blocs.

Una característica essencial dels nous habitants de camps urbanitzats, és que ells es traslladen al camp, però no canvien els seus hàbits i demandes urbanes. Van a viure a urbanitzacions per primera volta o bé a cases que utilitzaven d'estiueig una o dues setmanes i en molts observen que no tenen serveis bàsics complets: llum, aigua pavimentat, perquè es tracta d'urbanitzacions fetes al·legalment, i per descomptat demanen aquests i tots aquells serveis de proximitat dels quals disposaven a la ciutat com centres educatius i sanitaris, centres d'oci i comercials, farmàcies, serveis personals etc. Com veurem en el cas del Pirineu, demanen serveis de qualitat urbana encara que ja no viuen a la ciutat, volen recrear el tipus de vida de la ciutat compacta quan en realitat viuen a les urbanitzacions disperses que no són ni ciutat ni camp, i que per les seves baixes densitats fan caríssim el manteniment i implantació de qualsevol servei bàsic o personal (per exemple, segons dades de l'Enquesta d'Infraestructures i Equipaments Locals extretes per BARBA i MERCADÉ, als habitatges en urbanitzacions els corresponen 6 vegades més metres de vial per habitatge que en la mitjana dels altres nuclis de la província). Això comporta un conflicte molt greu amb molts ajuntaments i unes despeses de manteniment que la majoria d'ajuntaments petits no poden permetre's. A mesura que es van complint les expectatives dels nous habitants i els serveis bàsics com les xarxes d'aigües o la pavimentació són completats i nous serveis personals i equipaments són posats en marxa, els assentaments difusos van convertint-se en ciutat difusa (INDOVINA, F.; 2004b, p. 54).

Per fer-nos una idea de la magnitud del fenomen, podem recordar algunes dades recollides pels treballs de J. Barba i M. Mercadé. Només a la província de Barcelona estariem parlant d'unes 806 urbanitzacions amb uns 93500 habitatges construïts i una població potencial d'un quart de milió d'habitants. Encara el 7% dels habitatges no té aigua potable, el 37% de la xarxa de subministrament a aquestes urbanitzacions presenta deficiències i fins un 45% dels habitatges no estan connectats a xarxa de clavegueram, i d'acord amb la valoració feta per diversos tècnics municipals, l'estat de les infraestructures ha empitjorat als darrers anys. Es calcula que la subsanació de totes les deficiències a la província podria costar fins 986 milions d'euros (164000 milions de ptes.), és a dir, el pressupost total de la Diputació de Barcelona de dos anys. Es constata per tant la gravetat de la situació d'aquesta ciutat en construcció.

2.2.4. Conseqüències, impactes, reptes i costos de la metropolitanització en baixa densitat

Hi ha molts debats sobre els impactes d'aquesta nova realitat metropolitana, sobre les seves conseqüències socials i ambientals, es reivindica una i altra volta la tornada a la ciutat compacta enfront a aquesta urbanització difusa en explosió i sense confins, però mentrestant ens trobem avui en dia amb uns espais sense acabar de construir que cal gestionar, i en tot cas limitar el seu creixement que depassa ja els límits de la RMB dins d'una xarxa policèntrica de ciutats. En aquesta modalitat de ciutat trobem com hem dit diferents conseqüències, que venen recollides en el quadre següent. Hem d'avançar que es tracta d'una sèrie d'impactes aplicables a l'expansió de la baixa densitat en el cas de la RMB i que molts no són exclusivament responsabilitat d'aquesta morfologia urbana. Molts d'ells no precisen de cap explicació i per tant només remarcarem alguns.

	SOBRE ELS HABITANTS	SOBRE TOTA LA SOCIETAT
Costos econòmics	Cost d'urbanització i jardins més elevat que a un centre urbà	El manteniment de serveis bàsics a una urbanització d'adossats es triplica en relació amb un centre urbà
	Costos de calefacció i electricitat 1'3 voltes major en la baixa densitat	Cost integral de manteniment per parcel·la d'entre 416 i 520 euros/any, inassimilable per molts ajuntaments
	Consum d'aigua 1'8 o més voltes en la baixa densitat	
	Despeses en transport privat 2,5 voltes major que en la baixa densitat	
Costos socials	Casos d'estrès lligats al temps de conducció i a la mobilitat contínua	Segregació social en guetos residencials de rics i de pobres
	Aïllament social i manca de xarxes i de vida social	Augment del trànsit metropolità i saturació de carreteres
	Problemes creixents de seguretat per robatoris	Creació de «comunitats tancades» sense a penes espai públic ni interacció social.
Costos ambientals	Risc d'incendi molt alt en viure junt a masses boscoses	Consum /hab. molt superior de material de construcció
		Pèrdua i banalització de paisatges
		Pèrdua de poder de recàrrega dels aqüífers per artificialització de sòls.
		Contaminació atmosfèrica lligada al major ús del vehicle privat
		Pèrdua de sòls forestals i agrícoles
	Insularització dels sistemes ambientals	

Figura 7: Costos i conseqüències de la urbanització en baixa densitat. Font: Elaboració pròpia a partir de diferent literatura.

Començant pels costos econòmics, el fet que es remarca és el cost superior en comparació amb densitats urbanes que té el manteniment de serveis urbans com l'aigua, electricitat, pavimentació, clavegueram, telefonia, gas o internet, i en general de l'habitatge. Ací hi ha dos temes diferents per resoldre: el primer és el cost encara pendent de dotar de serveis a totes aquelles urbanitzacions que es van construir al·legal o il·legalment sense a penes dotacions i que hui encara romanen sense completar i el segon és el cost de manteniment dels serveis urbans en urbanitzacions més modernes. Ací ens referim al segon cas. El manteniment d'aquests serveis és assumit pels residents, però sobretot per la comunitat. Els residents paguen part dels costos com la factura de l'aigua o de la llum que sol ser superior, però el manteniment de les xarxes d'aigua, electricitat, l'enllumenat, el manteniment de carreteres (només un municipi com Corbera de Llobregat amb 30 urbanitzacions, té més de 170 km de carrers i vies) o el clavegueram són despeses que paga mitjançant l'ajuntament tota la comunitat. El resultat és que el cost superior de la baixa densitat ho paga l'ajuntament i en moltes ocasions es veu incapaç d'assumir les despeses. Un altre cost econòmic molt important per als residents i que no solen incorporar quan calculen el cost de viure en baixa densitat és el de l'ús del transport privat. Entre d'altres conseqüències, sobretot ambientals, la dependència d'aquest mitjà comporta unes despeses en manteniment de l'automòbil, gasolina i peatges molt superior per les majors distàncies recorregudes cada dia.

Des del punt de vista social, alguns autors comencen a parlar de patologies associades als habitants de la baixa densitat. Parlen d'una major existència de casos d'estrès (per temps de conducció i constant desplaçament d'un lloc a un altre en els habitants de la ciutat difusa que en aquelles altres morfologies que comporten una mobilitat més continguda) (FRUMKIN, H.; 2002). Com a repercussió a nivell major tenim l'augment del trànsit en tota la RMB, el que fa que cada dia faci falta més temps per desplaçar-se, temps que no s'inverteix en treball ni en descans. El següent gràfic que correspon amb una ciutat d'EEUU, mostra la insostenibilitat de la baixa densitat en relacionar la freqüència d'ús del vehicle privat en termes de km recorreguts per llar amb la densitat residencial on s'ubica aquesta. Es veu clarament com és una relació gairebé exponencial a partir de quan es baixa del llindar dels 20 habitatges per acre, que vindria a ser uns 48 habitatges per ha. Si traduïm els km en temps, poden veure la quantitat de temps (i de diners) que l'habitant de la baixa densitat ha d'invertir anualment.

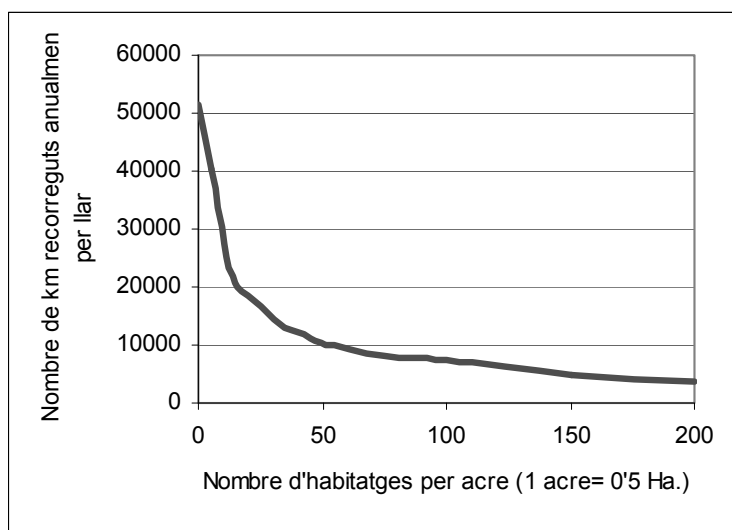

Figura 8: Nombre total anual de quilòmetres recorreguts per vehicles per llar en relació amb la densitat residencial a San Francisco. Font: Elaboració pròpia a partir de HOLTZCLAW, J. *et al.* Citat per FRUMKIN, H. (2002).

Es parla també d'un major aïllament social i manca de xarxes socials en relació amb la ciutat, tant per la baixa densitat en ella mateixa, com per l'arquitectura de bastió de moltes urbanitzacions sense espais públics on relacionar-se. Molts autors parlen de la segregació social com una conseqüència de l'expansió de la baixa densitat. Es configura una ciutat amb barris homogenis, ja siguin de classe baixa com de classe mitjana o alta, que no ajuda a la integració social i assimilació cultural de la societat ja que fomenta la "guetització" del territori.

Entre els impactes o costos ambientals destaca l'augment del risc d'incendi per la proximitat entre residències i masses forestals. Es calcula que entre el 50 i el 75% de les urbanitzacions de la província de Barcelona es troba en àrees d'alta inflamabilitat (BARBA, J. i MERCADÉ, M.; 2003). Com a impactes a nivell general destaca l'impacte paisatgístic que suposa l'aparició de la urbanització (GIBELLI, M. C.; 2004; MUÑOZ, F.; 2004, p. 115), el paisatge es banalitza per la clonació d'elements urbans com cases, centres comercials i infraestructures. Podem trobar els

mateixos tipus d'adossats amb la seva rotonda i la seva gasolinera *CEPSA* o *REPSOL* i el seu “fantasmagòric centre comercial suburbà” (LANZANI, A.; 2003, p. 138) al Maresme, el Vallès, el Garraf, l'Horta de València, el camp de Cartagena o el corredor de l'Henares a Madrid. Un impacte ambiental molt important que cal mencionar també és el de la pèrdua teòrica de recursos hídrics en una regió on aquest recurs no abunda per la compactació de conques de captació. En urbanitzar sobre rieres i conques de drenatge, molts aqüífers perden superfície de captació de recursos superficials, el que redunda en una disminució dels recursos emmagatzemats als aqüífers. Es calcula que a un camp d'herbàcies es perd per escolament un 4% de la precipitació mentre que a una àrea urbanitzada s'arriba a perdre més de 15% (FRUMKIN, H.; 2002, p. 205). Un altre impacte poc estudiat és el del consum de material de construcció comparativament quan es fa un pis o una casa aïllada. Un pis comparteix sostre i terra amb altres habitatges mentre que una casa no, és en aquest sentit una edificació menys sostenible. Un últim impacte ecològic que es pot remarcar seria la insularització de sistemes ambientals. El discurs de la necessitat de corredors biològics entre espais naturals per mantenir els ecosistemes col·lideixen amb la dinàmica de l'ocupació del sòl en forma d'urbanitzacions de xalets, que precisament van en busca del verd i la natura per vendre “paisatge” en les seves immobiliàries. Justament aquest verd solen ser els pocs corredors biològics que queden.

Una menció especial mereix el tema de la gestió de l'aigua a la RMB i com aquesta es veu afectada pel model territorial de la baixa densitat. L'expansió de la ciutat de baixa densitat no beneficia tampoc la disponibilitat d'aigua a la RMB, ja que el seu caràcter extensiu, amb la instal·lació freqüent de piscines i jardins particulars amb espècies no mediterrànies, fa que el consum s'arribi a quadruplicar en aquells municipis on predomina la baixa densitat en comparació amb altres on domina la urbanització compacta. En efecte, ingressos més alts i cases aïllades pareixen estar associades amb unes demandes hídriques més altes (KALLIS, 1999, citat per SAURÍ, 2003). Una gran part dels consums municipals d'aigua s'empra en reg de jardins públics i privats. Dels 500 hm³ que anualment consumeix la RMB per tots els usos, 7,65 s'empren en jardineria pública (un 1'5%) i 40 s'estima per a la jardineria privada, un 8% del total. Això es deu, més que a la superfície de les zones verdes, a les males pràctiques de reg (entre un 25 i un 30% dels jardins es reguen més del necessari) (PARÉS, M. et al.; 2004) i a una selecció d'espècies atlàntiques sobretot en jardins de municipis de renda alta perquè es constitueixen aquests tipus de jardins com un símbol de prestigi i estatus com per exemple les distintes espècies de gespa (Íb.; p. 229). Si al cas alemany, el principal problema de l'aigua era la qualitat per l'activitat minera i industrial, ací és sobretot la disponibilitat per l'alt consum per capita en molts municipis.

Per instaurar una gestió efectiva de la demanda d'aigua que és encara hui la gran mancança de la política hidràulica a Espanya, caldria incidir sobre la tecnologia per al subministrament d'aigua, les conductes dels usuaris i la valoració econòmica dels recursos. Tradicionalment a la RMB s'ha incidit sobretot en el tercer aspecte, en la política de preus de l'aigua. Es volia "castigar" a les famílies que consumiren aigua per damunt de determinats llindars. Però aquesta política, defensada per alguns ecologistes, ha resultat ser prou ineficient i injusta. Primer perquè les dades mostren que els municipis que més consumeixen per capita (que són els que concentren més urbanitzacions) no són els que més cara paguen l'aigua mentre que aquells de la primera corona on es concentra la ciutat compacta no paguen precisament els preus més baixos (SAURÍ, D.;2003, p.238). Municipis amb baixa densitat com Castellví de Rosanes tenia una demanda urbana diària per capita el 1999 de 452,62 litres d'aigua i pagava cada metre cúbic a 96 ptes mentre que ciutats mitjanes amb urbanització compacta com Hospitalet de Llobregat o Santa Coloma de Gramenet tenien una demanda de 110 i 109 litres per capita diaris respectivament mentre que pagaven eixa aigua a 115 ptes, 19 més que el municipi que quadruplica el consum. En segon lloc, perquè la política de preus es mostra efectiva per moderar el consum en classes baixes que no solen tenir un consum molt alt, mentre que a penes afecta la demanda de classes altes, que estan disposats a pagar més abans que reduir la seva demanda (Íb., p. 231). Per tant hem d'afegir un cost més de la ciutat de baixa densitat que és un major consum per capita d'aigua pels jardins privats i altres instal·lacions com les piscines.

3. ANÀLISI DE POLÍTQUES I INICIATIVES DE PLANIFICACIÓ INNOVADORES A LA RMB

Arribats a aquest punt podem recapitular un poc l'anàlisi feta per a la RMB. Hem pogut observar com hui es tracta de la regió metropolitana més consolidada del Mediterrani espanyol i de les poques a nivell espanyol amb figures de planificació territorial supramunicipal. En les últimes dècades s'ha experimentat un profund canvi d'estructura econòmica i professional i un canvi de model de ciutats compactes amb una gran capital a un model de regió multipolar sense confins amb la metropolitanització com a dinàmica principal de canvi.

Comencem aquest apartat de govern i planificació del territori a la RMB amb una anàlisi d'instruments de planificació que tracten de governar o gestionar dinàmiques com aquesta i que al mateix temps comporten alguna novetat metodològica o conceptual. Es podrien escriure pàgines i pàgines sobre instruments de planificació territorials i sectorials, municipals i supramunicipals aplicats total o parcialment a la RMB. No obstant, en un treball de síntesi com aquest hem decidit triar només dos instruments o més bé dos conjunts d'instruments. Per una banda és inevitable no parlar de la generació de plans estratègics de Barcelona, que van

constituir un nou paradigma en la planificació del territori i per altra banda parlarem de la planificació estratègica i integrada del litoral. El litoral de la RMB és dins d'un espai de gran complexitat com és qualsevol espai metropolitana, l'àrea més complicada de totes de cara a la seva gestió. Una sèrie d'instruments de gestió integrada i estratègica estan sent aplicats darrerament, els quals són bastant innovadors dins del context de l'eix Mediterrani, així que val la pena dedicar unes línies a analitzar-los.

3.1. Els plans estratègics de Barcelona

Aquest pla es troba hui en dia en la seva quarta edició després d'una trajectòria que començava el 1988 amb l'aprovació del I Pla Estratègic el 1990, després de dos anys de treballs. Tenia l'objectiu genèric de: "consolidar Barcelona com una metròpolis empenedora europea". Es volia arribar a un escenari de ciutat dinàmica i en progrés econòmic i social. Per a tal fi apunta tres línies estratègiques que posaven l'accent en ubicar a Barcelona en el mapa de les grans metròpolis potenciant serveis a empreses i indústria, sense oblidar la vessant social típica de millorar la qualitat de vida i el progrés de les persones i tot això desenvolupat a partir de 59 mesures. Es fa un repàs a la història recent de Barcelona en termes econòmics, urbanístics i demogràfics i s'assegura que el moment de dur a terme el pla és molt adient, car està en un moment de transició de model econòmic, com hem analitzat anteriorment, de manera que la planificació estratègica ha de ser la que guie amb èxit a Barcelona per a inserir-se en el nou escenari de la globalització com a economia de serveis.

Ja des d'abans de la celebració dels jocs s'insistí molt en la necessitat de que el projecte estratègic continuara en plena forma un cop acabat aquest esdeveniment i que el projecte urbanístic encetat amb aquesta excusa continués endavant. Açò s'aconseguí i és un altre punt a favor del pla, ja que aquest no només continuà endavant després de 1992, sinó que a més el 1994 s'assegurà una llarga continuïtat, perquè s'aprovà el II Pla Estratègic de Barcelona. Aquest pla, amb 5 estratègies, 16 objectius i 68 mesures, es posava com a gran meta la internacionalització de la ciutat. I per a tal fi es va crear el 1993 el CIDEU (Centre Iberoamericà de Desenvolupament d'Estratègies Urbanes), un centre de recerca i intercanvi d'experiències urbanes amb seu a Barcelona que es dedica a estimular els processos de planificació estratègica a ciutats llatinoamericanes. Va començar amb una xarxa de 20 ciutats i hui en dia associa a unes 68 ciutats iberoamericanes.

De les 5 grans estratègies que guiaven aquest II pla, 4 parlen de desenvolupament econòmic mitjançant noves activitats, fent polítiques que incrementen la taxa d'activitat o millorant els factors d'atracció de la ciutat, en especial per al mercat europeu, nordafricà i llatinoamericà.

Continua el discurs de l'avanç cap a la societat del coneixement, però en aquesta ocasió es dona molta importància a l'obertura econòmica de la RMB, per exemple oferint serveis públics i privats de qualitat. (SANTACANA, F.; 1998, p. 107). Per açò, a aquest pla es remarca la importància del context territorial de Barcelona a la diagnosi externa, que analitza els condicionants externs i l'articulació del territori estudiat a distintes escales. Identifica àrees concèntriques d'influència de la ciutat en sis nivells: municipis de Barcelona, ciutat metropolitana, regió metropolitana, Catalunya, la macroregió Tolosa, Montpel·lier, Saragossa, València, Palma de Mallorca i Barcelona i per últim Europa (PUJADAS, R. i FONT, J.; 1998, p. 377).

Amb el II Pla Estratègic de Barcelona continuen les innovacions metodològiques de la planificació estratègica. Es comença a distingir entre plans estratègics convencionals i plans estratègics de gestió, que posen l'accent en la implantació, seguiment i avaluació de les mesures en contrast amb altres plans que es queden més en diagnòstics o reflexions territorials. El II Pla Estratègic de Barcelona aposta més per la gestió, tot i implantant un mètode d'avaluació de cada mesura per valorar la implantació del pla en base a criteris qualitius com l'acceptació de la mesura, dotació econòmica, nivell d'implantació etc. (Íb., p. 385-386).

El III Pla Estratègic de Barcelona representa la continuïtat de l'anterior però amb la novetat de tenir en l'agenda un esdeveniment important com va ser el Fòrum de les Cultures que al final acabaria fracassant, però que en eixos moments es pensava que podria tenir uns efectes sinèrgics semblants als d'uns jocs olímpics. Planteja 5 línies estratègiques que aborden els grans desafiaments de la RMB: l'ocupació, la transició cap a la societat del coneixement, la cohesió social i el posicionament i imatge de la ciutat.

El Pla gira entorn a dos projectes estratègics com són el 22@ (fins i tot proposa en una de les mesures ampliar o crear un nou 22@) i per altra banda el Fòrum de les Cultures que serviria no només per integrar en la ciutat àrees abandonades per l'administració com la desembocadura del Besòs, sinó també la creació de llocs de treball a partir de l'esdeveniment i la projecció internacional de la ciutat. Donat el limitat èxit de l'esdeveniment, aquests efectes han segut notòriament més modestes del que es pensava. Aquest és per tant el pla sota el qual es desenvolupa el pol·lèmic 22@ i altres iniciatives com la creació de parcs científics, les iniciatives de BCN Biomèdica o BCN Digital. La raó és que el propi pla reconeix que a començaments del segle XXI, la RMB es troba amb mancances en innovació, recerca i creativitat, una massa crítica en capital humà i tecnològic molt baixa en comparació amb altres metròpolis i una gran desconexió entre sistemes productius i educatius.

Ací es posen les bases per al necessari canvi d'escala que necessita la planificació estratègica de passar de l'escala municipal de Barcelona a una altra supramunicipal. Es reclama com a primera mesura del pla crear una xarxa de municipis de la RMB on dur a terme treballs de planificació estratègica i com a segona mesura proposa disposar d'un pla territorial per a tota la RMB. Governabilitat i participació pública són dos grans objectius d'aquest pla. 17 de les 65 mesures que hi ha al pla estan catalogades com a "altres", perquè dins d'aquestes hi ha mesures que tracten de reforçar la participació pública en tots els àmbits del govern de Barcelona i proposa des d'una major coordinació entre administracions fins nous mitjans de conciliació, mediació i arbitratge per resoldre conflictes i millorar la governança metropolitana. No obstant la majoria de les mesures són de caire urbanístic (22@, fòrum) o de millora de la cohesió social (atenció a la gent gran), repartides a parts iguals. No es descuida el capítol de R+D i coneixement i proposa una bateria de mesures molt variades que van des de l'eficiència de les universitats fins polítiques d'atracció d'institucions de recerca prestigioses en diferents camps científics. Front a aquestes, polítiques de medi ambient i d'imatge a penes es contemplen en aquest exercici.

Per últim, l'any 2003 s'aprova el I Pla Estratègic Metropolità de Barcelona. És un canvi fonamental que justifica plenament la consideració d'aquest instrument com a innovador: s'aprova un pla estratègic que comprèn els municipis de la Mancomunitat de l'AMB. Així es passa d'un pla estratègic municipalista a un altre supramunicipal, de forma que l'escala de planificació s'amplia i els mecanismes de gestió es fan complexos perquè entren en escena nous actors. El mateix pla ja assenyala des del principi la necessitat d'extremar la cerca del consens.

Un dels temes sobre els quals centra la seva atenció és precisament el de la governabilitat de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. És conscient de què una realitat metropolitana és molt més difícil de governar que un únic municipi, i que cal un esforç molt intens per cercar el consens necessari entre els agents públics i privats capaços de fer realitat les distintes mesures que s'aproven i suggereix la necessitat d'un govern metropolità que es podria fer realitat amb la implantació de la vegueria de la RMB (AMB, 2002). És un tema que mostra el necessari canvi gradual d'escala de la planificació de Barcelona, cada volta més centrada en àmbits més amples de la RMB i no tant en el nucli central de Barcelona. No obstant el tema estrella torna a ser la societat del coneixement i de la cultura.

D'un pla estratègic municipal es passa a un pla que conté 36 municipis amb gairebé 3 milions d'habitants. Els treballs s'inicien en 2002 i el pla s'aprova en 2003, amb un horitzó fins 2010. En 2006 és revisat i es reformula la bateria de mesures que es queda en 47. Aquest pla destaca el nou escenari de cooperació público-privada i intermunicipal que es configura amb l'escala de planificació metropolitana com a marc idoni per continuar caminant cap a la meta ja tradicional

d'adaptació econòmica i social a la societat del coneixement. Proposa tres vectors en torn als quals dissenya les mesures a aplicar: un vector de desenvolupament econòmic (fer de Barcelona una ciutat creadora); un vector de territori i mobilitat (consolidar un model policèntric sostenible) i vector de cultura de la convivència, la cohesió social i la cooperació (un nou contracte social per al benestar).

Com hem dit, a partir de les reflexions que es fan en 2006, aquests vectors es materialitzen en 47 projectes estratègics. De nou les mesures de caire urbanístic són les més nombroses. La raó és senzilla: és molt més fàcil dur a terme un pla parcial que un programa de reinserció laboral, d'entrada perquè les competències urbanístiques les tenen els municipis membres de la mancomunitat que coordina el pla. Ací hi ha tota una bateria de mesures de millora integral de barris que són fruit de la Llei de Barris (Llei 2/2004, de 4 de juny). Són projectes estratègics però no desenvolupats o proposats per aquest pla. Aquest és el gruix de les actuacions previstes al capítol d'urbanisme. Les altres dues àrees on el pla proposa més projectes és la de R+D i coneixement i la de mobilitat, logística i comunicacions. En ambdues àrees hi ha mesures de molt diferent tipus i amb diferents graus de definició, però algunes són prou representatives. En el cas de projectes de R+D destaca la construcció a Cerdanyola del Vallès del Sincrotró, un gegant accelerador de partícules de la llum per a recerca mèdica, física, farmacèutica etc. Es tracta d'una de les majors inversions en un projecte R+D mai realitzades a Espanya i ocuparà a més de 100 investigadors. Dins l'apartat de mobilitat, un dels projectes estrella és sense dubte el de la línia 9 del metro o línia orbital que envolta tota la ciutat de Barcelona des de l'aeroport i la Z.A.L. del port fins Sant Adrià del Besòs i Santa Coloma de Gramenet que es preveu que estarà enllestida en 2010. Es tracta d'un projecte d'enorme complexitat, perquè suposa crear una línia de metro metropolitana completament nova amb 50 estacions i 45 km. Junt amb aquests projectes relativament nous, el PEMB recull altres ja tradicionals com l'AVE, la Z.A.L. del port, el projecte de Bioregió per a l'AMB o la depuradora del riu Besòs. Podem observar que amb aquests projectes estratègics s'assegura fins 2010 una molt intensa activitat constructiva a tota l'AMB, la qual cosa provoca també conflictes com és el del pas de l'AVE per tota la ciutat de Barcelona o el que ja hem vist de desaparició del Delta del Llobregat.

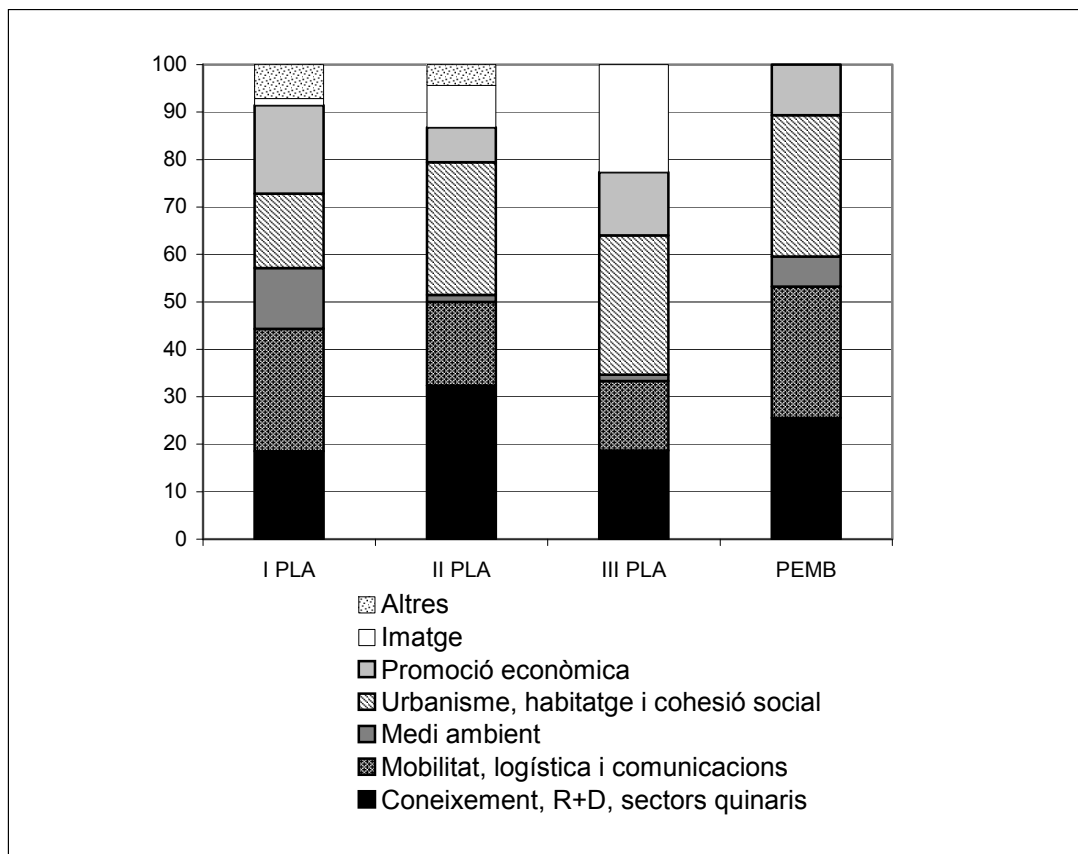

Figura 9: Tipus de mesures als quatre plans estratègics de Barcelona. Font: Elaboració pròpia a partir de la pàgina de l'associació AMB i de TELLO, R. (1995).

A mode de síntesi dels 4 plans, la figura 9 resumeix un poc els enfocaments de cada pla mitjançant una classificació de les mesures a aplicar en 7 categories. Cada columna representa un pla, i per cadascun es mostra una classificació relativa de les mesures segons l'àmbit sectorial.

Començant pel primer pla, aquest es veu que té una orientació més física, ja que dedica un 25% de les mesures a projectes de millora de la mobilitat metropolitana. També dona prou importància a la promoció tant de noves activitats econòmiques com d'activitats industrials (en conjunt un 18% de les mesures són de promoció econòmica) i a la formació de recursos humans i la inversió en R+D, capítol al qual dedica un altre 18%, sense deixar de banda el capítol de medi ambient, al qual dedica un 13% de les mesures, sobretot relacionades amb la disminució de la contaminació de les aigües, atmosfera i sols. El segon pla, té una vessant més orientada cap a les estratègies de R+D i sectors quinaris i cap a temes socials. No obstant, la vocació que té d'internacionalitzar la ciutat es reflecteix en el fet de què dedica un 9% a mesures encaminades a millorar la imatge exterior de la ciutat. En canvi les mesures de caire mediambiental pràcticament desapareixen. En un context de crisi postolímpica com són eixos anys, es va preferir apostar per mesures més estructurals de caire social, que no en temes

ambientals o econòmics. El tercer pla estratègic dóna una gran importància com hem dit a projectes d'urbanisme i cohesió social i a la governabilitat de Barcelona. Amb el macroprojecte del Fòrum de les Cultures, es tracta de recuperar la filosofia de les olimpíades de tenir un projecte estructurant basat en un macroesdeveniment per dirigir el canvi socioeconòmic de la ciutat.

Per últim, el I PEMB presenta la particularitat de què concentra quasi tots els projectes en tres àmbits concrets a través a més d'una sèrie de projectes estrella que ja hem comentat: urbanisme i cohesió social; infraestructures de transport i mobilitat i per últim R+D i coneixement. Front a això, les actuacions en política mediambiental són completament testimonials i fins i tot la pràctica totalitat de les propostes són d'altres plans anteriors o són plans d'altres administracions.

3.1.2. Balanç del pla

Si fem un balanç de l'experiència de la planificació estratègica a Barcelona, per descomptat, no hi ha cap consens al respecte. Molts autors fan diverses valoracions positives i crítiques globals o parcials al projecte estratègic. Entre els del primer grup, Carles Tusquets fa una valoració a l'experiència del I Pla Estratègic mitjançant un sistema d'indicadors qualitius i quantitius que compara la situació de l'AMB el 1988 respecte a la de 1992 i la qualifica com a positiva globalment i molt positiva en quant a la competitivitat de la ciutat. Considera aquest autor que la ciutat estava assolint l'objectiu del pla d'esdevenir una metròpolis emprenedora europea (TUSQUETS, C.; 1992, p. 65). L'avaluació oficial que es fa del I pla també és positiva ja que es considerarà que en 1993, cinc anys de l'inici dels treballs, un 41% de les mesures proposades estaven en una fase d'implementació avançada i només un 28% endarrerides (SANTACANA, F.; 1998, p. 112).

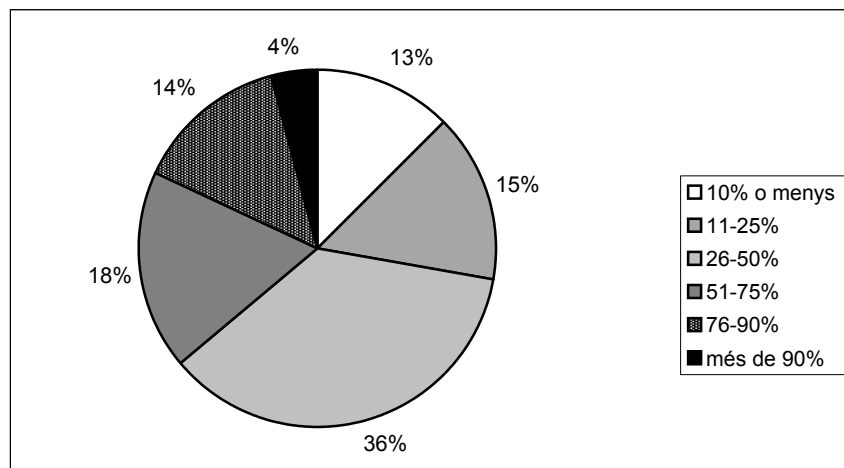

Figura 10: Valoració del I Pla Estratègic de Barcelona feta per les Comissions Tècniques. Classificació de les mesures del PEMB I segons grau d'aplicació. Font: Elaboració pròpia a partir de TELLO, R. (1995).

El següent gràfic representa els resultats d'aquesta avaluació classificant el conjunt de les mesures aprovades al pla segons grau de compliment acordat entre els propis membres de les sis comissions de treball. Aquesta valoració no coincideix del tot amb l'avaluació que del mateix pla fan les comissions tècniques del pla. Es veu com només un 36% de les mesures en el moment d'avaluar el pla tenen un grau d'avanç de més del 50% i que per contra un 13% no s'ha arribat a un 10% en el procés d'implementació.

Altres destaquen la fita que va suposar la introducció de la planificació estratègica i el seu èxit en termes d'internacionalització de la ciutat i també en la celebració dels jocs olímpics (GANAU, J. i MALLARACH, J.; 2003, p. 17), qüestió sobre la que hi ha un major consens entre els autors. Uns altres valoren positivament l'experiència gràcies a què va generar una metodologia pròpia de gestió del territori, que alguns anomenaren "model Barcelona" (RIVIÈRE, M., 1992; SANTACANA, F.; 1998), i fins i tot alguns van més enllà i defensen que aquest model seria també de qualitat de vida ("*s'ha aconseguit una ciutat de dimensió humana, que combina tradició i innovació, cooperació pública i privada...*") (RIVIÈRE, M., 1992, p. 71). Respecte a la metodologia, la introducció de la perspectiva estratègica en la planificació ha tingut efectes molt positius en el sentit que ha permès desenvolupar estratègies de cooperació entre administracions, sector privat i civil en sentit multidireccional, fruit de la qual s'han elaborat unes reflexions sobre el futur del territori prou consensuades. Això és més important del que sembla, perquè no és gens fàcil reunir als actors locals d'una metròpolis i elaborar un document de compromís amb una visió de futur davant els reptes que la globalització planteja. S'aconsegueix per tant un cert consens per fer una diagnosi i pla d'acció concret amb una ampla bateria de mesures, com hem vist, moltes de les quals s'han aplicat (sobretot infraestructures i

equipaments), que sense dubte han suposat una millora en l'accessibilitat i qualitat de serveis, en el transport públic, la recerca, la qualitat urbana i la gestió territorial en definitiva.

Un altre punt fort del pla és que manté una certa lògica a l'hora d'abordar les dinàmiques territorials que afecten la RMB. Els discursos de fons exposats sobre el canvi econòmic no han estat desconeguts per part dels gestors de la ciutat barcelonesa i la seva àrea metropolitana. Ans al contrari, han estat reconeguts i assumits de manera que tota la planificació estratègica encetada des de finals dels vuitanta té, com hem vist, com a base el necessari canvi de base econòmica que ha anat experimentant aquest territori metropolità. A través d'una sèrie de grans projectes urbanístics de caire espectacular que s'inicien amb la designació el 1986 de Barcelona com a seu dels jocs olímpics de 1992 es persegueix teòricament recolzar aquest canvi de base econòmica i situar a Barcelona com una metròpolis consolidada i pol tecnològic del sud d'Europa potenciant la terciarització de l'economia a partir del turisme, l'oci i activitats R+D recolzant-se en fórmules de gestió públicoprivades. S'intenta transformar la metròpolis en una ciutat global/local amb una gran obertura de la seva economia (UTE, 2004, p.16-17). En aquest sentit s'executen macroprojectes com la Vila Olímpica, el 22@, la reforma de la Ciutat Vella i el Raval o el pla Delta que donen lloc a diferents conflictes, com hem tingut ocasió de discutir. El pla tampoc és alié als processos de periurbanització i metropolitanització amb les conseqüències que això té sobre la mobilitat. Per tant un dels eixos que sempre ha tingut ha sigut el foment i millora del transport públic metropolità amb iniciatives pioneres a Espanya com la unificació tarifària del transport metropolità. En definitiva parteix d'uns plantejaments que tenen en compte molts dels problemes reals que pateix hui en dia, aquesta regió metropolitana.

Altres grups d'autors, en canvi, no veuen l'experiència tan optimista. Començant per la pròpia avaluació del pla, consideren els resultats com a pobres, tenint en compte a més que en el cas del I Pla (fig. 60) hi ha una majoria de mesures endarrerides i que moltes d'elles són polítiques definides amb anterioritat al pla i que van ser incorporades a ell per aconseguir una major eficàcia en la materialització del pla (TELLO, R.; 1995, p. 98).

Alguns autors defensen que darrere de la cerca de la transició cap a una societat del coneixement, els fets, la *Realpolitik* pareix anar més encaminada al foment d'actuacions d'urbanisme de cartró-pedra com algun parc científic i urbanisme espectacle com els successius esdeveniments que hem analitzat, primer com a motor econòmic important i font d'ocupació encara que siga temporal i en segon lloc per contribuir a fer de Barcelona una ciutat-fashion, abans que un veritable pol tecnològic i una ciutat on tots tinguen cabuda o una ciutat-empresa o una ciutat dual, on hi ha una Barcelona connectada a l'aldea global que participa de la riquesa

que comporta la modernització i una altra Barcelona desconnectada d'eixa xarxa, la Barcelona de la misèria que comporta eixa modernització i globalització (LÓPEZ SÁNCHEZ, P.; 1991).

Des del punt de vista de les dinàmiques territorials que aquests plans estratègics han engegat en referència al canvi de base econòmica de la metròpolis cap a una societat del coneixement amb un nivell alt de benestar, hi ha algunes crítiques importants com les que es fa amb l'*Informe territorial de la província de Barcelona* de 2002 (SOCINTEC, 2001) en el qual s'afirma que «20 anys de planificació estratègica ni han aportat nous paradigmes a la gestió local ni han contribuït substancialment a transformar la realitat social, econòmica i territorial del país». Més avant en l'informe realitzat es recolza aquesta hipòtesi considerant que el Pla Estratègic ha servit més com a element de consens que com a eina d'acció (Íb., p. 94). Altres autors van més enllà i acusen directament al pla d'exercici d'hipocresia per l'abisme entre la defensa dels principis d'equitat i cohesió social i l'efecte real que molts projectes engegats sota el seu empara (Vila Olímpica, Fòrum etc.) han tingut sobre aquesta equitat (UTE, 2004, p. 62).

Altra de les principals crítiques que s'aboquen als successius plans estratègics de Barcelona és la seva cosmovisió del territori que han d'ordenar. Amb una visió que persegueix en tot moment "situar" a Barcelona en el món neoliberal del capital desterritorialitzat, molts gestors veuen el territori metropolità com una «metròpolis-empresa» en la qual hi ha parts rendibles i altres que no, que cal remodelar o reconstruir per tal que siguin favorables al creixement econòmic, seguint la màxima de què tot aquell barri o porció de terra incapaç de generar valor econòmic no té cap valor. Un sistema públic-privatitzat governa la metròpolis mitjançant els diferents plans estratègics que proposen una sèrie d'actuacions estratègiques que han de permetre inserir la metròpolis en la nova economia de la informació. A banda d'aquesta crítica de voler gestionar una ciutat com si fos una empresa, que no és el mateix que voler incorporar criteris d'eficàcia empresarial en la seva gestió, subjauen temes encara més inquietants: Qui i basant-se en quins criteris selecciona als que decidiran? Quin és l'esquema adequat, l'equilibri entre els diferents sectors de la societat per a una bona governança metropolitana? Quina legitimitat democràtica té un representant d'empresaris per ser un membre amb vot i veu del selecte grup del consell executiu del pla?. Qui decideix a partir del I PEMB qui és un actor-clau per a la planificació metropolitana?. Per als promotors dels plans estratègics, és necessari que en la gestió participen gerents professionals per garantir una política atractiva per les companyies de negocis, els inversors i els turistes.

Per buscar les causes per les quals malgrat ser un dels plans estratègics més aplaudits, la capacitat de transformació de les realitats territorials ha sigut escassa segons diferents autors i molt criticada per altres, hem de parlar dels inconvenients que presenta la base de tot pensament

estratègic: el consens. Es reproduïx ací la mateixa discussió que a Alemanya. En molts casos, i en el camp de l'ordenació del territori especialment, és molt difícil decidir per consens sobre actuacions territorials, perquè sempre hi ha impactes negatius per a alguns actors o algun col·lectiu, sempre hi ha interessos contraposats, especialment en la complexa planificació de les ciutats. En aquest sentit Darnstädt defèn la tesi de la recuperació de l'acció de govern en la presa de decisions territorials, encara que resulte impopular, enfront de les ànsies de trobar consens en tot moment. En el cas de la planificació estratègica, persones i ideologies són tan diverses que només estan d'acord en el banal i en el genèric, en el discurs ètic (SOCINTEC, 2001, p.102). Aquesta seria, doncs, la raó de l'escàs avanç del PEMB com a instrument de planificació operativa. Una altra de les causes és la manca (no només en el de Barcelona, sinó en la majoria de plans estratègics) d'una estratègia territorial que determine l'àmbit i l'abast del pla. Només es pot fer estratègia d'allò sobre el qual es té capacitat de decisió o una certa influència sobre la decisió d'altres (Íb, p. 104). Açò fa que moltes expectatives dipositades en els apartats de diagnòsi i anàlisi no es materialitzen en els plans d'acció. Si les administracions que lideren el pla no tenen competència directa sobre una matèria, difícilment es podrà legislar sobre aquesta. Altres autors exploren més la línia de la imatge que Barcelona ha aconseguit vendre. A partir de «la pel·lícula de la Barcelona del 92» (BENACH, N.; 1993, p. 484), Barcelona aconseguí crear, vendre i promocionar una imatge de la ciutat, que no corresponia amb totes les Barcelones que hi ha, descobrint els avantatges del màrqueting urbà per atraure capital i turistes.

Els Plans Estratègics i PEMB han sigut al mateix temps inductors i solucionadors de conflictes territorials (la majoria dels conflictes analitzats tenen alguna relació directa o indirecta amb projectes promoguts total o parcialment per la planificació estratègica). La balança entre ambdós extrems es troba equilibrada i la clau es troba en la governança interna del pla. La inclusió d'agents del primer i segon sector afavoreix el diàleg i la resolució de conflictes. Però la inclusió només testimonial de representants del tercer sector o simplement de ciutadans i la confusió entre el que són interessos purament empresarials amb interessos públics han originat molts nous conflictes o no han pogut o sabut resoldre conflictes d'èpoques anteriors o de projectes d'altres administracions.

Una última qüestió no encara resolta és el de l'escala de planificació. Des de 1988 fins 2003, el pla estratègic ha tingut com a àmbit d'aplicació exclusiu la ciutat de Barcelona quan a tots els documents es remarcava un i altre cop que Barcelona era una realitat metropolitana. Per tant l'escala ha sigut durant 15 anys completament inadequada. A partir de 2003 es dona un pas nou quan amb l'aprovació del PEMB s'inclouen tots els municipis de l'AMB. Suposa un avanç i portant, però hui en dia la regió urbana de Barcelona va més enllà dels límits de la RMB que reuneix a més de 120 municipis i formalment la planificació estratègica només contempla una

trentena. És una prova més del retard que duu la política i l'administració respecte a les dinàmiques territorials. Davant velles lògiques com la urbanització dispersa a Barcelona hi ha noves respostes com la planificació territorial estratègica però que prompte queden desfasades.

A partir d'aquestes visions tant contrastades, podem oferir algun argument de síntesi. Pareix existir un major consens en valorar la planificació estratègica positivament com a nou paradigma en la planificació territorial d'una metròpolis i com exemple de cooperació públicoprivada i com a metodologia de gestió i govern del territori. En canvi sol rebre bastants crítiques a l'hora de valorar la capacitat que ha tingut de transformar la realitat territorial, per exemple en termes d'innovació i l'impacte de les mesures aplicades. També hi ha un altre aspecte molt criticat que és l'excessiva orientació economicista del pla a l'hora per exemple de dedicar molts esforços a atraure capital estranger, obrir l'economia metropolitana i promocionar el turisme i no tant a l'hora d'abordar aspectes socials, mediambientals o urbanístics com l'habitatge. Malgrat tot i valorant l'instrument, que és el que ens ocupa, comparant amb altres experiències estratègiques i amb altres instruments i pràctiques en altres territoris, cal dir que aquest pla és un dels més innovadors. Va ser el primer que trencà el monopoli legal d'un sol sector o una sola administració en la planificació d'una escala local poc gestionada a Espanya: la metropolitana. El Pla Estratègic de Barcelona és realment un pla estratègic, i això potser passa al 50% només dels plans autoproclamats com a estratègics o participatius. Noves metodologies, grans projectes i sobretot un alt grau de coneixement de la metròpolis i les seves patologies són mèrits del pla, que al mateix temps ha prioritzar els interessos de l'inversor i el turista *neoyuppie* que els dels ciutadans. Per tant es pot fer un balanç positiu amb moltes reserves i amb una crida per fer una modificació profunda tant dels mecanismes de gestió i govern del pla com la seva estructura i els seus objectius. S'ha de considerar que l'experiència metropolitana de Barcelona no ha comptat com altres casos com Alemanya, amb una institució de recerca com el BBR, que com hem vist va crear el projecte "Regions de Futur" i promocionà la creació de xarxes urbanes de cooperació, amb les quals es fomentava el canvi cap a una visió estratègica de no només una ciutat, sinó de tota una xarxa de metròpolis. Eines com aquestes ajudarien molt a millorar el pla.

3.2. La planificació integrada del litoral

En un treball de síntesi sobre polítiques territorials innovadores a l'Arc Mediterrani Espanyol no pot faltar l'anàlisi dels instruments de gestió del litoral que s'estan encetant a Catalunya. Precisament perquè tracten d'ordenar i controlar les dinàmiques de metropolitanització i explosió de la ciutat que hem estudiat adés en l'àmbit que dóna nom i identitat al conjunt de regions que configuren l'Arc Mediterrani: l'interfase marítimo-terrestre o litoral, un dels espais més complexos de gestionar i on aquestes dinàmiques són més intenses. El litoral metropolità,

com el de qualsevol altre indret del Mediterrani, és a la volta un producte de mercat amb valor de canvi, un espai amb una gran complexitat de processos geomorfològics, biològics, hidrològics i atmosfèrics, un element d'identitat, un espai preferent d'assentament humà i també de formació de guetos socials i sobretot un ecosistema de gran dinamisme. Per tot això, en comparació amb altres espais, es tracta d'un dels indrets més complicats de governar.

El litoral metropolità, amb 118 quilòmetres de Cubelles a Malgrat de Mar representa una estreta franja de sòl entre el mar i la serralada litoral. Té més de dos milions d'habitants, un creixement urbanístic molt elevat i una gran densitat d'ocupació, infraestructures viàries i ferroviàries amb fort impacte, 24 ports esportius, i el port i l'aeroport de Barcelona recentment ampliat. Podem atrevir-nos a manifestar que sent el litoral, com acabem de dir, un dels àmbits geogràfics més difícils de gestionar, de tots els litorals d'Espanya, el de la RMB podria ser tal volta dels més complexos de governar. Per il·lustrar de què estem parlant, hem confeccionat una base de dades d'elaboració pròpia sobre les administracions, organismes, polítiques i instruments que més incideixen sobre la gestió del litoral de la RMB. Només comptabilitzant organismes, hi hauria al voltant de 72 diferents que a través de les seves polítiques, plans i actuacions intervenen en la gestió del litoral. Aquests 72 organismes representen 46 administracions diferents que en total han desenvolupat vora de 45 tipus d'instruments diferents que tenen incidència sobre el litoral de la Regió Metropolitana de Barcelona. Fixem-nos que estem comptabilitzant tipus d'instruments i no nombre d'instruments, des de l'instrument del POUM fins un programa INTERREG o un Pla Nacional de Conreus Marins. És prou difícil saber amb exactitud el nombre de plans, programes i estratègies territorials o sectorials que estan executant-se al litoral de la RMB, d'entrada per la manca d'informació disponible i per la polisèmia d'aquests conceptes que abasten un gran ventall d'exercicis de gestió que s'allunyen en moltes ocasions del concepte de pla o d'estratègia. No obstant això, podem segons càlculs propis, establir en un mínim de 120 el nombre de plans, estratègies i programes que en l'actualitat s'estan desenvolupant al litoral de la RMB, des del Pla Especial del Port de Vilanova i la Geltrú, fins l'Organització Comuna de Mercat de la Floricultura que afecta l'agricultura del Maresme, passant pel Pla Nacional de Serveis Especials de Salvament de la Vida Humana a la Mar i de la Lluita contra la Contaminació del Medi Marí d'abast nacional. Dels 72 organismes comptabilitzats, 51 tenen capacitat legislativa i uns 30 tenen entre les seves funcions l'elaboració d'estudis i recerques de temes relacionats amb el litoral.

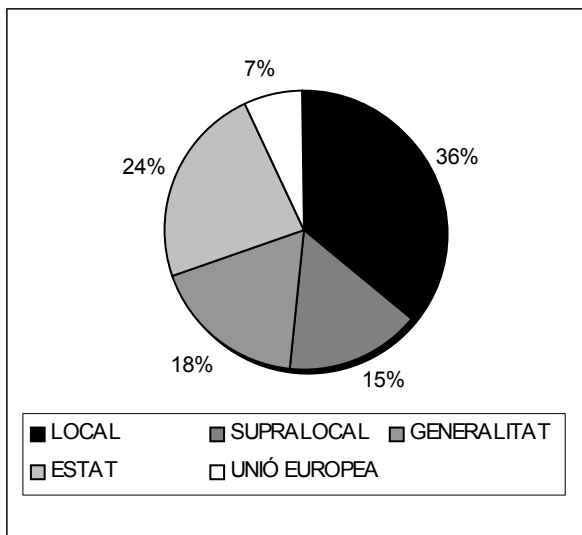
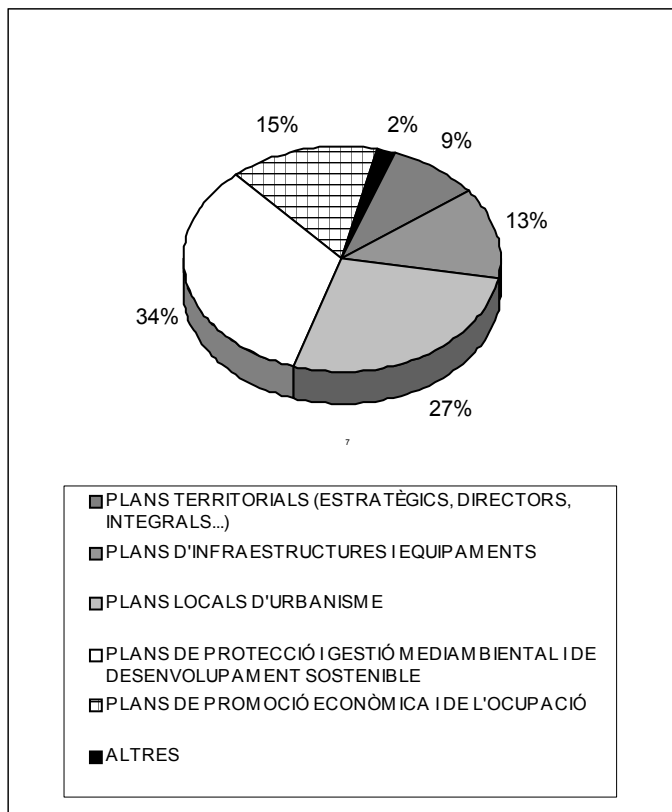

Figura 11: Nombre d'organismes implicats en la gestió del litoral segons escala territorial.
Figura 12: Classificació dels plans més representatius amb incidència sobre el litoral segons tipologia. Font: Elaboració pròpia.

Aquestes dues figures resumeixen un poc la base de dades elaborada en dos aspectes que ens interessin: els organismes que estan al darrere de la gestió del litoral i la tipologia de polítiques encetades. Crida l'atenció en primer lloc que no hi ha un predomini de cap nivell administratiu o administració en la gestió d'aquest territori. En contra del que es podria pensar, la suma de tots els municipis litorals (un total de 26 ajuntaments) suposa a penes un 36% del total d'organismes amb presència al litoral de la RMB, mentre que altres escales territorials com el govern central o la supralocal (mancomunitats, consells comarcals i diputació principalment) tenen respectivament un 24 i un 18% dels organismes censats. Si entrem a valorar el tipus d'instruments desplegat, podem observar com en nombre d'instruments (que no en tipus), són majoria els plans urbans d'abast local i els plans, programes i estratègies de caire mediambiental o de foment del desenvolupament sostenible com els programes LIFE, els LICS o les Agendes 21 locals. Crida per altra banda l'atenció, en un àmbit tan complex, la reduïda quantitat de plans de coordinació, integrals, territorials o supralocals. D'un nombre aproximatiu de 120 plans, només mitja dotzena tenen aquesta vocació integradora i territorial del litoral de la RMB.

Davant aquest escenari sembla per tant un cop més recomanable l'elaboració de més estudis que valoren i categoritzen l'estructura políticoadministrativa i jurídica que afecta la gestió del litoral. Un exercici que quedaria pendent seria catalogar el nombre total de lleis, disposicions, directives, reials decrets, ordres, ordenances etc. que tracten sobre la gestió del litoral des del punt de vista sectorial o territorial, sabent que almenys una cinquantena d'organismes legislen

cada dia sobre aquest àmbit. En segon lloc la coordinació i cooperació interinstitucional (sense oblidar amb empreses i tercer sector, que no hem tocat en aquest cens), s'intueix com a quelcom inapel·lable si es vol evitar que es desborde el govern del territori. Fins ara, com es reflecteix a aquest exercici, no s'ha optat molt pel camí de la coordinació i la cooperació territorial, malgrat existir un nombre molt apreciable d'estructures administratives interinstitucionals com les mancomunitats o els consells comarcals, estructures que ni tan sols existeixen en altres litorals del Mediterrani. Per tant la nostra atenció la fixarem en aquells pocs instruments que estan entrant en l'encara modern paradigma de la gestió integrada de zones costaneres, siga des d'un punt de vista més normatiu o estratègic i per açò centrarem la nostra atenció en un parell d'instruments que com a mínim tracten d'arribar a una visió integrada del litoral de la RMB o tracten d'abordar dinàmiques que afecten aquest litoral des d'una nova perspectiva global, oberta i estratègica.

3.2.1. De la ICZM al Pla Estratègic del Litoral Metropolità

El nou paradigma al qual ens acabem de referir és el ventall d'estratègies i plans que es coneix sota el terme de Gestió Integral de Zones Costaneres o ICZM en les seves sigles en anglès. Davant els problemes comuns de deteriorament mediambiental, socioeconòmic i del patrimoni cultural que presentaven molts litorals europeus, la Comissió Europea començà ja a l'any 1996 a treballar per dissenyar noves mesures i instruments que ajudaren a pal·liar aquests problemes. Va aprovar un programa de demostració amb 35 àrees pilot primer per proposar indicadors de desenvolupament sostenible al litoral i en segon terme per fomentar el debat entre actors clau en la gestió del litoral precisament per millorar la seva tasca. Com a resultat d'aquest projecte, l'any 2000 la Comissió va aprovar dos documents orientatius. El primer va ser una Comunicació al Consell d'Europa i el Parlament sobre la GIZC (Gestió Integrada de Zones Costaneres) (COM/00/547 of 17 Sept. 2000) i el segon una proposta de recomanació al Consell i el Parlament Europeu. La ICZM o GIZC va ser definida com *“un procés dinàmic, multidisciplinar i iteratiu per promoure la gestió sostenible del litoral”* (C. E.; 2000, p.25). Es pretenia dissenyar una estratègia que cobrira el cicle complet de recollida d'informació, planificació integral i hol·lística, presa de decisions, gestió i seguiment dels plans mitjançant la participació i la cooperació de tots els actors. En aquest sentit defenia la necessitat *“de promoure un enfocament col·laboratiu en la planificació i gestió d'àrees costaneres, dins de la filosofia de la governança amb partenariats amb la societat civil”* (C. E.; 2000, p. 2). La perspectiva hol·lística en la planificació del litoral i l'escala d'anàlisi (europeu) i la planificació participativa van ser les principals novetats que aquest document aportava.

La GIZC, ateses les enormes diferències entre països de la UE en termes de context administratiu, cultural i legislatiu i baix o nul nivell d'aplicació d'instruments de gestió integral del litoral, es va quedar en una recomanació, per tant en un document no vinculant. Després de la presentació de la Comunicació i la Proposta de Recomanació en el 2000, el 20 d'abril de 2002 se celebrà el Fòrum de la Vila Joiosa durant la presidència espanyola, en el qual es va aprovar una Declaració de deu punts de recolzament a la iniciativa de la GIZC i tot seguit el 6 de juny del mateix any s'aprovava la Recomanació (2002/413/EC) que instava als Estats Membres a què cada regió desenvolupés abans de 2006 una estratègia de gestió integral del litoral.

La gran feblesa amb què aquesta iniciativa naixia era tractar d'incidir en l'ordenació del territori de les zones costaneres europees, les àrees més saturades d'interessos i conflictes en el cas mediterrani, amb un document amb el rang de recomanació només. Per aquesta raó, només ha desenvolupat la seva acció mitjançant programes europeus com INTERREG, LIFE o URBAN, com el cas de l'INTERREG ENPLAN d'avaluació estratègica de plans, polítiques i programes sota l'empara de la Directiva 2001/42/CE, en la qual es va treballar per fer una avaluació del litoral d'Andalusia i Catalunya, però encara no ha sigut transposat o incorporat a gairebé cap legislació o planificació. En el 2003 es van fer les primeres avaluacions del grau de desplegament de la GIZC. Aquesta avaluació global feta pel Centre Europeu de Medi Ambient Terrestre (ETC/TE; 2003) de l'Agència Europea de Medi Ambient revelava que s'havia avançat en temes d'identificació de problemes del litoral i en l'estudi de les dinàmiques naturals i fins i tot en la cooperació administrativa vertical en la gestió del litoral, però en canvi reconeixia que no hi havia hagut a penes cap avanç en la sostenibilitat dels sistemes costaners, a falta de dissenyar i aplicar indicadors específics o en la redacció de plans de gestió del litoral basant-se en els principis de la GIZC.

No obstant el desplegament de la iniciativa seguí el seu curs i en el cas espanyol tingué resposta sobretot a Catalunya i Andalusia. En el cas català mitjançant unes jornades de reflexió sobre el futur del litoral català celebrades en Sant Feliu de Guíxols en 2003 on es presentava l'Estratègia Catalana de Gestió Integrada de Zones Costaneres que posava l'accent en la necessitat d'incorporar la filosofia de la GIZC al ventall de plans sectorials i territorials normatius vigents i novament a la cooperació multinivell que és un dels punts febles de la pràctica institucional a Catalunya, almenys en allò referent a la gestió del litoral.

Un pas més l'ha constituït l'aprovació del Pla Estratègic del Litoral de la RMB, promogut des del 2004 per una Comissió Gestora de la qual formaven part els alcaldes de mitja dotzena de municipis del litoral i el Consorci El Far inicialment creat el 1993 entre universitats i administracions locals i regionals en principi per obrir Barcelona a la mar a partir dels projectes

de les olimpíades i més tard amb l'objectiu genèric de promoure el desenvolupament econòmic i social del litoral de Barcelona. Aquest pla, innovador en molts aspectes, ha assumit gran part dels discursos defesos pels documents de la ICZM.

El pla es va organitzar amb l'estructura tradicional d'altres plans estratègics amb un Consell General amb una Comissió Delegada i una Secretaria Tècnica i una Oficina Tècnica com a àmbit executiu i una Comissió de Prospectiva i d'Estratègies per coordinar els treballs de cada eix. Es van triar els 5 eixos que sempre solen aparèixer en qualsevol pla estratègic: cultura i patrimoni, medi ambient i sostenibilitat, desenvolupament econòmic i cohesió social, urbanisme i infraestructures (PELM; 2004). Amb un termini d'un any 2004-2005, el pla va passar per les fases d'organització de l'estructura interna, realització d'una exhaustiva anàlisi territorial, formulació d'estratègies i discussió de mesures.

A l'hora de desenvolupar el pla, aquest ha elaborat una diagnosi territorial del litoral dividida en una anàlisi de l'estat de la qüestió al litoral i en altra sobre problemes i potencialitats prou exhaustiva. S'ha fet una anàlisi de les notícies aparegudes en els mitjans de comunicació per detectar actors i conflictes territorials, s'ha dut a terme una anàlisi de plans, projectes i estudis per avaluar el que s'ha fet fins el moment i per recolzar aquesta anàlisi s'han elaborat una sèrie d'eines de SIG sobre tot el litoral de la RMB. Aquesta part d'anàlisi, amb recopilació de dades que estaven molt disperses o inaccessibles per a l'usuari particular, l'elaboració de cartografies, bases de dades temàtiques municipals, arxiu de notícies, recopilació de plans de gestió del litoral arreu del món, recopilació de plans sectorials i territorials que afecten al litoral, servei de mapes interactius etc. és sense dubte un dels punts forts d'aquest pla i respon a un dels grans objectius que defensa la iniciativa de la GIZC: integrar en bases de dades o en estudis la gran quantitat de dades disperses i estudis parcials que hi ha sobre el litoral.

A partir de tot el procés d'elaboració de la diagnosi i síntesi de problemes i de discussió d'estratègies i mesures mitjançant desenes de documents, reunions, informes i estudis basats en els cinc eixos de treball, han eixit a la llum conflictes territorials, reivindicacions veïnals, comarcals i municipals i tot tipus de problemes que s'han sintetitzat en un document que recull 8 grans estratègies, que seria el penúltim esglaió al qual ha arribat aquest pla:

- Protecció del paisatge litoral. Els acords de custòdia del territori i la creació d'una xarxa que integre tots els espais naturals litorals són les dues bases per desplegar aquesta estratègia.
- Restauració ecològica de platges i rieres. Les platges estan molt afectades per l'erosió litoral fruit de l'alteració de la dinàmica litoral per la construcció de dics i ports. En el

- cas de les rieres es manifesten problemes de desbordaments durant temporals perquè el canal no es manté net o perquè les vores estan urbanitzades.
- Transformació urbana. Un aspecte elemental en un espai tan densificat. L'estratègia s'orienta cap a la contenció i la reconversió urbana proposant actuar sobre polígons industrials obsolets, peatonalitzar els centres urbans i recull la reivindicació de convertir la N-II en un passeig marítim.
 - Xarxa viària: Es contempla millorar l'accessibilitat d'alguns municipis del litoral tant entre si com amb altres nuclis de l'interior i, com en tants altres plans, es reivindica la revisió del sistema de peatges d'autopista, una reivindicació especialment recolzada al Maresme.
 - Transport públic: En un litoral que és el lloc d'Espanya on es va implantar el primer ferrocarril (Barcelona – Mataró) fa més de 150 anys, l'estratègia se centra en proposar un trasllat de la via cap a l'interior i cap al centre de les ciutats, ja que actua com a una barrera entre els pobles i les platges i en una millora de les connexions amb altres ciutats de la RMB.
 - Desenvolupament econòmic: L'estratègia se centra en fomentar la diversificació dins del sector turístic atraient l'anomenat "turisme blau" i per altra banda mantenir activitats tradicionals com l'agricultura i la pesca. Una altra proposta més complicada encara és la d'incrementar la taxa d'autocontenció promovent activitats terciàries intensives en capital humà als centres urbans.
 - Cohesió social. Aquesta estratègia proposa mesures concretes en quant a ús d'equipaments culturals, promoció de l'educació ambiental i d'iniciatives ciutadanes que fomenti la integració social.
 - Cultura: La recuperació i posada en valor del paisatge cultural litoral en forma de fars, cases d'indians, torres de guaita, jaciments arqueològics etc. integrant-les en una xarxa supramunicipal de patrimoni per crear rutes és el tema principal d'aquesta estratègia.

Al marge d'aquestes vuit estratègies al final del document es fa una referència a la GIZC proposant la creació d'una agència catalana del litoral a càrrec de la Generalitat en la qual estigueren representades les vora de quaranta administracions amb competències sobre aquest espai. D'aquesta manera es compleix un altre dels grans objectius de la GIZC, la creació d'entitats per a la coordinació de polítiques territorials al litoral. Hi ha un consens sobre els dos grans desafiaments del litoral de la RMB: la reconstrucció i reurbanització i la gestió coordinada i continua del litoral (ULIED, A. i XALABARDER, M., 2004, p. 418). Per tant, aquesta agència suposaria un altre dels punts forts del pla: la coordinació interinstitucional, almenys sobre el paper. A banda d'aquesta proposta d'agència, a l'estructura del pla es va constituir un fòrum de municipis del litoral amb l'objectiu genèric de convertir-se en un espai de trobada, intercanvi

d'experiències i informació i de reflexió entre regidors locals, actors que comparteixen unes mateixes dinàmiques territorials en els seus municipis. Dins d'aquest fòrum és on es van debatre les estratègies que hem descrit adés.

Hi ha un altre aspecte fonamental que és positiu en aquest pla i que comparteix també el PEMB, i que pot ajudar a què aquest pla, com sol passar en moltes ocasions, no quede del tot oblidat en un calaix. En ambdós casos es tracta de plans estratègics i per tant no vinculants però que les propostes de les quals són recollides per eines de caràcter vinculant. En el cas del PEMB l'existència des de 1976 del Pla General Metropolità de caràcter supramunicipal permet dur a terme mesures aprovades pels plans estratègics i en el cas del Pla Estratègic del Litoral, els dos plans directors del sistema costaner aprovats en 2004 i 2005 són instruments normatius que permeten dur a terme algunes de les mesures i estratègies proposades al Pla del Litoral com les referides a la protecció del paisatge, a la reordenació urbana i a la protecció del patrimoni cultural. Altres instruments com el programa LIFE han servit per apropar-se als objectius de restauració ecològica del litoral. Un cas és el LIFE 00/ENV/E/00539 de recuperació ambiental de l'aquífer al·luvial del riu Tordera que va aconseguir principalment la reducció de la contaminació de les aigües.

Per altra banda, hi ha també altres arguments com per a ser cautelosos a l'hora de valorar l'efectivitat que pot tenir aquest pla recentment aprovat. Bàsicament es tracta de les mateixes febleses que pateix el PEMB. En primer lloc es propugna constantment la necessitat d'una major coordinació interinstitucional i sectorial però el pla ell mateix ha estat redactat bàsicament a partir d'alguns actors locals només. Si no es treballa més per crear una estructura concreta que gestione el pla on estiguen els més de 70 organismes que intervenen en la gestió del litoral de la RMB, difícilment es podran aplicar moltes mesures aprovades que excedeixen les competències de les administracions compromeses fins el moment. Estem parlant de temes com el trasllat del ferrocarril, la gestió de platges o el manteniment d'activitats tradicionals. El pla arriba a un alt grau de consens respecte als problemes i les seves vies de solució (triomfa la "dictadura del consens" vers l'acció de govern, criticaria Sosa Wagner) però deixa moltes qüestions obertes que ultrapassen l'esfera pública com per exemple el futur de la pesca artesana, de l'agricultura tradicional, la diversificació econòmica local, la desvinculació entre activitats nàutiques i comercials i immobiliàries, cabal per fer d'aquest sector una activitat no elitista i amb menys impactes ambientals (ALEMANY, J.; 2004, p. 50) o el conflicte entre dinàmica erosiva del litoral i demanda de platges que fa que cada any es gasten milions d'euros de diners públics en regenerar platges que duraran una temporada, a més de l'impacte sobre el medi marí que té extreure sorra.

Un altre aspecte criticable és que malgrat la quantitat de discursos en favor d'una gestió integrada d'un litoral públic, net i sostenible, continuen encara hui aprovant-se mesures que són prou incompatibles amb aquesta filosofia. Un exemple és la construcció del zoo marí de Barcelona que suposa l'artificialització d'encara més litoral i a més a més la seva privatització (GREENPEACE; 2005). Un altre cas és el pla Delta, ja comentat com a conflicte territorial. En aquest cas el pla del litoral es posiciona clarament a favor d'ambdós projectes d'ampliació de port i aeroport. Sembla un poc contradictori defensar la gran ampliació del port i al mateix proposar la restauració de platges amb l'augment de l'erosió que aquesta obra causarà en el litoral de Gavà i Castelldefels o per exemple parlar de sostenibilitat al litoral i no qüestionar el projecte de desviament del Llobregat 2 quilòmetres i mig.

Conscients de què aquest pla, com altres plans estratègics ja vistos, no es pot valorar adequadament, perquè és un pla a llarg termini, podem, però fer un balanç provisional com a francament positiu pels següents aspectes:

- Tracta de donar resposta a velles lògiques territorials (degradació paisatgística, contaminació d'aigües, especulació urbanística, massificació turística o erosió costanera del litoral, patologies pròpies del model territorial de sol i platja del mediterrani), mitjançant noves respostes com és un pla estratègic per a la franja litoral.
- És un primer intent seriós d'incorporar a la pràctica de la planificació territorial els preceptes defesos i recomanats des de fa anys per la UE sobre la gestió integrada de zones costaneres.
- Dóna uns primers passos interessants en la direcció d'implementar una estratègia de gestió integrada. Primer fent una exhaustiva anàlisi del litoral tot i elaborant, reunint i fent accessible una gran quantitat de plans, cartografies, SIG, bases de dades i informes que d'altra manera estarien oblidats i proposant una sèrie d'estratègies concretes dissenyades per diversos autors del litoral.
- Compta amb un alt grau de consens sobre aquestes estratègies per part d'alguns actors principals com les administracions locals i regionals.
- Junt amb el PDUSC ha aconseguit crear sinèrgies, primer per dinamitzar l'elaboració d'altres plans de gestió litoral sobretot a escala local com per ajudar a apropar la visió dels actors del territori cap a una gestió global, estratègica i continua del litoral.
- Posa en la taula debats territorials que cal resoldre com el problema de l'erosió costanera, saturació del turisme tradicional de sol i platja, l'efecte barrera de certes infraestructures o la recuperació ambiental del domini marítim i terrestre (mar i rius).

3.3.2. *Els nous instruments normatius de gestió del litoral: els PDUSC*

Fins ací hem analitzat el cas d'una sèrie d'instruments i estratègies innovadores per a la gestió del litoral però no normatives o vinculants. Per arrodonir aquest apartat d'anàlisi de polítiques territorials al litoral parlarem d'un altre instrument que és vinculant i que a més és tota una novetat en el panorama de l'ordenació dels territoris litorals, almenys al Mediterrani. Es tracta del Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner (I i II), aprovat per la Generalitat en 2004 i 2005. És un instrument contemplat dins del programa de Planejament del Departament de polítiques Territorials i Obres Públiques, que malgrat que no és un tipus d'instrument nou com passa amb els plans territorials parcials, dels quals parlarem al capítol del Pirineu, sí que és innovador en quant a l'escala territorial d'aplicació: tot el litoral català, segurament l'àmbit on amb més intensitat s'han evidenciat els aspectes nocius del procés d'urbanització i d'expansió de la metròpolis barcelonesa i els efectes territorials del canvi de base econòmica. La idea d'establir un pla director urbanístic a aquest indret rau en la necessitat urgent de fer front als problemes de pressió urbanística del litoral, on ja la meitat d'ell està consolidat (NEL·LO, O.; 2006). De tots els instruments legals hui existents, es va escollir el del pla director urbanístic previst per la Llei d'Urbanisme de 2002 per la seva flexibilitat en continguts i àmbits.

Amb la implantació del Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner (endavant PDUSC) es perseguen quatre grans objectius (Íb., p. 8-9):

- Evitar la consolidació d'un continu edificat a la línia de costa.
- Preservar els espais costaners pels seus valors paisatgístics i patrimonials.
- Protegir el medi ambient i assegurar la connexió i continuïtat entre ecosistemes terrestres i marins.
- Gestionar l'espai costaner com a recurs essencial per al desenvolupament econòmic, en especial el turisme.

Per a aconseguir els mencionats objectius, el PDUSC actua sobre una franja que oscil·la entre els 500 m i els 2 km de línia costanera que afecta 75 municipis litorals fent una classificació dels sols d'aquests municipis que exclou del procés urbanitzador unes 23500 ha. Aquest és el principal resultat del pla, però no l'únic. Aquest instrument fa un estudi molt pormenoritzat fins i tot sector a sector per al cas del sòl urbanitzable delimitat sense Pla Parcial aprovat, que és l'objecte del segon PDUSC aprovat el 25 de maig de 2005, un any després del primer. En l'anàlisi el pla fa una classificació de sols dividida en 9 categories de protecció, a la qual s'haurà d'adaptar el planejament urbà en el termini de dos anys. Per facilitar la lectura i comprensió d'aquest instrument, hem elaborat la figura 13 que sintetitza els tipus de sols creats pel PDUSC,

amb la seva base legal i usos permesos. Així s'observa que el PDUSC crea una nova categoria de sòl que és el sòl costaner no urbanitzable on s'inclou tot el SNU municipal més el sòl urbanitzable no delimitat sense PP o PAU aprovat i part del sòl urbanitzable delimitat sense PP aprovat, després de l'estudi sector a sector que fa el PDUSC II. Part d'aquesta categoria de sòl passa a ser SNU i altra part es deixa urbanitzar, però controlant quines àrees seran de cessions, quines de protecció paisatgística i quines de protecció costanera.

Com es pot observar a la figura, dins d'aquest sòl hi ha diverses categories de protecció, des de la màxima de les àrees incloses al PEIN i dels sòls C1 inclosos en els primers 500 m des de la costa fins el CE o especial que no exclou la possibilitat de la seva transformació urbanística, depenent de la decisió dels ajuntaments. Recollint i aprofundint en les disposicions de la Llei d'Urbanisme de 2002 reformada en 2004, estableix uns usos permesos per a cada categoria i a més representa cada categoria del pla amb una cartografia a 1:20.000.

TIPUS DE SÒL AL PDUSC	TIPUS DE SÒL ALS PGU	DEFINICIÓ ÀMBITS	USOS PERMESOS	BASE LEGAL
CPEIN	SNU	Sòl no urbanitzable costaner a àrees d'interès natural del Pla d'Espais d'Interès Natural dins i fora de la franja dels 500 m	Tots els determinats per la legislació ambiental aplicable al PEIN	PDUSC I. Art. 13, 14 i 15 Llei d'urbanisme modificada per la Llei 10/2004 art, 32
C1	SNU, Sòl urbanitzable no delimitat sense PP o PAU aprovat i Sòl urbanitzable delimitat sense PP aprovat	Sòl no urbanitzable costaner a rius, torrents, rieres, connectors biològics, àrees d'interès natural i altres indrets amb valor intrínsec.	Dins de la franja dels 500 m: només instal·lacions vinculades amb la mar. Fora de la franja de 500 m: l'explotació agrària, ramadera, forestal i turisme rural en masies. Si es demostra que no es poden emplaçar en altre tipus de sòl s'autoritzen activitats col·lectives de caràcter esportiu, cultural, esbarjo, infraestructures d'accessibilitat, infraestructures d'aigua, telecomunicacions i electricitat i altres serveis no compatibles amb els usos urbans	PDUSC I. Art. 13, 14 i 15, PDUSC II Art. 5.1., 9. Llei d'urbanisme modificada per la Llei 10/2004 art, 32, 47.4, 50.2
C2	SNU i Sòl urbanitzable no delimitat sense PP o PAU aprovat i Sòl urbanitzable delimitat sense PP aprovat	Sòl no urbanitzable costaner a àmbits propers a la ribera del mar i àmbit marítim-terrestre (dins de la franja dels 500 m)	L'explotació agrària, ramadera, forestal i turisme rural en masies. Si es demostra que no es poden emplaçar en altre tipus de sòl s'autoritzen activitats col·lectives de caràcter esportiu, cultural, esbarjo, infraestructures d'accessibilitat, infraestructures d'aigua, telecomunicacions i electricitat i altres serveis no compatibles amb els usos urbans. S'admeten els càmpings i les activitats extractives amb restriccions	PDUSC I. Art. 13, 14 i 15 PDUSC II Art. 5.1., 9, Llei d'urbanisme modificada per la Llei 10/2004 art, 32 art. 47
C3	SNU i Sòl urbanitzable no delimitat sense PP o PAU aprovat i Sòl urbanitzable delimitat sense PP aprovat	Sòl no urbanitzable costaner a altres àmbits exclosos del procés urbanitzador fora de la franja dels 500 m però dins de l'àmbit d'influència de l'espai costaner.	Tots els usos determinats per la llei d'urbanisme i el planejament per al SNU.	PDUSC I. Art. 13, 14 i 15 PDUSC II Art. 5.1., 9 Llei d'urbanisme art, 32
CE	SNU i Sòl urbanitzable no delimitat sense PP o PAU aprovat	Sòl costaner especial dins i fora de la franja dels 500 m que no ha de passar necessàriament a ser sòl no urbanitzable costaner	Tots els usos determinats per la llei d'urbanisme i el planejament per al SNU. Pot ésser objecte de transformació amb edificabilitat no superior a la mitjana municipal.	PDUSC I Art. 6, 11, 16 i 18
UD	Sòl urbanitzable delimitat (sense PP aprovat)	Àmbits urbanitzables dins de la franja dels 500 m	Usos fora dels destinats per al SNU i usos provisionals d'emmagatzematge i altres i transformació urbanística amb edificabilitat no superior a la mitjana municipal, amb zones de protecció paisatgística i fora del domini marítim-terrestre	PDUSC I art. 17-18 PDUSC II Art. 5.2. Llei d'urbanisme art. 33.4, 52.2 i 53 Llei de Costes art. 24 i 25
UD*	Sòl urbanitzable delimitat amb PP aprovat	Àmbits urbanitzables dins de la franja dels 500 m	Transformació urbana residencial complint els requisits de la legislació de costes i edificabilitat no superior a la mitjana municipal.	PDUSC I art. 18, 19 i 20 Llei d'urbanisme art. 41 i 44 Llei 53/2002 art 120.7
UND*	Sòl urbanitzable no delimitat amb PP o PAU vigent o aprovat	Àmbits urbanitzables dins de la franja dels 500 m	Usos fora dels destinats per al SNU i usos provisionals d'emmagatzematge i altres i transformació urbanística amb edificabilitat no superior a la mitjana municipal i fora del domini marítim-terrestre	PDUSC I art. 17-18 Llei d'urbanisme art. 33.4, 52.2 i 53. Llei de Costes art. 24 i 25
U	Sòl urbà	Àmbits urbans dins de la franja dels 500 m	Usos i transformació urbana residencial complint els requisits de la legislació de costes	PDUSC I art. 19-20 Llei d'urbanisme modificada per la Llei 10/2004 art. 41 i 44 Llei 53/2002 art 120.7

Figura 13: Síntesi del Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner. Font: Elaboració pròpia.

Per una banda exclou part del sòl del procés urbanitzador i per l'altra tracta d'ordenar la consolidació de nous sectors en el sòl urbà i urbanitzable controlant paràmetres com l'edificabilitat, l'impacte paisatgístic o els usos urbans que tindran aquests sectors, de forma que fa una planificació urbanística integral de tot el litoral. Un altre aspecte a tenir en compte és que per a dur a terme la gestió i protecció d'aquest pla, es crea un fons per a la gestió del sòl no urbanitzable (actuacions de millora paisatgística, millores en els accessos de vianants, compres de sòl per al patrimoni públic, la creació d'acords de custòdia del territori etc.).

Aquest pla suposa un pas endavant en l'ordenació del territori en diversos sentits. En primer lloc, perquè es tracta d'un dels plans territorials d'àmbit supramunicipal més ambiciosos de Catalunya des del PGM de 1976, en segon lloc, perquè és un dels primers plans que tracten de posar en marxa els objectius de la GIZC en quant al control i ordenació integrada de l'expansió urbana, un dels més necessaris. A més, en contra del que es podria imaginar, aquest pla pareix que no ha generat una forta oposició per part d'empreses, associacions i administracions locals, al contrari que molts altres instruments. Segons dades oficials, durant l'exposició pública d'aquest pla a penes es van recollir 670 al·legacions, el que suposa a penes 9 per municipi, un nombre francament baix. A l'igual que hem comentat amb l'anterior pla, un altre dels avanços que aporta aquest pla és una anàlisi minuciosa del litoral català, per tal de fer una classificació de tot el territori en diferents graus de protecció, un aspecte important ja que moltes voltes el que falla en les decisions dels planificadors és la manca o inexistència d'informació territorial de base sobre l'àmbit objecte del pla. A més aquest pla, al contrari que molts altres de caire més estratègic o generalista, formula uns objectius i crea uns mecanismes per dur-los a terme: exposa el mandat de la obligatorietat d'assumir la reclassificació del sòl per part dels municipis només aprovar-se i d'adaptar el planejament local en el termini de dos anys i a més dota econòmicament el pla per dur a terme la gestió del sòl costaner no urbanitzable. També tracta d'ordenar i gestionar les dinàmiques territorials que hem analitzat als apartats anteriors, ja que és un pla que actua justament sobre aquell àmbit que no és ni ciutat ni camp, sobre els espais intermedis o "entreciutats" per tal de o bé fer ciutats amb ells, o bé conservar-los i recuperar-los paisatgísticament per evitar que es forme un continu urbà a tota la costa sense diversitat de funcions ni de classes socials. Seria per tant un pla adient, per gestionar eixos espais intermedis. Tracta de posar fi a la dispersió residencial en baixa densitat sense límits, primer marcant unes directrius concretes de creixement i contenció i segon acotant uns l·lindars de densitat d'habitatge.

En contraposició, les crítiques a aquest pla se centren en el paper que han d'assumir els municipis litorals des del punt de vista de l'ordenació territorial amb l'entrada en escena d'aquest pla supramunicipal. Segons diversos tècnics municipals dels ajuntaments afectats,

aquest és un pla que ja es dona fet als Ajuntaments i els deixa sense marge de maniobra. Ho consideren una intromissió excessiva en l'autonomia municipal que condiciona el model territorial del municipi des d'un centralisme poc estudiat. No és només un possible problema jurídic d'invasió de competències, és un conflicte més profund, de visió o de cultura territorial. Hi ha hui al món local una opinió molt ferma de què els problemes d'un municipi els ha de resoldre el propi municipi i que la Generalitat, que té les competències en ordenació del territori, viola la potestat legislativa municipal en condicionar molt marcadament el planejament urbanístic. Aquest conflicte entre competències i polítiques urbanístiques locals i d'ordenació territorial supralocal és comú en molts altres plans i indrets de Catalunya, com tindrem també ocasió de comprovar al cas del Pirineu. Una altra de les objeccions que es posa al pla des del món local és lògicament el del catàleg de sols protegits. Molts ajuntaments demanen negociar cas a cas la reclassificació feta i demanen més temps i flexibilitat i altres critiquen el fet de què es protegeix sectors de sòl sense cap valor ambiental ni funció. Altres actors com Greenpeace i associacions ecologistes locals i comarcals critiquen aquest pla en sentit contrari. Consideren que es queda curt ja que l'aplicació del pla només afecta als espais sense un pla parcial aprovat o vigent, la qual cosa no evitarà que es puguin construir desenes de milers de nous habitatges a un litoral fortament antropitzat (GREENPEACE; 2005, p. 41) i que la major part de les al·legacions en contra de la protecció com a no urbanitzable d'indrets de costa com Costa Marcona a Lloret de Mar o alguns sectors de Cubelles, on es va constituir una associació d'afectats pel pla, hagen sigut acceptades, permetent la seva consolidació. En efecte, segons les pròpies dades del Departament de Política Territorial i Obres Públiques, en aquesta franja de 500 m de litoral amb el pla en marxa i sense tenir en compte totes les al·legacions, es podran construir 140525 nous habitatges per a més de 350.000 nous habitants, una xifra prou alta. En aquesta línia organitzacions com DEPANA demanen sobretot millorar el grau de protecció associat a diversos sectors (classificar-los com a sòl de tipus C1). Un exemple són alguns sectors del delta del Llobregat o el Pla de Montgat, espai agrícola a cavall entre la conurbació barcelonina i el Maresme, on es troba un dels pocs corredors naturals entre la mar i muntanya que queden al litoral de la RMB i que actualment està classificat com a C2 o C3.

Hi ha per altra banda problemes puntuals en l'aplicació d'aquesta llei, a causa de la ja comentada inflació de plans i de lleis aplicables al litoral. Un exemple és el dels cànpiings. Aquells que es troben en sòl C1 no es poden ampliar o reformar, la qual cosa incorre en un conflicte amb la Llei 3/1998 Integral de l'Administració Ambiental, que obliga a tots els cànpiings a tindre una llicència ambiental. Per obtenir aquesta llicència cal adequar instal·lacions i fer obres, quelcom prohibit en sols C1. Altre aspecte en aquest sentit és la prohibició en aquests sols de construir més instal·lacions, el que pot perjudicar l'activitat agrícola si vol instal·lar magatzems o hivernacles.

En definitiva, però, cal fer de nou una valoració moderadament positiva d'aquest pla per les raons esgrimides anteriorment, però al mateix temps amb molta cautela, ja que es tracta d'un pla amb una trajectòria massa curta com per poder fer una ferma avaluació del mateix. Una valoració positiva en termes d'innovació en quant a escala de treball, canvi de percepció sobre el litoral, en sintonia amb els preceptes de la GIZC i també en quant a metodologies en crear una classificació pròpia del sòl costaner. També com hem dit en termes de conflictivitat. Sembla que la pressió urbanística i l'impacte ambiental són tan intensos al litoral, que aquest pla ha sigut més recolzat que atacat des del món local, a priori el més contrari a un pla que condiciona la seva potestat urbanística. I positiu en tercer lloc, perquè pareix que pot ser un instrument efectiu per als objectius per als quals s'ha dissenyat, quelcom que no és molt comú en el polititzat món de l'ordenació del territori, gràcies al grau de concreció al qual arriba. Es defineix exactament el que es vol protegir, amb quines limitacions, quina base legal, i el que és més important i que falla quasi sempre en altres plans: amb un pressupost per dur-ho a terme. Una valoració positiva matisada bàsicament perquè el pla fa una gran esforç econòmic, en l'estudi minucios del litoral, en el disseny de mecanismes de gestió i d'encaix en el complex entramat legislatiu català i a més en un termini de temps d'a penes un any i al final aconsegueix salvar del procés urbanitzador només un 8'2% del sòl litoral que correspon amb SNU, que malgrat ser una superfície considerable, no evitarà que es consolide vora un 5'7% del sòl catalogat hui com a urbanitzable amb pla parcial aprovat, el que permetrà que la línia de costa urbanitzada a Catalunya passe d'un 46,5% a un 52'2%, i per descomptat, que es puguin construir uns 140.000 nous habitatges. Sent conscients del conflicte que suposaria tractar de suspendre llicències de construcció en sòl ja programat, amb greuges per incompliment d'expectatives urbanístiques, sí que es podria plantejar la possibilitat de fer una revisió dels sectors amb pla parcial a l'igual que s'ha fet amb el sòl urbanitzable delimitat sense pla parcial, per tractar de rescatar les peces més valuoses que són d'imminent urbanització o almenys tractar d'impugnar o condicionar algunes actuacions. Un exemple és la Platja Llarga a Vilanova i la Geltrú. La seva urbanització actual comporta la construcció de 259 habitatges, 39 locals comercials i un hotel de cinc plantes, la qual cosa convertirà quasi tota la costa del Garraf en un continu urbà.

Fet aquest balanç de l'últim pla invocat en aquest capítol de la RMB, donem per finalitzada l'anàlisi d'espais metropolitans i litoral a Catalunya per canviar de perspectiva. Ara analitzarem dinàmiques territorials que han eixit a la llum i altres més semblants però a un altre espai: l'àrea de muntanya de la Serra del Cadí – Moixeró al Pirineu català.

4. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIAIS

Recapitulació

L'anàlisi del cas català es justifica pel fet de ser una de les Comunitats Autònomes del'Eix Mediterrani i l'Estat Espanyol que més instruments d'ordenació del territori, tant indicatius com normatius, ha desenvolupat, amb resultat desigual. Malgrat defensar la tesi de la homogeneïtzació del territori català en un continuum rururbà, al llarg del treball s'ha separat l'anàlisi en espais rurals i metropolitans, simplement en pro d'una millor comprensió del text i per dotar-li de major coherència interna. En aquest capítol ens hem dedicat a analitzar la Regió Metropolitana de Barcelona, la principal aglomeració urbana d'Espanya després de Madrid. Com es tracta d'un territori que en dècades passades s'ha especialitzat en indústria manufacturera, en aquesta recerca sobre el trànsit cap a l'era de la informació ens interessava posar l'accent en analitzar de quina manera està fent Barcelona aquesta transició i canvi de model. Per aquesta raó vam insistir molt en la caracterització d'aquests canvis així com en els conflictes que es generaven. A l'hora de parlar d'instruments innovadors podríem haver analitzat multitud d'iniciatives, però ens vam conformar en analitzar dos tipus d'instruments encara poc aplicats íntegrament.

Un canvi de model substancial, però no exempt de conflictes i més cap a la ciutat – esbarjo que la ciutat – seu o ciutat – innovació desitjada

A partir de l'anàlisi del context concret de la RMB, s'ha observat com aquesta regió metropolitana ha experimentat a les darreres dècades un profund canvi de model territorial, la qual cosa ha canviat per complet la seva base econòmica. En aquesta transició, la RMB vol caminar cap a una diversificació econòmica on sectors punters com la biomedicina siguin pilars essencials, però el que més pareix consolidar-se són els sectors dels serveis turístics i de l'esbarjo, massa relacionats amb el sector immobiliari i de la construcció civil. La tradició de Barcelona en l'organització d'esdeveniments internacionals ha ajudat a aquesta consolidació. No obstant, les últimes xifres sobre perfil del turista i experiències recents com el fòrum, aconsellen més que mai promoure aquesta diversitat de la qual es parla i aparcar el model imperant des dels jocs olímpics de l'urbanisme – espectacle.

Per altra banda la RMB els sectors quinaris o més intensius en coneixement tenen un pes relativament apreciable sobretot en termes d'ocupació. Però dins d'aquest gran sector no són els professionals de la recerca científica els més nombrosos. Malgrat aquest canvi de base econòmica, hui encara la pràctica totalitat dels sectors industrials que resten a la RMB estan amenaçats per la deslocalització. Aquesta deslocalització es dona tant en un trasllat d'empreses

cap a altres indrets de la regió metropolitana com cap a altres perifèries metropolitanes. El primer tipus de deslocalització és una vessant més del canvi creixent d'escala de la RMB a causa dels processos de dispersió urbana de persones, activitats i serveis, la metropolitanització del territori.

Ni el canvi de model econòmic ni els processos de dispersió urbana i d'urbanització en baixa densitat amb tots els seus costos, com tampoc pràcticament cap dels grans plans territorials de la RMB han estat exempts de conflicte. L'aparició de tants conflictes territorials mostren per una banda la complexitat en la governabilitat d'un espai metropolità, per altra la maduració que hi ha hagut en la ciutadania, d'apostar cada cop més per una democràcia més participativa que representativa, i en alguns casos mostra també una creixent esclatxa entre governs i governats, entre demandes ciutadanes i actuacions de les administracions.

Els nous instruments d'ordenació del territori metropolità: una planificació amb llums i ombres

El PEMB va comptar amb diversos avantatges especials per poder aplicar les seves estratègies com per exemple l'organització d'un esdeveniment olímpic, l'existència d'una consciència de crisi compartida per tots els actors o la disponibilitat d'un instrument de gestió urbanística metropolitana des de 1976. En termes de nombre d'instruments, d'administracions i agents implicats amb tots els seus interessos, de problemes de pressió urbanística, erosió del litoral, contaminació, pèrdua de sòl i paisatges, nombre i densitat de població resident i estacional, quantitat d'infraestructures per km², quantitat d'empreses ubicades, nombre d'espais naturals amenaçats, conflictes territorials... el litoral de la RMB és segurament l'àmbit costaner més complex de gestionar de tot el Mediterrani espanyol. No obstant a Catalunya sí s'ha fet ressò de la GIZC en dos iniciatives pioneres per a l'ordenació dels espais litorals: El Pla Estratègic de Litoral de la RMB i el Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner, que tracten des d'una vessant estratègica i normativa respectivament, d'abordar les dinàmiques de metropolitanització que afecten el litoral, especialment la dispersió residencial en baixa densitat.

La iniciativa del Pla Estratègic del Litoral de la Regió Metropolitana de Barcelona tracta de donar resposta a velles lògiques territorials (degradació paisatgística, contaminació d'aigües, especulació urbanística, massificació turística o erosió costanera del litoral, patologies pròpies del model territorial de sol i platja del mediterrani), mitjançant noves respostes com és un pla estratègic per a la franja litoral. El pla aconsegueix avançar molt en coneixement i difusió de tot tipus d'informació sobre el litoral i en l'elaboració d'estratègies concretes a un nivell de concreció local i altres exigències de la GIZC. No obstant no sembla tenir en aquests moments uns mecanismes previstos per a l'execució de totes les mesures proposades.

El PDUSC és un dels instruments de planificació territorial més ambiciosos vigents hui en dia en un litoral. Ha desplegat tot un exercici de planificació, que partint d'una diagnosi del litoral, arriba a una ordenació minuciosa del litoral català parcel·la a parcel·la, imposant-se sobre el planejament municipal. Malgrat algunes reaccions en contra, en general ha sigut un pla que no ha patit una forta oposició, la qual cosa denota que ha assolit un cert consens. Gairebé han sigut més les protestes per haver-se “quedat curt” que pel fet de desclassificar sòl urbanitzable. No obstant cal esperar per poder valorar adequadament les polítiques territorials desplegades sobre el litoral, les quals necessitaran d'una major cooperació territorial i concertació públicoprivada si es volen assolir tots els objectius proposats tant des de la GIZC com des del Pla Litoral.

V GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS RURALS EN CRISI: LA SERRA DEL CADÍ AL PIRINEU CATALÀ

1. INTRODUCCIÓ

Hi ha motius diferents per haver triat aquesta zona d'estudi. En primer lloc, perquè és considerada com a un àmbit rural (hem discutit sobre aquesta consideració) per la planificació tradicional territorial i una anàlisi territorial de l'Arc Mediterrani i Catalunya no pot deixar de banda les zones rurals del rerepaís, sense les quals no es poden explicar moltes realitats i problemàtiques territorials. En segon lloc, perquè és una de les poques zones rurals on ja s'ha experimentat amb iniciatives de planificació estratègica o plans amb una orientació estratègica des de fa uns anys en la qual s'ha abordat amb diferent intensitat l'estudi de dinàmiques territorials com, l'èxode rural i el despoblament. A més aquesta zona concreta se situa a cavall entre les províncies de Barcelona i Lleida, entre les comarques del Berguedà, la Cerdanya i l'Alt Urgell i és a dins del parc natural del Cadí-Moixeró. Aquesta complexitat administrativa la fa més interessant per qualsevol estudi de planificació territorial ja que permet comparar l'acció de govern de diferents administracions sobre un territori amb dinàmiques molt homogènies, a banda d'oferir un ventall relativament ampli de fonts d'informació.

1.2. Marc geogràfic

Ens trobem en una àrea muntanyosa del Prepirineu català que és una llarga alineació muntanyosa orientada d'est a oest que fa de barrera entre la depressió central catalana al sud i el Pirineu al nord, representat curiosament per una gran planura (quelcom poc freqüent al Pirineu), la plana de la Cerdanya que conforma una comarca natural perfectament delimitada que s'estén més enllà de les fronteres estatals cap a França. A banda de la plana cerdana, el Pirineu s'endinsa al parc natural fora de l'àmbit d'estudi amb la serra de Moixeró, la qual enllaça amb el Cadí per l'est. Les Penyes Altes de Moixeró de 2.260 m o el massís de la Tossa amb 2.531 són alguns pics destacats. La serra del Cadí assoleix també unes altures considerables com el Comabona de 2.554 m, el massís del Pedraforca de 2498 m o el Puig de Canal Baridana de 2653 m.

La Serra del Cadí forma part del parc natural del Cadí-Moixeró, que va ser declarat parc el 1983 segons el Decret de la Presidència de la Generalitat publicat al DOGC el 24 d'agost. Aquest parc es creà a partir de l'antiga Reserva Nacional de Caça del Massís del Pedraforca que també va ser declarada Paratge d'Interès Nacional un any abans, el 1982. La superfície d'aquest parc natural, incloent el Massís del Pedraforca, és segons Molina de 41031'68 hectàrees (MOLINA, D.; 1996), un dels més extensos de tota Catalunya. El nostre àmbit d'estudi, que inclou els municipis d'Alàs i Cerc, Arsèguel, Cava, La Vansa i Fòrnols i Josa i Tuixent a la comarca de l'Alt Urgell i els de Gósol, Saldes i Gisclareny al Berguedà de Lleida i Barcelona i el municipi de Montellà i Martinet a la Cerdanya cobreix una superfície aproximada de 49793 ha. Malgrat que la idea inicial era estudiar tots els municipis del parc, al llarg de l'elaboració del treball ens hem adonat que això hagués suposat molt temps i recursos per elaborar el que en definitiva és un capítol de la recerca. La realitat territorial del parc natural del Cadí - Moixeró és massa ampla i complexa com per pretendre abordar-la tota en un únic exercici de reflexió, per tant hem preferit escollir una part d'aquest parc, encara que no coincideixi amb cap delimitació concreta, però que coincideix amb una unitat de muntanya, i arribar a un grau de concreció major, enlloc de seleccionar un territori més ample i quedar-nos en reflexions i anàlisis més generals. El següent mapa situa l'àrea d'estudi:

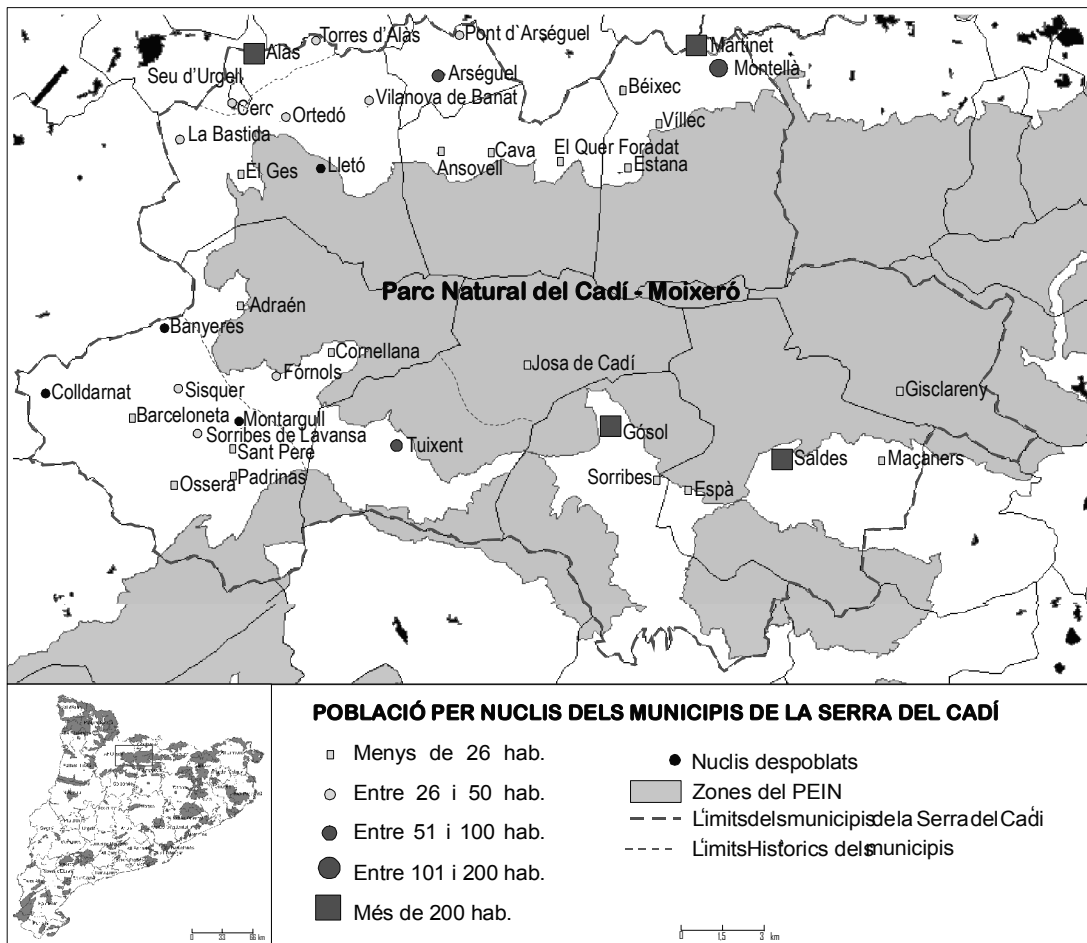

Figura 14: Mapa de situació de la Serra del Font: Elaboració pròpia.

Aquests 9 municipis es divideixen en uns 36 nuclis oberts que contenen una població de fet de vora 2000 habitants. El municipi d'Arsèguel, malgrat estar fora dels límits del parc, l'hem inclòs per ser un municipi de reduïda dimensió demogràfica i territorial, que permetrà avaluar, entre altres coses, si hi ha diferències en termes de dinàmiques i gestió del territori entre municipis inclosos a un parc natural i aquells que no ho estan, a més d'analitzar l'influx de la capital comarcal sobre municipis rurals petits, per estar ben a prop d'aquesta capital, quan abordem la discussió de les relacions entre camp i ciutat.

Encara que ens trobem en un parc natural, el territori conserva poc de natural ja que ha segut explotat i gestionat des de fa segles per llenyataires, carboners, pastors, agricultors, caçadors, ramaders, miners, ferrers, trementinaires, boletaires, moliners etc. fins al punt de transformar-lo completament. Des dels boscos fins les pròpies muntanyes o els rius han segut explotats des de fa molts segles per al carboneig, llenya, pasturatge, molinaria etc... El paisatge que podem trobar en qualsevol lloc del Cadí no deu tindre res a veure amb el paisatge que hi havia fa dos, o tres segles. Aquesta qüestió enllaça amb la crítica que diversos autors fan als conceptes de paisatge verge o natural (MATAMALA, N. et. al, 2003; SORIANO, J. M., 1992) i fins i tot al propi concepte de "natural" aplicat a un territori o un paisatge i inseparable del terme antitètic "societat" o cultura" (SWYNGEDOUW, E. 2004) i la zona d'estudi n'és un bon exemple.

2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS I: DESPOBLAMENT I CANVI DE MODEL TERRITORIAL

Després d'aquesta introducció per situar-nos en el territori en el qual centrarem aquest capítol, passarem ara a analitzar el procés de despoblament del Pirineu des d'un punt de vista del materialisme històric, contraposant models econòmics que s'han anat succeint al llarg del temps. En primer lloc veurem quin és eixe model territorial tradicional social, econòmic i cultural que entra en crisi a partir de començaments del segle XX. Volem en definitiva caracteritzar el territori que ha existit justament abans que comencés la crisi a causa del procés lent d'emigració i despoblament, eixes cultures que hui es donen per perdudes i s'evoquen amb nostàlgia, eixe món rural a punt de desaparèixer que les polítiques territorials volen amb més o menys fortuna protegir i que ha anat transformant-se tant en la seva composició socioeconòmica com en la dinàmica i estructura demogràfica, i com aquestes transformacions han afectat, afecten i poden afectar un paisatge que hui en dia hom percep com a paisatge idíl·lic, transformacions que han donat lloc a nous espais que hom no sap si es poden continuar anomenant rurals. En una segona part, passarem a caracteritzar el model territorial industrial, ja debatut a l'apartat teòric que va començar a desmuntar l'anterior fins arribar a l'últim gran

canvi: la irrupció del mode informacional i els desafiaments que comporta per àrees rurals com la nostra.

2.1. Model territorial tradicional, precapitalista o de subsistència

Quan es parla de model territorial tradicional d'una àrea de muntanya se sol definir més que pels seus trets característics per contraposició, pel que no és. Se sol agrupar sota termes com aquest a totes aquelles economies o modes de producció, modes de vida i de desenvolupament que no són industrials, urbans o capitalistes, són rurals o agrícoles o de muntanya i que van entrar en crisi amb l'aparició del fenomen industrialitzador a tota Europa dins del procés de desenvolupament capitalista. El món rural comença a estudiar-se com a unitat territorial quan apareix la ciutat industrial moderna i s'estudia per integrar aquests territoris en el sistema socioeconòmic de la ciutat moderna, el capitalisme de la burgesia urbana (MORMONT, 1996, citat per PERRIER-CORNEY i HERVIEU, 2002, p. 161). Volem dir amb això que més que de model territorial o economia de muntanya, fins i tot a una zona tan petita com el Cadí, seria més apropiat parlar d'economies de muntanya, models territorials o cultures tradicionals perquè en aquest territori, com veurem a continuació hi havia una extraordinària diversitat econòmica i d'activitats. Un tret comú d'aquests models i societats és el fet que és que moltes voltes tenen uns fonaments socials i culturals propis que es reflecteixen en l'arquitectura, pràctiques agrícoles, gastronomia, art, etnologia, varietat lingüística etc. i que des del punt de vista econòmic, el nivell d'autarquia és prou elevat i fins i tot total.

Segons diferents autors (ARQUÈ, M., GARCIA, A. i MATEU, X.; 1980; CAMPILLO, X., SANCLIMENS, X. i VILLARÓ, A. 1988) aquest model seria el dominant a la zona del Cadí i Alt Urgell en general fins començaments del segle XX, quan començaria a entrar en crisi, aniria cedint terreny fins a l'any 1960 aproximadament i des d'ençà està en procés de desaparició.

Cal remarcar algunes idees força que caracteritza el sistema socioeconòmic tradicional existent a les terres del Cadí fins començaments del segle XX i es poden comprovar al mapa següent que recull quines activitats hi havia en cada nucli cap al 1845 (MADOZ, 1850). Es tracta d'un mapa completament qualitatiu per donar a conèixer quines activitats productives hi havia en cada nucli de la serra del Cadí.

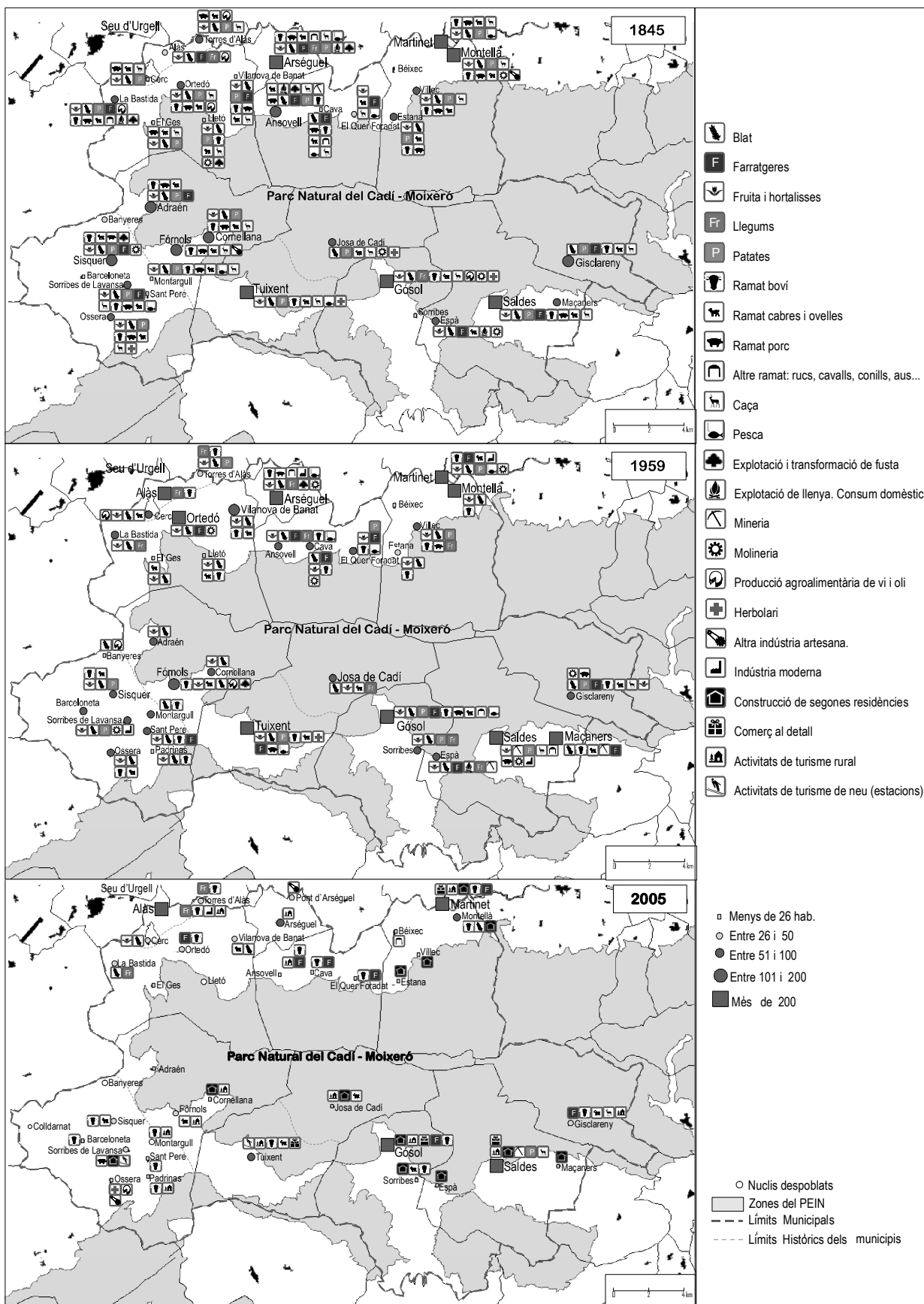

Figura 15: Mapa d'activitats econòmiques per nuclis a la serra del Cadí cap al 1845, el 1959 i 2005. Font: Elaboració pròpia a partir de Madoz, P. (1845), AA.DD. (1959), dades de l'INE i l'IDESCAT i treball de camp.

Una primera idea i molt obvia és que hi havia un ús molt intensiu sobre el territori i una gran diversitat d'activitats econòmiques, una gran pluriactivitat, molt més enllà de les activitats agrícoles i ramaderes amb les que se sol identificar l'economia de muntanya. Dins de l'agricultura hi ha una gran diversitat donat que es tracta en la seva majoria d'una activitat de subsistència i per tant calen diferents conreus per alimentar tant a les famílies com als diferents ramats. El conreu de la patata és gairebé generalitzat a tots els nuclis: és un aliment bàsic. La carn i lactis és altre aliment essencial. Per tot arreu hi ha ramat de cabres i porcí. Llegums, blat i fruites especialment pomes a les zones més planes i baixes juntament amb la caça (també molt important) de perdius i conills i la pesca de truites i barbs completen la dieta dels habitants.

Crida molt l'atenció que la ramaderia bovina, que hui en dia és fins i tot un element central del paisatge idealitzat dels Pirineus, té només una importància secundària. No serà fins la implantació de les primeres companyies lleteres industrials a principis del segle XX a la zona que la ramaderia bovina començarà a ser dominant en tots els Pirineus. De moment en aquesta època una de les activitats principals és l'ovina en transhumància, ja esmentada a l'apartat anterior, sobretot a la vessant sud del Cadí i és una activitat que constitueix un model propi econòmic i social amb una estructura jerarquitzada en majorals i rabassers o ajudants. Part d'aquest ramat i la seva llana es ven a mercats comarcals a voltes externs de forma que no és una activitat d'autoconsum. Es té notícia que els ramats del Cadí anaven en transhumància fins Santa Coloma de Gramenet molt a prop de Barcelona (OBIOLS i RIOS, 2000, p. 44) durant l'hivern fins fa pocs anys, però en èpoques històriques hi havia moltes més rutes, sobretot cap a França. La transhumància era una de les principals activitats a tots els Pirineus, la qual entra en una forta crisi des de mitjans del segle XIX pels canvis institucionals esdevinguts en la propietat de la terra per afavorir l'economia capitalista (PINILLA NAVARRO, 1995 p. 57). En primer lloc la privatització de les terres de pas dels ramats a partir de les desamortitzacions per al conreu de noves terres o per la implantació de colònies industrials als eixos fluvials amb el consegüent augment de població i en segon lloc els intents creixents de control per part de l'Estat dels monts públics, que xocava amb el manteniment dels usos tradicionals. Això engega un procés de crisi de la transhumància fins la seva total desaparició avui en dia.

A banda de les activitats agrícoles i ramaderes hi ha una intensa activitat artesanal. A les zones més a prop del mercat de la Seu i més benignes climàticament (Alàs, Ortedó, La Bastida...) es fabrica formatge, vi i oli. A la vall de Lavansa es fabricaven herbes i olis medicinals, alguns d'ells com l'oli de trementina de gran complexitat en la seva elaboració a partir de la resina del pi roig (CREUS, 2003 p.60). Aquests remeis curatius eren venuts per tota Catalunya, es tracta d'una altra activitat que no era d'autoconsum. Als cursos dels rius es desenvolupa una potent indústria de molinaria, sobretot de farina a llocs com Adraén, Gósol o Montellà i també es

desenvolupen altres activitats com els assaonaments a Montellà o la farga, potser supervivent d'una època anterior en la qual seria una activitat principal, al nucli de Fórnoles. En canvi, altres activitats que posteriorment seran cabals en la industrialització d'algunes zones com la mineria del carbó, encara no existeixen ací. Només hi ha un parell d'explotacions de coure a les proximitats d'Ansovell. Això comporta que la font d'energia principal, apart de l'aigua és el carbó vegetal encara. L'explotació de la fusta té dos vessants diferents en aquesta zona. Una és la recol·lecció de llenya per a autoconsum, una pràctica molt estesa a tota la zona del Cadí i l'altra és l'explotació de la fusta per a construcció a pobles com Arsèguel, que és un gran centre d'explotació, Sisquer o Lletó. El sistema tradicional de transport d'aquests productes eren els rius com el Segre. En tot cas, aquesta activitat també va entrar en crisi a mesura que s'incrementaven els obstacles al transport fluvial (assuts per a molins, colònies industrials i posteriorment les primeres preses, un obstacle insalvable).

Una segona idea a remarcar en relació amb el que hem estat parlant és que en aquest territori hi havia un extraordinari dinamisme socioeconòmic. Cal traure la idea que la muntanya era una zona deprimida i marginal. Nuclis tan petits com Lletó, hui desapareguts, que aleshores comptaven amb a penes 10 habitants, desenvolupaven fins vuit activitats diferents entre agricultura, ramaderia, explotació de la fusta, molinaria i caça. Havien de diversificar les activitats, perquè només el conreu no era suficient per mantenir una família. Això ens porta a reprendre la idea abans esmentada de la intensitat en l'explotació del territori. En aquests paradigmes tecnoeconòmics la terra i el treball són els factors principals per a l'acumulació de capital (CASTELLS, M., 1995, p. 29) i per tant el manteniment d'aquest mode de desenvolupament depèn de l'explotació intensa dels recursos. Això comporta que el paisatge existent aleshores seria completament diferent al de hui en dia. En primer lloc per la classe d'activitats econòmiques existents i en segon lloc, perquè la seva intensitat era tal que el propi Cadí, hui una gran massa boscosa uniforme, aleshores estava completament desforestat en zones com les de Cava a conseqüència de l'explotació de la fusta i carboneig, del manteniment de prats i pastures i del conreu en vessants que s'estenia fins altituds inversemblants (MADOZ, P.; 1850). Com hem explicat, cada activitat es desenvolupava a una altura diferent de manera que la desforestació era generalitzada.

Una altra idea que cal esmentar en relació amb el que se sol definir com a model tradicional rural o de muntanya, és la característica de zona aïllada i que ha de sobreviure amb el que pot produir. La idea de les societats de muntanya autàrquiques ha de ser rebutjada (DOMÍNGUEZ, M. 1995 p. 37). Això es dona relativament a la vessant nord del Cadí, on la llunyania dels mercats i l'accessibilitat difícil faria que hi hagués un model de vida més o menys autàrquic i aïllat. No obstant a la vessant sud no es compleix. No deurien probablement haver millors coneixedors

de la geografia catalana aleshores als Pirineus que els habitants dels pobles de la vessant sud. En primer lloc per l'activitat transhumant que obligava a part de la població a hivernar a les planes vallesanes després d'un llarg viatge, en segon lloc, perquè mentre els homes es dedicaven a la transhumància, les dones recorrien els mercats venent l'oli de trementina i per l'últim perquè a l'estiu, part de la població es desplaçava a l'Empordà i al Rosselló a treballar en la verema, ja des del segle XIX. A més no cal oblidar que les activitats de contraban també han existit ací com a qualsevol altra terra de frontera. Això suposa que en aquestes zones no havia una economia de subsistència sinó més mercantilista i sobretot molt diversificada en quant a nombre de productes fabricats i fonts d'ingressos.

Des d'un punt social no podem oblidar el paper cohesionador territorialment i de control social que tenia l'església. Aquesta era la institució dominant en aquesta època. Tenia una gran influència que anava molt més enllà del govern del territori, fins i tot en el control de la informació i també un paper cabal en la resolució de conflictes. Si en una vall dominada per una parròquia dos llauradors tenien una disputa de qualsevol tipus, era el rector d'aquesta parròquia l'encarregat de mediar en el conflicte. En marxar posteriorment gran part de la població desapareix aquesta figura de mediador en molts pobles. L'administració civil, que només té un ajuntament per cada municipi on pot haver deu nuclis diferents, es veu incapaç d'assumir aquest paper de manera que la població que roman es queda sense aquesta figura de mediador, la qual cosa té un impacte en la resolució de conflictes.

Com a conclusió podem afirmar que el mode de desenvolupament existent al Prepirineu del Cadí que hom anomena tradicional és un gran sistema agrosilvopastoralista (JODHA, 1992 citat per FILLAT i ESTAQUÈ, 2002 p12) de "jardiniers de muntanya" (ARQUÉ, M. Et al., 1980) en el qual podem trobar tres models diferents però no excloents: un model de producció agrícola i ramader per a l'autoconsum, on els intercanvis amb l'exterior són mínims i l'economia és essencialment autàrquica (el cas típic és el dels masos aïllats a la muntanya i alguns nuclis més inaccessibles de la vessant nord, llargament incomunicats en hivern), un altre model molt més obert a l'exterior, amb molts més fluxos de mercaderies i persones basat en aquest cas en la ramaderia transhumant i complementat per l'exportació d'herbes medicinals i el treball en la verema, amb unes fonts d'ingressos externs a la comarca (la vall de Lavansa, Josa) i per últim un model més mixte i diversificat en activitats en el qual hi ha una gran part de producció agroramadera d'autoconsum, però existeixen activitats artesanals de transformació que s'exporten, però al mercat més proper com podria ser vi, farina, fruita (pobles més a prop dels mercats com Ortedó, Torres d'Alàs, Espà, Saldes a prop de Gósol i el propi Gósol.).

En aquest mode de desenvolupament hi ha un aprofitament dels recursos renovables i això implicava un poblament més dispers, policèntric i equilibrat. Quan hom llegeix els objectius de documents clau com l'ETE, relacionats amb el concepte de desenvolupament sostenible, dona la sensació que estiga descrivint un territori amb un mode de desenvolupament tradicional com el del Pirineu. Es podria considerar en tot cas com a més sostenible en molts aspectes que el mode fordista i el nou mode informacional que s'imposaren posteriorment en les zones rurals de muntanya i a tot arreu, com plantejarem més avant, però no hem de pensar que aquestes societats tradicionals foren nuclis idíl·lics en les que no hi existien problemes (IRIARTE, 1995 p.106). Ans al contrari, es tractava de societats on hi havia un repartiment desigual dels recursos, on es desenvolupaven formes de dominació quasi feudals i on el control social ja esmentat podia arribar a ser opressiu. A més la manca d'un govern civil jurídic estructurat feia que molts conflictes es resolgueren violentament i que el control de l'església fora total. Davant el gran creixement demogràfic que es produeix fins la segona meitat del segle XIX, quan comença a Catalunya la transició cap a un model industrial, l'única manera d'incrementar la producció i productivitat en aquest model de desenvolupament agrari, és aplicant més treball i terra. Per tant s'aprofiten les vessants fins al màxim tècnicament i climàticament possible per conrear i això té uns impactes ambientals molt importants.

2.2. La irrupció del model fordista i el procés de declivi rural i despoblament.

2.2.1. Les causes i característiques de l'èxode

Tot aquest model territorial tradicional entrarà en crisi com ja se sap a partir de la primera i sobretot de la segona revolució industrial que tindrà grans impactes a les ciutats. Irromp el nou model fordista capitalista. La cronologia per a aquest període se sol situar a començaments del segle XX, un cop acabada la crisi finisecular que coincideix amb l'aparició a la zona del Cadí de les primeres indústries (indústria lletera) i amb el ràpid desenvolupament de la indústria catalana, gràcies al context bèl·lic de la I guerra mundial i fins a les crisis del petroli dels anys 70. La incipient industrialització a la ciutat de Barcelona augmenta la demanda de ma d'obra que és coberta per la població del camp, començant així l'èxode rural que comença cap a mitjans del segle XIX amb uns màxims de població al Pirineu i hui en dia continua en moltes zones encara. Aquest és el procés que se sol posar com a catalitzador de l'èxode rural i despoblament en tots els llibres de text. No obstant pensem que val la pena aprofundir un poc més en les causes concretes que donaren lloc a un èxode tan accentuat al Pirineu i un despoblament de tal magnitud a partir del marc teòric establert anteriorment. Podem posar com a exemple el cas de la comarca de l'Alt Urgell respecte a l'agregació de municipis. Des de 1962 a 1976 la comarca perd per agregació la meitat dels seus municipis passant de 39 a 19. Encara

que siga un procés imposat per decisions externes, és un bon indicador de la intensa emigració que hi havia. Només en aquesta dècada dels 60, els municipis englobats en la zona d'estudi perden un 40% de la seva població, passant de 4054 habitants en 1960 a 2.494 el 1970. Aquestes dades necessiten d'una explicació i una anàlisi més ampla, dins de les teories de l'èxode rural per tal de comprendre bé el fenomen amb el que ens enfrontem, per a la qual, ens remetem a l'apartat de teoria.

A efectes il·lustratius i fent un esforç de síntesi s'ha agrupat a la figura següent els principals processos que han propiciat l'èxode rural als Pirineus i Prepirineus i conseqüentment el despoblament i desertització. Com a marc teòric de referència ens hem inspirat en la teoria del sistema mundial ja que és aquest enfocament el que utilitzen diversos autors a l'hora d'analitzar les causes del despoblament al Pirineu i altres àrees muntanyoses d'Espanya (PINILLA NAVARRO, 1995; ARQUÉ, MATEU i GARCIA, 1980). Des d'aquest punt de vista, el model de desenvolupament industrial és la primera fase dins del mode de producció capitalista i per incrementar l'acumulació de capital cal augmentar la producció i productivitat agrícola i ramadera, base de les economies de muntanya tradicionals, que fins aquesta època eren reserva d'aliments i recursos de les ciutats. Quan el nou mode de desenvolupament capitalista s'expandeix per Catalunya, al Pirineu troba un obstacle importantíssim. Es tracta de la propietat de la terra. Aquesta fins mitjans del segle XIX és sobretot de propietat comunal de cada municipi. Això va en contra de la lògica de mercat, perquè impedeix la seva posada en valor i això a la seva volta impedeix que pugui configurar-se una burgesia agrària que amb el preu d'aquestes terres pose en marxa un procés de capitalització de l'agricultura. La reacció davant això la trobem en les polítiques de liberalització de la terra: amb les desamortitzacions es va fer molt més que sanejar les arques de l'estat, es va "inventar" la propietat privada on no hi havia. Donat que aquests models no es poden adaptar a les noves necessitats del capitalisme, aleshores la muntanya passa de ser reserva de recursos, (els models tradicionals es desarticulen i entren en crisi a mesura que el capitalisme penetra en nous territoris) a reserva demogràfica (DOMÍNGUEZ MARTÍN, 1995) de la ciutat per atendre la gran demanda de treballadors que la gran indústria, que funciona amb les noves lògiques de les economies d'escala i aglomeració. La ciutat capitalista a més a més requereix d'aquesta mà d'obra perquè en aquest model de desenvolupament el factor treball, junt amb el capital i tecnologia són els essencials per augmentar la productivitat industrial i perquè a les ciutats industrials, les condicions de vida són tan penoses que el mecanisme de rejuveniment i creixement demogràfic que aporten les migracions camp-ciutat es converteixen en fonamentals per al creixement de la indústria.

CAUSES INTERNES DE L'ÈXODE RURAL AL PIRINEU	CAUSES EXTERNES
---	-----------------

Factors socials

- L'emigració selectiva de dones fa que s'agregue el descens de la natalitat a la muntanya per desequilibri de sexes, i perquè hi ha poca relació entre classes diferents. La cerca d'una dona dona peu a emigracions.

Factors ambientals

- Problemes d'accessibilitat i costos de transport elevats lligats a l'orografia.

- Pendent elevat en les vessants que impedeix la mecanització i modernització dels conreus.

- Rigor dels hiverns que dificulten també l'accessibilitat, determinen el tipus de conreu i un cicle vegetatiu llarg.

- Sòls pobres en moltes àrees.

Factors econòmics

- Minifundi de la ramaderia i l'agricultura (explotacions familiars) poc competitiu en el nou mercat capitalista.

- El sistema de propietat comunal existent en moltes àrees és incompatible amb els objectius d'acumulació i lliure mercat del capitalisme car és terra que no es pot vendre ni dividir ni hipotecar per invertir en modernització de l'agricultura o simplement per acumular capital.

- Les noves activitats turístiques des que s'implanten no són suficients per fixar a penes població.

Territorials /infraestructures

- Capacitat d'atracció de les capitals comarcals per tindre més serveis i equipaments i llocs de treball.

- Manca de serveis en sentit ample (serveis bàsics d'aigua i llum, de transport, sanitaris...)

- Tancament de serveis preexistents com les escoles primàries a gairebé totes les capitals de municipi.

Infraestructures

- Construcció d'embassaments que dificulten encara més l'accessibilitat, obliga a migrar a pobles sencers i que suposa la inundació de valls fèrtils o cubetes que són les terres més productives de les zones de muntanya a més d'atraure mà d'obra de les capçaleres cap al fons de la vall.

Institucionals i polítiques

- Desamortitzacions liberals que acaben amb la propietat comunal de la muntanya, base econòmica de moltes famílies en molts municipis.

- Privatització i mercantilització de terres que impossibiliten la continuïtat de la transhumància.

- Política de quotes lleteres de la CEE.

- Polítiques de repoblació forestal que perjudiquen l'economia local i no tenen en compte l'opinió de la població ni els usos tradicionals de la muntanya.

- Agregacions municipals que suposen la desestructuració del territori (pobles units sense comunicació entre ells, pèrdua de centres de decisió, manca d'operativitat dels nous municipis...)

Econòmiques

- Baixada continuada del preu de la llana per noves matèries (cotó, fibres sintètiques).

- L'arribada de nous productes industrials i agrícoles del pla més barats enfonsa les activitats artesanals i l'agricultura i ramaderia tradicional.

Figura 16: Matriu de causes de l'èxode rural al Pirineu. Font: Elaboració pròpia.

Com a factors interns entenem aquelles característiques pròpies de les àrees de muntanya que amb l'arribada de les noves formes de relació capitalistes es fan incompatibles amb aquestes i per tant es converteixen en causes directes d'emigració. Un exemple seria el caràcter selectiu de les migracions com a desestructurador de la ratio de sexe en comunitats locals (ARACIL, FERRER, RECAÑO i SEGURA, 1996; PÉREZ DÍAZ, 1969; LLONCH i SANCHO, 1991). En paraules de Pérez Díaz, "l'endogàmia de rang obliga a l'exogàmia de lloc" (PÉREZ DÍAZ, 1969; p. 758-760). A mesura que avança el procés d'èxode rural és cada volta més difícil trobar dones per consumir matrimonis i sobretot dones d'un mateix rang social. Com a factors externs entenem processos generats a partir de lògiques o preses de decisions externes geogràfica, social i políticament a les societats tradicionals de muntanya i que precisament per ser d'una lògica distinta també es converteixen en processos desarticuladors per tant catalitzadors de l'emigració. Un exemple seria la construcció d'embassaments. Es tracta d'un procés complex. En un primer moment suposa una gran immigració a les àrees rurals i el manteniment de la població local durant la construcció de la presa, però un cop acabada l'obra, primer s'obliga a desallotjar a pobles sencers que seran inundats i a migrar a altres zones, en segon lloc nega cubetes fèrtils

molt escasses als Pirineus que són el suport vital de valls senceres donat que es destrueix el seu medi de vida i obliga a migrar, i en tercer lloc, perquè impedeix la continuïtat d'altra activitat tradicional als Pirineus: el transport fluvial de la fusta. Veiem, doncs que una sola actuació en benefici de la ciutat capitalista genera tres motius diferents per la migració de pobles sencers. Un altre exemple de desbaratament de les societats tradicionals. Val a dir que no tots els processos esmentats formen part de la lògica transformadora del capitalisme, hi ha d'altres que no tenen cap relació, almenys directa amb aquesta explicació.

2.2.2. Dinàmiques generades al territori

És una obvietat dir que la principal dinàmica generada en aquest territori com a conseqüència dels fluxos migratoris ha segut la despoblació de tota la zona. Aquesta és la primera i principal dinàmica que analitzem de manera més detallada amb el següent gràfic de la figura 17 que ens mostra l'evolució en termes absoluts de la població resident a la serra del Cadí des de l'època moderna fins l'actualitat. Com a apunt metodològic assenyalarem que en aquest apartat de moment treballarem amb dades "oficials" que són poc fiables, sobretot des de les últimes dècades del segle XX en què comencen a repuntar els empadronaments atípics que són bastant significatius en aquestes àrees.

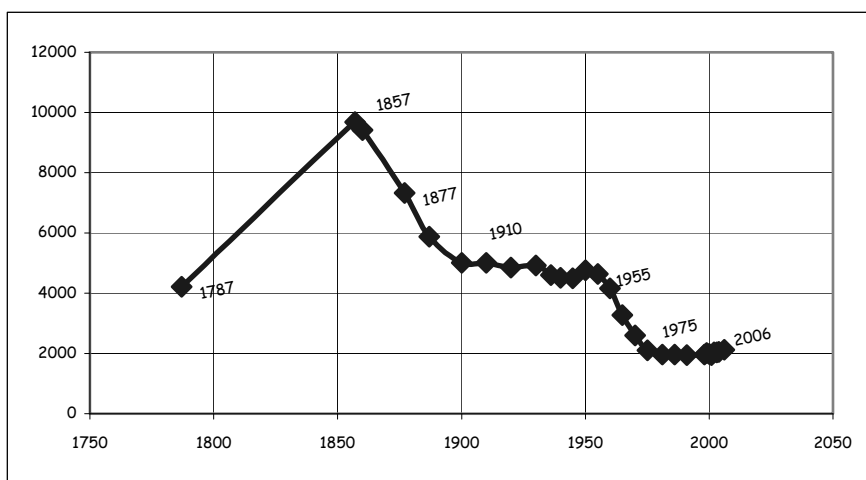

Figura 17: Evolució de la població total de la Serra del Cadí (Alàs i Cerc, Arsèguel, Cava, Gisclareny, Gósol, Josa i Tuixent, Montellà i Martinet, Saldes i La Vansa i Fórnols). Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE, l'IDESCAT i el Centre d'Estudis Demogràfics (CED).

Des de 1787 a 1857 hi ha primer un fort augment de la població per causes molt diverses (inici de la primera etapa de creixement de la Transició demogràfica, desamortitzacions de 1837 que permeten augmentar les terres de conreu, migracions temporals als Pirineus fugint de les guerres carlistes i napoleòniques etc.) El decreixement que comença a partir de 1860 se sol lligar a

explicacions malthusianes (desequilibri entre població i recursos que obliga a migrar) i als inicis de la industrialització tant a Barcelona com al Berguedà. Amb la successió I guerra mundial – dictadura de Primo de Rivera – guerra civil – postguerra, es congela l'èxode rural que es reinicia als seixanta amb la liberalització de l'economia espanyola que comporta la culminació del procés de desestructuració d'economies de muntanya ja explicat anteriorment. La crisi del petroli de 1975 i la transició cap a la nova era de la informació i de la globalització marca un altre punt d'inflexió. De moment, ací el que més interessa és quines transformacions hi ha durant el període industrial.

En relació amb això es pot consultar el mapa de la Figura 15 que mostra la situació en quant a població i tipus d'activitats en un moment molt especial de canvis econòmics: 1959. Comparant-ho amb la situació del segle XIX veiem dos canvis fonamentals: primer un canvi en la distribució i grandària de les poblacions i en segon lloc un canvi significatiu en el tipus i nombre d'activitats en el territori. Veiem a grans trets que no ha hagut encara un canvi radical en el model territorial. Ens situem en 1959, després de la primera gran onada migratòria de la segona meitat del segle XIX però encara abans de la segona i definitiva gran onada migratòria dels seixanta. Per tant encara no es dibuixa del tot l'enorme transformació territorial que viu aquest territori durant la fase industrial del capitalisme.

No obstant això, sí s'observen alguns canvis. Ja s'observa la pèrdua del caràcter pluriactiu de les economies de muntanya. Ens trobem en un estadi de transició entre el model tradicional i l'industrial. Molts nuclis ja no tenen més de tres o quatre activitats diferents i comencen a obrir-se a la indústria i agricultura moderna (apareixen fusteries industrials, més conreu de fruites i verdures, ramaderia bovina de llet i carn...). Activitats molt tradicionals com la fabricació d'oli de trementina o la indústria artesana entren en franc declivi i altres, com la molinaria resisteixen a males penes. La caça, la pesca o l'extracció de llenya es regulen i es limiten. S'observa una creixent especialització. Cada nucli o poble ja no produeix l'essencial per sobreviure, perquè hi ha una major obertura amb l'exterior. Així per exemple Montellà i Martinet s'especialitzen en indústria de la fusta i química, Gisclareny en la ramaderia ovina, el municipi antic de Cerc en la bovina i el conreu d'hortalisses i així successivament.

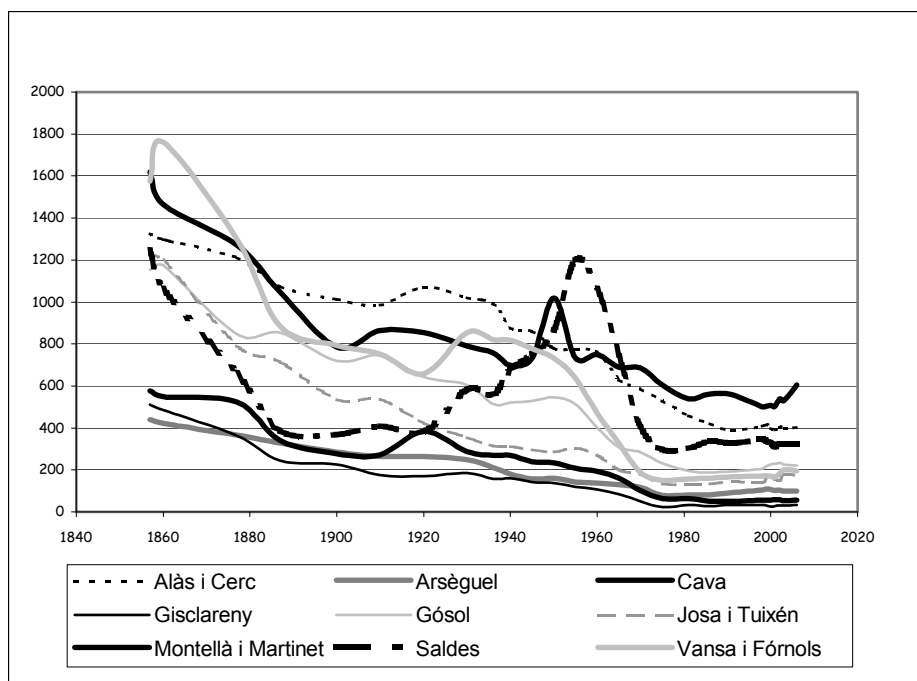

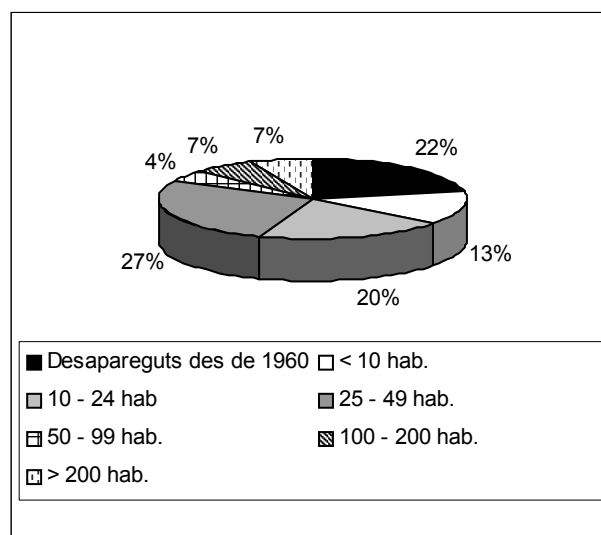
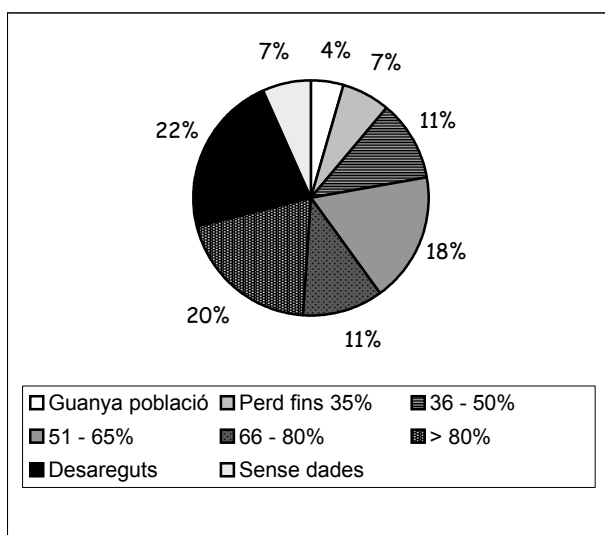
Figura 18: Evolució de la població als municipis de la serra del Cadí (delimitació moderna) des del segle XIX. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE, IDESCAT i CED.

Si observem l'evolució individual de cada municipi, insistim, segons dades oficials, que no necessàriament reals, podem veure com a grans trets segueixen el patró de fort decreixement fins finals del segle XIX, estabilitat o creixement moderat durant la primera meitat del segle XX, davallada forta fins finals dels setanta i estabilitat fins el moment present. Un cas especial és el del municipi de Saldes que té un fort creixement durant algunes dècades del segle XX a conseqüència de la demanda de mà d'obra de la mineria. De fet a l'any 1959 és l'únic municipi que està rebent immigració (procedent d'Andalusia) de tot el conjunt. Tota la resta està enviant població majoritàriament cap a Barcelona. Un altre fet destacable és que si mirem amb un poc més de detall, sí podem observar algunes diferències entre municipis. Pareix que el fenomen siga molt selectiu ja que afecta sobretot als nuclis més petits.

Això es pot veure millor amb la figura següent. A aquesta figura hem afegit els recomptes de població d'alguns censos i una estimació per a l'any 2005 de població real, feta a partir de treball de camp i d'un treball d'anàlisi demogràfica que ha consistit a recomptar el nombre d'empadronats atípics (població censada que resideix a un municipi i treballa o estudia a un altre a una distància major de 60 min) i restar-lo a la dada del cens per tindre una dada de població més a prop de la realitat (veure apartat de metodologia). Com a dada sorprenent en aquest sentit, podem dir que en el treball de Sabater (SABATER, A., 2004) sobre empadronaments atípics a Catalunya, els dos primers municipis en percentatge d'empadronats atípics a les 23 comarques que assolia l'estudi, estan a la nostra àrea d'estudi. Eren Gisclareny i

Cava amb un 33'3% i un 25'6% respectivament d'empadronats atípics, respecte al total de població empadronada el 1996. Per tant, el problema metodològic d'esbrinar quanta població habita el nostre territori no és una qüestió menor i la prova està en què segons els nostres càlculs, la població real del Cadí per al 2005, seria aproximadament un 81% de la població censada, i si férem un recompte exhaustiu de la població que passa la major part de l'any a aquests municipis, segurament aquesta xifra seria fins i tot menor.

Municipis com La Vansa i Fórnols tenen un declivi molt pronunciat, perquè està format per nuclis de pocs habitants mentre que d'altres, com Gósol o Martinet que estan vora els 200 habitants o més el 1960 resisteixen millor el procés de declivi, com afirma Pau Vila, "*La gent (de Gósol), sembla tenir-hi les arrels més fondes, malgrat la duresa de la roca*". (VILA, P., 1963, p.124). Pareix funcionar la teoria dels llindars de despoblament (CAMPILLO et al., 1988). En aquest cas pareix que tindre un llindar de vora 75 habitants o més contribueix a un despoblament menys pronunciat (excepte el cas especial de Saldes) mentre que poblacions que en 1960 tenien vora 30 habitants o menys tenen un despoblament d'entre un 60% de la població (el cas més optimista, que és Béixec) fins a un 100% com els 10 nuclis desapareguts des de 1960. No obstant tampoc hi ha una correlació entre la grandària de la població original i el percentatge de població perduda, perquè el fenomen no només guarda relació amb una variable. Però sí sembla interessant, perquè en els casos extrems sí hi ha una relació i això és un procés a tindre en compte a l'hora de planificar el territori i fer projeccions i que no es veu si no es fan estudis de detall com aquest.

	1857	1920	1960	1970	1981	1991	2001	2004	2005	2005*
Alàs i Cerc	1073	966	828	588	465	388	402	399	406	390*
Ortedó (Alàs)	116	121	87	64	45	25	32	30	30	
Torres d'Alàs	47	47	43	38	28	22	20	21	20	
Vilanova de Banat	194	172	136	94	66	40	41	32	33	
Bastida d'Hortons	20	96	74	36	22	23	39	43	43	
El Ges	80	51	23	30	9	9	6	6	9	
Cerc	80	98	92	45	39	30	38	41	40	
Alàs	454	332	355	281	256	239	226	226	231	
Lletó	82	49	18	s/d	0	0	0	0	0	
Arsèguel	439	276	136	118	81	91	108	98	92	79*
Arsèguel	424	255	136	118	81	68	71	64	59	
Pont Arsèguel	15	21	s/d	s/d	s/d	23	37	34	33	
Cava	511	316	223	101	63	51	57	54	60	8
Ansovell	193	153	76	45	40	26	35	31	33	
Cava	85	53	67	17	7	10	8	11	12	
Querforadat	233	110	80	39	16	15	14	12	15	
Gisclareny	511	65	68	50	21	32	26	30	36	14
Gisclareny	296	17	68	50	21	32	26	30	36	
Coll de la Bena	123	44	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	
S. Martí del Puig	92	4	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	
Gósol	1156	624	398	284	196	193	225	225	223	198*
Gósol	904	470	189	272	190	189	214	216	213	
Sorribes	65	34	26	12	6	4	0	0	10	
Moripol	187	49	50	s/d	<5	0	11	9	s/d	
Bonner	s/d	67	70	s/d	<6	0	s/d	s/d	s/d	
Güells	s/d	s/d	12	s/d	<7	0	s/d	s/d	s/d	
Vilacireres	s/d	4	51	s/d	<8	0	s/d	s/d	s/d	
Josa i Tuixent	1186	383	272	180	133	145	169	181	170	75
Josa	382	157	64	32	15	16	13	16	42	10
Tuixent	804	226	208	148	118	129	156	165	128	65
Montellà i Martinet	1473	837	749	686	540	558	507	531	541	456
Béixec	84	34	20	15	10	5	9	8	9	4
Estana	220	106	50	43	28	22	16	24	22	12
Montellà	790	289	208	132	105	105	103	99	99	65
Martinet	294	366	440	477	388	418	368	394	405	373
Villec	85	42	31	19	9	8	11	6	6	2
Saldes	1043	409	1064	405	302	328	328	325	346	290*
Espà	109	33	90	s/d	s/d	3	1	3	3	
Maçaners	410	54	321	s/d	s/d	53	30	22	21	
Feners	100	10	Pocs hab.	s/d	s/d	0	s/d	s/d	s/d	
Saldes	410	171	653	405	302	121	97	103	117	
Molers	14	s/d	Pocs hab.	s/d	s/d	0	s/d	s/d	s/d	
disseminat	s/d	141	s/d	s/d	s/d	151	200	197	205	
Vansa i Fórnols	1444	582	509	106	152	167	179	191	191	175
Adraén	498	104	46	s/d	26	18	9	10	15	
Barceloneta	s/d	7	56	7	1	13	11	12	11	
Cornellana	s/d	133	62	s/d	21	28	26	26	26	12
Montargull	141	42	29	13	9	1	0	0	0	
Ossera	166	66	72	17	18	26	17	21	22	
Sant Pere	s/d	31	59	17	8	13	7	7	6	
Sisquer	125	26	51	23	14	15	22	17	19	
Sorribes	s/d	66	51	24	30	27	29	34	40	
Padrinàs	72	19	Pocs hab.	s/d	s/d	s/d	16	23	19	
Fórnols	331	72	75	s/d	25	26	31	31	27	
Banyeres	36	4	Pocs hab.	s/d	0	0	2	10	s/d	
Colldarnat	75	12	8	5	0	0	9	0	s/d	
TOTALS	8836	4458	4247	2518	1953	1953	2001	2034	2065	1680

Figura 19: Evolució demogràfica dels nuclis de la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia. Les xifres de 2005 són de treball de camp. Les xifres marcades amb asterisc resulten tenint en compte el mètode dels empadronaments atípics. **Figura 20:** Percentatge de pèrdua de població per nuclis de 1960 a 2006. **Figura 21:** Grandària poblacional actual dels nuclis de la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia a partir de treball de camp i fonts estadístiques (INE i IDESCAT).

Alguns llinars de demanda clàssics segons la teoria de Christaller podrien ser les escoles primàries, consultoris, bar o el petit comerç d'alimentació. Aquest últim se situa vora uns 75 habitants (CAMPILLO et al., 1988). Escola, bar i comerç són els serveis bàsics, a banda d'espais de socialització per mantenir una mínima vitalitat en un poble. Primer sol tancar l'escola perquè necessita una demanda d'allò que no tenen els pobles dels Pirineus: nens, en segon terme sol tancar la botiga d'alimentació i per últim el bar. Un cop ha tancat aquest últim

negoci ja és un llindar en què es podria dir que el poble deixa de ser poble amb un mínim de vitalitat i interacció social per convertir-se més bé en una urbanització d'estiueig o en un poble museu, encara que oficialment figuren al cens 20, 30 o 80 persones.

La taula que mostra la figura 19 és una ampliació de l'evolució de la població, però a nivell inframunicipal. S'han recollit les dades de tots els nuclis menors dels nous municipis que apareixen de manera més constant als censos. Les dades sobre població disseminada a cada municipi només apareix a partir del cens de 1960 afegida a la població de cada nucli més proper. La manca de dades ens impedeix fer una evolució continua d'aquesta població si bé és cert que només al cas de Saldes aquesta població té una grandària significativa dins del municipi. Fins i tot hi ha casos de nuclis com els catalogats en Gisclareny que en realitat són àrees de poblament dispersa agrupades amb un topònim d'una parròquia o una vall. Ens interessa ressaltar dos trets d'aquesta taula. En primer lloc tota la magnitud que han assolit els processos de despoblament a aquesta zona des del segle XIX, sobretot comparant-ho amb el màxim de població de 1857 i en segon lloc la constatació de la continuïtat d'aquest despoblament als últims censos, encara que a un ritme menor que a èpoques passades, sobretot si contrastem les dades "oficials" dels últims censos amb el recompte de camp fet per al 2005, d'a penes 1.700 habitants fixes a un espai de 48.900 ha.

Per arrodonir aquesta anàlisi que estem fent sobre el procés de despoblament com a dinàmica principal a aquest territori des de mitjans del segle XX, les dues figures 20 i 21 mostren respectivament la intensitat i el resultat del despoblament a la zona. En la primera que mostra l'evolució de tots els nuclis que han perdut població respecte a 1960 (o siga tots excepte Gósol i Martinet) ens mostra que vora un quart de tots els nuclis han desaparegut i vora la meitat del conjunt de nuclis ha perdut més d'un 66% de la seva població i només un 7% dels nuclis han perdut menys d'un terç de la seva població. De nou se subratlla la importància d'aquest fenomen. Es pot parlar d'un autèntic buidatge del territori en menys de mig segle. Les conseqüències actuals d'aquest fenomen de l'època industrial és que només un 14% dels nuclis tenen més de 100 habitants censats hui en dia i que la meitat tenen menys de 50 persones, s'apropen a aquest llindar de risc que hem parlat abans. A més cal afegir un 22% que correspon al percentatge de nuclis abandonats (no coincideix amb el percentatge de l'altre gràfic perquè allà alguns nuclis no estan inclosos per falta de dades numèriques).

Aquest procés de despoblament genera altres dinàmiques molt importants per al territori que resumim tot seguit al següent quadre:

FACTOR	DESCRIPCIÓ DEL PROCÉS
Paisatge	Pèrdua de paisatges rurals agraris i de transició molt valorats per les activitats turístiques: uniformització del paisatge.
Territori	Bona part del territori deixa de gestionar-se per concentrar-se la població als nuclis de vall
Economia	Especialització en poques activitats, la qual cosa augmenta la dependència exterior i destrucció d'ocupacions
Sols	Pèrdua de sols fèrtils per erosió de camps de conreu abandonats i augment del risc d'esllavissades
Bosc	Augment del risc d'incendi per falta de gestió i abandonament de camps que feien de tallafocs
Biodiversitat	Pèrdua de biodiversitat per avanç del bosc caducifoli i desaparició del mosaic paisatgístic humà
Cultura territorial	Pèrdua d'una cultura molt coneixedora del territori, de les seves capacitats i limitacions
Patrimoni moble	Risc de deteriorament d'esglésies, ermites, castells, molins que resten en pobles abandonats
Béns immobles	Problemes de saquejos de cases tancades i fins i tot de destrucció d'elements de patrimoni
Propietat	Problemes de gestió per quedar molta terra de propietat privada abandonada, però sense gestió

Figura 22: Algunes implicacions del despoblament. Font: Elaboració pròpia.

Obviament es podria afegir algun factor més però ací hem resumit els més importants. Una de les primeres conseqüències del despoblament de nuclis de muntanya la trobem en el paisatge. Es pot objectar que el paisatge canvia i evoluciona de manera natural amb o sense despoblament i és totalment cert. Però en aquest cas el que es produeix és més que una evolució, una simplificació. Quan s'especialitza l'economia només en dos o tres activitats, es perd el paisatge típic d'hortes, conreus de cereals, boscos de transició, bancals i feixes, masos aïllats etc. per passar a un paisatge rural que es redueix a prats per a vaques, camps de farratge i bosc tancat. Hi ha per tant, una gran homogeneïtzació del paisatge lligat al canvi de model territorial que tendeix molt més cap a l'especialització econòmica. Aquest procés va molt més enllà perquè aquest paisatge producte del model territorial anterior al despoblament és consumit i demandat pel turisme que des dels 70 passa a ser una activitat econòmica clau i també perquè la idealització d'aquest paisatge és un dels fonaments de la ideologia nacionalista, a banda d'altres elements culturals de manera que la seva desaparició ultrapassa les dinàmiques territorials per convertir-se en un conflicte cultural i ideològic.

Un segon factor sobre el qual actua el despoblament és la pròpia gestió del territori. Quan s'abandona un poble o es redueix la seva població, a més d'un abandonament físic d'una porció de territori, el que passa és que es deixa de gestionar unes terres que porten gestionant-se des de fa segles, almenys amb la intensitat amb que es feia. Això pot generar dinàmiques descontrolades com augment dels riscos (inundació per desbordament de rius, d'esllavissades, allaus, incendis forestals, erosió) pèrdua de camins rurals, i sobretot problemes de govern per ser cada volta pobles més petits per gestionar territoris molt grans o fins i tot en expansió per les agregacions municipals. Dins del factor econòmic es menciona el procés de concentració de població i activitats que es dona als nuclis de vall que no són ja la muntanya del Cadí

pròpiament dita com a conseqüència de l'abandonament de nuclis de muntanya. Es passa d'un model diversificat a un altre especialitzat en aquest cas en la producció de llet i el turisme i en alguns casos en l'explotació de la fusta i la construcció, com veurem més avant. Això primer que res comporta un augment extraordinari de la dependència mercats exteriors, aliens no només de la muntanya sinó de tots els Pirineus de manera que el futur i gestió al menys de l'economia ja no depèn per a res de la voluntat dels governs locals. A més un segon efecte, és la gran homogeneïtzació del paisatge de la qual ja hem parlat. Un tercer gran efecte sobre l'economia local és que com deu llocs de treball en un poble de muntanya tenen un impacte sobre l'economia i l'estructura social de la seva àrea tan important com mil llocs de treball en ciutats properes com Barcelona (TULLA, 1991), cada lloc de treball que es perd per abandonament o tancament de l'activitat té un efecte molt demolidor sobre el poble i el territori.

El factor sòl té molta relació amb el que hem dit d'abandonament de la gestió. Si un camp s'abandona i es deixa evolucionar pot aparèixer (dependrà de les condicions microgeogràfiques) el problema de la pèrdua de terres fèrtils pel conreu que és un problema comú a tota Espanya ja siga per abandonament o per urbanització. Hi ha una manca d'estudis sobre aquest tema: quantes ha. de sòl útil s'estan perdent als últims anys. Si a més aquests sols estan a una vessant bancalada aleshores el problema es complica, perquè apareix el risc d'erosió. Però si a més resulta que el que passa és que el camp s'abandona, però el sòl s'utilitza per a pasturar ramat (SORIANO, 1992), el qual compacta el sòl, aleshores apareix a més el risc d'esllavissada de manera que hi ha un risc doble d'esllavissada i erosió accelerada que a banda del seu efecte immediat sobre edificacions i altres camps o fins i tot persones pot destruir definitivament un sòl fèrtil. Molta relació també amb la reducció de la gestió del medi tenim també com a conseqüència l'augment del risc d'incendi. En primer lloc per l'augment considerable de la massa forestal, en segon lloc per l'abandonament de camps de conreu que van recolonitzant-se amb matoll de manera que el bosc, moltes voltes arriba al costat de zones poblades on és molt més fàcil que es produeixi un incendi (una barbacoa, una cigarreta mal apagada, vidre trencat etc...) que no a un camp, en tercer lloc, perquè es perd la pràctica tradicional de "netejar" el bosc de llenya que s'utilitzava com a combustible a les cases i per últim pel paper de tallafoc natural que feien els camps ara abandonats separant masses forestals compactes. A més si estan situats voltant nuclis poden ser un tallafoc essencial per evitar que un incendi arribe a un poble. Una altra conseqüència, encara que sembla contradictori, és la pèrdua de biodiversitat. En un territori com aquest on hi ha unes complexes relacions home-natura des de fa segles, es configuren tota una sèrie de relacions simbiòtiques tant al medi humà com al natural essencial per a la vida de moltes espècies de flora i fauna. L'obertura de prats i pastures, de camps de secà i horta es converteixen en elements essencials d'aquests ecosistemes. En retirar-se aquestes superfícies en favor de la massa forestal, paradoxalment hi ha una pèrdua de biodiversitat. El cas més clar és el

de la substitució de camps abandonats per repoblació de boscos des dels seixanta ja que se substitueix un mosaic d'espècies vegetals que són hàbitat de moltes espècies faunístiques per una plantació d'una única espècie: els pins pel seu ràpid creixement, que a més a penes deixen créixer un sotabosc frondós com altres espècies arbòries (IRIARTE, 1995, p. 107-115).

Un altre procés poc mencionat en aquests casos és la pèrdua de cultura territorial bé per despoblament i emigració bé per substitució de població rural per altra urbana que no coneix el territori tan bé com la gent que ha nascut en ell. Parlem de pèrdua de cultura territorial en el sentit de coneixement del territori, la seva història, toponímia, patrimoni, fites i capacitats (un pastor sap quines són les millors terres de pasturatge, quines herbes són més apreciades pel ramat, un agricultor sap on conrear, què i com i on no fer determinades activitats) i també parlem de tota una manera de gestionar el territori que es perd, una cultura que sap quines són les limitacions i capacitats de la natura que l'envolta. Gairebé es podria afirmar que els millors atles geogràfics i de toponímia, els més complets tractats d'història local i d'agricultura es poden trobar encara als pobles més petits dels Pirineus, però no per molt de temps perquè són persones i no llibres.

Les implicacions que l'abandonament total o parcial d'un poble té sobre el patrimoni són claríssimes es deixen de gestionar i conservar almenys amb tanta dedicació esglésies, ermites, cases singulars, patrimoni hidràulic etc. Per això es va decidir traslladar desenes de pintures romàniques des del Pirineu a Barcelona. És paradoxal que a més d'haver atret tanta població del Pirineu, també s'haja traslladat tot aquest patrimoni que constitueix la col·lecció estrella del MNAC i que no obstant no reporta cap benefici al territori originari, els Pirineus. Respecte al patrimoni moble, és a dir, les cases i masos, el conflicte que es planteja és que moltes voltes es tanquen, però romanen senceres i amb propietari i que són objectes de múltiples saquejos de mobles, quadres, eines del camp, etc. que després són venuts a anticuaris, un negoci molt lucratiu i difícil de controlar. Fins i tot s'ha donat el cas d'enfrontaments entre els pocs habitants que quedaven en un poble i lladres que tractaven de saquejar una casa (Revista PICOT NEGRE, 2002). A banda de les anècdotes, s'engega un problema de seguretat molt difícil de controlar. Un últim problema és el de la propietat de les terres. S'abandonen terres, generalment fèrtils que continuen tenint propietari, perquè segurament s'ha traslladat a un altre poble. En aquest cas si es vol tornar a conrear o a ocupar una casa abandonada es pot negociar. Però moltes voltes passa que es vol tornar a ocupar un sòl i ningú no sap on està el propietari o els seus hereus i això és un obstacle per a la poca gent que vol tornar a viure al camp.

2.3. El model territorial actual i el problema del despoblament de cara al futur

Fins ací s'ha configurat un territori amb unes economies de muntanya que entren en crisi i declivi amb la irrupció del model fordista. L'arribada del capitalisme engega un fortíssim procés de despoblament generalment a causa de l'èxode rural. No obstant des de finals dels setanta s'observen noves dinàmiques: l'èxode comença a reduir-se molt, comença a haver immigració per primera volta en més d'un segle, els sectors primari i secundari deixen de ser els sectors principals per passar a ser-ho les noves activitats terciàries, es passa d'un territori desert a un territori intensament transitat en determinades èpoques (temporada de bolets, estiu, temporada de neu), hi ha uns profunds canvis en el govern del territori, primer amb la restitució de la Generalitat de Catalunya i més tard amb la creació dels consells comarcals. Noves dinàmiques territorials estan apareixent en definitiva. Veiem a continuació com és la situació després d'aquests canvis en l'actualitat.

2.3.1. Demografia i societat en l'actualitat

Amb la publicació dels resultats detallats del cens 2001 i la posada en marxa del padró continu (dues fonts amb uns resultats poc fiables, com vam demostrar amb la figura 19), es consolidava la teoria de l'estruncament definitiu de la secular davallada demogràfica al Pirineu i la inauguració d'una nova fase de represa poblacional. Fent les anàlisis a nivell comarcal, on s'inclouen les capitals de comarca, sí que es pot observar això fins i tot des de començaments dels vuitanta en alguns casos, però si ens endinsem en contextos subcomarcals i si no prenem com a fonts de dades els censos i padrons, aleshores aquesta teoria ja no està tan clara. En el cas dels municipis de Cadí podem observar que encara no podem parlar d'aquest nou context demogràfic que s'anuncia per al Pirineu. No és cap sorpresa comprovar que l'estructura demogràfica actual presenta una societat amb un envelliment molt avançat.

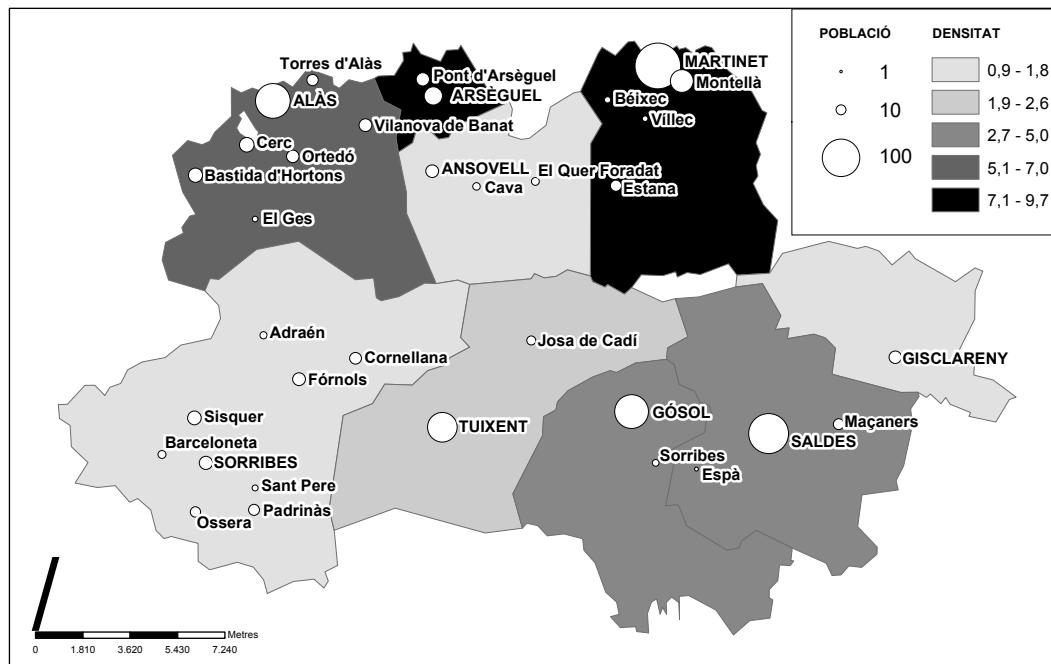

Figura 23: Densitat i habitants per nuclis de població a la serra del Cadí el 2004. Font: elaboració pròpia.

Com podem observar a la figura 23, la situació actual és la d'un àmbit territorial amb nou municipis, vora 36 nuclis (mai no és segur al 100% saber si alguns nuclis estan habitats o abandonats) i uns 1.500 habitants. En tres municipis hi ha una densitat de menys de 2 habitants /km² i els municipis amb una densitat major no depassen els 10 hab./km², en un territori on el nucli més gran, Martinet, a penes supera els 300 habitants.

Els censos oficials parlen de vora un 20% de la població de més de 65 anys i de piràmides completament desestructurades amb moltes generacions absents o buides. No obstant, davant les significatives diferències entre censos actuals i realitat, hem preferit no quantificar amb dades oficials aquest fenomen. A aquesta estructura demogràfica envellida se li afegeix un èxode rural que si bé és molt reduït en comparació amb altres èpoques i es troba compensat per la immigració a la zona, encara continua. Només a l'any 2003 un 5'4% de la població censada als municipis de la serra del Cadí va emigrar, una taxa prou alta que no va afectar als saldos migratoris ja que va arribar un nombre semblant de gent. Aquest és un problema molt greu perquè ens mostra que el Pirineu és capaç d'atraure molta gent sobretot de la Regió Metropolitana de Barcelona però en canvi no es veu capaç de retenir la població de forma que des de 1988 a 2005 va haver un total de 1.391 altes i 1172 baixes, segons xifres oficials (figura 24) així que a tot el període el saldo positiu es redueix a tan sols 185 habitants, quasi 10 voltes menys que el flux d'arribada. Per descomptat darrere d'aquestes xifres deu haver-hi moltes altes

i baixes que són fictícies. No obstant això, sembla que ens trobem davant una societat que no només té un saldo natural negatiu a causa de la baixa taxa de natalitat i de nupcialitat i l'alta taxa de mortalitat pel fort envelliment sinó que a més l'alta taxa d'immigració que podria ser el mecanisme que recupere el dinamisme demogràfic es veu quasi anul·lada per l'alta taxa d'emigració. Com podem comprovar a la figura 25, un alt percentatge de la població censada ha nascut fora de la comarca. Això és un fet en part comprensible perquè estem a una àrea de frontera entre tres comarques, de forma que migrar d'un municipi limítrof amb un altre a la serra de Cadí pot suposar un canvi de comarca i de província. No obstant tenim casos com Gisclareny o Montellà i Martinet on la població resident autòctona no arriba al 40% del total, la qual cosa ens confirma l'enorme pes que tenen els fluxos immigratoris sobre l'estructura demogràfica, fluxos immigratoris, que com hem afirmat no aconsegueixen fer créixer significativament els nuclis poblacionals.

La situació és encara més greu si deixem el món de les xifres oficials i els censos i ens dediquem a investigar un poc en el territori. A partir de les entrevistes fetes podem afirmar que en realitat gran part d'aquesta immigració és fictícia perquè es tracta de gent que s'empadrona, però que no viu ni tan sols a la comarca. La cerca d'avantatges fiscals, de descomptes als peatges, especialment el del Túnel del Cadí que costa uns 10 euros per un recorregut de 5 km, de descomptes en pistes d'esquí, cerca d'impostos de circulació més barats o l'obtenció de permisos de caça del tan apreciat isard pirinenc són les principals raons per la qual gent que en realitat viu lluny del Pirineu acaba empadronant-se a un d'aquests municipis. En canvi el flux migratori no només no és fictici sinó que està majoritàriament compost d'habitants del Pirineu de tota la vida. O bé es tracta de gent major que va a viure a la capital comarcal o a Barcelona per a una millor atenció mèdica o bé es tracta de joves que van a buscar més ofertes laborals o que van a estudiar fora o bé són famílies que van a buscar un poble amb millor dotació d'infraestructures, equipaments i millor accessibilitat, sobretot pensant en els fills. Una altra prova que les xifres oficials no coincideixen amb la realitat la podem trobar amb la següent imatge la qual mostra el poble de Béixec, a Montellà i Martinet no durant un dia d'hivern tancat sinó durant les vacances de setmana santa, un dels períodes en què el Pirineu més visitants rep de tot l'any. Es pot observar que no hi ha cap habitant ni visitant, ni cotxes i totes les portes i finestres romanen tancades pareix que des de fa mesos, i algunes fins i tot anys. No obstant Béixec té censades vuit persones a l'any 2005. En la realitat ningú hi té aquest nucli com a residència principal. Aquest cas és molt comú a molts altres nuclis del Pirineu. Com és sabut, la gent s'empadrona per diverses raons, però només hi passa uns quants caps de setmana al poble durant tot l'any.

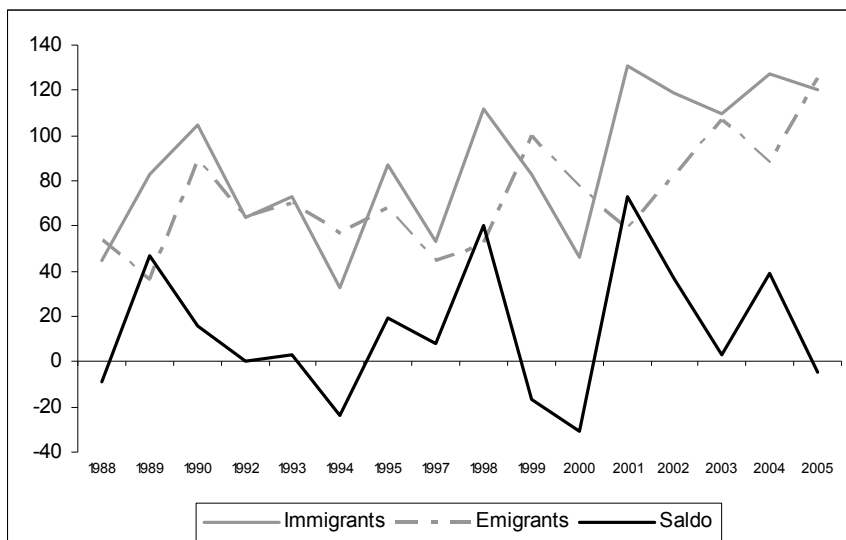

Figura 24: Dinàmica demogràfica migratòria recent a la Serra del Cadí (1988-2004) en termes absoluts. Font: IDESCAT.

	% DE NASCUTS A LA COMARCA (05)
Alàs i Cerc	67,5
Arsèguel	58,7
Cava	46,6
Gisclareny	38,88
Gósol	61,88
Josa i Tuixent	42,36
Montellà i Martinet	34,38
Saldes	56,07
Vansa i Fómols	57,07

Figura 25: Percentatge de població als diferents municipis de la Serra del Cadí nascuda a la mateixa comarca (2005). Font: IDESCAT.

Figura 26: Imatge del nucli de Béixec a Montellà i Martinet.

Després d'aquest cop d'ull a l'estructura demogràfica i la dinàmica de les migracions a grans trets d'aquest territori interessaria veure de cara a detectar tendències de futur, quines estan sent les darreres dades demogràfiques a nivell detallat. A partir de l'anàlisi de la dinàmica demogràfica a nivell inframunicipal dels 36 nuclis o aldees o districtes que formen els nou municipis de la Serra del Cadí, sempre descomptant aquells nuclis que van desaparèixer en èpoques anteriors i a partir de censos oficials, podem destacar tres tendències principals en aquests nuclis com mostra el següent gràfic:

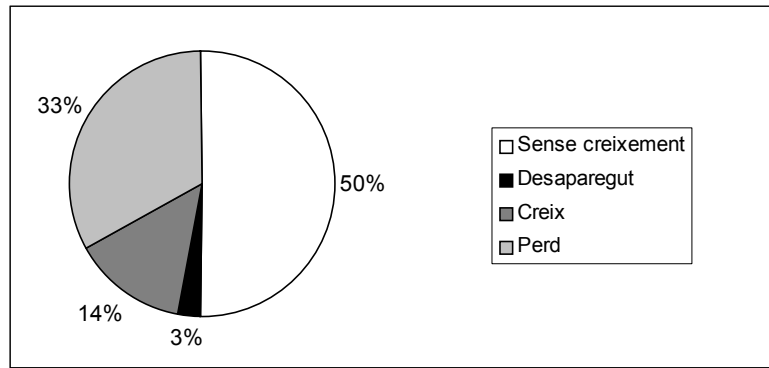

Figura 27: Tendències de creixement dels nuclis de la serra del Cadí 1991 – 2006. Font: Elaboració pròpia.

La selecció de la data de començament del període d'anàlisi no és una casualitat, perquè coincideix amb la constatació per a moltes àrees del Pirineu del canvi d'escenari demogràfic cap a un nou de fre del declivi demogràfic i de creixement per primera volta en moltes dècades. Agafant aquesta dada com a referència, comparant els resultats d'aquest cens amb els del padró de 1996, el cens de 2001 i el padró continu així com les dades oferides pels municipis, podem observar que la meitat dels nuclis es troba hui en dia en una situació estacionària. O bé es tracta de municipis que a l'última dècada i mitja es troben estancats i no perden ni guanyen habitants o bé es tracta de municipis que han viscut fortes fluctuacions d'habitants, tant d'entrada com d'eixida de manera que el saldo, a l'igual que passava amb les migracions, queda equilibrat i el nucli no creix. El segon tipus de nuclis en importància numèrica són aquells que continuen perdent població a diferents ritmes. Hi ha municipis que tenen una lleugera però continua pèrdua d'habitants com Montellà o el Quer Foradat a Cava i hi ha altres que en a penes 10 anys han perdut la meitat de la seva població com el cas de Maçaners a Saldes o municipis en els quals es junta una tendència marcada a la pèrdua d'habitants amb una estructura fortament envellida. Fins i tot el fantasma de l'abandonament de nuclis encara continua present ja que en aquest període, segons els censos oficials, el nucli de Montargull va ser abandonat vora 1998, encara que en la realitat, aquest nucli porta molt més temps abandonat. Com a últim tipus tenim uns pocs nuclis que tenen una marcada tendència al creixement. Com a nuclis d'alt creixement comparable al que està havent a altres comarques beneficiades per l'expansió del turisme i l'activitat constructiva, tenim només, però, un parell de casos com podria ser Padrinàs i al municipi de La Vansa i Fórnols o Martinet a la Cerdanya, lligats en aquest cas a la instal·lació de residències secundàries i cases rurals mentre que els altres tres en aquest grup són nuclis que mantenen un creixement moderat.

Els pols d'atracció comarcal de Puigcerdà i la Seu, que com veurem als plans territorials, es volen consolidar com a capitals dels Pirineus a partir de les quals configurar un territori sense tants desequilibris de població, no estan tenint un efecte difusor. Cap dels municipis més

propers a la Seu i ubicats a l'àrea d'estudi estan beneficiant-se d'aquesta centralitat. Fins i tot Cerc i Vilanova, a 4 i 9km respectivament, estan perdent població. Potser la clau de la dinàmica demogràfica recent siga la manca de centralitat i d'atracció de les capitals comarcals, respecte a altres comarques en comparació amb la macrocefàlica Barcelona que expulsa població i activitats, però tampoc deixa d'atraure. Davant aquesta constatació es pot invocar el debat dels efectes que una major centralitat de la Seu d'Urgell en cas de què es convertira en capital de vegueria podria tindre sobre el seu entorn rural immediat que és la serra del Cadí. Hi ha qui pensa que tindria un cert efecte difusor d'activitats i habitants, com ho és l'AMB i hi ha qui assegura que donaria lloc a processos d'endofàgia comarcal, augmentant l'atracció dels habitants que resten als pobles petits cap a les "llums de neó" i serveis que hi ha a la capital.

A la llum de les dades reals recollides, resulta interessant remarcar que l'efecte de l'Alt Urgell no està sent el de difusor d'activitats i població, més bé pareix que la realitat, encara que sense una confirmació estadística definitiva va més per la teoria de la macrofàgia comarcal, sobretot per al cas de la Seu d'Urgell. Aquesta sembla funcionar més com a atractor de població dels pobles del voltant. El treball de camp així ho demostra. Dos municipis propers com Arsèguel o Alàs i Cerc estan mantenint a males penes població o estan perdent-la i mentre que la majoria de les altes per immigració provenen de la RMB (això sí, moltes fictícies), la majoria de les baixes es dirigeixen a la capital comarcal. Aquest procés introdueix reflexions profundes sobre quin és realment el límit de la RMB i quin paper territorial juguen hui en dia comarques com aquestes i sobretot les seves capitals. Com poden ser les capitals comarcals catalitzadores de la recuperació i dinamització del territori que governen si elles mateixes són les "responsables" de la continuació del declivi rural en moltes zones?. Donat que aquesta és una qüestió conceptual molt important alhora de dissenyar noves eines de gestió del territori, no podem resistir la temptació de dedicar-hi unes línies a reflexionar en el següent punt que tractarem.

Barcelona és una variable més que explica la situació actual en la qual tenim una minoria de nuclis que s'estan recuperant demogràficament gràcies a les noves activitats terciàries, com el turisme rural i de neu i un segon grup de nuclis, el més nombrós, que manté un equilibri gràcies sobretot a l'alta immigració, flux que no és suficient, però, per engregar un procés de creixement i rejuveniment del nucli a causa a l'alta taxa d'emigració, almenys en xifres oficials i gràcies a l'herència d'una estructura profundament envellida. Per altra banda tenim una sèrie de nuclis que no han canviat el seu escenari demogràfic. Malgrat l'emergència d'aquest nou escenari informacional i la terciarització de l'economia així com els canvis institucionals i inversions en infraestructures i equipaments hagudes, o precisament per això (augmenta l'accessibilitat i la facilitat per migrar, es creen noves activitats terciàries però insuficients ocupacions, augmenta l'atracció de l'AMB, amb els nous processos de metropolitanització...), aquests nuclis han

aconseguit en el millor dels casos que el creixement negatiu siga un poc menys apuntat. El problema és que la majoria d'aquests nuclis, tenen unes xifres d'altres de padró, que no sempre es tradueixen en habitants residents fixes i ni tan sols temporals d'eixe lloc. A més com hem vist anteriorment, tot aquest territori ha passat per un intens procés d'èxode rural i despoblament de manera que arriben al nou segle amb molts pocs efectius i població jove, així que la seva supervivència depèn de la vinguda de nous habitants de fora del país ja que l'estructura actual demogràfica no és suficient per mantenir als habitants que hui oficialment viuen a aquestes terres.

3. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS II: MÉS REPTES PER AL GOVERN DEL TERRITORI

3.1. La metropolitanització del Pirineu. La fi d'un món rural?

A partir de la reconfiguració de les relacions entre camp i ciutat a partir de l'entrada en escena del nou mode de producció informacional, segons hem analitzat a l'apartat de teoria, sembla clar que espais com els Pirineus passen de ser reserva demogràfica i de recursos (èxode rural) a reserva etnogràfica on les noves activitats d'esbarjo especialment el turisme de neu suposen una transformació molt profunda. Això té una dimensió territorial molt clara ja que en territoris com els que ens ocupa es configura un nou model territorial com hem vist adés, un model amb tres potes: la neu, la construcció de segones residències i la producció industrial de llet, aquesta darrera en franca recessió. Moltes altres activitats continuen en crisi o es converteixen en activitats subsidiàries d'aquestes. Es tracta encara d'un model que s'està configurant. El gran motor d'aquest model i de tot l'eix Mediterrani és la construcció. Aquest dinamisme constructiu no es deuria confondre amb un nou escenari de creixement demogràfic per al Pirineu. Es construeixen residències secundàries de tres tipologies diferents: al pla de la Cerdanya i el Baridà, al costat d'estacions d'esquí com la Molina o a pobles amb un gran parc d'habitatges abandonats. Dins dels discursos del postmodernisme i de la geografia humanística s'argumenta que l'ésser humà necessita un espai amb «llocs», necessita estar arrelat a un lloc, un punt de referència des d'on mirar el món. No obstant la societat industrial i postindustrial que habita les ciutats com Barcelona crea un espai sense llocs, un espai ple de no llocs (NOGUÉ, 1988, p.154-155).

Com vam veure a la teoria, si un lloc és un espai relacional (de relacions socials com una plaça o un mercat) històric (una fita o on hi ha hagut un esdeveniment històric o bé és ell mateix un patrimoni) o simbòlic (genera una identitat col·lectiva), un no lloc seria un espai ni simbòlic ni relacional ni històric (AUGÉ, M. 2004, pp. 83 i ss.). Per açò el paisatge es converteix en

producte de consum per a aquest turisme, perquè respon una demanda social de llocs de gent que viu en no-llocs com les urbanitzacions residencials o els polígons d'habitatges dels anys 60. Però en moltes ocasions la pròpia expansió del turisme suposa la construcció d'urbanitzacions, centres comercials, infraestructures banals i despersonalitzades, de més «no-llocs» enmig de llocs i paisatge com els Pirineus, que ja hem afirmat que tenen una forta càrrega ideològica i sentimental, el que propicia la destrucció d'aquests paisatges. Aquest procés suposa una metropolitanització no només física del Pirineu, sinó també cultural i paisatgística del mateix. Una altra dinàmica generada pel desenvolupament d'aquest model territorial residencial-turístic és que es museïtza aquest paisatge, sobretot en la reconstrucció de pobles semiabandonats o abandonats, es vol convertir un paisatge dinàmic en un altre estàtic i fòssil, on ja no es pot donar altre ús que la contemplació i la residència. Una tercera dinàmica és que es dona una imatge enganyosa de «renaixement». Als pobles, com hem vist adés, hi arriba molta gent, però es tracta en molts casos de gent que s'empadrona al poble per obtenir avantatges fiscals i que després només hi passa dos o tres caps de setmana a l'any. Molts pobles passen a ser urbanitzacions secundàries de ciutadans de Barcelona. Són els nous actors del territori.

Com sempre hi ha territoris més i menys afectats per la irrupció de nous modes de desenvolupament. Un cas molt especial és el de la comarca del Berguedà, part de la qual inclou les terres del Cadí. Aquesta comarca agrària i artesana va fer una gran aposta amb l'arribada del capitalisme industrial de manera que va fer una gran reconversió territorial des del model tradicional agrosilvopastoral i artesà a un altre basat en les colònies mineres i tèxtils convertint-se en una de les primeres àrees industrials de tota Espanya. Això va provocar uns profunds canvis territorials i un fort èxode rural intern.

Ara, amb l'arribada de la globalització i els processos de deslocalització tota aquesta indústria ha hagut de tancar o marxar a altres llocs, per tant en alguns pobles com Saldes i sobretot a Cercs comencen altra volta un procés massiu d'emigració. Aquesta zona, que a més ha heretat totes les externalitats negatives d'una industrialització molt massiva en treball i molt contaminant, té el gran desafiament de fer una nova reconversió territorial cap a un altre model en un espai que ja no és ni rural ni urbà.

Des de les noves instàncies de govern local s'articula un discurs a favor d'aquest nou model de turisme de neu que atrau gent i activitat, però cal preguntar-se: quantes cases calen per fixar un habitant? (GILI, 2003, p. 233 - 238). L'exemple de la Val d'Aran és prou aclaridor. Tota la nova dimensió que s'afegeix amb els discursos de la sostenibilitat xoca amb la realitat d'aquest model: per la seva intensitat en el consum de sòl, pel nou model de mobilitat estacional, per les noves activitats que s'hi desenvolupen i infraestructures i equipaments que s'hi construeixen es

fa molt difícil compatibilitzar el seu desenvolupament amb la custòdia del territori, dels paisatges i de les activitats tradicionals que han sobreviscut a l'èxode de l'era industrial. A més cada casa que es construeix crea noves necessitats urbanes, car els seus ocupants futurs seran quasi segur turistes de l'àrea metropolitana amb demandes urbanes. Per proporcionar aquestes necessitats cal més urbanització en forma de carreteres, centres de salut, centres comercials, de manera que augmenta la urbanització del territori. La pregunta és inevitable: continua sent això un món rural?

Els turistes urbans es converteixen en nous actors locals en el territori rural que acaben amb el tradicional poder (reflectit en els ajuntaments) dels camperols. Un altre nou actor també té origen en la ciutat, però respon a altres lògiques: els neorurals. El seu origen es troba en grups de joves dels anys seixanta, lligats als moviments estudiantils com els de maig del 68 que critiquen el tipus de societat i de progrés que s'està configurant i que estan cansats de la ciutat (NOGUÉ, 1988, p. 145-146). Es produeix un "retorn al camp", s'instal·len en pobles semiabandonats o abandonats, però enlloc de tindre demandes urbanes com faria un turista, tracten d'adaptar-se al medi de vida rural i es converteixen en agricultors, ramaders o artesans i van a viure a aquelles cases i terres totalment abandonades. Només un petit percentatge es queda definitivament perquè l'accés a la terra roman molt restringit, car les millors terres de conreu estan en mans del camperolat local. Es tracta d'unes migracions que en certa mesura van en contra de la lògica del sistema, perquè s'originen en una època dominada com hem vist per l'èxode rural. A més no és la motivació econòmica la principal per migrar de forma que no entren en les teories abans discutides. Busquen allunyar-se de la ciutat, pau, tranquil·litat i en certa mesura denunciar l'alienació i la implantació d'una cultura de masses i de consum a les ciutats. Precisament per això són contraris a figurar en censos i padrons (NOGUÉ, 1988, p. 156) i és per tant un fenomen difícil de quantificar. L'exemple més citat és el de la Vall de Lavansa (SORIANO, J. M. i TULLA, A. F., 2002, p. 68) on s'han instal·lat algunes famílies de neorurals que es dediquen al pastoratge, l'agricultura, la fabricació artesana de formatges i l'herbolari. En aquest cas puntual, aquest fenomen ha permès que alguns nuclis com Padrinàs o Ossera no s'abandonen definitivament i que el gran municipi de La Vansa i Fórnols encara conserve un cert dinamisme sociocultural i econòmic.

Altre aspecte a destacar ja apuntat anteriorment és que des del punt de vista de la dinàmica demogràfica el pes de la Regió Metropolitana de Barcelona és tan gran que pareix funcionar aquesta àrea com una corona més de la metròpolis barcelonesa. A la pregunta de quin origen o destinació té cada moviment migratori, la resposta més donada és a la resta de Catalunya, que llevant la comarca i la província on està la població en sí, és quasi com dir a la RMB ja que els desplaçaments a altres indrets de Catalunya són ben testimonials. Les principals destinacions

dels emigrants solen ser la mateixa comarca, és a dir, Berga i la Seu d'Urgell preferentment i l'Àrea Metropolitana de Barcelona. En el cas de l'origen dels immigrants, segons hem pogut constatar al treball de camp, el gran pol difusor és la RMB englobada a dins del títol de “resta de Catalunya” o bé “resta de província” en el cas dels municipis de la província de Barcelona. El flux d'immigrants procedents de la resta de la comarca és la meitat que la que prové de la RMB i altres orígens (IDESCAT, 2005). Aquesta dada ens està mostrant el procés de metropolitanització, desconcentració i difusió que viu la Regió Metropolitana de Barcelona, sobretot les àrees centrals. Hui podem afirmar que la demografia d'àrees del Pirineu i Prepirineu com aquesta no es pot explicar sense l'àrea i regió metropolitana de Barcelona. A la figura 25 s'observa com a penes la meitat o fins i tot menys en alguns casos de la població ha nascut a la mateixa comarca, és a dir englobant no només el poble sinó tota la resta de la comarca de l'Alt Urgell, Berguedà o Cerdanya. La composició local d'aquests municipis ha variat substancialment i els agricultors i ramaders que queden continuen sent un actor principal però no l'únic. En alguns nuclis petits com Ossera, Josa de Cadí o Gisclareny o no tan petits com Montellà, la població autòctona és menor a la població turista permanentment resident, o als neorurals.

MUNICIPIS	% LLOCS DE TREBALL I ESTUDI UBI-CATS A LA RMB
Alàs i Cerc (AU)	5,8
Arsèguel (AU)	30,5
Cava (AU)	42,85
Gisclareny (B)	55
Gósol (B)	22,12
Josa i Tuixent (AU)	19,7
Montellà i Martinet (C)	9,29
Saldes (B)	22,6
Vansa i Fórnols (AU)	8,6
Mitjana	24,05

Figura 28: Llocs de treball de població censada que s'ubiquen a la RMB. Font: IDESCAT.

La figura 28 fa un recompte del percentatge de treballadors i estudiants de cada municipi sobre el total de població censada, que tenen el seu lloc de treball a Barcelona o la seva regió metropolitana. Reprenent la discussió dels habitants reals/habitants censats, aquest recompte ens està mostrant en realitat gent que resideix a la RMB, malgrat estar censada a aquests pobles. Es tracta per tant d'empadronaments atípics. Com ja hem comentat, l'argument que ens fa sospitar açò és que entre el poble on s'està censat i on es treballa i estudia hi ha una distància d'entre 140 i 200 km. i més d'hora i mitja de viatge, un recorregut complicat de fer cada dia. Per descomptat hi ha excepcions com gent que treballa amb tele-treball per a empreses ubicades a la RMB o per exemple, obrers de la construcció que treballen a la zona, però que la seva empresa està ubicada a Barcelona o altres ciutats de la RMB, però la immensa majoria d'aquesta gent és gent que té

casos als municipis del Cadí però no hi viu la major part del temps. Aquesta dada és molt important, perquè ens està mostrant l'impacte del procés de metropolitanització del territori (INDOVINA, F., 2004). Els processos de multiplicació de la ciutat metropolitana traslladen i difuminen cada dia més els límits entre la metròpolis i la resta del territori (MUÑOZ, F., 2000). Casos com el que estem analitzant demostren que hi ha una manca de renovació conceptual per explicar aquestes noves realitats territorials (Íb., p. 157). Si férem una anàlisi exhaustiva de les característiques territorials d'àrees com les del Cadí, veuríem que cada variable amb la que s'ha identificat tradicionalment els territoris rurals ja no funcionen com abans. Una variable principal és la importància econòmica del sector primari. Hui en dia, aquest sector fa temps, com hem vist a l'apartat d'activitats econòmiques, que ha deixat de ser el principal. Sociològicament cada volta prenen més força les classes urbanes. Això té una dimensió política i electoral molt important: el poder local ja no està només en mans dels fills del poble, sinó també de nouvinguts amb demandes urbanes i que decideixen participar en la política local per tal de satisfer-les. Açò també té una dimensió cultural molt important, que és la substitució progressiva d'un mode de vida tradicional de muntanya amb els seus oficis, ritus i relacions socials per un altre mode de vida globalitzat i aculturat (CREUS, J. 2003) de persones que fan un ús molt diferent del territori i allunyat d'ell al mateix temps. Des d'un punt de vista demogràfic, tal i com observem a la figura 25, la població nascuda fora fins i tot de la comarca és majoria en tres dels nou municipis i en altres dos suposa quasi un 50%, i la tendència és a consolidar aquest domini de la població de fora. Aquests canvis i nous actors al territori no sempre són ben acceptats per la població local. Un cas ben conegut és el del tradicional conflicte entre la població neorural i la població autòctona en municipis com la Vansa i Fòrnols i altres. En alguns nuclis ambdues comunitats viuen separadament sense a penes contacte. Els «hippies» (neorurals) i els «cherokies» (població local) poques voltes s'interrelacionen, malgrat que estan vivint al mateix municipi des de fa dècades. Per a uns, els nouvinguts sempre seran forasters encara que porten residint dècades al poble i hagen aconseguit revitalitzar molts nuclis a més respectant el medi natural i recuperant activitats tradicionals. Per als altres, aquest rebuig és fruit d'una mentalitat molt tancada incapaç d'assimilar cap canvi social al que és el seu territori. Afortunadament aquest conflicte tendeix a atenuar-se amb el temps però hi continua present hui en dia.

Per tant veiem que la serra del Cadí és un espai com tants altres on econòmicament en termes de riquesa o de nombre d'ocupats les activitats primàries ja no són les més importants, o fins i tot comencen a ser francament residuals com a Montellà i Martinet, on demogràficament la població nascuda al municipi és minoria, on políticament cada volta tenen menys poder els grups de pressió del camp, culturalment s'imposa lentament el mode de vida urbà, per tant s'allunya cada dia més de les característiques que identifiquen un territori rural. Per què

continuar distingint una categoria espacial dins la qual la majoria de les activitats econòmiques i de les ocupacions no són ja específiques d'aquest espai? (PERRIER-CORNET, P., i HERVIEU, B.; 2002, p. 9). Apicultors, llenyataires, ramaders, trementinaires, segadors, artesans, raiers, saliners, ferrers són substituïts per legions d'animadors socio-culturals, empresaris immobiliaris, administratius, cambrers, monitors d'esports d'aventura, caixers de supermercat, empleats de gasolineres, i per què no, d'altres professionals urbans com advocats, funcionaris, directius d'empreses, metges i proletariat tant de coll blau com de coll blanc que resideixen temporalment, segons les seves possibilitats, al Pirineu. És la fi del món rural?. *«Es configuren els territoris actuals, en els quals la distinció tradicional entre ciutat i camp, basada no ja en la densitat, sinó també en l'estructura econòmica, en el nivell de renda, en les formes de vida, en l'accés als serveis, ha deixat de ser operativa des del punt de vista científic»* (NEL·LO, O; 1998, p.22). Aquesta és la pregunta clau.

El cas és que només se'ns ocorre una variable que encara identifica aquesta àrea com a zona rural, que és el paisatge. Encara trobem vaques (no de llet, sinó de carn, que tenen menys tradició), molt de bosc, prats i pobles petits, una falsa imatge que ens identifica una zona rural (ens remetem a l'apartat de teoria). Diem falsa imatge, primer perquè no és la imatge de ruralitat que va tindre el Pirineu quan de veritat era una zona rural (recordem que hi havia un paisatge de pastures d'ovelles, camps de farratge i masos disseminats). I diem fals perquè realment aquest paisatge és el resultat de les polítiques dissenyades des de la ciutat que pretenen museïtzar i idealitzar un paisatge que siga la representació perfecta i idíl·lica d'allò rural com a lloc antropològic i reserva espiritual i natural dels urbanites que fa generacions que viuen en «no-llocs» (AUGÉ, M., 2004), i de pas, un paisatge que serveixi de producte per a promocionar la construcció de residències. L'objectiu d'aquestes reflexions no és introduir una discussió nova i deixar de banda el tema central del treball, que és sobre planificació territorial, sinó proposar un debat sobre quins serien els límits reals o funcionals que hui en dia metròpolis com la barcelonesa tenen sobre el territori català. Ben és cert que aquesta metròpolis concentra el 70% de la població catalana i que per tant la seva influència sobre tot el territori ha de ser molt gran. Però quan ens trobem amb la situació que el territori del Cadí s'està comportant cada dia més com un àmbit metropolità amb funcions d'esbarjo més que com una àrea rural amb dinàmiques pròpies, on la gent que hi està censada té més relació amb el centre de la metròpolis, l'AMB que amb la seva capital comarcal, malgrat que la diferència en quilòmetres entre una i altra pot ser de més de 140 km, aleshores com a mínim hauríem de repensar si no calen nous instruments de gestió que planifiquen el territori a una escala metropolitana real.

El desafiament és doble, i amb aquesta darrera reflexió tancarem aquest punt. Per una banda cal una discussió conceptual profunda sobre quins són els límits i les funcions actuals dels territoris

rurals en àrees tan poblades i dinàmiques com la conca Mediterrània. Des de la vessant pràctica, cal reflexionar sobre de quina manera podem gestionar aquest territori, catalogat i gestionat com a rural, però amb unes dinàmiques cada volta de caire més metropolità, i de quina manera les noves polaritats que es volen crear amb la introducció del mapa de les vegueries, integrant territoris sense molta relació funcional i amb un escàs sentiment de pertinença a una entitat comuna com pot ser l'Alt Urgell i l'Aran (DPTOP, 2005) poden ser compatibles amb la situació actual. Se separa el territori pirinenc del que cada dia és més, ens agrada o no, la seva capital, o siga, Barcelona, la mateixa metròpolis que és en certa mesura responsable del gran èxode rural que patí la serra del Cadí. I és que com cada Ruhr ha tingut la seva Pomerània, cada Lancashire el seu Gal·les rural i cada vall del Mosa el seu Flandes occidental, (ARANGO, J.; 1976, p.53) també cada Barcelona ha tingut el seu Pirineu i això s'ha de tindre en compte i millorar en la mesura possible la cooperació territorial entre ambdós indrets, una cooperació que es base en la complementarietat de funcions territorials, més que en la contraposició entre els ficticis mons urbans i rurals.

4. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES INNOVADORES PER AL PIRINEU CATALÀ

Un cop repassades algunes de les dinàmiques territorials que expliquen la transformació que està experimentant el Cadí com a territori abordem seguidament l'altre gran bloc del capítol que és l'anàlisi de polítiques territorials i instruments de planificació.

4.1. El nivell local: Municipis, comarques i diputacions

4.1.1. Els consells comarcals: Dels Plans Comarcals de Muntanya a la Planificació Estratègica Comarcal

En el cas de les comarques, malgrat ser institucions més recents, han aconseguit un major desplegament d'instruments i han exercit una tasca de gestió més intensa que molts municipis. Han esdevingut fins ara la instància gestidora «de facto» d'aquells municipis que per insuficiència de recursos o de personal no podien gestionar adequadament el seu territori. En aquest cas totes les comarques que engloben el Cadí han desenvolupat instruments tradicionals de planificació: els plans comarcals de muntanya. A partir de la Llei de Muntanya de 1983 (Llei 2/1983, de 9 de març d'alta muntanya), a l'article nº 4 es defineix el Pla Comarcal de Muntanya com l'instrument bàsic per l'ordenació d'aquests espais en regressió demogràfica i crisi econòmica. Els objectius que es van decidir aleshores va ser elevar la renda per habitant i millorar les condicions de vida, uns objectius que apostaven pel creixement econòmic amb la

finalitat última de frenar el despoblament que era un fenomen més intens que ara en eixos anys (SOY, ANTONI, 1984, p. 95-119). El document està compost d'un estudi socioeconòmic de la comarca i d'un programa d'actuacions amb indicació d'accions concretes amb pressupostos i terminis d'execució. Malgrat que la llei planteja que aquests instruments han de tindre uns objectius molt amplis (conservació del medi físic, protecció i foment d'activitats agràries, habitatge, sanitat i assistència social, ensenyament, obres públiques...), la veritat és que en la pràctica han tingut un paper assistencial, de dotació d'infraestructures i equipaments per tractar de pal·liar un poc les necessitats de tot tipus de dotacions que hi havia des de feia dècades, més que de desenvolupament integral del territori. A la següent figura trobem un resum dels pressupostos d'alguns dels plans de les tres comarques que comparteixen el territori de la serra del Cadí. S'observa que el paper assistencial d'aquests plans encara continua hui en dia, encara que amb menor intensitat.

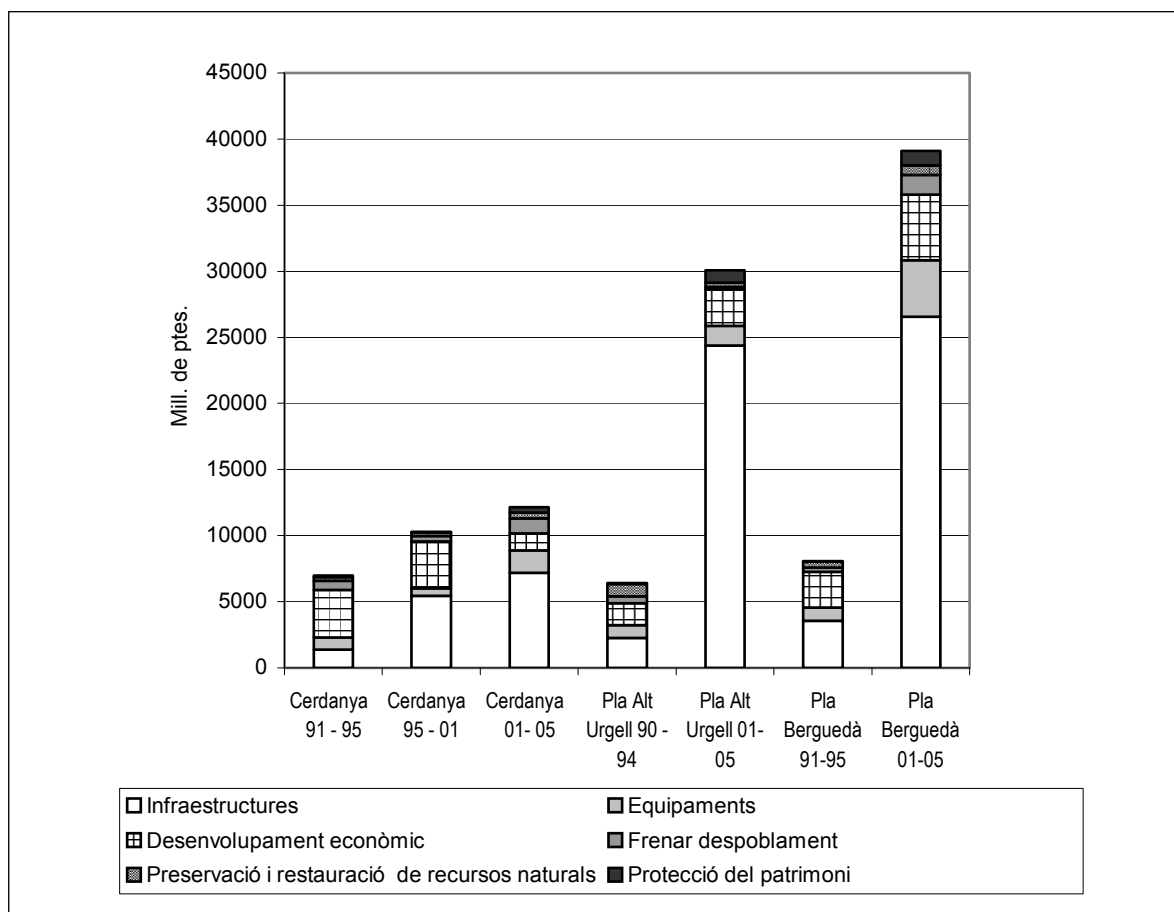

Figura 29: Evolució dels pressupostos dels Plans Comarcals de Muntanya de les comarques de l'Alt Urgell, El Berguedà i La Cerdanya. Font: Elaboració pròpia a partir dels P.C.M.

Els primers plans comarcals van apostar per dues línies molt clares: per una banda la dotació de serveis i equipaments bàsics com electrificació, aigua, asfaltat, mesures moltes d'urgència dedicades a obres i serveis i per l'altra la promoció econòmica, concentrada durant els primers

plans en recolzar l'activitat ramadera i agrícola de secà en forta crisi a partir d'ajudes directes per l'adquisició i modernització de maquinària i altres equipaments. Als últims plans comarcals aprovats s'observa en primer lloc un increment notable dels pressupostos. La inversió en infraestructures s'ha elevat considerablement, però la diferència és que ara, un cop suplides les necessitats més bàsiques, es fan grans inversions en un parell de projectes només amb un caràcter molt més de promoció econòmica. Un exemple va ser la modernització de l'estació d'esquí de la Molina amb els fons del PCM de 1995-2000 i 2001-2005 de la Cerdanya. Un altre exemple és la inversió de 25.000 milions de pessetes (150 mill d'euros) de l'últim pla comarcal de l'Alt Urgell per a la posada en marxa de l'aeroport de la Seu d'Urgell o el desdoblament de la carretera C-16 que creua el Berguedà fins el túnel del Cadí amb un pressupost de 18.000 mill de ptes (108 mill d'euros) en el cas del PCM d'aquesta comarca. Per altra banda observem com altres mesures importants per a la sostenibilitat ambiental o la cohesió territorial com mesures per frenar el despoblament (ajudes per a l'adquisició d'habitatge principal, programes d'habitatge jove, tallers d'ocupació...) o mesures de protecció i millora del medi ambiental o de restauració de l'ample patrimoni moble i immoble d'aquestes comarques tenen sempre assignat un pressupost prou reduït, donant-se el cas fins i tot d'aprovar-se mesures que després no tenen assignat cap pressupost com per exemple un programa d'ajudes a propietaris de terrenys forestals a l'últim Pla Comarcal del Berguedà. Un altre exemple el trobem al primer Pla Comarcal de Muntanya de l'Alt Urgell de 1991 a 1995. La mesura 2.8. consistia en ajudes per a la inserció de joves en l'agricultura amb l'organització de tallers, ajudes per a l'adquisició de terres, maquinària i habitatge. Aquesta mesura, en la nostra opinió fonamental per lluitar contra el despoblament, va ser finançada amb 20 milions a raó de 4 milions de ptes per any, una quantitat extremadament reduïda que representava només el 0'3% del pressupost. Altres mesures com ajudes a creació de petites empreses artesanes rebien només 3'5 mill, quantitat la qual es podria finançar dues o tres en tota la comarca i en un any. Fins i tot es va a aprovar la creació d'una oficina de dinamització comarcal, que haguera segut un bon antecedent dels grups LEADER que mai veu la llum, ja que mai se li dotà de pressupost. En canvi la mesura 10.2 d'ajudes per a la construcció d'habitatges per "consolidar la dinàmica positiva del sector de la construcció a la comarca" (DPTOP, 1991) va ser premiada amb 510 mill de ptes, un 8% del pressupost total.

Com a valoració positiva de la planificació duta a terme pels consells comarcals de muntanya cal destacar la sòlida trajectòria que han recorregut. Hui en dia s'està executant la tercera generació de plans comarcals, alguns d'ells han aconseguit veritablement situar a les comarques muntanyenques molt més a prop de la mitjana catalana d'estàndards d'accessibilitat a equipaments i a grans infraestructures, malgrat les deficiències detectades a l'apartat d'equipaments. Hem de pensar que fins fa a penes cinc o sis anys molts nuclis, sobretot de la

vessant sud del Cadí, no tenien accés més que mitjançant pistes de terra, i que era una minoria la població que disposava d'instal·lacions adequades d'electrificació, potabilització i depuració de les aigües. Així, aquests plans han complert amb èxit el seu paper assistencial durant els primers anys, paper per altra banda que encara continuen jugant. També han fet una bona transició de la fase assistencial a la fase de promoció del desenvolupament endogen, acompanyant-se i coordinant-se amb altres iniciatives com LEADER II i LEADER +, amb un increment constant de les inversions. Com a aspectes a millorar d'aquests instruments tradicionals, serien dos bàsicament, que en realitat es poden resumir en la necessitat de modernitzar la metodologia, objectius i mesures dels plans. Cal una flexibilització i actualització dels objectius. Ja des de l'inici s'apuntava que una de les grans prioritats dels futurs plans comarcals de muntanya deuria ser fer una reflexió conjunta sobre la comarca i el seu futur (GANYET i SOLÉ, R, 1984 p. 151-159). Aquestes reflexions a penes es donen en els plans, donat que gairebé sempre es fa una diagnosi sobre necessitats i sectors en crisi i tot seguit una bateria de mesures. Un aspecte a millorar és per tant la introducció d'elements de reflexió en els plans, sobre el sentit de les propostes, traçant possibles escenaris de futur sobre el model comarcal cap al qual caminar, en definitiva donar una visió més estratègica i integral i en segon lloc caldria canviar l'estructura del pla en tant en quant, tal i com ara s'organitza, a voltes més que un pla és un compendi d'inversions que els departaments de la Generalitat pensen dur a terme en un territori en un termini determinat. Per tant, qui decideix les inversions és el Departament d'Agricultura i Ramaderia i el de Medi Ambient i Habitatge a voltes a instàncies del consell comarcal i a voltes no. De nou estem davant un instrument que dissenya i executa una sola administració: la Generalitat de Catalunya, són per tant plans prou institucionals en els que els ajuntaments, diputacions i ministeris a penes participen, només el Ministeri d'Agricultura ha tingut alguna participació puntual cofinançant mesures. Una major participació d'altres institucions i organismes és el que entenem per modernitzar estructures i mètodes. I per últim es deuria posar més l'accent en altres polítiques més orientades cap als objectius de l'ETE com la protecció del patrimoni natural i cultural, l'equitat social, la mobilitat i el transport, mesures de contenció del creixement urbanístic junt amb els ajuntaments, incentiu de la diversificació econòmica etc. En aquest sentit i de nou amb la creació d'aquests organismes, Ganyet i Solé afirmava ja el 1984 que *«El Pla Comarcal és una oportunitat per a protegir-se d'alguns abusos urbanístics i mediambientals als quals els ajuntaments tots sols difícilment hi fan front»* i així mateix: *«Fer millores a la comarca només és possible si el Pla es fa amb una real participació dels interessats: Ajuntaments, Associacions ciutadanes, Grups polítics i culturals, empreses, cooperatives i sindicats i persones individuals»*. (Íb. p. 155) Més de 20 anys després i després de tres generacions de plans, aquestes expectatives no s'han complert i són per tant aspectes urgents a introduir per a un major èxit d'aquests instruments i no quedar-se en "lletra morta" com Ganyet i Solé denunciava.

Un intent de modernitzar aquestes estructures i instruments el constitueixen iniciatives innovadores com el Pla Estratègic del Berguedà, iniciat el 1998, un dels primers plans estratègics aplicats a àrees de dominant rural en tot Espanya, a iniciativa del Consell Comarcal. En aquest pla, que no va passar de la fase de diagnosi, va participar així mateix l'ajuntament de Berga, la Cambra de Comerç i l'Associació d'Empresaris del Berguedà. El punt culminant d'aquesta iniciativa va ser la celebració a l'any 2000 d'unes jornades de reflexió per al futur del Berguedà, en un moment de canvi de segle i de transició, com ja hem comentat, d'una societat industrial i agroramadera a una altra orientada cap als serveis i el turisme. Després d'aquestes jornades, no es va elaborar cap document de propostes o pla d'acció, segons paraules del seu gerent, per falta de consens entre els actors locals implicats. Va ser un pla amb molts interessos en orientar l'economia cap al turisme i la construcció, però també en revitalitzar la indústria i la mineria. Davant la falta d'acords i de compromís, la situació actual de la comarca després d'aquesta iniciativa no ha millorat. Va haver una iniciativa de modernitzar l'estació d'esquí de Rasos de Peguera, però no es va trobar finançament suficient a la comarca per cofinançar la instal·lació de canons de neu. En el desenvolupament del sector turístic, es va decidir obrir dos hotels a la capital, a Berga, sense haver creat abans cap producte turístic (es crea allotjament, sense actuar sobre les altres dues bases del turisme rural: activitat i tradició), de manera que hui funcionen només algunes setmanes a l'any; es van organitzar fires per promocionar productes locals, però aquesta iniciativa amb el temps s'ha perdut, el 2008 encara molts sectors industrials com el tèxtil, pell o la fusta es trobaven en una crisi profunda encara no resolta, per no parlar de tots els problemes socials d'atur, envelliment o despoblament. En definitiva, es va perdre una bona oportunitat d'haver creat un gran consens comarcal per tractar de frenar la crisi estructural que pateix la comarca des dels 80. No obstant cal fer notar també que aquesta iniciativa va tindre aspectes positius com la presa de consciència dels problemes de la comarca i ha servit de base per a nous estudis i reflexions territorials de caire estratègic com els publicats pel Consorci de Formació d'Iniciatives Cercs-Berguedà (C.F.I.; 2004), que com a mínim aborden problemes concrets com l'atur o la crisi industrial i proposen solucions viables, però difícilment realitzables si no es torna a buscar un consens entre els actors comarcals.

Una altra iniciativa a destacar, no finalitzada, és el Pla Estratègic de la Cerdanya, que porta treballant-se des de 2001 a partir d'una consultora. Com que no ha estat finalitzat, s'ha quedat segurament en un altre document de diagnosi i bones intencions, però sense cap compromís clar. No obstant en aquest cas sí ha existit un major consens, com a mínim polític, de cara al futur de la comarca, el qual s'ha materialitzat en una proposició al Parlament de Catalunya d'una Llei Específica de la Cerdanya, donada la seva forta identitat comarcal i els problemes administratius que pateix (una comarca natural partida entres dos estats i en el cas espanyol entre les províncies de Lleida i Girona), petició que es va traduir en una major delegació de

serveis i competències per al Consell Comarcal. Si es torna a produir un consens com aquest, però incorporant actors econòmics i socials de la comarca, i no només polítics d'un determinat color, llavors la planificació estratègica podria tindre un bon referent en aquesta comarca.

Tanmateix és possible que aquest instrument ja no tinga sentit des de l'aprovació en 2005 del Pla Director Urbanístic de la Cerdanya, que s'avança al Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran que comentarem més tard i que entra més en detall. Aquest instrument normatiu i de caire urbanístic arriba a la mateixa diagnosi que el pla estratègic: la comarca, que categoritza com una "comarca – ciutat" on cada nucli esdevé un barri, ha de substituir el monoconreu de la segona residència, és a dir, a la venda del territori, per una economia més diversificada i una població més estable (FERNÁNDEZ, A., DOMINGO, M. i SORIA, J., 2006, p.114). La virtut d'aquest instrument respecte al pla estratègic és que conté mesures per tratar d'ordenar un poc l'urbanisme caòtic de la comarca i detalla una ordenació d'usos del sòl en la qual es distingeixen diverses categories per al sòl no urbanitzable segons la seva ubicació, valor natural i paisatgístic. No obstant en aquest mateix pla es destaquen dos obstacles que són comuns per a la gran majoria de plans que analitzem a aquesta recerca, independentment del territori: per una banda es tracta de la complicada relació entre planificació urbanística municipal i planificació territorial supramunicipal. En aquest pla es critica l'aprovació del Pla d'Ordenació Urbana Municipal de Puigcerdà per les seves expectatives desmesurades de creixement urbà "*perquè condiciona el desenvolupament de la resta de municipis*" (Íb., p. 113). L'altre aspecte és la impotència d'un instrument engegat per l'administració (recordem els discursos de la crisi de l'Estat – Nació), davant dinàmiques territorials com l'expansió urbanística de la segona residència, que si bé està demostrat que té un greu impacte en el paisatge i la mobilitat, és com a mínim el sector motriu de la comarca. Per tant aquest pla urbanístic introdueix algunes determinacions de respecte al medi ambient i de línies o àrees d'expansió preferent, però no s'atreveix a anar més enllà o a obstaculitzar aquesta activitat, sinó que proposa que els pobles ceretans mantinguen una dinàmica urbanística mesurada, però que el mateix pla parla d'un sostre màxim per a 2026 de 30.022 habitatges i 90066 habitants front als 5991 habitatges i uns 16.000 habitants.

D'aquesta manera veiem que en el cas del Pirineu Català, la comarca ha segut una de les institucions que més planificació territorial ha desplegat, encara que els seus resultats a hores d'ara han segut prou desiguals.

4.2. Les polítiques de la Generalitat

4.2.1. La planificació estratègica al Pirineu Català: De les «Bases» al Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran

La planificació a escala territorial supracomarcal va tindre una embranzida a partir de principis del segle XXI a partir bàsicament de dos instruments molt importants: El Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran i per altra banda els Plans Directors Urbanístics. El precedent va ser una iniciativa que mai no va ser aprovada: les *Bases per al Pla Estratègic de l'Alt Pirineu* (NEL·LO, O. (coord.); 1998), un document de reflexió, el primer de caire estratègic per a tot el Pirineu. Aquest document presentava tres apartats: diagnosi territorial, una proposta d'objectius, mesures i actuacions exemplars i el plantejament d'un horitzó temporal de cinc anys, que mai es va fer realitat, car el pla es va quedar en un document sense aplicació. Es feia també una reflexió profunda, a partir d'estadístiques oficials i enquestes, del futur de les terres pirinenques, amb una percepció optimista destacant alguns indicadors com la baixa taxa d'atur, nivell de renda comparativament alt, millora de les infraestructures, qualitat dels recursos naturals, arquitectònics i paisatgístics. Es va formular una meta genèrica del pla de millora del benestar i preservació del patrimoni natural, tot contribuint al progrés de Catalunya (NEL·LO, O. 1998), amb sis objectius sectorials, entre els quals estaven l'objectiu de rejuvenir la població resident i el tradicional d'integrar i ampliar infraestructures, abordats tots dos en el present treball. Per cada àmbit es desenvolupava una mesura que a la seva volta corresponia amb una acció exemplar. Algunes d'aquestes mesures finalment sí que s'han dut a terme o que sí es contemplen en plans actuals, malgrat que aquest pla com hem dit mai no arribà a veure la llum. Mesures com la creació d'una demarcació territorial per a l'Alt Pirineu, l'elaboració d'un pla territorial estratègic i físic alhora o accions físiques com la reobertura de l'aeroport de la Seu d'Urgell. Així mateix es contemplaven bones mesures que han quedat un poc en l'oblit com podria ser la reivindicació de col·leccions d'art pirinenc ubicades a Barcelona, premis als naixements de nens, ajuts a les famílies per instal·lar-hi llars o el manteniment i promoció d'escoles unitàries i serveis de transport a la demanda.

Una altra de les qüestions molt interessants que aborda i que després amb el debat actual de la introducció de les Vegueries i la implantació dels PTP a penes s'ha tocat, fou el del finançament d'un futur pla territorial per a l'Alt Pirineu i Aran tenint en compte que aquesta demarcació territorial només reuneix l'1% de la població total catalana. Així, s'introdueix un debat pel finançament d'aquesta àrea – debat vàlid per a qualsevol àrea rural- i proposa una fórmula de finançament que introdueix com a paràmetres la població mitjana anual i no la censada, que com hem comentat adés no reflecteix la realitat i així mateix la superfície, ponderant ambdós

paràmetres de forma que li pertocaria un 3'22% dels pressupostos enlloc de l'1% que seria assignat segons població (NEL·LO, O.; 1998).

Recollint un poc el sentiment de la gent entrevistada, les *Bases* va ser una gran oportunitat perduda per al Pirineu i un de tants plans i documents que van crear al principi moltes expectatives i al final es va quedar en un document amb bones intencions, però sense execució. El nou document presentat (PTP), pot interpretar-se com un segon intent de donar una continuació a les *Bases* així com de complir una de les seves principals aspiracions que era concretar els objectius i discursos en un pla integral estratègic i físic que seria com el PTP aprovat. No obstant l'existència d'aquest antecedent explica que hi haja molt d'escepticisme per part de tècnics i població davant aquest nou PTP, i fins i tot davant la nova realitat territorial que representa.

Gairebé 7 anys després d'aquest primer pla estratègic veu la llum el Pla Parcial de l'Alt Pirineu i Aran, amb un canvi de govern de la Generalitat pel mig. Aquest instrument entra en la lògica de la planificació territorial de la Generalitat, que té com a grans fites la Llei 23/1983, de 21 de novembre de política territorial, l'aprovació del Pla Territorial General de Catalunya el 1995, i finalment el Pla Territorial Parcial de les Terres de l'Ebre de 2001 i l'elaboració de Plans Territorials Sectorials com el d'equipaments comercials i la Llei 31/2002, de 30 de desembre que crea els Plans Directors Territorials que fan la funció d'un PTP amb una estructura més senzilla que tenen validesa fins que s'aprova un PTP. Així, el PTP de l'Alt Pirineu i Aran suposa la materialització d'un vell compromís de la Generalitat, i un engranatge més del corpus planificador tradicional de la Generalitat de Catalunya. Tanmateix, aquest instrument reuneix una sèrie d'elements innovadors per a la planificació d'àrees rurals com la de l'estudi que el fan digne de considerar-ho com un instrument innovador per les raons que aduirem a continuació.

En primer lloc l'aprovació d'aquest PTP es bota el procediment tradicional de planificació "en cascada". Primer es deuria haver revisat el Pla Territorial General de Catalunya per actualitzar-lo i un cop fet això desenvolupar dels PTPs. Es decidí passar directament a elaborar PTPs per respondre al context que demanava normatives i propostes concretes i immediates, enlloc de posar-se a discutir estratègies generals (NEL·LO, O., 2005, p.8; DPTOP; 2005, p.10). Aquest utilitza una metodologia que s'aproxima més a la dels plans estratègics que a la planificació normativa perquè es tracta d'un pla menys rígid, que tracta de complir els seus objectius amb actuacions concertades on es tracta d'involucrar a més actors a banda de la pròpia administració de la Generalitat i sobretot donant peu a la participació pública amb un període d'audiència de dos a quatre mesos i un altre d'informació pública i la consideració de tots els suggeriments i esmenes, un aspecte que es reforça encara més amb l'elaboració dels PDU que suposen la

concreció de les mesures aprovades al PTP a una comarca o àmbit funcional concret, a més de què es tracta d'un instrument obert en el sentit que planteja un seguiment amb avaluacions (s'elabora així mateix una anàlisi ambiental del pla avançant-se a la pròxima transposició de la Directiva 2001/42/CE). Per garantir l'estricta compliment d'aquests darrers aspectes, s'ha reforçat l'estructura del pla amb un acte vinculant com és l'aprovació del Decret 142/2005, de 12 de juliol, que regula el procediment d'elaboració, tramitació i aprovació dels PTP.

Es tracta d'evitar futurs conflictes territorials canviant el tradicional esquema de l'administració de primer decidir un pla amb una sèrie d'actuacions, després anunciar i per últim defensar a un esquema, tot i passant a primer anunciar el pla sense que siga un document tancat per veure les reaccions, tot seguit defensar la iniciativa i per últim aprovar-ho recollint esmenes presentades per altres administracions i plataformes de tota índole (NEL·LO, O.; 2003, p.49). Un dels principals aconseguints d'aquest pla podria ser, seguint aquest raonament, el tractar de fer un pla incorporant els aspectes positius que reuneix un enfocament estratègic, però amb la imperativitat d'un pla normatiu. Moltes voltes es critica que els plans estratègics territorials són noves formes de dret bla, que estan molt bé per a tractats internacionals, però que rarament tenen una aplicació clara al no tindre efectes jurídics vinculants. En aquest cas estem davant un cas en què després de fer unes reflexions i proposar unes mesures estratègiques, mostra una gran imperativitat perquè l'òrgan promotor no només és plenament competent en moltes matèries sectorials, sinó que també té la potestat de legislar en matèria d'ordenació del territori, ocupant un gran espai buit tenint en compte que el govern central no disposa d'aquestes competències, que tradicionalment havien estat ocupades per la planificació sectorial, les decisions empresarials, el mercat i l'urbanisme municipalista. Per tant no es pot qualificar aquest pla com plenament estratègic perquè no respon exactament a aquesta estructura i perquè no finalitza amb un catàleg de recomanacions o directrius, sinó amb mesures vinculants o proposades espacials de tres tipus: sistema d'espais oberts, assentaments i infraestructures de mobilitat.

El fet d'haver optat per aquesta via estratègica ha permès aportar una visió comuna per al Pirineu i un discurs territorial. Per primera volta s'aporta reflexió conjunta sobre els problemes del Pirineu, i s'opta per una estratègia de reforçament de grans nuclis i en dues o tres mesures estratègiques que han de servir per crear massa crítica com per a poder consolidar una xarxa de ciutats mitjanes inserides en el territori, i d'aquesta manera «ubicar» al Pirineu a Europa.

Un altre aspecte a destacar és que el pla planteja abordar les dinàmiques territorials de les quals hem parlat i altres més també presents al territori com l'augment de la mobilitat lligada a la dispersió urbana i residencial, els riscos naturals, la immigració il·legal a les ciutats petites o la degradació de paisatges lligada a la urbanització i abandonament de camps, per citar algunes des

d'una òptica prou adequada com és la supralocal. Per a tal efecte, el PTP desenvolupa, com hem dit, tres tipus diferents de mesures. En primer lloc es fa una ordenació del territori no urbanitzable de l'àmbit (es fa una proposta en positiu per al sòl no urbanitzable i no es deixa com a categoria residual com passa a la majoria dels POUM) que consisteix a protegir el territori en tres nivells: protecció especial, territorial i preventiva, de major a menor grau. Parcs naturals de tot tipus i sols agraris de gran qualitat integren la primera categoria que prohibeix qualsevol tipus d'edificació; àrees de pendent pronunciada, de qualitat paisatgística i de riscos naturals integren la segona categoria que restringeix determinades actuacions i la resta d'àrees del sòl no urbanitzable, sense cap valor especial integrarien la categoria de protecció preventiva. Seria en aquestes darreres àrees on s'haurien d'implantar preferentment les actuacions en sòl no urbanitzable. En segon lloc estableix una sèrie d'estratègies urbanístiques que tracten de contenir, consolidar i compactar el fenomen urbanístic i en tercer lloc fa una proposta d'actuacions de millora o nova construcció d'infraestructures viàries i ferroviàries, en coordinació amb els plans sectorials de carreteres tant de la Generalitat com del Ministeri de Foment. Amb aquestes eines tracta de propiciar un urbanisme que responga a l'objectiu de crear llocs de treball, tractant de frenar per una banda els desgavells que comporta la pressió urbanística per una banda, però sense caure en el "passebrisme", en tractar de frenar qualsevol actuació que atempte contra qualsevol paisatge, el qual ha de romandre fossilitzat per al seu consum turístic. En aquesta línia el Pla promou una xarxa de dotze petites ciutats pirinenques prestadores de serveis, per tal que puguin articular tot el territori del Pirineu i d'aquestes es potencia el creixement urbanístic a quatre (Sort, Puigcerdà, la Seu d'Urgell i Tremp), amb la fi de que puguin exercir una certa capitalitat (TARROJA, A., CASTAÑER, M. i MERCADÉ, M., 2006, p. 306).

Per últim es tracta d'un instrument innovador, perquè malgrat que porta molt de temps enunciat, mai no s'havia dut a terme. El mateix Departament de Política Territorial i Obres Públiques reconeix que *«el contingut d'un PTP no és un assumpte resolt, com clarament ho és quan es tracta d'un pla d'ordenació urbanística municipal»* (DPTOP, 2005; p.7). Açò mostra que aquest instrument està encara en període d'experimentació i s'hauria d'esperar uns anys per veure el seu impacte.

Com a aspectes millorables o que caldria discutir, tenint en compte que es tracta d'un instrument amb molt poc rodatge, podem introduir algunes notes sobre l'estructura del pla i altres sobre fons o sobre els continguts del pla. Començant per les qüestions d'estructura, hi ha una qüestió, no del tot resolta encara, que és el de l'encaixament d'aquest instrument i aquest pla dins de l'organigrama administratiu actual. Per una banda, aquest pla deuria ser dut a terme per un govern de vegueria teòricament. Però no se sap com conviurà açò amb les diputacions,

organismes garantits constitucionalment, que romandran com a mínim com a àmbit electoral. En relació amb això sorgeix la qüestió del finançament d'aquesta nova vegueria i aquest pla que planteja moltes mesures per un territori molt ample, però només un 1% de la població catalana. Sense un acord amb Madrid que tracte d'evitar la superposició de diputació i vegueria i que pacte una assignació de pressupostos no només basada en població, serà difícil que el pla pugui dur a terme totes les iniciatives que planteja, sobretot en matèria de comunicacions, a no ser que disposi de grans ajudes per part de la Generalitat. Altra de les qüestions no resoltes és que falta un exercici de coordinació no finalitzat hui en dia entre aquest PTP i la nova generació de PCM que s'han d'engegar de 2006 a 2009, nova generació que a més es veu compromesa per la reducció de fons europeus a partir de 2006. Una altra qüestió que hui en dia no està tampoc del tot clara és la coordinació entre aquest pla territorial i els plans sectorials vigents i futurs, tant de la Generalitat com de l'Estat. Des del DPTOP es reconeix que aquest instrument no incideix en qüestions sectorials de gran transcendència com el cicle de l'aigua, energia, residus, equipaments comercials etc. per prudència disciplinar en ser enormement complicat abastar tots aquests aspectes en un sol pla i administrativa per ser matèries de competència de molts organismes. Això, que és completament cert, no deuria ser un impediment per a què un cop consolidat aquest instrument es tractés d'abordar aquests aspectes de tan gran incidència territorial i que es tractés d'iniciar un procés de consultes recíproques, similar al *Gegenstromprinzip* emprat per la planificació territorial alemanya, en el moment en què el govern central iniciï o revise un pla sectorial o el de la Generalitat un pla territorial sectorial o parcial.

Per altra banda alguns autors denuncien que amb plans com aquest, el que es fa és "matar" l'urbanisme en benefici de l'ordenació del territori (GONZÁLEZ-VARAS, S.; 2005) per la forta component urbanística que té aquest pla territorial. En realitat el pla tracta de frenar dinàmiques completament perjudicials que l'urbanisme es veu completament incapaç de frenar, o que fins i tot fomenta per raons alienes a la planificació territorial. El que sí és una gran desafiament, encara que aquest punt sí sembla prou present en l'estructura del pla, és que al PTP la participació dels ajuntaments ha de ser molt intensa, perquè les decisions preses en aquest àmbit poden ser raó suficient com per haver de canviar un POUM, i per a això cal un consens molt gran entre ajuntaments i Generalitat. No obstant el fet és que molts ajuntaments han expressat el seu malestar tant per l'escassa participació que han tingut en l'elaboració del pla com per les restriccions imposades a desenvolupaments urbanístics futurs.

Com a aspectes a abordar més de contingut, podem remarcar dos principals. En l'apartat propositiu, a efectes d'evitar lectures i interpretacions diferents, caldria que les tres propostes espacials (espais oberts, assentaments i infraestructures de mobilitat) tingueren una redacció que

permetés distingir clarament quines disposicions tenen una vinculació plena (d'obligatori compliment per als ajuntaments), quines tindrien una vinculació bàsica (que admet un desenvolupament local com podria ser la gestió del sòl de protecció preventiva o territorial) i quines una vinculació orientativa, és a dir, que són recomanacions sense efectes vinculants i només jurídics. Un últim aspecte que es podria revisar o discutir és el nexa entre l'apartat de diagnosi i l'apartat propositiu de mesures. A la justificació del pla es parla de setze criteris de planificació, que després es traduirien en mesures concretes. En aquesta traducció s'observa una pèrdua de discursos sí incorporats a la diagnosi, que a la llarga pot llevar efectivitat a les mesures aplicades. Un exemple concret és la voluntat de protegir espais agrícoles, que es tradueix en una sèrie d'àrees agrícoles en sòl no urbanitzable que no poden ser afectades per cap actuació per ser catalogades com a sòl d'especial protecció, però el problema és que no es proposa com es mantindrà eixe espai agrícola que forma part d'eixe paisatge de gran qualitat, què es farà per mantenir les explotacions residuals, que són les que estan presents en àrees com la nostra, però que estan a punt de tancar. Igualment podem parlar del cas de la ramaderia i del manteniment de pastures per qüestions paisatgístiques i de prevenció de riscos d'incendi. Es parla d'afavorir la cohesió social en termes d'accés equitatiu a equipaments, però no hi ha mesures concretes en aquest sentit. Es parla d'afavorir una estructura nodal a través del creixement urbà, però açò pot ser contradictori si es potencia una capitalitat centralitzada de vegueria a un centre macrocefàlic i endofàgic comarcal com és la Seu d'Urgell, i sobretot si no es proposen mesures concretes de manteniment de nodes ja creats com a desenes de nuclis urbans compactes que hi ha a àrees com el Cadí que no tenen un futur assegurat. En definitiva fa l'efecte que el pla se centra sobretot en frenar el desgavell urbanístic d'algunes valls pirinenques, conseqüència dels processos de metropolitanització dels quals hem parlat (quelcom absolutament imprescindible i urgent), però no atén amb la intensitat necessària, aquella porció del territori que pateix encara altres tipus de dinàmiques com el despoblament i abandonament de nuclis. En aquest sentit es va pronunciar l'alcalde de Pont de Suert que criticava el pla perquè "s'havia redactat pensant en les segones residències i sense tenir en compte la gent que viu en el territori" (TARROJA, A., CASTAÑER, M. i MERCADÉ, M., 2006, p.307).

El legislador adduirà amb molta raó que un instrument no pot abastar totes les patologies territorials, més encara en un sistema en què es qüestiona cada dia l'afany planificador dels poders públics, i que existeixen a més altres instruments que poden incidir molt més en aquestes qüestions com els PCM o els POUM. No obstant, a ningú escapa que són moltes les expectatives dipositades en instruments com aquests per frenar el desgavell urbanístic i la depredació territorial i que instruments com els PCM, ja analitzats, a penes s'apropen al cor d'aquestes dinàmiques, entre altres coses per tindre causes molt profundes que van a l'àmbit global (glocalització dirien alguns), de manera que aquest pla té una gran responsabilitat davant

un territori com aquest, hereu d'un món a punt de desaparèixer (CREUS, J.; 2004). Recorden alguns entrevistats, que el que més perjudicial ha resultat foren totes les oportunitats perdudes durant els anys vuitanta i noranta, des de famílies que no es pogueren instal·lar a un poble per falta d'ajudes adequades per a habitatge, o oportunitats de frenar el desgavell urbanístic a la Cerdanya quan estava començant i no ara que és generalitzat en quasi tota la comarca, fins la posada en marxa de mesures ja contemplades en el document de les Bases per a un Pla Estratègic a l'Alt Pirineu i Aran, de forma que ja tindrien una vigència de set anys i podrien haver corregit molts problemes.

Un altre debat molt intens que hi ha en torn als plans territorials parcials, és la conveniència o no de detallar les accions en plans directors. Per a alguns, els PTP només han de donar les línies estratègiques i el PDU són la mà executora (hem vist el cas de la Cerdanya), on es decideix amb un grau de concreció més alt que es pot i que no es pot fer en un territori, delimitant usos clarament. Per als defensors dels PDU, un sol pla que fora territorial parcial i director urbanístic alhora podria veure's frenat, perquè estaria tractant d'abordar massa dinàmiques per a un sol exercici de planificació, com ja s'ha dit. Seria un instrument tan gran i potent, que només per resoldre totes les al·legacions podrien ser necessaris anys sencers de treball, quan el que no hi ha precisament és temps. Per a altres en canvi, la millor solució seria que el PTP fora un producte completament finalista, amb totes les determinacions territorials i urbanístiques necessàries. En cas contrari, suposa afegir un instrument més al ja per si saturat panorama català de la planificació territorial i sectorial. Fer un PDU suposaria dividir encara més les eines per a solucionar els problemes, la qual cosa estaria restant efectivitat i eficàcia a les mateixes. En tot cas tots coincideixen en la necessitat d'una major coordinació entre plans sectorials i territorials, tractant de distingir quins estan vigents i quins estan aturats. La realitat és que hui en dia quan hom vol emprendre un POUM o un PDU, és tan llarga la llista de documents, plans, declaracions i estratègies a tindre en compte, que pràcticament cap ajuntament podria ser capaç de fer-ho, per la quantitat de temps que requeriria.

En síntesi, aspectes com l'accés a equipaments de tota la població, per desconnectada dels principals nuclis que estiga, coordinació amb polítiques sectorials i plans comarcals per afavorir el fet que un jove pugui adquirir un tros de terra i pugui conrear-la, o una casa on posar un hotel rural o altres mesures per frenar el despoblament que encara continua, o una major participació d'ajuntaments i consells comarcals en l'elaboració dels PTP (quelcom molt criticat per alguns alcaldes i presidents de consell comarcal), són aspectes encara pendents en aquest pla. Potser no siga encara l'ocasió, perquè està començant, per falta de diners o perquè hi ha altres dinàmiques crítiques que frenar, però és indubtable que és la millor escala des d'on abordar-los, perquè la Generalitat governa tant al Pirineu com Barcelona, el camp com la ciutat, i fruit d'aquesta

relació cada volta més complexa i indefinida naixen quasi tots els problemes territorials que pateix aquest territori.

4. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIAIS

Recapitulació

El territori seleccionat no guarda relació amb una delimitació administrativa concreta, fet que permet l'anàlisi sobre un territori rural prou homogeni des del punt de vista natural i de dinàmiques territorials existents, una anàlisi comparada de l'acció legisladora i planificadora des de distintes administracions locals i tenir així l'òptica d'un organisme com el Parc Natural del Cadí-Moixeró que ha de gestionar un espai partit en diverses administracions. Malgrat ser un territori rural molt ben ubicat en relació a centres urbans i infraestructures i de tindre un dinamisme socioeconòmic superior a moltes altres àrees rurals, no deixa de ser aquest un medi rural molt fràgil i amb un futur incert. A l'anàlisi de dinàmiques es va emfatitzar molt, al contrari que en altres capítols una a soles: el despoblament i declivi rural. Es considera que aquesta és hui i al llarg de la història recent, el procés que més ha incidit en el territori. També es van analitzar altres que són les mateixes per a l'espai metropolità, però vist des d'una altra perspectiva. A continuació s'optà per estudiar cada administració que incideix sobre aquest territori seleccionant instruments i polítiques territorials, des d'administracions locals fins europees. El fruit d'aquest treball ha sigut en primer lloc una fotografia de la situació actual de la serra del Cadí tot i destacant que les velles lògiques de territoris rurals encara funcionen ací i en segon lloc un balanç del govern del territori que es podria resumir com un intens esforç normatiu i de planificació, que si bé ha aconseguit millorar en tots els aspectes la situació del Pirineu, ha deixat perdre nombroses oportunitats de solucionar molts problemes.

Velles lògiques, nous processos

La lògica capitalista del màxim benefici i productivitat ha condemnat la majoria d'espais no urbans a la crisi continua. El cercle viciós del declivi rural continua actiu i el territori continua perdent gent i activitats. L'anàlisi de l'impacte actual d'aquestes lògiques s'ha topat amb greus problemes de disponibilitat, i sobretot veracitat de les dades, el que ha determinat la necessitat de proveir-se de dades pròpies a partir de treball de camp. Amb aquestes dades en la mà, es confirma l'arribada de la metròpolis barcelonesa al Pirineu. La dinàmica dels processos de metropolitanització de la muntanya pirinenca apareix com un procés relativament nou en el qual molts veuen la salvació del Pirineu i que comença a posar en discussió la delimitació de la metròpolis real barcelonesa, dels límits entre camp i ciutat, dels actuals instruments d'ordenació

i de la capacitat de govern real que tindria una administració subregional pirinenca. Caldrien més reflexions i debats en aquest sentit. Una de les conclusions per a futures anàlisis és que la compenetració entre territori pirinenc i metropolità és tal, que cada cop caldria parlar més d'estudis de mobilitat quotidiana metropolitana per raons d'esbarjo o compra i fins i tot laboral, que d'estudis clàssics de migració camp-ciutat o al revés.

La dinàmica dominant del despoblament és la del buidatge de les capçaleres de vall, no cap a les industrioses ciutats de la RMB, com succeïa a l'era industrial, sinó cap a les capitals comarcals del voltant. Ja no és la misèria i la inexistència de serveis i infraestructures la que empenta a la població que queda, sinó més bé la inèrcia d'un procés històric i simplement el reflex de l'abandonament de pobles que representen models territorials que ja no funcionen. No obstant, vells problemes com la dotació de serveis, infraestructures i equipaments, encara perviuen. Ha hagut un gran esforç per subsanar aquest problemes i és evident que la feina no ha acabat: encara hi ha moltes millores que introduir. No obstant cal plantejar-se el debat d'on està el límit en la política de dotació d'infraestructures i equipaments en un territori amb cada volta menys gent residint i si aquestes mesures, que són encara les protagonistes de tota planificació, poden de veritat ajudar a corregir problemes com el despoblament i si val més una aposta per dos o tres infraestructures estratègiques o per una dotació uniforme de petites actuacions per afavorir l'equilibri i la cohesió territorial.

Govern i planificació del territori: avanços en reflexió territorial i dotacions, però mancances en transparència, avaluació i coordinació.

Les polítiques territorials tradicionals encetades als Pirineus han complert un paper assistencial per als pobles del Pirineu però no han incidit molt en temes socioeconòmics. Una nova generació de plans i polítiques territorials ha entrat en escena per primera volta en aquestes àrees rurals amb components bàsics com la reflexió estratègica, la participació social, la flexibilitat, mecanismes de seguiment i avaluació o la reforma territorial. Entren així mateix un poc més en temes socioeconòmics, encara que continuen donant molta importància a la política de grans infraestructures com a pilar bàsic per al desenvolupament del Pirineu.

Les dinàmiques territorials que tracta de controlar aquesta nova generació de plans com el despoblament, la pressió urbanística, destrucció de paisatges o manca d'infraestructures bàsiques fa dècades que estan anunciats i diagnosticats (formen part de velles lògiques), la qual cosa fa pensar que s'ha avançat més en la complexitat dels diagnòstics i anàlisis que en l'aplicació de mesures eficients. En aquest sentit, malauradament, quasi tres dècades de planificació democràtica no han aconseguit a penes crear les condicions adients per alterar la

dinàmica demogràfica de molts nuclis. El poble que estava perdent població el 1980 ho continua fent hui, això sí, en menor mesura. No obstant en termes d'accessibilitat i benestar social, sí que han hagut millores destacables. És una obvietat recordar ací que el gran cavall de batalla necessari per canviar això és crear nous jaciments d'ocupació, però cal reiterar-ho. Serveis culturals i d'esbarjo, serveis de neteja, d'atenció a majors, d'ajuda a joves amb dificultats, de reforma d'habitatges, de seguretat i vigilància, transport col·lectiu, comerç de proximitat, el sector audiovisual (realització de documentals), serveis de gestió de residus, aigua i energia, manteniment d'àrees naturals, artesanía i hostaleria lligades al turisme rural... són alguns sectors que es poden potenciar a àrees rurals com el Cadí.

Al mateix temps, davant tota la superposició de plans sectorials i territorials a distintes escales, la realitat és que hi ha encara municipis que encara no han iniciat cap exercici de planificació local com una delimitació de sòl urbà. Inflació i dèficit de plans conviuen en un mateix territori. Seria urgent fer un exercici de recopilació de totes les polítiques que estan incidint sobre el territori del Pirineu, de tots els nivells administratius, abans d'iniciar plans nous com els plans directores urbanístics o plans estratègics comarcals o sectorials, analitzant especialment la seva vigència i els aspectes en què es contradiuen. L'absència del govern central en moltes reflexions i plans és inacceptable, perquè aquesta administració posseeix competències estratègiques per a qualsevol territori com aigua, carreteres o fronteres.

Manquen encara mecanismes transparents d'avaluació de plans, polítiques i programes que investiguen com s'apliquen realment els pressupostos de molts plans i quina efectivitat i eficàcia tenen. A més a més la participació del sector empresarial i civil en els costos, beneficis i decisions de la planificació del Pirineu, són aspectes que cal intensificar. Empreses hidroelèctriques, sector financer, organitzacions ecologistes, empreses industrials del Berguedà, estacions d'esquí, associacions de veïns i de pobles petits...i ciutadans tant dels pobles com de les ciutats són encara grans absents en la planificació del territori.

VI GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS METROPOLITANS EMERGENTS: LA REGIÓ URBANA DE VALÈNCIA

En els dos capítols previs hem analitzat el govern i planificació del territori a dues àrees ben acotades de Catalunya. Ara passem a analitzar el cas de la regió urbana de València al País Valencià, una comunitat autònoma que ha sigut prou més lenta a l'hora de dotar-se d'instruments d'ordenació i govern del territori.

València, al contrari que Barcelona, es troba en una extensa planura al·luvial, un cas poc freqüent als litorals mediterranis. Es tracta d'una planura de gran fertilitat guanyada al mar a partir de les aportacions fluvials del riu Túria així com del barranc del Carraixet al nord i el barranc de Torrent i el riu Xúquer al sud. Inicialment assentada com a *oppidum* romà sobre una illa en una bifurcació del Túria, al llarg de la seva història s'ha consolidat com a pol urbà destacable (gràcies sobretot al seu port i la seva posició geogràfica) amb una àrea d'influència que abasta bona part del País Valencià, espai polític i administratiu al qual dona nom.

En les línies següents farem un succint repàs a les principals dinàmiques territorials d'aquesta regió metropolitana, els principals motors de canvi urbà que l'estan transformant i que a ritme d'actuacions d'urbanisme espectacle imitant a Barcelona, es vanaglòria d'haver entrat en la modernitat i la postmodernitat en molts pocs anys, malgrat haver acabat amb una part significativa del seu patrimoni i amb la seva relació simbiòtica amb l'Horta, una autèntica ciutat-jardí natural que està deixant d'existir.

1. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS

Abans d'analitzar diferents instruments de planificació a la Regió Metropolitana de València cal establir anem a considerar com a part d'aquesta regió urbana que no té cap delimitació oficial més enllà de la de les dues entitats sectorials d'aigua i residus. Dins de tot el ventall de criteris i models de delimitació existents, ens hem decantat per una delimitació "ampla" de la regió metropolitana, segons mostra la següent figura:

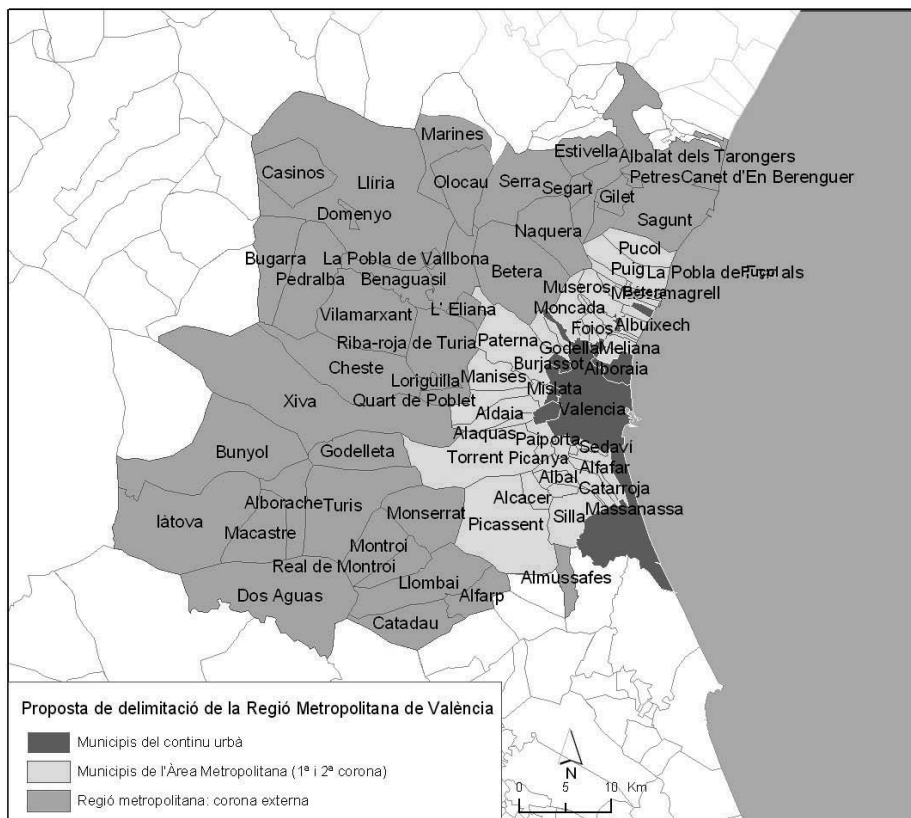

Figura 30: Proposta de delimitació de la Regió Metropolitana de València utilitzada per al present treball. Font: Elaboració pròpia a partir de diverses fonts.

Aquesta delimitació és prou més ampla que les actuals i inclou àrees com la de Sagunt i Bunyol que en molts altres anàlisis solen quedar fora, per això es pot considerar una delimitació potser de màxims. És una delimitació que utilitza com a criteri exclusiu la interdependència entre municipis pels fluxos residència-treball. Els municipis inclosos en la classificació de Regió Metropolitana de València han sigut incorporats a partir dels següents criteris:

- 1. Formen part de la delimitació actual d'àrea metropolitana de les entitats sectorials de subministrament d'aigua i tractament de residus.
- 2. Formen part de l'àrea de mercat laboral de València definida al treball de Casado (CASADO, J.M.; 1998) de delimitació de mercats laborals locals.
- 3. Estan dins d'una isòcrona de temps en el desplaçament per carretera de 60 minuts o menys.
- 4. Formen part efectiva de la xarxa de transport públic de l'Entitat de Transport Metropolitana de València
- 5. Al menys un 25% dels fluxos residència-treball diaris són a altre municipi de la regió metropolitana.
- 6. Al menys un 5% dels fluxos residència-treball diaris són a València

El criteri 1 és el director o excloent: l'han de complir tots els municipis. Considerem que l'expressió mínima de la Regió Metropolitana de València és el conjunt de municipis que pertanyen a l'Entitat Metropolitana de Serveis Hidràulics i l'Entitat Metropolitana per al Tractament de Residus. Només existeix una certa política metropolitana en matèria d'aigua i residus a través d'aquestes entitats, per tant, els municipis que hi participen han de formar part de la realitat metropolitana. Per a la resta, s'ha considerat que cada municipi incorporat ha de complir al menys 4 dels 5 criteris restants. Com es pot observar es tracta de criteris molt enfocats a les relacions entre municipis a partir de la xarxa de transport existent i la mobilitat laboral.

El segon criteri utilitza com a principal font la tesi doctoral de J. M. Casado sobre delimitació d'àrees de mercat de treball a la Comunitat Valenciana (CASADO, J. M.; 1998). Aquesta és la base de la delimitació proposada, per tant es tracta d'una delimitació basada en els criteris d'interdependència residència –treball entre els municipis de la Comunitat Valenciana i respecte a nuclis d'una superior grandària funcional, com aquest cas és València. La metodologia emprada per l'autor es basa en un algoritme emprat per a la definició de mercats laborals a Gran Bretanya (Travel to Work Areas), el qual identifica focus d'atracció i de difusió de mobilitat laboral a partir dels desplaçaments diaris per motiu laboral. Després de diverses iteracions i reclasseficacions de municipis amb valors residuals, l'autor proposa una divisió del País Valencià en 27 Mercats Laborals Locals (CASADO, J. M.; 1998, p.191). La més gran de totes és precisament la de València, en la qual inclou comarques tan distants com el Racó d'Ademús i tota la Serrania. Però cal recordar que aquesta és una classificació per obtenir mercats laborals i no àrees metropolitanes, per tant no és l'únic criteri emprat per definir la regió metropolitana. En aplicar aquest criteri es considera una regió metropolitana que deixa fora nuclis propers a València com Sueca o Alzira, perquè constitueixen mercats laborals propis i per tant es poden considerar com a territoris fortament relacionats amb València, però amb un cert grau d'autonomia. Tots els municipis inclosos en la delimitació compleixen aquest criteri excepte Llombai, Alfarp i Catadau que pertanyerien al Mercat Laboral Local d'Alzira. No obstant estan inclosos en la delimitació perquè compleixen els altres 5 criteris.

La raó d'incorporar com a tercer criteri una isòcrona com a barrera per delimitar el fet metropolità té una explicació conceptual: la consideració del fenomen dels empadronaments atípics (SABATER, A.; 2004, p. 22). A l'igual que al capítol del Pirineu, ací també plantejem la problemàtica de l'existència d'empadronaments atípics a nuclis de la província de València (població que s'empadrona a pobles petits per avantatges fiscals o de serveis, però que realment continua vivint al centre de la regió metropolitana). Segons aquesta tesi, part de la mobilitat considerada per elaborar models de delimitació metropolitana (com per exemple l'algoritme que

dóna lloc als mercats laborals locals) seria fictícia, o al menys no diària, perquè es tractaria d'estudiants ocupats a València que realment viuen durant el curs a València però que estan empadronats als seus pobles o adults que estan empadronats a pobles petits però realment resideixen a València. Ja vam discutir en el seu moment la importància d'aquest fenomen i la dificultat d'establir la fiabilitat de les dades dels censos i padrons sobre magnituds tan bàsiques com la residència principal d'un individu. Per al cas de la delimitació feta, tots els municipis inclosos en la mateixa estan dins de la isòcrona dels 60 minuts. Aquesta isòcrona es considera com el temps màxim en condicions de trànsit normal i amb el medi de transport del vehicle privat que un ocupat destinaria per desplaçar-se diàriament al treball. Distàncies-temps superiors són poc probables per les pèrdues en temps i diners que suposa. Municipis com Xelva o Andilla, que formen part del Mercat Laboral Local de València definit per Casado, queden fora del grup de municipis metropolitans per no complir aquest criteri junt amb un altre.

El quart criteri considera que tots aquells municipis que posseeixen una xarxa de transport metropolitana, han de formar part de la Regió Metropolitana de València. Entenem per xarxa metropolitana de transport la xarxa de metro, l'empresa pública d'autobusos EMT, el taxi, i l'empresa Metrobús que reuneix diverses empreses privades. En aquesta xarxa hi ha 60 municipis inclosos per estatuts dins de l'Entitat Metropolitana del Transport, però la xarxa dóna servei a al menys 10 més. Per aquesta disfunció entre un nombre de municipis que jurídicament pertanyen a l'entitat i una altra quantitat que obtenen servei de la mateixa, s'ha optat per considerar aquest com un criteri secundari, és a dir, que no ha de complir tot municipi incorporat a la proposta.

El cinquè criteri determina el grau d'autosuficiència en quant a mobilitat laboral dels municipis. Es considera el llindar del 75%, això és, que si un municipi té el 75% o més de la seva població local ocupada amb un lloc de treball dins del propi municipi, aquest municipi no té un grau d'interdependència suficient amb els municipis del voltant per formar part d'una àrea o regió metropolitana. Com podem observar a la figura 31, els municipis que més s'apropen a aquest llindar són València, Sagunt, Bunyol, Llíria o Xest entre d'altres. L'aplicació d'aquest criteri ens permet detectar sub-centres metropolitans com són les capitals comarcals citades. Permet també constatar l'enorme mobilitat diària que alguns municipis de la primera corona generen, per tenir una taxa d'autocontenció d'un terç de la població censada o menys. Són el cas de municipis com Alboraya, Alfafar o Sedaví. En tot cas aquest criteri el compleixen tots els municipis de l'agrupació feta.

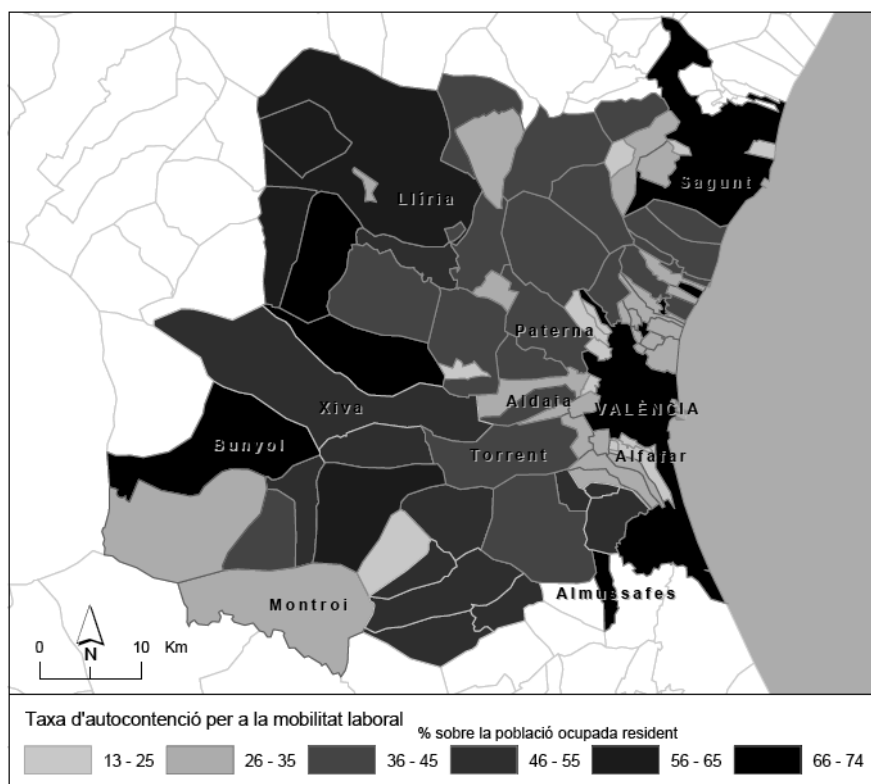

Figura 31: Taxa d'autocontenció per a la mobilitat laboral. Font: Elaboració pròpia a partir de censos i padrons.

Per últim, el criteri sisè serveix per reforçar la idea d'interdependència de fluxos entre municipis valorant el paper que juga la capçalera metropolitana, València. S'ha considerat que al menys un 5% de la població local ocupada ha de treballar a València per pertànyer a aquesta realitat metropolitana. El llindar imposat és prou baix, però més realista segons el nostre judici. Volem valorar el pes relatiu de València en els fluxos diaris, però sent conscient que la regió metropolitana no és només València, sinó altres moltes ciutats amb milers de llocs de treball per la seva dimensió demogràfica (Torrent, Paterna), o per posseir grans complexes industrials i comercials, com Almussafes i Riba-roja, que són respectivament el primer i segon pol industrial del País Valencià en nom de treballadors o Alfafar i Aldaia que tenen els centres comercials més grans. En tot cas ens serveix per detectar de nou el pes propi que tenen els sub-centres de Llíria, Sagunt i Bunyol i per altra banda el pes que representa l'eix de la carretera d'Ademús en quant a fluxos residència-treball cap a València: els municipis per on passa aquest eix solen tenir un flux major que altres de la zona. Per últim ací podem detectar el que hem parlat dels empadronaments atípics. Si mirem el mapa podem observar com segons les estadístiques oficials, més d'un 40% de la població ocupada de Dos Aguas viatjaria diàriament al municipi de València a treballar. Aquest nucli està just al límit d'isòcrona d'una hora (60 km de distància per carreteres comarcals i autovia) i fins i tot segons la font emprada el depassaria per 5 o 10 minuts. És poc creïble que tota eixa població es desplaça diàriament, sobretot si observem que els municipis del voltant tenen un flux de menys del 10%. Es tracta per tant d'un cas

d'empadronaments atípics. Dos Aguas és un poble amb molt d'habitatge en segona residència on s'empadrona la gent per distints motius, però sobretot fiscals.

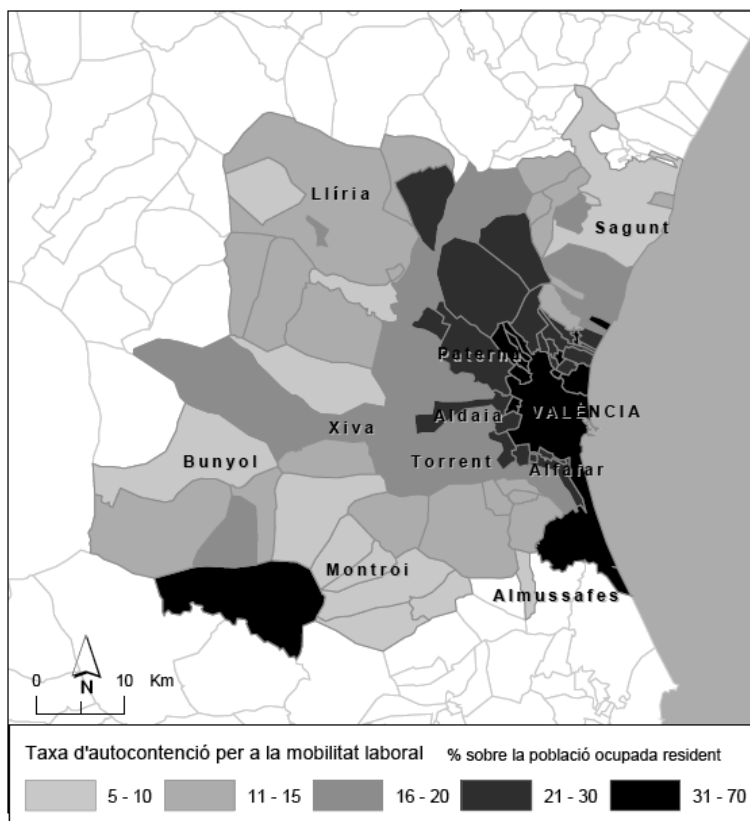

Figura 32: Mobilitat laboral diària cap a València. Font: Elaboració pròpia a partir de censos i padrons.

Aquests criteris expliquen la delimitació de la Regió Metropolitana de València, amb totes les deficiències i mancances que té. Remarquem que es tracta d'una delimitació més de totes les que hi ha a l'abast. És cridaner que ciutats mitjanes tan relacionades amb València com Alzira, Sueca o Cullera queden fora d'aquesta delimitació i segurament caldria incloure-les seguint molts altres indicadors socials, econòmics o altres argumentacions de tipus històric, comercial, econòmic etc. No obstant hem preferit no incloure'ls per poder oferir una delimitació exclusivament basada en criteris quantitius semblants als que s'empren en la delimitació d'altres regions metropolitanes.

1.1. El canvi de model territorial de la RMV: de la ciutat administrativa i industrial a la ciutat-espectacle quaternària i logística

València no ha estat aliena als processos de canvi socioeconòmic analitzats per al cas de Barcelona. Aquesta ciutat ha tingut tradicionalment una molt estreta relació amb el seu medi

rural immediat de l'Horta. L'Horta i l'Albufera complien un paper de proveïdor d'aliments i matèries primeres per a la ciutat i aquesta ciutat basava la seva economia en l'exportació i transformació d'aquests recursos. El tardà enlairament industrial de València es va basar com ja hem vist, en el desenvolupament en el canvi de segle de l'agricultura d'exportació. Així es va desenvolupar l'activitat portuària, la indústria de transformació i embalatge de productes agrícoles, el desplegament del sistema ferroviari i sector naval, el sector bancari etc. Es podria afirmar que València ha passat d'un mode de producció agrícola a un altre terciari, amb una creixent pèrdua dels vincles econòmics i culturals amb l'Horta i l'Albufera sense a penes experimentar una fase de capitalisme industrial. Al contrari que a Barcelona, a València no van aparèixer grans empreses i tallers industrials de grans capitalistes, sinó més bé empreses familiars manufactureres petites de béns de consum, sobretot moble i tèxtil. Només destaca l'experiència de Sagunt amb la instal·lació dels alts forns amb capital forani i la creació del pol industrial del Port de Sagunt com una colònia semblant a les del Llobregat a Barcelona.

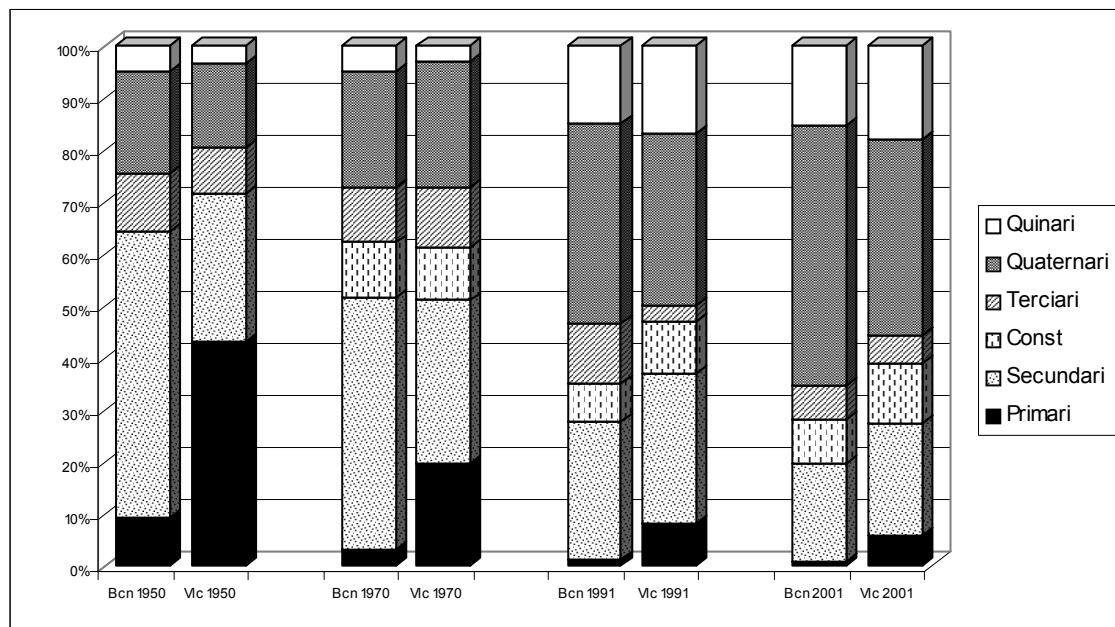

Figura 33: Evolució de l'ocupació per sectors d'activitat a les províncies de València i Barcelona 1950-2001. Font: Elaboració pròpia a partir de censos i padrons.

Tota aquesta evolució es pot comprovar amb les dades de la figura 33, la qual fa una comparació entre l'evolució de l'estructura ocupacional per sectors a nivell provincial de Barcelona i València des de 1950. A grans trets es pot constatar com hi ha hagut uns canvis molt significatius en aquest últim mig segle. El 1950 València i Barcelona pertanyien a dos models econòmics prou diferents, com hem explicat adés. Barcelona era una metròpolis industrial amb més del 50% de la població treballant en les fàbriques mentre que València tenia encara una economia fortament basada en l'agricultura. En aquells moments els sectors quaternari i quinari o del govern, el coneixement, arts educació etc. eren testimoniais. Des de

1950, tanmateix, València ha viscut tota una revolució en quant a la seva estructura productiva protagonitzada per un agut enfonsament del sector primari, que perdura encara hui en dia i una paral·lela expansió del sector quaternari sobretot lligat al comerç i últimament al turisme, finances, hostaleria i serveis personals. Hi ha molts elements que criden l'atenció en aquesta gràfica. Un d'ells és l'evolució diferencial del sector secundari entre Barcelona i València. A Barcelona sembla afectar-li molt més en termes d'ocupació les crisis del petroli de principis dels 70 que a València. El fenomen de les deslocalitzacions es veu ací present amb la disminució de l'ocupació industrial a Barcelona des de 1991. En canvi València mostra una reducció molt menor de l'ocupació industrial durant aquest període. La compra en 1973, en plena crisi del petroli a Almussafes de 270 has. d'horts per construir la gran planta de fabricació d'automòbils per part de FORD és un factor que explica la importància i l'estabilitat del sector secundari en termes d'ocupació. Malgrat les amenaces de crisi, a dia de hui al parc industrial Joan Carles I on està ubicada la factoria i empreses industrials auxiliars, així com a altres indrets de la regió metropolitana, treballen encara 21.000 ocupats (LAS PROVINCIAS; 2006). Aquest sector continua sent hui completament estratègic en l'economia metropolitana, no només en termes d'ocupació sinó també com a sector punter en R+D, un sector molt poc desenvolupat a aquesta Regió Metropolitana. Gran part de l'economia de la comarca de la Ribera Baixa depèn d'una sola empresa, la qual cosa és una situació de gran risc.

València també ha experimentat una forta expansió del sector quaternari i quinari fins arribar molt a prop dels nivells de Barcelona, la qual té hui com podem observar una forta especialització en aquests sectors. En ambdues metròpolis el sector quinari ocupa a vora un 20% de la població activa. Però es tracta encara d'un sector quinari poc especialitzat en innovació i coneixement i més en l'administració i govern del territori del qual són capital. El punt fort d'aquest sector a Barcelona és per una banda el pes relativament important del sector del coneixement (informació i educació) així com la conformació d'un arc tecnològic al voltant de Barcelona (TRULLÉN, J.; 2003).

En el cas de València aquest sector de coneixement i innovació és molt més testimonial. Una prova d'això és que la RMV només compta amb un parc tecnològic i quasi tot està ocupat per instituts de recerca públics, més que per empreses privades de sectors punters. Dins del panorama de l'economia de la innovació a la RMV cal destacar la xarxa REDIT creada en 2001 que agrupa a 10 instituts tecnològics, la majoria dels quals tenen la seva seu a la RMV. Alguns d'ells com l'Institut de Biomecànica de València són centres de referència de recerca en el seu sector a nivell nacional. La iniciativa d'aquests instituts va néixer als 90 a partir de la percepció de problemes de competitivitat per diversos motius (cost de la mà d'obra, poca inversió en disseny i recerca, manca de canals de distribució i exportació, de grans empreses de referència,

obsolescència dels processos productius etc.) dels sectors manufacturers tradicionals valencians: tèxtil, moble, fusta, joguina etc. pels incipients processos de deslocalització que hui amenacen greument a tots aquests sectors. Caldria investigar no obstant, quin és l'impacte en cada sector de l'activitat d'aquests instituts i si més d'un no és una actuació d'urbanisme de "cartró-pedra" (UTE, 2004) davant la crisi del sector.

La primera raó d'aquests autors de denominar la política de parcs tecnològics i de promoció de la recerca i la societat del coneixement com un urbanisme i política de cartró-pedra està basada en el pressupost real que es dediquen a aquests capítols. Si fem un breu repàs als pressupostos de la Generalitat Valenciana per exemple per a l'any 2004 (CONSELLERIA D'ECONOMIA, HISENDA I OCUPACIÓ; 2004), observem que en el capítol de despeses la Conselleria d'Educació, Ciència i Esport es gastava vora 40 milions d'euros en el nou programa I+D+I (sobre un pressupost total de 9615 milions d'euros) en promoció de la innovació, transferència tecnològica i R+D, si bé en aquests 40 milions no entren les despeses en recerca de les universitats. Això suposaria només un 1,4% del pressupost de la conselleria, una quantitat molt similar a les despeses de direcció i serveis generals de la mateixa. En els pressupostos per a 2007 aquesta quantitat, ara gestionada per la Conselleria d'Empresa, Universitat i Ciència es mantenia invariable (39 milions d'euros) i representava un 3,8% de les despeses d'aquesta Conselleria. En aquest mateix exercici econòmic es preveia una despesa en promoció del turisme de 71,1 milions d'euros, quasi el doble del dedicat a innovació i recerca. Només per a un esdeveniment com la Copa Amèrica, la Conselleria de Presidència decidia destinar una inversió pròpia de 279000 euros, al marge de totes les altres associades a la construcció del complex i promoció turística de la ciutat (CORTS VALENCIANES; 2006, p. 35232 i ss.).

La segona raó la trobem en les figures 34 i 35. Aquestes mostren una classificació segons el grau d'utilització i producció de tecnologia i coneixement de les activitats econòmiques de tots els establiments, administracions i empreses de les províncies de Barcelona i València. Utilitzem aquesta escala tan gran per poder comparar amb la figura 33, encara que les metodologies de classificació són distintes. Primer s'han classificat les activitats dels establiments a 3 dígit de la CNAE de 1993 seguint la metodologia de TRULLÉN i BOIX (TRULLÉN, J. i BOIX, R.; 2006, p. 115). Segons aquesta classificació que es basa en despeses, inversions i ús d'alta tecnologia, manufactures d'alta tecnologia serien indústria farmacèutica, aeronàutica, electrònica etc.; serveis de tecnologia alta serien telecomunicacions, serveis a empreses, finances, educació i sanitat. Per l'altre costat manufactures de tecnologia baixa serien alimentació i begudes, tèxtil, fusta, arts gràfiques i serveis no intensius en coneixement serien hostaleria, restauració, transport, immobiliàries etc. Dins de l'apartat d'altres activitats

s'inclouen aquelles que no és relacionen amb la producció d'alta tecnologia com la construcció, agricultura, ramaderia, mineria etc.

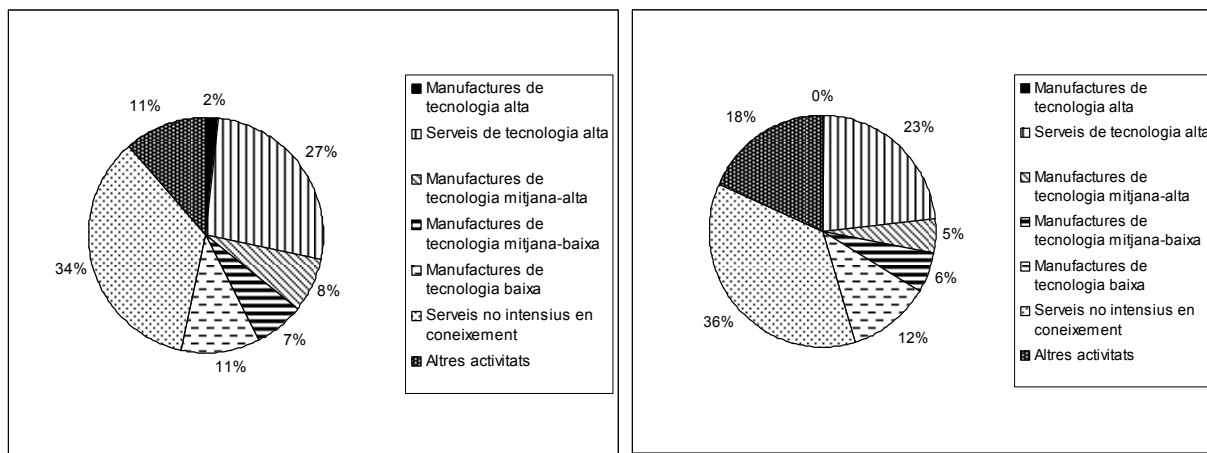

Figura 34: L'economia del coneixement a Barcelona. Percentatge de treballadors en manufactures i serveis segons la intensitat en tecnologia i coneixement. **Figura 35:** L'economia del coneixement a València. Percentatge de treballadors en manufactures i serveis segons la intensitat en tecnologia i coneixement. Font: Elaboració pròpia a partir de metodologia de TRULLÉN i BOIX (2006) i de dades del cens de 2001.

A partir dels resultats de les gràfiques ens podem fer una idea del pes que tenen les activitats intensives en coneixement i recerca als casos de Barcelona i València. Mentre que a Barcelona vora un 2% dels ocupats es dediquen a manufactures de tecnologia alta i un 8% a les de tecnologia mitjana-alta com material de transport o indústria química, a València aquests percentatges són del 0'3% i 5%. En canvi els serveis i activitats manufactureres ni intensives en coneixement i amb tecnologia baixa ocupen a Barcelona un 45% de la població activa i un 48% a València. Un altre argument que reforça la idea de la falta d'una política més decidida vers a la recerca és el fet que quasi tots els instituts de recerca valencians d'aquesta xarxa REDIT pertanyen a sectors molt madurs amb poca capacitat d'innovació i aplicació de noves tecnologies i coneixement en processos i productes. S'inverteix per tant més en sectors manufactureres de tecnologia baixa enlloc d'apostar per sectors manufactureres més punters com l'electrònica, medicina, aeronàutica etc. Treballs interessants com els de Pérez Garcia mostren a partir de magnituds com el percentatge de Valor Afegit Brut en branques amb contingut tecnològic, el percentatge d'ocupats en aquests sectors o el capital tecnològic invertit per ocupat que la Comunitat Valenciana es troba molt per baix del País Basc, Catalunya, Madrid, Navarra i Aragó (PÉREZ GARCÍA, F. 2007, p. 211). Cal recordar ací que l'experiència està demostrant que no ja empreses sinó sectors sencers madurs d'aquest tipus de manufactures de tecnologia baixa, estan tots ells amenaçats per les deslocalitzacions (joguines, mobles, tèxtil, il·luminació, material de transport...), per tant la política industrial i tecnològica de la RMV deuria ser una qüestió central en qualsevol instrument de planificació estratègica metropolitana.

S'observa a partir de les darreres tres figures que el sector quaternari continua sent molt important a Barcelona i un poc menys a València. La raó d'aquesta situació, segons Sorribes, està en el reduït volum d'empreses valencianes, per tant no hi ha un sector desenvolupat de serveis a empreses, el baix nivell tecnològic de la mitjana de les empreses valencianes (altre factor que explica un sector quinari amb una component baixa de R+D) i per l'estructura territorial del País Valencià amb una xarxa desenvolupada de ciutats mitjanes amb àrees d'influència pròpies en serveis a empreses i en innovació (SORRIBES, J.; 1998, p. 46-47). Per a aquest autor el pes d'aquest sector i la veritable vocació natural de la ciutat ha de ser el sector comercial i els serveis "progressius" o capaços d'incorporar progrés tècnic (Íb., p. 62).

Per tant en el cas de la RMV, aquest territori sembla més encaminat cap a un model econòmic basat en l'espectacle de grans esdeveniments, festes i grans continents pseudoculturals (les falles, la Copa Amèrica, el Museu de les Ciències, l'Òpera, el circuit Ricardo Tormo, el museu de la FIFA, l'Aquàrium...) que en estratègies d'innovació, d'enfortiment i diversificació del teixit empresarial local, és a dir es vol seguir com Barcelona, però de forma encara més evident, una estratègia de ciutat-esbarjo, sense comptar seriosament amb altres alternatives. L'únic contrapès a aquesta aposta per la ciutat-esbarjo sembla ser la promoció del rol de ciutat-logística amb l'expansió del port. Sembla una alternativa molt raonable, si no fora perquè les dues ciutats estan competint en lloc de cooperar repartint-se segments de mercat i formant grups de pressió, per millorar la seva posició en la jerarquia de ports europeus i també en la d'impactes ambientals: un desviant un riu 2,5 km i l'altre destruint un paisatge cultural únic com l'Horta

Que València camina cap a la societat de la informació i el coneixement és indubtable. València ha passat de ser una regió urbana que vivia de la seva agricultura tradicional i de petits tallers manufacturadors familiars a ser una metròpolis emergent amb un gran pes del sector quaternari comercial, de logística, turisme i transport així com educació i sanitat. Quin rol, quina posició tindrà en aquest nou escenari que comença a configurar-se, i sobretot a quins desafiaments haurà de donar resposta, dependrà en gran mesura de les estratègies i mecanismes de govern que hui i des de fa anys està desenvolupant.

1.2. Processos de dispersió i desconcentració urbana. La metropolitanització del territori: el preu de l'habitatge com a base per al model territorial metropolità

1.2.1. El mercat de l'habitatge a la Regió Metropolitana de València

En el punt anterior, més que descriure i analitzar una dinàmica territorial, hem donat unes pinzellades per establir en quin punt està la RMV en la seva transició cap a una societat del

coneixement. Ara afegim una peça més d'aquest esboç a grans trets del model territorial de la regió metropolitana de València, la qual se centra en un dels principals eixos del concepte de sostenibilitat, que és la competitivitat econòmica. I examinem quin paper té aquesta pota en aquest model econòmic fent una breu anàlisi del sector de la construcció i dins d'ell de l'impacte territorial de la producció d'un dels béns més rendibles i competitius (encara) del país: l'habitatge de renda lliure. La raó és senzilla: la residència és un aspecte consubstancial del fet urbà, per tant ens sembla essencial parlar de la seva vessant econòmica. Mostrarem com la construcció d'habitatge és encara un dels motors i ingredients essencials al voltant del qual giren moltes altres qüestions, des dels fluxos de mobilitat quotidiana fins les migracions, passant per qüestions ambientals i socials que veurem més avant.

No és objecte d'aquest capítol fer un catàleg de barbaritats urbanístiques ni tampoc fer un informe detallat de l'estat i penúries del sector, sinó més bé mostrar la importància que té el sector de la producció d'habitatge no ja com a pilar fonamental en l'economia metropolitana sinó en la pròpia dinàmica i evolució de la RMV com a territori complex.

L'habitatge és un dels productes que des del punt de vista de la filosofia marxista té un valor d'ús i un valor de canvi. L'habitatge com a valor de canvi, com a mercaderia capitalista a València, es remuntaria com a mínim al segle XIX amb les desamortitzacions de Godoy, Madoz i Mendizábal de propietats de l'església. La burgesia de l'època comença a adquirir finques rústiques i convents per construir finques o infraestructures públiques de forma que el sòl comença a convertir-se en una activitat rendible. Els primers escenaris d'actuació d'aquesta nova classe burgesa capitalista immobiliària, part substancial de la qual era nobiliària, són els extraradis de la ciutat de València un cop tombades les muralles amb els projectes d'eixample i l'interior de la més que densificada Ciutat Vella a partir de la compra de propietats de l'església i els plans de reforma interior anteriorment vists. Des d'aquest moment, la demanda d'aquesta mercaderia i dret a l'hora sempre ha estat molt elevada: la transició demogràfica i migracions camp-ciutat en la transició de segle, la reconstrucció de la ciutat i la necessitat d'habitatge per a milers de refugiats a la postguerra, els grans contingents d'immigrants arribats de tot el centre i sud d'Espanya als 60-70, les necessitats d'habitatge per a les nombroses generacions del baby-boom als 80-90, la demanda de segona residència per fugir de la urbs caòtica, congestionada i contaminada i com un producte símbol de prestigi social ja des dels 60, les necessitats d'habitatge del creixent "model Florida" de turisme residencial per a la tercera edat que sembla configurar-se a tot el litoral valencià, inclosa part de la regió metropolitana a partir dels 90 etc... L'habitatge ha segut un tema recurrent als titulars de premsa de l'últim segle a aquesta àrea urbana.

Sembla clar que hi ha dos períodes clau en l'evolució d'aquest sector: els anys del desenvolupisme dels 60-70 i els anys del boom immobiliari des de 1998. En aquests dos períodes és tal l'activitat del sector, que incideix profundament en la morfologia urbana, la mobilitat metropolitana, la distribució demogràfica, els límits metropolitans, la geografia industrial, dels serveis i de l'oci a la regió urbana de València, entre d'altres aspectes. A inicis dels 60, quan a les creixents onades migratòries se'ls uneix la necessitat d'habitatge de la població afectada per la riuada de 1957, situa Sorribes l'inici de la "València dels promotors", una de les "Valències" més importants (SORRIBES, J.; 2005, p. 64). En eixe moment hi ha una gran necessitat d'habitatge pel seu valor d'ús. El mercat de l'habitatge respon a unes demandes socials del moment.

No obstant a finals dels 90 hi ha un fort punt d'inflexió, comença el període del "boom" immobiliari dels 90, el qual no té precedents en la història de la RMV. Les causes se situen en l'aposta pel turisme residencial a bona part de la Comunitat Valenciana, els efectes de la globalització en quant a moviment de mercaderies i capitals i de persones en menor mesura, en la conversió de l'activitat immobiliària en un producte d'inversió d'alta rendibilitat i en una de les preferides activitats per al blanqueig de diners davant l'entrada en l'euro; la davallada dels tipus d'interès i allargament dels períodes d'amortització (Íb.p. 67). De nou, davant la vella lògica de la crisi dels dos pilars econòmics tradicionals de la regió urbana de València: l'agricultura de l'Horta i la indústria manufacturera, els ajuntaments troben una nova font de riquesa municipal i activitat econòmica en el sector de la construcció d'habitatges. A més amb el traspàs de competències urbanístiques als ajuntaments la construcció d'habitatges passa a ser, a banda d'un lucratiu negoci, una via molt profitosa de finançament municipal. El fet que la producció d'habitatge s'ha deslligat completament de la demanda social, i per tant de la seva característica de dret bàsic, el podem comprovar a partir de les dues figures següents.

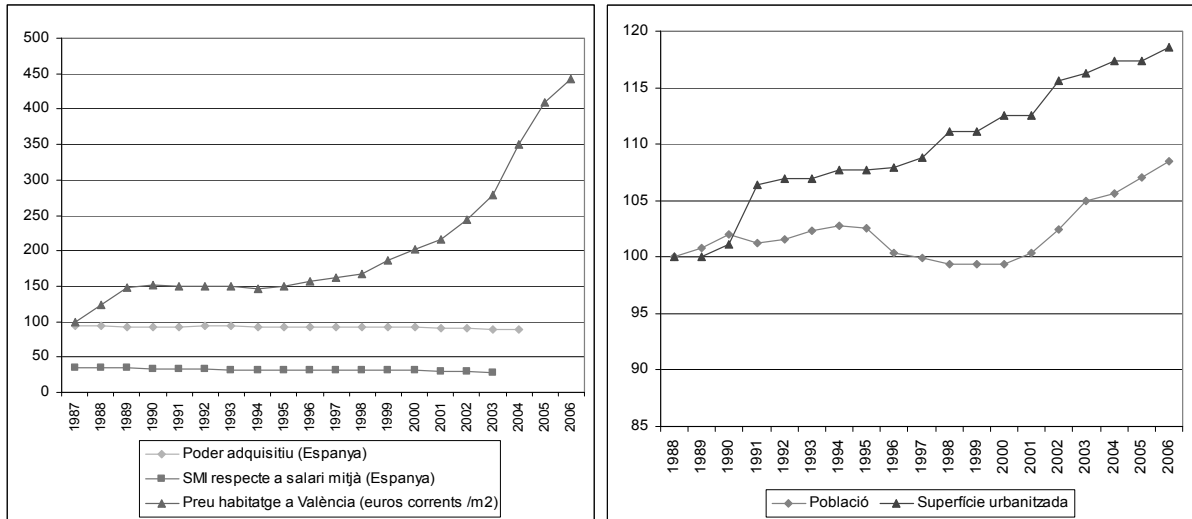
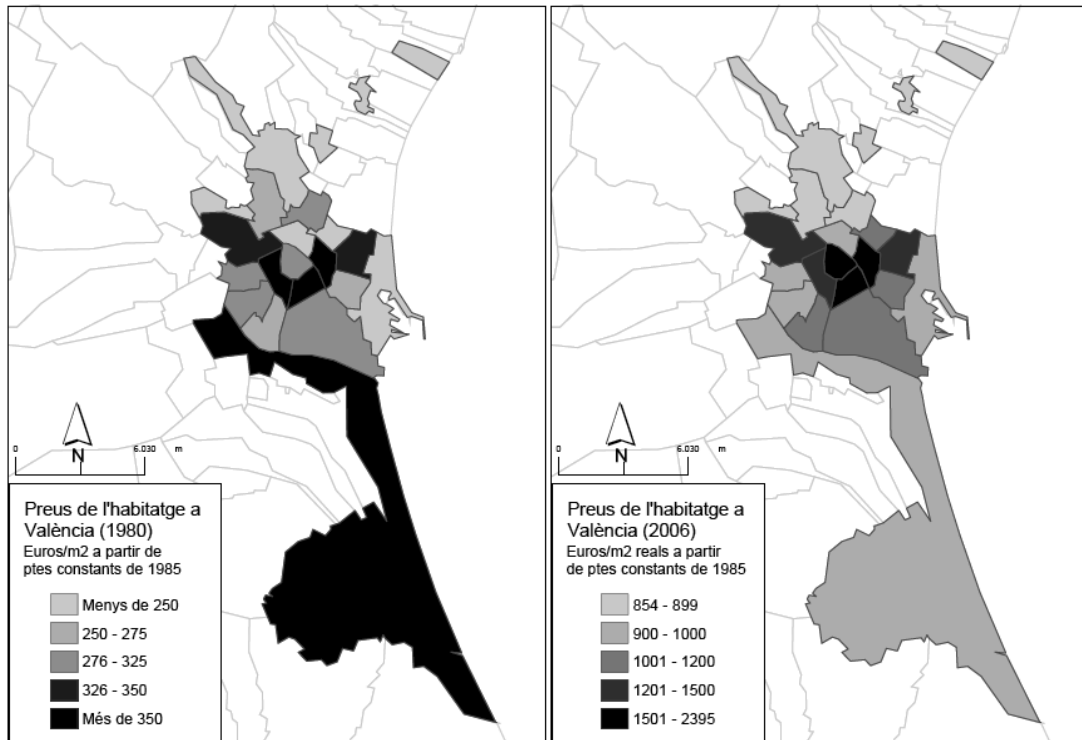

Figura 36: Comparació a partir d'índex 100= 1980 de l'evolució relativa del poder adquisitiu a Espanya (evolució del Salari Mínim Interprofessional) i, de la relació entre Salari Mínim i Salari Mitjà i de l'evolució del preu mitjà de l'habitatge a València ciutat amb índex 100=1987. Fonts: Per a les dues primeres variables, s'ha elaborat amb valors relatius respecte a base 100 sobre els valors en ptes. constants de 1980 (INE, MTAS i Portal Tu Salario) [http://www.tusalario.es]. Per a la variable preu de l'habitatge: Butlletins de 1990 a 2006 de la SOCIEDAD DE TASACIÓN [http://web.st-tasacion.es/html/index.php]. **Figura 37:** Desenvolupament de la superfície urbanitzada i població de 1988 a 2006 (índex 100=1988). Fonts: Cens i padrons de l'INE, DADES, estadístiques de la ciutat de València (anuari 2005 de l'Ajuntament de València) i Oficina d'Urbanisme de l'Ajuntament de València. Per al cas de la superfície urbanitzada per poder tenir una evolució any a any s'ha emprat com a indicador les dates d'aprovació de PAU i PP.

Figures 38 i 39: Preus de l'habitatge a València per districtes en 1980 i 2006 en euros /m² a partir de ptes constants de 1985. Fonts: Per a la figura 38 diaris LAS PROVINCIAS i LEVANTE de 1980. Per a la figura 39: LA CLAU, 2006. Mostreig aleatori de 320 habitatges de renda lliure en venda a València i SOCIEDAD DE TASACIÓN (2006).

Aquests gràfics mostren variables molt diferents i poc comparables, però ens dona una idea prou exacta del comportament del mercat immobiliari. Començant pel gràfic de l'esquerra, podem observar com des de la data de referència de 1980 el poder adquisitiu mesurat a partir del salari mínim interprofessional sempre s'ha mantingut per sota de 100, que és el valor que tenia en eixe any. Per a 2003 aquest valor era de 88, és a dir havia caigut 12 punts respecte a 1980, amb la qual cosa ens situem a nivells de finals dels 70. L'evolució de la relació entre SMI i salari mitjà evidencia un dels processos inherents a la globalització neoliberal: la dualització social. S'amplia el recorregut del salari (amplitud entre màxims i mínims salarials, la qual cosa es reflecteix en una caiguda sostinguda del SMI en relació amb els salaris mitjans. Aquestes tendències contrasten i molt amb la que ha mantingut la venda d'habitatges de renda lliure. L'evolució presenta una dinàmica completament contrària a la de la situació salarial de la població, especialment a partir de 1998 quan les pujades anuals arriben fins a un 50%. L'espiral especulativa funcionava a ple rendiment. Un exemple més de com la dinàmica de preus de l'habitatge s'ha deslligat per complet de la situació de la seva demanda el tenim al gràfic de la dreta. Ens mostra comparativament des de 1988, any d'aprovació del primer PGOU de la democràcia, l'evolució de la població i de la superfície urbanitzada en el terme municipal de València. Si bé l'indicador de superfície urbanitzada és prou fictici perquè només mostra les superfícies aprovades per urbanitzar en un any donat i no les superfícies de facto urbanitzades, de nou podem comprovar com el ritme d'urbanització mitjançant aquest indicador ha sigut molt superior a la dinàmica demogràfica de la ciutat. Fins i tot entre 1995 i 2001 hi ha un període marcat de davallada demogràfica que no altera per a res l'augment de la superfície urbanitzada. A més la dinàmica d'ocupació del sòl de València es pot considerar com a molt moderada en comparació amb altres indrets de la regió urbana, com podrem comprovar després. El nou llit del Túria fa de barrera urbanitzadora al sud i al nord queden encara terrenys per urbanitzar, però ocupats per un espai d'horta de gran qualitat paisatgística, per tant l'únic eix important de creixement és el d'Ademús. Això no ha evitat que entre 1997 i 2005 s'hagen construït només a la ciutat de València més de 50.000 habitatges nous (SORRIBES, J. 2005, p.70).

Per la seva banda, les figures 38 i 39 completen la informació sobre l'evolució dels preus de l'habitatge a València, però amb l'avantatge de què són perfectament comparables, car els preus estan en valors constants de 1985 per evitar distorsions de la inflació. En els casos de menys pujada de preus com pot ser el cas dels Poblatos del Nord, l'augment de preus ha estat d'un 400%. En els casos més cridaners com el de Ciutat Vella, aquesta pujada s'apropa al 600%. Amb figures com aquestes podem observar com el comportament del mercat de preus dona moltes pistes per esbrinar dinàmiques territorials de gran interès. Aquest darrer cas de Ciutat Vella és un bon exemple. En 1980 el centre de València és un espai en ple procés de degradació. Com a tantes altres ciutats europees, el centre històric és una illa de pobresa urbana envoltat de

barris de gran poder adquisitiu com són els centres comercials i econòmics de l'Eixample (Eixample i Pla del Real bàsicament). En 2006 la Ciutat Vella està en ple procés d'elitització: classes urbanes mitjanes-altes i "yuppies" tornen a instal·lar-se al centre, la qual cosa incideix notablement en els preus. Un altre exemple el tenim amb el comportament dels preus al districte dels Poblat del Sud. Ens trobem que en 1980 aquest districte és el segon més car de la ciutat després de l'Eixample. Estem en un moment en el qual s'acaba de salvar la urbanització de la Devesa del Saler, però encara hi ha moltes expectatives urbanístiques dipositades en explotar un litoral Mediterrani quasi verge en altres indrets com el Perelló o el Perellonet. En canvi en 2006 aquestes expectatives ja no són tan grans perquè existeix el Parc Natural que impedeix urbanitzar en molts indrets que es volia a finals dels 70, per tant els preus de l'habitatge estan prou continguts, malgrat que han patit també un augment significatiu.

El context i model de creixement de la València dels 90 s'ha convertit en un paradís de les grans empreses constructores i promotores d'habitatge i obra pública, que a més han conformat un oligopoli a la ciutat (BALLESTER, LUBASA, BAUTISTA SOLER, FERROVIAL, VALLEHERMOSO, METROVACESA, ACCIONA, DRAGADOS...). Primer per la demanda d'inversions canalitzades a la producció d'habitatge que ha permès augmentar considerablement els marges de beneficis en el mercat d'habitatge. L'habitatge es converteix en un producte per a l'especulació i fins i tot en ocasions per al blanqueig de diners com molts altres negocis, però amb el gran al·licient de què es tracta d'un bé de primera necessitat amb una demanda que pressiona també sobre els preus. Segons un informe del Departament d'Estat dels EE.UU., un dels refugis dels diners negres procedents del narcotràfic internacional per al seu blanqueig va ser el boom immobiliari del Llevant i Sud d'Espanya (EL MUNDO, 2008). En segon lloc perquè, a l'igual que Barcelona, a València triomfa el model de l'"urbanisme-espectacle", l'urbanisme monumental per crear símbols de modernitat en la ciutat per a la seva promoció com a màrqueting urbà. Es pot citar el port, el palau de congressos, l'aquàrium i especialment la ciutat de les Arts, la qual ha triplicat el seu pressupost inicial (LAS PROVINCIAS; 28.oct.2005), en part per modificacions del projecte, però també ens consta per un augment prou significatiu en els beneficis de les empreses per acurtar el període de construcció.

1.2.2. Les "formes" de l'expansió urbana: creixement radial i dispersió residencial

Tot això ha tingut un reflex molt clar en la forma de créixer de la ciutat real de València. Tradicionalment, un dels aspectes que cridava l'atenció en el paisatge valencià era l'aspecte atapeït i dens de les aglomeracions urbanes (COURTOT, R.; 1992, p.74). La forma actual d'aquest creixement és molt semblant al de Barcelona: s'han configurat nous paisatges urbans on impera la dispersió de formes clonades d'habitatge, que es reflecteixen en formes de vida

molt semblants amb una alta mobilitat diària. València, a l'igual que Barcelona ha passat de ciutat massiva jerarquizada i centralitzada a ciutat multiplicada (MUÑOZ, F. 2004; p.7-8) seguint la lògica de la dispersió d'activitats i persones però no de funcions de govern. Si agafem com a punt de referència només la dècada dels 90, ja podem apreciar els processos de dispersió urbana que ha patit aquesta regió metropolitana. Dins de la disposició caòtica de les àrees de creixement, aquestes segueixen les grans vies de comunicació: la pista de Silla, la carretera d'Ademús i l'A3 en menor mesura. En segon terme s'adverteixen àrees on hi ha hagut un model de creixement més difós, sobretot a la comarca del Camp del Túria i l'Horta Oest: són àrees de producció d'habitatge unifamiliar i adossat. Una tercera qüestió interessant de destacar ací és la magnitud dels canvis d'usos del sòl no només en urbanització, sinó també en l'expansió de l'agricultura de regadiu cap a l'oest, en terres tradicionalment de secà. Es pot observar en definitiva que el ritme de transformació d'usos del sòl a aquesta regió metropolitana ha sigut molt accelerat, i només comparable als anys del desenvolupisme dels 60 i 70.

La figura 40 mostra com està creixent la ciutat real de València, però amb un període de temps curt i amb una investigació exhaustiva sobre l'evolució empadronada en els 150 districtes pertanyents al conjunt de municipis que hem inclòs en la RMV. Aquest mapa ens dóna una fotografia recent de com està creixent la ciutat real, i si la completem amb el mapa de la riquesa que mostra la figura següent, podem obtenir una imatge prou acurada sobre quines àrees són les més dinàmiques social i econòmicament a aquesta regió urbana a mitjans de la primera dècada del segle XXI. Es tracta de dos mapes que enllacen molt bé amb la dinàmica del mercat d'habitatge.

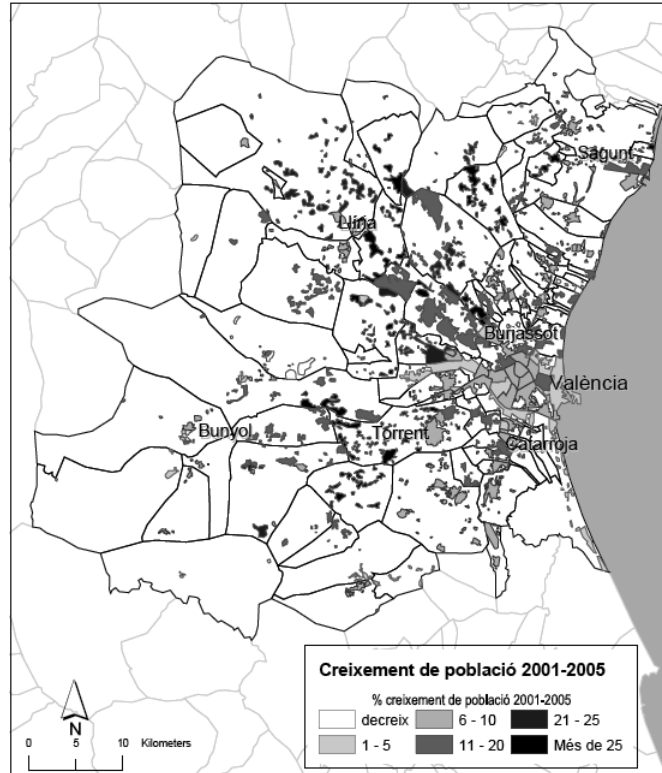

Figura 40: Creixement de la població en el quinquenni 2001-2005. Font: Elaboració pròpia a partir de microdades censals de 2001 a 2005. INE i IVE.

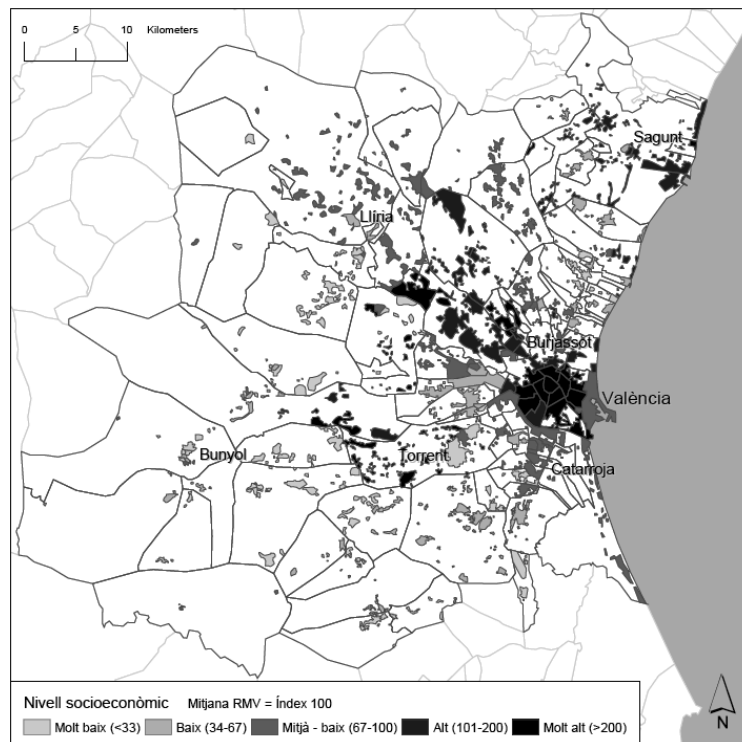

Figura 41: Nivell socioeconòmic per districtes a la Regió Metropolitana de València. Font: Elaboració pròpia d'indicador a partir d'índex agregat basat en la taxa d'atur, el percentatge de població amb estudis universitaris i variable de nivell econòmic del cens. Dades: microdades censals del cens de 2001.

En primer lloc tenim una ciutat central amb un creixement i una situació socioeconòmica molt diferencial. En quant a nivell socioeconòmic continua sent, malgrat tots els processos de dispersió urbana, el gran centre de poder econòmic i de decisió. Els districtes més rics de la RMV són l'Eixample i Pla del Real. A més el centre de la ciutat no només no perd poder sinó que a més guanya població. Un exemple és de nou Ciutat Vella, que a causa de les reformes urbanes interiors ha guanyat vora un 15% de població en un quinquenni, un percentatge gens ridícul. Més o menys tota la ciutat de València participa d'aquest renaixement urbà. Cas contrari és el de les "voreres" de la mateixa. Districtes com els Poblatos Marítims i Poblatos del Sud i fins i tot Patraix i Jesús mantenen un dinamisme molt més baix. Han tingut un creixement molt més moderat i configuren un cinturó de barris proletaris amb un nivell socioeconòmic molt més modest en comparació amb el centre que envolten. A partir d'aquest centre es poden distingir 4 eixos de creixement i diferents àrees intersticials, que mostren una estructura urbana més radial i menys policèntrica que la de la RMB. Començant des del nord, l'eix de la carretera de Barcelona és un dels més complexos. Es tracta d'una eix costaner amb una important component de turisme i oci, però també industrial (polígon del Mediterrani i amb un primer tram d'especialització agrícola (Alboraia, Almàspera, Massalfassar...). És com una reproducció a major escala de tota la regió metropolitana. Per tant, es tracta d'un eix amb diferents dinamismes: un primer tram amb un creixement demogràfic i nivell socioeconòmic relativament alt (es tracta d'una de les àrees de desconcentració de la ciutat, per tant de gran creixement urbà); un segon tram molt més estancat des del punt de vista econòmic i demogràfic (l'agricultura està en vies de desaparició, la indústria està en part en crisi i l'especialització turística no es pot donar pels problemes d'erosió costanera) i un tercer tram que és el més dinàmic gràcies a la seva especialització turística, tant és així que ací es troben els dos municipis amb els preus de l'habitatge més cars de tota la RMV: Canet d'en Berenguer i Pobla de Farnals. Aquest dinamisme continua fins Sagunt i més cap al nord donat que enllaça de seguida amb els municipis de la indústria ceràmica de Castelló, de les poques que encara són altament rendibles al País Valencià.

En segon lloc estaria l'eix de la carretera d'Ademús Burjassot – Lliria incloent Bètera i Montcada. Es tracta de l'eix més dinàmic amb diferència de tota la RMV, el qual combina de nou usos residencials, industrials i terciaris. Aquest ha sigut tradicionalment una de les àrees d'assentament de les classes burgeses de València que fugien de la ciutat com espai congestionat i de conflictes. Això explica que ací estiguen els municipis amb nivell socioeconòmic més alt i de dinamismes urbanitzador més accelerat (L'Eliana, Paterna, Sant Antoni, Montcada, Rocafort). És l'eix de les urbanitzacions com a comunitats aïllades ("utopies burgeses" segons el discurs de Harvey) però també del sector quinari (campus de ciències de Burjassot, parc tecnològic, Canal 9 i TVE etc.). Als costats d'aquest eix trobem un dels

escenaris de major proliferació de la residència secundària il·legal nascuda des dels seixanta i en procés de legalització i de conversió en primera residència.

El tercer seria el de la N-III o A-3 i és de clara vocació industrial. Comparativament amb la resta de la RMV es tractaria d'un eix en cert estancament econòmic o fins i tot regressió. Ací es troben els municipis que menys creixen o que perden població (Xest, Bunyol, Quart de Poblet) amb una indústria tradicionalment diversificada (ventalls, joguines, metal·lúrgia, aliments i begudes, ceràmica i material de construcció) però amb alguns sectors en crisi com la joguina, la fusta i el moble. Als últims anys tendeix cap a una especialització comercial i en logística del port i l'aeroport de Manises. Es tracta a més en el seu primer tram a l'Horta Oest, d'un eix prou saturat de trànsit i amb pocs espais lliures per dirigir qualsevol expansió urbana. Aquesta seria realment la principal raó, més que la situació dels sectors industrials, que explica aquest estancament.

El quart i últim eix seria l'eix de la pista de Silla que es desdobra després cap a Alacant i Xàtiva. Es tracta d'un eix també de clara vocació industrial però de molta més especialització cap al sector del moble i fusta, material de transport i químic en menor mesura. Es tracta d'un eix menys saturat, però especialitzat en uns sectors manufacturers tots amenaçats per les deslocalitzacions. Això explicaria en part que el seu creixement demogràfic haja estat molt més moderat que a altres eixos. Es tracta lògicament d'un eix de municipis obrers i per tant amb un nivell socioeconòmic més baix. Ací trobem als últims anys un nou escenari de desconcentració i recomposició urbana de la ciutat central de València: les urbanitzacions d'adossats apareixen ací des de fa pocs anys per donar residència de nou a famílies joves que no es poden permetre una residència a la ciutat central. Les bones comunicacions per carretera, RENFE i autobús permeten que aquesta siga una de les principals zones residencials de població pendular.

Per últim, a banda d'aquesta estructura radial, tindriem àrees intersticials, àrees de "entreciutats", que no formen part de cap continu urbà i que fins fa poc eren netament rurals però que estan en plena integració en dinàmiques urbanes. Es tracta d'àrees residencials-balcó, és a dir, àrees urbanitzades en les elevacions properes a la planura de l'Horta "amb vistes". Estem parlant de molts municipis del Camp del Túria i de Morvedre Olocau-Nàquera-Serra-Segart-Albalat. Són pobles tradicionals que s'han hiperespecialitzat en segona residència adossada i unifamiliar, segona residència que passa en molts casos a convertir-se en primera. De nou, el diferencial de preus existent encara a aquests municipis respecte al centre de la RMV explica el gran dinamisme demogràfic recent: famílies que prefereixen viure ací per la tranquil·litat i qualitat paisatgística malgrat la llunyania respecte als seus llocs de treball. Una altra àrea intersticial semblant seria tot el sud-oest de la regió urbana: Torrent, Picassent,

Montroi, Catadau, Torís etc. Podem citar ací per exemple les urbanitzacions de Calicanto, situades entre Torrent i Xiva. Van aparèixer inicialment als setanta com a àrees de residència secundària il·legal. Poc a poc s'han anat legalitzant i creixent fins a ser hui una de les àrees de major creixement demogràfic i nivell socioeconòmic d'aquest sector. Un altre exemple és el Vedat de Torrent, que va ser inicialment una àrea de gran valor paisatgístic on ja des d'inicis del segle XX van a aparèixer els primers xalets de famílies burgeses i hui és gairebé un barri més de Torrent. Picassent, Torís, Montserrat són també espais intersticials però amb una situació molt més complexa. Es tracta de municipis encara amb una forta vocació agrícola però en regressió o amb una petita indústria manufacturera també en relativa crisi (cuir o fusta). La construcció seria el sector més dinàmic i és cap a on tendeix a especialitzar-se tot el conjunt: construcció d'adossats i aïllats.

Potser la diferència d'aquesta descripció amb Barcelona és que ací les funcions no només dins la regió metropolitana, sinó fins i tot dins de la ciutat central, estan prou segregades, a banda de presentar aquesta metròpolis emergent una estructura més monocèntrica. L'aplicació del "zonning" d'usos encara és molt visible en una regió metropolitana on hi ha zones per residir, per treballar, per comprar, per divertir-se etc. (SORRIBES, J.; 2005, p.74).

Com a última imatge de com ha crescut físicament la RMV no ens resistim a oferir un parell d'exemples comparatius molt gràfics també que ens ajuden a comprendre els diferents tipus de creixement que ha hagut segons la zona que estudiem. Ací, al contrari que a Barcelona ens trobem a un territori sense obstacles geogràfics importants per al creixement de les ciutats, donat que es tracta d'una gran planura. L'únic obstacle és l'elevat preu de la terra a causa de la seva fertilitat, un problema que ja ha eixit quan vam analitzar el Pla General de 1966, però pel que es pot observar a les mateixes, va ser prou ben solventat. Com a primer exemple mostrem dues imatges de la ciutat de València amb 36 anys de diferència: a l'esquerra mostra el límit de la ciutat de València en 1968 amb el poble de Benimaclet i en 2004 la imatge de satèl·lit mostra Benimaclet ja completament integrat com a barri dins de València. Es tracta d'un creixement en taca d'oli en forma d'habitatge col·lectiu compacte que ha anat colonitzant l'Horta fins a gairebé desaparèixer. El segon parell d'imatges mostra l'evolució de Beniparrell també en un interval de 36 anys. Aquest és un dels municipis que conformen l'eix de la carretera d'Alacant-Albacete. Justament per això s'observa per una banda l'increment i ampliació del nombre d'infraestructures en una àrea que es veu en 2004 ja prou saturada d'usos del sòl. Ací tenim un bon exemple de la conversió d'un nucli tradicional d'Horta en un nucli industrial completament envoltat de polígons, tota una mostra de paisatge suburbà despersonalitzat de rotondes, naus industrials i magatzems.

Figura 42: Creixement urbà 1968-2004 a Benimaclet (València). Fonts: Google Earth i COMPAÑIA ESPAÑOLA DE TRABAJOS FOTOGRAFÉTRICOS AÉREOS (1968).

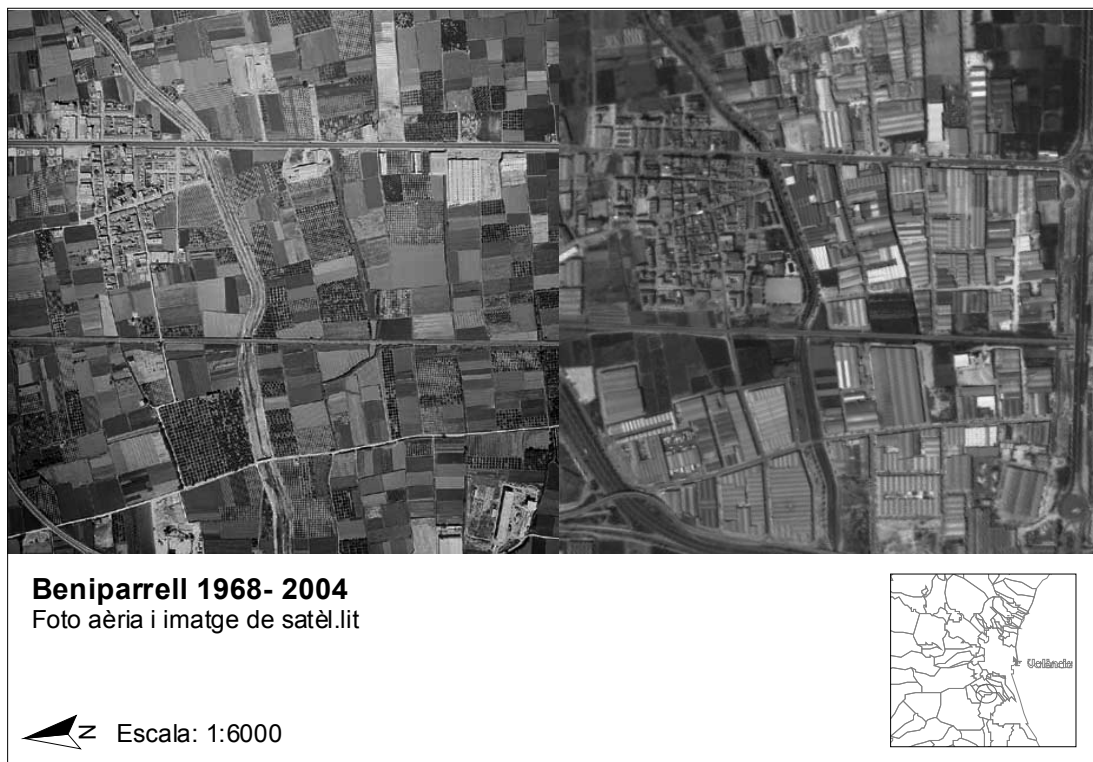

Figura 43: Creixement urbà 1968-2004 a Beniparrell. Fonts: Google Earth i COMPAÑIA ESPAÑOLA DE TRABAJOS FOTOGRAFÉTRICOS AÉREOS (1968).

Figura 44: Creixement urbà 1958-2004 a la carretera Torrent – El Vedat. Fonts: Google Earth i COMPAÑÍA ESPAÑOLA DE TRABAJOS FOTOGRAFÉTICOS AÉREOS (1958).

Un tercer exemple de creixement urbà a la RMV el trobem al cas de Torrent-El Vedat que mostra la figura 44. Ací a partir d'un eix com era la carretera de Torrent cap a la muntanya del Vedat ha hagut un desenvolupament urbanístic espectacular on se superposa el tradicional creixement urbà compacte en taca d'oli amb un creixement en baixa densitat de xalets i adossats que apareix quan comencen les primeres pendents cap a l'oest. Hui Torrent continua creixent tant en baixa densitat com de manera compacta a un ritme prou accelerat.

1.2.3. El preu de l'habitatge com a motor de dinàmiques territorials

Aquesta anàlisi de la RMV segons el seu grau de dinamisme demogràfic recent el nivell socioeconòmic de cada municipi guarda una relació molt estreta amb el comportament del mercat d'habitatge. Una relació que ens porta a constatar que el preu de l'habitatge és un dels principals motors de transformació urbana de tota la RMV. Així ho podem observar a partir de les següents figures.

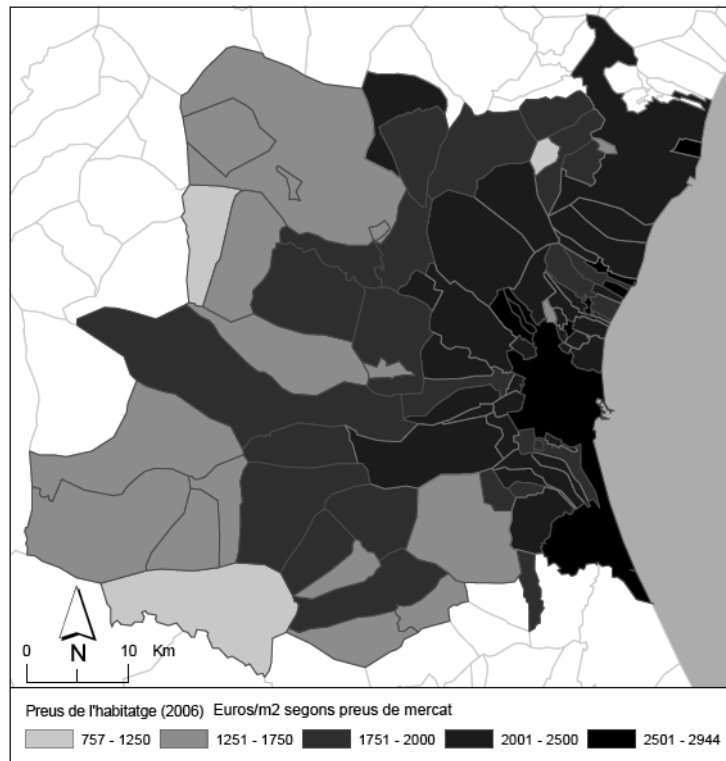

Figura 45: Preus de l'habitatge en euros/m² a 2006. Fonts: Elaboració pròpia a partir de mostreig de 2200 habitatges en venda en 2006 a partir de dades de portals immobiliaris i LA CLAU; 2006.

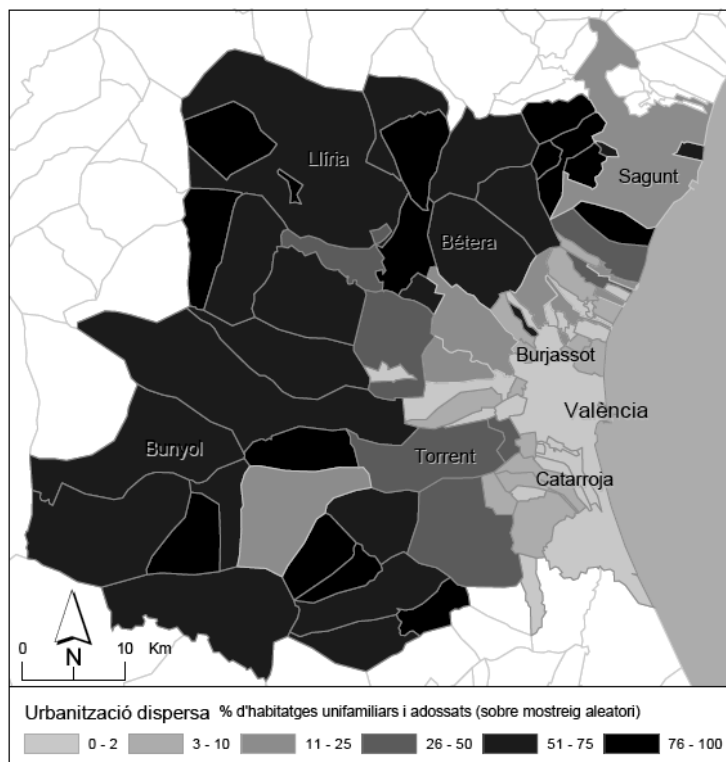

Figura 46: La urbanització dispersa a la RMV. Percentatge sobre l'oferta d'habitatges (a partir de mostreig aleatori) que són unifamiliars aïllades o adossades. Font: Elaboració pròpia a partir de mostreig de 2200 habitatges en venda en 2006 a partir de dades de portals immobiliaris i LA CLAU; 2006.

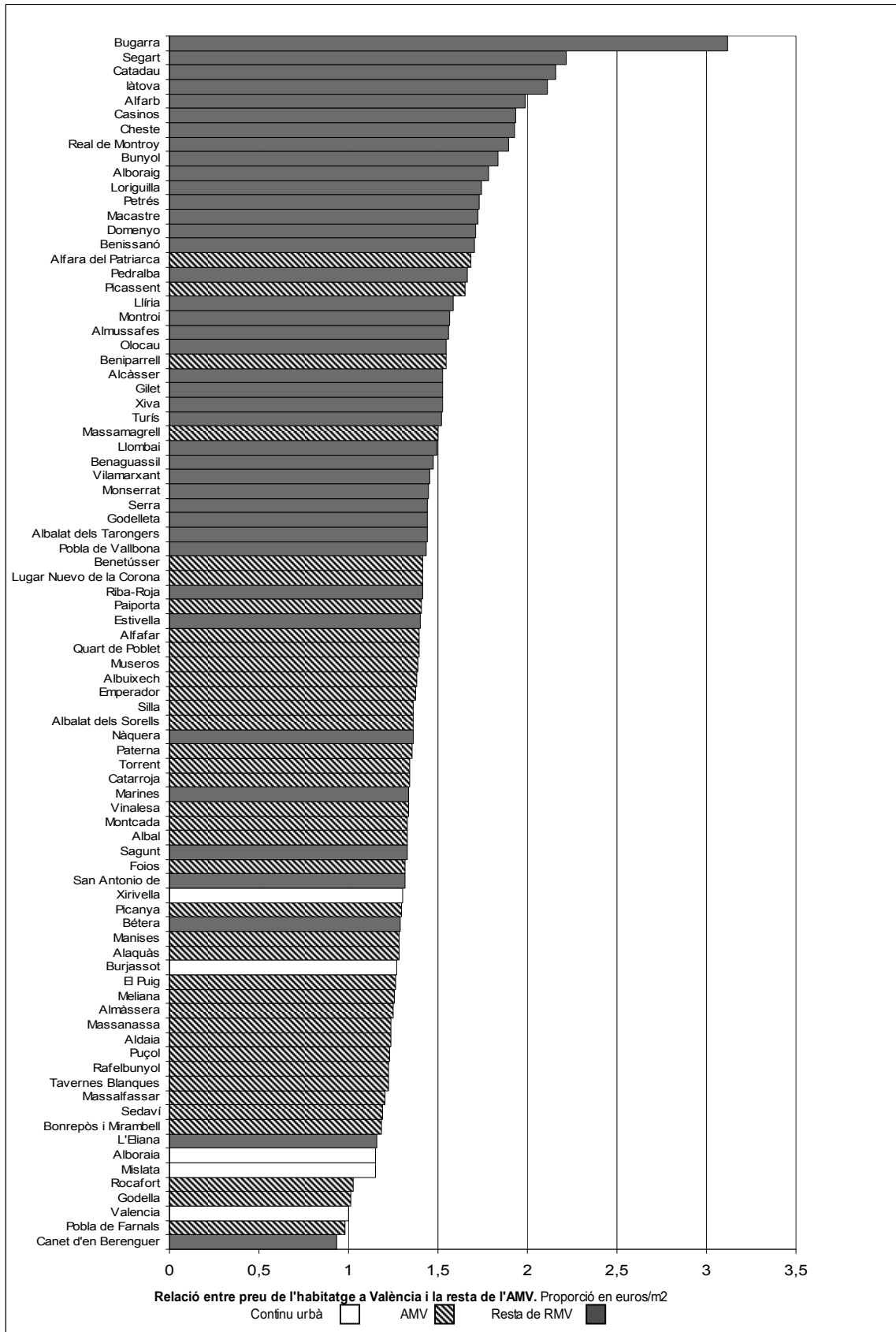

Figura 47: Proporció entre el preu de l'habitatge a València i la resta de l'AMV i RMV en euros/m². Font: Elaboració pròpia a partir de mostreig de 2200 habitatges en venda en 2006 a partir de dades de portals immobiliaris i LA CLAU; 2006.

Abans de comentar breument aquests gràfics cal fer un petit comentari: per tal de tenir una idea prou acurada sobre el mercat de l'habitatge a la RMV hem basat l'estudi en fonts directes, és a dir, els preus reals dels habitatges per metre quadrat que qualsevol ciutadà hauria trobat per a 2006. S'ha fet un mostreig aleatori estratificat dels 85 municipis que componen aquesta regió urbana (22 individus per a cada municipi excepte per al cas de València que han sigut 22 per cada districte, en total 2266 habitatges). Cal fer notar que s'han seleccionat tant pisos com adossats i unifamiliars de tots els preus. Per calcular el valor per metre quadrat s'ha considerat la superfície útil de l'habitatge i no la total. Tampoc s'ha considerat si aquesta compta amb parcel·la o jardí, ja que si no es produiria una gran distorsió en els preus per metre quadrat.

A partir dels últims gràfics podem tenir una idea de la potència del mercat d'habitatge com a dinàmica territorial. El preu de l'habitatge és un mecanisme d'expulsió de creixents capes urbanes de la ciutat central cap a indrets cada cop més allunyats i pitjor comunicats. És el procés de metropolitanització del territori. A partir de la figura 47 podem constatar com varia el preu de l'habitatge entre municipis molt propers. S'observa un descens del preu a mesura que ens allunyem de València i el litoral cap a l'oest. Pocs són els municipis de l'AMV que tenen un preu mitjà per sota dels 2000 euros/m² i els pocs que queden coincideixen amb municipis de menor nivell socioeconòmic. Els municipis fora dels grans eixos de desenvolupament i especialitzats en residència secundària aïllada i en adossat són els que tenen els preus més assequibles. En definitiva aquests municipis estan explotant molt bé el gran avantatge que tenen d'estar relativament a prop d'un gran centre econòmic com és València amb una gran borsa de demanda captiva d'habitatge. La descripció que hem fet adés dels eixos de l'especialització funcional de cada àrea coincideix gairebé amb l'especialització en oferta d'habitatge de baixa densitat que ens mostra la figura 45. Aquest producte és quasi inexistent al continu urbà mentre que als municipis de la Serra Calderona, del Caballón, Perenxisa, Dos Aguas etc., llocs encara amb prou terreny per urbanitzar hi ha una gran oferta d'habitatge en baixa densitat.

El màxim exponent dels desequilibris i dualitats del mercat d'habitatge és la comparació de preus. La figura 47 és molt gràfica en el sentit de què ens informa que per un m² d'habitatge a València quants metres quadrats podem comprar a altres municipis de la RMV. Els resultats són en alguns casos prou sorprenents. Primer perquè ja no és València el municipi més car. L'especialització turística ha fet que Canet i Pobla de Farnals tinguin els preus de l'habitatge més alts de tota la RMV, més de 2500 euros/m², millor mecanisme d'expulsió/segregació/selecció de població no pot haver. Si una persona decideix buscar habitatge enlloc de València a Burjassot que forma part del continu urbà, pel preu d'un metre quadrat a València pot comprar 1,27 a aquesta ciutat. Si decideix (com fa tothom) sacrificar una millor accessibilitat per un habitatge assequible pot decidir traslladar-se a pobles com

Benetússer, Massamagrell o Beniparrell, a menys de 10 km de la ciutat, on podrà comprar un pis (són poblacions, sobretot Benetússer i Beniparrell amb poc espai per a baixa densitat) amb un valor de 1,4, 1,5 i 1,55 metres quadrats en relació amb València. Si pel contrari es desitja una casa amb jardí i no massa lluny de València o d'alguna via de comunicació important, podem triar Pobla de Vallbona, Alcàsser o Xiva. Ací per cada metre quadrat que pagariem per un pis a València podríem tenir també vora 1,5 metres quadrats habitables, i això sense comptar la superfície del jardí i altres valors immaterials com les vistes, la tranquil·litat etc. Així podem seguir comparant preus d'habitatge fins trobar-nos amb casos de municipis com Bugarra o Segart on hom pot comprar un habitatge el triple i el doble de barat que a València capital. València i la seva perifèria immediata creix a bon ritme en superfície urbanitzada i població, però al mateix temps està expulsant encara molta població. En primer lloc perquè és població jove que no pot accedir a un habitatge al seu propi barri o municipi d'origen. En segon lloc pel "*decoro abitativo*" que parla Indovina: classes mitjanes –altes busquen fora de la ciutat l'habitatge que s'acomoda a les seves expectatives de classe (jardí, piscina, garatge privat per a dos o tres vehicles, més de 90m² d'habitatge...). Tota aquesta demanda més els factors especulatius del sòl que hem comentat adés són un poderós mecanisme que ha canviat completament en pocs anys la forma i dinamisme de la ciutat de València, però de la ciutat real. El concepte de ciutat real cobra ací màxim protagonisme. L'Eliana o Pobla de Vallbona passen de ser municipis amb dinàmiques pròpies a ser barris residencials de València amb llargues cues de cotxes anant a les 8 del matí cap al sud-est i tornant a les 18 de la vesprada.

Encara falta molt per investigar sobre la producció d'habitatge com a mercat, dret i davant de tot gran negoci i sobre la "forma" del mateix: quines són les superfícies de sòl transformades als últims anys a la Regió Metropolitana de València, quin grau de cobertura de serveis tenen aquestes noves peces territorials així com de quina manera estan afectant a la mobilitat metropolitana. Ací de nou cal invocar els efectes que el trencament del model de ciutat massiu i compacte, típic Mediterrani, que creix agregant peces adjacents té per a la governabilitat d'aquesta regió urbana. No cal que redundem ací en el mateix que s'ha analitzat per al cas de la RMB, simplement podem recordar alguns d'aquests efectes. L'habitant que viu a una unifamiliar allunyada del nucli urbà:

- Genera unes despeses en serveis urbans (km d'asfaltat, de línia elèctrica, ADSL, canonada d'aigua, clavegueram...) molt superiors a les dels habitants del nucli. Part d'aquestes despeses les ha d'assumir l'ajuntament.
- Des del punt de vista mediambiental consumeix més aigua (jardí, gespa, piscina...) i energètica (per exemple en enllumenat públic) així com de materials de construcció

- (sobretot si es tracta d'una unifamiliar aïllada que no comparteix paret amb ningú) o de combustible per al vehicle privat.
- Des del punt de vista social augmenta l'aïllament de la persona i crea comunitats no integrades en la societat local. A voltes aquestes comunitats, precisament perquè no veuen les seves demandes urbanes cobertes (la paradoxa d'anar a viure a una unifamiliar "al camp" però amb les mateixes demandes urbanes que si hom visqués al bell mig d'una ciutat: serveis bàsics, educatius i culturals, sanitaris, transport...) moltes voltes es converteixen en un contrapoder local (el partit de les urbanitzacions).
 - Des del punt de vista paisatgístic suposa una simplificació i banalització del mateix (MUÑOZ, F.; 2004). Ja hem parlat de com la suburbanització no només no suposa crear ciutat sinó que multiplica els "no llocs". Les ciutats deixen de ser tals per convertir-se en "gegants acumulacions arquitectòniques" (KOOLHAS, R.; 1996 citat per KOK MENG-TAN; 2004, p. 178) amb grans continents per al consum com els hipermercats que s'implanten, però, intentant evocar la forma de les ciutats tradicionals.
 - Des del punt de vista funcional suposa crear una ciutat real fragmentada i especialitzada en determinades funcions. Les noves funcions suburbanes disperses generen una demanda de tot tipus de serveis. En aquesta ciutat l'escala i tipologia de fluxos de mobilitat es multipliquen. Els nous habitants d'aquestes ciutats serien els "territorians" (MUÑOZ, F.; 2005, p. 78), que habiten al llarg del dia en diferents llocs de la metròpolis.

1.3. Sostenibilitat del medi ambient i protecció del paisatge

En els apartats anteriors hem analitzat succintament el procés de dispersió urbana i metropolitanització sobre el territori lligat al comportament del preu de l'habitatge i com aquest mercat condiona no sols les formes i ritmes de creixement urbà de molts municipis sinó també l'evolució i la composició social dels mateixos. Hem constatat des de la perspectiva de la producció d'habitatge, com s'ha expandit recentment la regió urbana de València i com aquesta expansió ha segut sobretot física però també demogràfica amb un creixent col·lectiu d'individus provinents majoritàriament de països pobres. Hem vist com s'està transformant València en una ciutat dual entre rics i pobres, també amb dos col·lectius d'immigrants amb comportaments molt diferents (originaris de països rics-països pobres). Per tant hem anotat en l'agenda una sèrie de problemes, conflictes, desafiaments i obstacles per a un bon govern d'aquesta regió metropolitana derivades de dinàmiques territorials com la creixent descohesió social o la dispersió residencial i especialització funcional lligada al mercat de l'habitatge. Però per completar la construcció d'aquest model territorial, no pot faltar dedicar unes línies a parlar de la sostenibilitat des del punt de vista mediambiental i del patrimoni. Sota aquest calaix de sastre que configura la tercera base del concepte de sostenibilitat volem donar un parell d'exemples

que ens pugem clarificar si la RMV camina cap al que els grans fòrums internacionals consideren que és una àrea o territori ambientalment sostenible i que respecta i protegeix el seu patrimoni.

La resposta inicial és que no, més bé al contrari i que cal fer moltes coses per canviar aquesta tendència, però això cal argumentar-ho un poc més. Pel que hem vist fins ací ens trobem amb una regió urbana on creix quasi en progressió aritmètica i fins i tot geomètrica la superfície urbanitzada, la destrucció i artificialització de sols, la mobilitat quotidiana en vehicle privat i per tant el consum de recursos naturals i d'energia, de forma que sembla evident que tot això no és molt beneficiós per al medi ambient. Es podrien donar molts indicadors ambientals per mostrar que en el millor dels casos València és igual d'insostenible ambientalment que fa una dècada. De fet en aquest sentit malgrat que hi ha un seguit de publicacions específiques sobre indicadors ambientals a la Comunitat Valenciana no coneixem publicacions o treballs que facen una diagnosi o avaluació integrada de la sostenibilitat ambiental a escala metropolitana. Seria molt desitjable que es feren recerques en aquest sentit tot i recaptant indicadors ambientals sobre qualitat de l'aigua, de l'aire, consum de sòl, recursos naturals, residus, emissió de gasos d'efecte hivernacle, biodiversitat, medi ambient urbà (mobilitat local, soroll, qualitat de l'aire, agendes 21), ecoeficiència, despesa pública en medi ambient entre d'altres. En tot cas, amb una ullada ràpida als titulars de premsa dels últims anys podem imaginar-nos que aquesta avaluació no seria massa optimista. Fins i tot alguns informes com l'informe del CEAM presentat a la cimera de Nairobi sobre clima de novembre de 2006 ja apunten la hipòtesi, segons la qual els canvis d'usos del sòl al litoral valencià derivats de models territorials com el que estem analitzant, els quals alteren el cicle de l'aigua, estarien contribuint al canvi climàtic global a partir d'un engravament de les sequeres que estan augmentant el risc de desertificació (LEVANTE: 19/nov/2006).

Mentrestant, de cara als objectius de la present recerca podem fer una exploració molt soma sobre aquest tema si dediquem unes línies a analitzar breument en quin estat està actualment un dels patrimonis culturals i naturals més importants de la RMV (no oblidem que la conservació del patrimoni cultural és un altre pilar bàsic en el paradigma de la sostenibilitat) i aquest patrimoni no pot ser altre que el paisatge cultural de l'Horta. En aquest espai que no ens atrevim a denominar natural però tampoc és urbà o artificial del tot, veurem primer quins problemes mediambientals està patint a hores d'ara i quins desafiaments i entrebancs pateix per arribar a ser un espai ambientalment sostenible. Ja anunciem que la resposta és que la situació actual és completament insostenible. Si apliquem el famós eslògan que propugna el desenvolupament sostenible de desenvolupament que cobreix les necessitats de la generació actual sense comprometre les de les generacions futures, no podem parlar d'espais ambientalment sostenibles o cap a la sostenibilitat des de cap punt de vista donat que és un espai en vies de

desaparició que existirà durant una generació més com a molt i que per tant no arribarà a eixes generacions futures, si no canvien radicalment les coses. El problema més greu per tant i que desplaça a qualsevol possible problema intern de contaminació o degradació, és que es tracta d'espais que estan desapareixent.

1.3.1. L'Horta i la destrucció del "Lloc"

Sota la denominació de l'Horta, es coneixen històricament les terres regades per les sèquies tradicionals del riu Túria, independentment que els productes foren més o menys hortícoles (TORTOSA, P.; 1997, p.69). És un espai de conreu de fruites i hortalisses i d'arròs a prop de l'Albufera amb un capital agronòmic i edàfic molt important. Es tracta per tant d'un paisatge humanitzat de caràcter agrari amb un important patrimoni natural i hidràulic molt del qual és d'origen àrab, gestionat per una institució ancestral com és el Tribunal de les Aigües de l'Horta de València, declarada Bé d'Interès Cultural Immaterial pel Decret 73/2006 de la Generalitat Valenciana. Aquest paisatge ha sigut tradicionalment de policonreu de fruites, hortalisses i llegums d'autoconsum o per al mercat local (creïlles, carxofes, melons, cebes, enciam, tomaca, albergínia etc.) però amb la consolidació de l'agricultura cítrica d'exportació ha sigut en molts casos substituïda per horts de tarongers. En aquest paisatge de policonreu ha predominat l'atomització parcel·lària i la propietat directa de la terra, la qual cosa implica una gran quantitat de famílies tradicionalment lligades a la mateixa. Aquesta estructura de la terra en forma de microexplotacions de les quals una família no pot viure és un dels factors pels quals des de fa ja més de 30 anys s'estiga abandonant l'agricultura de l'Horta al menys com a activitat principal del propietari (COURTOT, R.; 1992, p. 30-31).

Parlem de l'Horta, perquè encara queda un poc d'aquest paisatge cultural mil·lenari que està en franca regressió des del moment en què el monoconreu d'habitatges i polígons industrials es va convertir en una activitat molt més rendible que el policonreu de fruites i hortalisses. I és que un dels grans atractius de què disposa encara València és que l'Horta constitueix un paisatge cultural que és un "Greenbelt" de la ciutat, un cinturó rururbà pulmó verd i a l'hora espai productiu i d'esbarjo així com patrimoni. Es tracta d'un pulmó verd però també dóna nom i identitat a tota una comarca amb un paisatge fortament humanitzat, un paisatge projectat per l'home (GARCIA, V., citat per TORTOSA, P.; 1997, p. 88). Complexitat és l'accepció més repetida per denominar aquest "hàbitat productiu humà" (CONSELL VALENCIÀ DE CULTURA; 2006). Es tracta per tant d'una natura completament transformada, i parlar de sostenibilitat ambiental en un territori que porta segles sent transformat no deixa de ser paradoxal com tampoc deixa de ser-ho el fet que siguen els propis pobles de l'Horta amb la seva dinàmica expansionista, els que estiguen acabant amb un paisatge cultural reflex de la seva identitat.

Agroecosistema és tal volta un terme més precís per referir-nos a aquest espai ni del tot humà ni natural (CABREJAS, M.; 1997).

Segons el nou Pla d'Acció Territorial de l'Horta, aquest territori reuneix valors distints, raó per la qual cal una política de protecció, restauració i revitalització. Aquests valors serien: un valor històric, paisatgístic i cultural amb un important patrimoni hidràulic en forma de xarxes de regadius i d'institucions com el Tribunal de les Aigües, un espai a més que crea una identitat i un valor com a espai obert periurbà amb una funció ecològica de laminació de revingudes, millora del microclima etc. i una funció d'esbarjo per als residents de les àrees urbanes (AMINSA-VAERSA; 2006). Es reconeixen per tant uns valors a aquest espai que el fan mereixedor d'un grau alt de protecció. A banda d'això, es considera l'Horta com un sistema agrari tradicional amb criteris de sostenibilitat que malauradament es veu substituïda per una utilització massiva de les tècniques de la revolució verda per maximitzar la producció (CABREJAS, M. i GARCIA, E.; 1997, p. 106). Això ha fet que la majoria de les explotacions agrícoles que resten hui a l'Horta siguin insostenibles. Per aquesta raó una de les prioritats seria no només protegir aquest paisatge sinó recuperar la seva cultura agrícola tradicional.

El propi funcionament de l'Horta amb els seus fluxos naturals i accions antròpiques és un exemple del que es podria considerar com un territori ambientalment sostenible o equilibrat, exemple d'interdependència entre camp i ciutat amb un cert equilibri territorial (TORTOSA, P.; 1997, p.90). Malgrat ser l'Horta com ja hem dit un paisatge antropitzat, és un clar exemple d'adaptació i interrelació sostenible entre home i natura: possibilita la supervivència de moltes espècies de fauna i flora, crea un patrimoni material etnològic i immaterial (una "cultura" pròpia) i resol les demandes d'aliments de la gran ciutat que envolta. De nou com vam fer amb el cas del Pirineu, no volem pintar aquest espai com un espai idíl·lic i paradisiac. La lectura de moltes de les obres de Blasco Ibáñez, especialment *La Barraca*, ens transporta a una horta del segle XIX amb molts valors paisatgístics però també un món d'explotació per part dels arrendataris de la ciutat i misèria extrema dels llauradors.

El problema és que l'Horta es troba en aquests moments en un procés no només de degradació sinó de desaparició per substitució d'usos del sòl i activitats per altres més contaminants o impactants sobre el paisatge, la natura i el patrimoni com el desenvolupament agroindustrial, l'expansió urbana i de polígons industrials i les infraestructures de transport. Es tracta d'un procés que confirma la insostenibilitat del model territorial actual perquè suposa substituir formes d'ocupació del sòl "toves" (policonreu d'hortalisses en petites unitats d'explotació) per altres dures i que afecten negativament el medi ambient tant a nivell local com global: infraestructures que a banda d'impactar sobre el paisatge el compartimenten i creen barreres per

a la fauna; polígons industrials que en ocasions no disposen de tots els serveis bàsics necessaris com el clavegueram i depuració i que també impacten sobre el paisatge o si no altres formes urbanes com barris d'adossats o centres comercials amb totes les conseqüències negatives comentades en l'apartat anterior així com a l'anàlisi de la Regió Metropolitana de Barcelona.

L'Horta ja s'ha convertit en un espai residual en vies de desaparició, bé per la substitució de cítrics o per la urbanització. S'ha convertit en un espai intersticial que configura un territori d'entreciutats utilitzant de nou el concepte de Sieverts, un espai ni urbà ni rural i sense un paper o funció clara dins de la metròpolis més enllà del de reserva per a futur sòl urbà i per a infraestructures. El dany és molt més greu amb obres com les de l'AVE que han suposat l'acta de defunció d'hortes com les de Picanya o Xirivella. Les següents imatges mostren aquest paisatge que tants valors reuneix i que tant es vol protegir des de fa anys, a hores d'ara.

Figura 48: L'horta de Xirivella: carreteres, expansió urbana, torres d'electricitat i camps de tarongers abandonats. **Figura 49:** L'Horta a Picanya: horts residuals i tarongers entre les obres de l'AVE. Un nou impacte irreversible per a aquest paisatge cultural. Fotos: Luis del Romero.

L'Horta és un exemple de la destrucció d'un «lloc» des del punt de vista antropològic, reflex de la història i cultura d'un poble, i la seva substitució per un espai suburbà ple de «no-llocs», sense història, ni identitat ni simbolisme. Quan un hort tradicional amb la seva masia passa a convertir-se en una carretera d'accés a un polígon industrial o una urbanització amb rotondes no es tracta simplement d'una substitució d'usos del sòl, suposa la destrucció absoluta d'allò que hi havia abans: un sistema peculiar de poblament (en forma de barraca, alqueria o casa de l'hort) (COURTOT, R.; 1992, p. 71) i explotació de la terra representatiu d'una cultura i identitat pròpies. És resultat d'un procés global d'homogeneïtzació urbana propi de la tercera revolució urbana descrita per Ascher a causa de la vella lògica territorial dels processos de metropolitanització (ASCHER, F.; 2004), suposa també la substitució d'una xarxa de camins tradicionals on hom pot desplaçar-se a peu o en bici per una altra de vies ràpides només apta per a vehicles privats, suposa la substitució d'un paisatge peculiar amb un cert patrimoni per un altre banal i caòtic, suposa artificialitzar i perdre per sempre un sòl de gran fertilitat que mai se

sap si en un futur farà falta, suposa lògicament una pèrdua d'hàbitat per a fauna i flora, suposa un seguit d'impactes que afecten el microclima local (un espai abans obert on entraven les corrents marines ara és un espai edificat que impedeix aquests corrents i que genera un trànsit rodat contaminant) i en definitiva suposa una agressió psicològica per a tots aquells que són hereus d'aquella cultura. La figura 50 és un exemple d'allò que estem parlant: l'antic paisatge d'horta de la Punta és substituït per un espai per emmagatzemar contenidors per al port de València. Dues barraques són l'últim testimoni d'aquell espai. En resum aquesta substitució suposa la substitució d'un model territorial rururbà de forta interdependència mútua i equilibri per un altre suburbà molt menys sostenible.

Figura 50: La destrucció de l'Horta de la Punta per l'ampliació del port, un nou ús del sòl molt agressiu. Foto: Luis del Romero. **Figura 51:** La "forma" d'aquesta substitució: violència i càrregues policials. Fotografia: Plataforma "Per l'Horta".

Aquest procés de degradació i destrucció de l'Horta, a l'igual que moltes altres dinàmiques territorials ja analitzades, no ha estat exempt de conflicte. El cas de la destrucció de l'Horta de la Punta ubicada al sud de la ciutat de València per a crear una zona d'activitats logístiques del port va ser molt criticat des de molts sectors socials tant pel projecte en sí mateixa d'ampliació del port com per la manera d'executar les obres. Hui aquest conflicte continua, però la lògica de la maximització del benefici d'una activitat rendible com la logística del port s'ha imposat als discursos de la sostenibilitat ambiental i protecció del patrimoni. Exactament el mateix que el conflicte del Delta del Llobregat a Barcelona a causa de les obres del seu port. En aquest cas la resistència per part de la població local a malvendre les seves cases i camps i canviar de lloc i estil de vida ha estat molt feroç. Es van organitzar okupacions, multitudinàries protestes, manifestos, denúncies, signatures etc. Aquest conflicte territorial ha ocupat moltes portades de periòdic però al contrari que en altres casos on ha hagut alguna negociació o pacte entre les plataformes i administració, ací la repressió policial ha estat l'eina de solució del conflicte. La gran paradoxa és que el que és hui un espai d'horta ja desaparegut es col·loca dins el catàleg d'espais a protegir per Pla d'Acció Territorial de l'Horta pel seu valor com a filtre d'impactes del parc natural de l'Albufera.

La situació de l'Horta és la mateixa que la del Pirineu en el sentit que tots dos territoris són models territorials rurals a punt de desaparèixer. A l'igual que quan vam analitzar aquell cas, no volem finalitzar aquest treball quedant-nos amb una descripció nostàlgica d'aquells móns sinó més bé estudiar el procés, la dinàmica territorial de com aquest espai ha anat desapareixent de cara a analitzar i valorar quins mecanismes i instruments s'estan posant en marxa per gestionar o aturar aquesta dinàmica. Per fer aquesta anàlisi d'aquest procés de desaparició anem a posar un exemple gràfic extrapolable a tota l'Horta. A partir d'una publicació sobre patrimoni rural a l'Horta de 1981 i un treball de camp propi el lector podrà valorar els canvis esdevinguts en els últims 25 anys. A continuació mostrem una sèrie de fotografies d'elements de patrimoni rural de l'Horta sud tal i com estaven en 1981 i en 2007 amb les quals tancarem aquest apartat. Veient els canvis en aquest patrimoni podem fer-nos una idea de com ha evolucionat el conjunt d'aquest paisatge cultural.

Figura 52: L'Alqueria de Sòria en 1981, ubicada junt al barri d'Orba a Alfafar. Sembla hui encara estar en estat d'abandonament. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 53: Molí arrosser de Benetússer en 1981 i 25 anys després. Només s'ha salvat l'edifici del molí. Tota la resta de cases que formaven un exemple harmoniós de cases de poble ha deixat pas a uns edificis moderns de diferents altures que trenquen aquesta harmonia per complet. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 54: L'hort de les Palmes a Picanya en 1981 i 2006. Aleshores era encara una horta activa allunyada del nucli urbà mentres que hui està integrant-se en una urbanització d'adossats. Els edificis d'aquesta alqueria estan molt deteriorats i sense cap ús ni restauració des de fa anys. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 55: Alqueria del Xato a Xirivella amb 25 anys de diferència. Ací sí s'ha recuperat el patrimoni moble encara que els conreus d'horta ja no existeixen. Només queden alguns bancals de tarongers a pocs metres d'on passa la línia de l'AVE. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 56: L'ermita de Santa Anna a Albal amb 25 anys de diferència. És l'únic cas on les transformacions esdevingudes no han afectat seriosament una mostra de patrimoni rural de l'Horta. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 57: Alqueria Alta a Picanya. A 1981 era encara una alqueria amb conreus d'horta en actiu encara que l'edifici estava deteriorat. Hui en canvi s'ha convertit en un xalet de luxe amb tanca, porter electrònic i jardí. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 58: Alqueria del Pollastre a Xirivella. En 1981 era una bella estampa de l'Horta sud amb conreus d'hortalisses i un parell d'arbres monumentals. Hui és un conjunt d'edificis semiabandonats entre el poliesportiu de Picanya, les obres de l'AVE i un camp de tarongers. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 59: Fàbrica de conserves d'estil modernista a Catarroja. Ja en 1981 era un edifici abandonat i deteriorat. En 25 anys s'ha deixat caure literalment i està en greu perill d'enfonsament. Li falta la torre i ha quedat enquistat entre dues naus industrials al costat de l'estació de RENFE d'aquesta localitat. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Els 8 exemples que hem posat són mostres de patrimoni rural de la comarca de l'Horta Sud que si bé no tenen un valor arquitectònic excepcional, són elements importants dins d'aquest paisatge cultural. Tots ells o han estat profundament transformats o simplement han desaparegut. Només l'indret de l'ermita de Santa Anna, per la seva funció religiosa, s'ha salvat

momentàniament de la destrucció generalitzada. El més preocupant és que nombroses mostres de patrimoni com el cas de la fàbrica de conserves a Catarroja, o l'Hort de les Palmes estan en perill de desaparició.

D'aquesta manera es constata que el procés de destrucció de l'Horta ha estat molt intens en a penes 25 anys, és un procés que encara continua (AVE, expansions urbanes, noves promocions d'adossats) i que el dany és tal que ens fa qüestionar-nos realment si els instruments que comencen a encetar-se per protegir aquest paisatge cultural no arriben irremissiblement tard car tracten de recuperar i protegir quelcom que ja no existeix. La major part de les sèquies de l'Horta han reduït el seu perímetre regat a la tercera part i en alguns casos la zona regable ha desaparegut per complet (ROMERO, J. 1999). Discutirem això a l'apartat d'anàlisi de polítiques i plans. Deixem també per a aquest apartat la discussió sobre altres problemes que fan aquest espai insostenible com algunes pràctiques agrícoles i de gestió de conreus.

2. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES DE PLANIFICACIÓ INNOVADORES A LA RMV

Després d'aquesta darrera reflexió sobre l'horta de València com a dinàmica territorial negativa, passe, tot seguit a analitzar instruments de planificació i govern del territori destacats a aquesta metròpolis, sent conscients de què no és massa ample el ventall a l'abast.

2.1. Les estratègies de València

2.1.1. El Pla Estratègic València 2015

Els primers treballs d'aquest pla comencen en una data prou d'hora com és novembre de 1993, quan es formalitza *“un gran pacte social per dissenyar el futur de la ciutat i identificar els principals projectes per tal d'adequar-la als reptes de la modernitat i la competitivitat i poder ampliar la seva capacitat per captar negocis, turisme i empreses en competència amb les principals ciutats de l'Europa mediterrània, i al mateix temps fer una ciutat atractiva per a residir”* (PROVALENCIA; 1997, p21). Ja des de l'inici es va ressaltar la necessitat d'una voluntat política ferma i d'una gran consens entre els agents socials i econòmics i les institucions. Els inicis d'aquest pla, com els de qualsevol iniciativa estratègica, van ser prou prometedors: hi havia involucrats agents institucionals de l'ajuntament, Generalitat i Consell Metropolità de l'Horta, representants empresarials, sindicats i universitats. A més es va

contractar per al lideratge del pla amb un dels grans experts nacionals en la matèria com és Josep Maria Pascual Esteve. Es va començar lentament a dissenyar el document del pla amb diagnòstic, objectiu *central* “*fer de València una ciutat verda europea, oberta al mar, integradora socialment i activa culturalment; capital vertebradora de la Comunitat Valenciana i articuladora del sistema de ciutats europeu i peninsular amb el Mediterrani, amb una elevada posició competitiva dels seus sectors econòmics en el mercat internacional*” (PROVALENCIA; 1997, p. 46) i 7 grans línies estratègiques que a finals en 1996 van donar lloc a l’impuls de 47 mesures prioritzades.

Aquest pla és formulat inicialment per a l’horitzó 2015. No obstant en 2006, deu anys després i amb la designació de València com a seu organitzadora per primer cop a Europa de la Copa de la Copa de l’Amèrica, es decideix reformular amb una nova estratègia amb un esquema de sis eixos estratègics, 19 vectors i 40 projectes estructurants. Amb aquesta designació València sembla adoptar la mateixa estratègia que Barcelona quan va aprofitar els efectes mediàtics i en inversions d’un gran esdeveniment com les olimpíades per tal de dur a terme significatius canvis a la ciutat. A aquest cas la reformulació que es fa de l’estratègia no només adapta els objectius i projectes a la celebració de l’esdeveniment sinó que es planteja com a objectiu primordial la gestió del postesdeveniment de la Copa.

Entre la formulació inicial del pla, amb les seves 47 mesures que en major o menor grau s’han anat desenvolupant i la nova estratègia proposada en 2006 hi ha alguns canvis significatius. Mentre que el pla inicial té una clara orientació cap a la inversió en infraestructures de transport i comunicació, el segon formula molts projectes en temes relacionats amb la cohesió social, la societat del coneixement i la inversió en R+D. El següent gràfic mostra el repartiment de la despesa programada per a dur a terme els projectes plantejats en 1997.

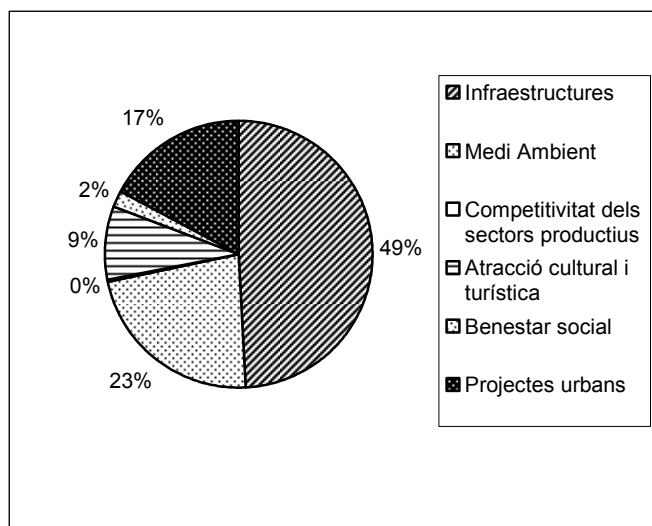

Figura 60: Despesa prevista per capitols en l'execució dels projectes del Pla Estratègic sobre un total de 2200 milions d'euros. Font: Pla Estratègic de València (1997).

Sembla clar que no costa el mateix un projecte com l'AVE pel corredor Mediterrani que altre com un pla de promoció del sector comercial a la ciutat, i per tant és normal que la major part de les despeses vagen encaminades per a finançar les grans infraestructures proposades. No obstant si sumen el pressupost destinat a infraestructures i al de projectes urbans com la rehabilitació de Ciutat Vella, el projecte de Balcó al Mar, Ciutat de les Arts i les Ciències etc. hom pot constatar que és un pla que aposta molt per la planificació física de grans obres públiques. Això també s'observa si enlloc de comptabilitzar per diners fem una classificació de totes les mesures contingudes al pla.

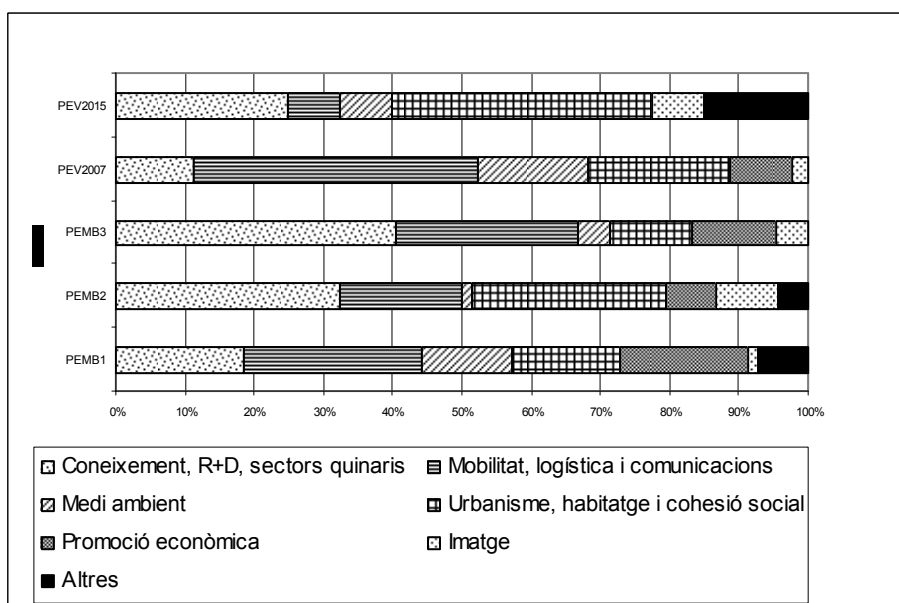

Figura 61: Classificació comparada de les mesures contingudes en els Plans Estratègics de Barcelona i el Pla Estratègic de València. Font: Elaboració pròpia a partir de la pàgina de l'associació AMB, TELLO, R. (1995) i Pla Estratègic de València (1997).

Partint de la comparació amb el Pla Estratègic de Barcelona, podem esbrinar fins a quin punt el de València segueix la mateixa política que aquest. Tant el 1er Pla Estratègic de Barcelona com el de València formulen inicialment una gran quantitat de mesures sobre mobilitat, logística i comunicacions. Una altra de les prioritats és la promoció econòmica de la ciutat, així que en tots dos primers plans hi ha també un conjunt ampli de mesures proposades en aquest sentit. Les mesures dins del capítol de medi ambient també tenen inicialment una certa importància. Es tracta de mesures enfocades a solucionar greus deficiències de la ciutat dels vuitanta com les deficiències en les xarxes de clavegueram, la depuració d'aigües la contaminació atmosfèrica o la manca d'espais verds. En canvi en la segona versió tant del Pla Estratègic de Barcelona com de València les coses canvien dràsticament i a més, curiosament, en un mateix sentit. Les mesures encaminades a fomentar sectors punters de l'economia, el coneixement i el R+D es multipliquen mentre que aquelles dedicades a infraestructures o medi ambient disminueixen. Aquesta tendència es consolida a Barcelona amb l'aprovació del 3er Pla Estratègic, primer de caire metropolità. Altre element en comú és que les mesures de caire urbanístic i de foment de la cohesió social s'incrementen significativament en la segona edició d'ambdós plans. Ací hi ha diversos factors comuns com el nou escenari de la immigració de països pobres que hem analitzat com a dinàmica territorial crítica, els creixents problemes d'envelliment de la població a la ciutat central, la qual cosa reclama unes polítiques socials més actives i per altra banda la ferma aposta d'ambdues ciutats pel model de l'urbanisme-espectacle que es reflecteix en més mesures de transformació urbana com el Fòrum de les Cultures o el 22@ a Barcelona i les obres del port i l'obertura de la ciutat al mar en el cas de València (en definitiva, la mateixa política que a Barcelona de transformar l'antic litoral industrial i degradat en una nova ciutat de l'esbarjo i el turisme). També en els dos casos hi ha un augment significatiu en la segona edició dels plans en mesures de màrqueting urbà, de promoció exterior de la ciutat per al turisme urbà i la inversió. Hi ha moltíssims elements en comú si comparem ambdós plans en aquest sentit.

Només s'adverteixen algunes diferències si observem el capítol "d'altres mesures". En el cas de València, en la revisió del pla que es fa en 2006 es posa molt l'accent en promocionar per a València la governança metropolitana. Tant és així, que aquest esdevé una de les principals tasques que proposa el CEyD. Sembla que aquest realitza una diagnosi molt pareguda al que hem fet al punt anterior sobre la manera de governar la metròpolis i ha decidit apostar fermament per un canvi, fins i tot proposant en la revisió de l'estratègia un eix anomenat: "Ciutat referència de l'art de governar" (CEyD; 2006, p. 44) amb interessants mesures com la promoció de la participació ciutadana, de la recerca en temes de governança urbana i mediació de conflictes, d'espais de cooperació i col·laboració entre ciutats de l'Arc Mediterrani etc. Una altra diferència apreciable entre els dos plans és el pes que arriben a tenir les mesures sobre infraestructures, urbanisme i cohesió social en el cas de València. En el cas del primer pla un

61% de les mesures del pla són d'aquest tipus i suposen un 68% del pressupost total del pla (val la pena remarcar si mirem la figura 61 que les mesures sobre benestar social a penes suposen un 2% de pressupost). En el cas de la revisió de l'estratègia de València, aquest conjunt de mesures suposen un 45% del total de mesures formulades, una reducció prou considerable. En canvi en el cas de Barcelona, en cap dels tres plans aquest conjunt de mesures suposen més del 45% del total proposat.

A mode de balanç d'aquest pla, i a l'igual que vam fer en el cas de Barcelona, un bon punt de partida és veure què diu la pròpia avaluació del pla sobre el grau d'execució i èxit del mateix. Resumidament, aquesta avaluació defensa que València està caminant fermament cap a la societat de la informació amb una major cohesió social, millor dotació d'infraestructures i qualitat ambiental gràcies a la política seguida d'impuls a grans projectes urbans transformadors (CEyD; 2006). En aquesta autoavaluació, i de la comptabilització que podem realitzar del grau d'avanç estimat per cada mesura es considera que la majoria de les mesures proposades al pla (un 57%) estan o bé completades o bé en un grau avançat d'execució, un 18% en un grau relativament avançat i només un 14,2% serien mesures que no s'han arribat a executar o bé estan en un estat prou embrionari. Fent aquesta lectura hom arriba a la conclusió que el pla estratègic és tot un èxit i que va a ple rendiment. No obstant, segons la nostra opinió, aquesta avaluació és massa triomfalista i cal molta cautela a l'hora d'avaluar plans estratègics en un àmbit complex com una regió metropolitana. Com tots els instruments innovadors en un territori, hi ha punts al seu favor i punts en contra. Comencem pels avanços que l'aplicació d'aquest pla ha significat per passar després a les crítiques i fer un balanç final.

Un primer aspecte positiu d'aquest pla ha sigut l'aplicació d'una metodologia innovadora en el seu moment com és la planificació estratègica. València va ser de les primeres ciutats a Espanya, després de Barcelona i Bilbao, que va començar a elaborar un pla estratègic. La metodologia emprada comportà la novetat de presentar el pla no com un conjunt de documents tancats sinó com un procés en continua reprogramació. Ací, al contrari que a Barcelona, s'ha apostat per un model de planificació estratègica que actualitza regularment continguts i objectius sobre una base comuna que és el Pla Estratègic publicat en 1997, enlloc d'aprovar successius plans. És un pla que ha tingut daltabaixos però que continua actiu hui en dia, dècada i mitja després de la formulació inicial. Ha aconseguit per tant sobreviure als "tempus" electorals de quatre anys que en molts altres casos donen fi a iniciatives de planificació encetades per governs anteriors. Aquesta situació s'ha vista afavorida per la no alternança política en l'administració local des de què aquest pla va ser aprovat.

Un altre element positiu és que es va fer una bona lectura del territori, una diagnosi prou acurada de les necessitats de la ciutat i fins i tot un disseny de línies i projectes estratègics encertats en quant a les grans problemàtiques territorials que patia la metròpolis a finals del segle XX així com respecte a les tendències de canvi global econòmic que començaven a detectar-se aleshores. Alguns temes com la promoció del comerç local, que és segons Sorribes la veritable vocació amb la qual València ha d'esdevenir un referent important per la seva especialització històrica (SORRIBES, J.; 1998), per primera volta es tracta integralment amb perspectiva de conjunt i no a partir d'anàlisis parcials o sectorials. En definitiva es tracta d'un pla formalment ben estructurat i plantejat.

Aquest pla remarca molt els aspectes relacionats amb la dotació de grans infraestructures i equipaments per a la ciutat, en especial la millora de les infraestructures ferroviàries d'accés a la ciutat. El pla, a l'igual que altres documents anteriors, fa una reivindicació molt encertada de reformar el sistema ferroviari posant l'accent en la necessitat de renovar i ampliar l'Estació del Nord com a connexió intermodal tren – metro així com la connexió de l'Estació de la Fonteta amb el port per millorar el transport de mercaderies, en definitiva renovar una xarxa ferroviària més pròpia d'un país subdesenvolupat que d'una ciutat que pretén convertir-se en un pol comercial i logístic. Malgrat que aquestes propostes estan sobre la taula, els Plans d'Infraestructures han optat per altres actuacions molt menys prioritàries com l'AVE Madrid-València, que a banda de destruir l'Horta i crear una infraestructura ex novo en superfícies ja prou saturades de l'Àrea Metropolitana de València, tenen uns beneficis socials molt menors que actuacions com les que proposa el Pla Estratègic o altres com la renovació de tota la xarxa de trens de rodalies, alguna de les quals funcionen encara amb trens amb quasi 30 anys d'antiguitat. D'ací a poc veurem en les nostres estacions l'ultramodern i flamant tren AVE només assequible per a executius que volen arribar a la capital en menys de tres hores al costat de relíquies rodants per al proletariat urbà metropolità, algunes de les quals reclamen una jubilació urgent. Igual es podria afirmar de l'aeroport de la ciutat, que fins 2005 no va començar a ser reformat, malgrat que la seva capacitat era més pròpia del d'una ciutat mitjana que la de la tercera regió metropolitana del país. Fins l'aparició de les línies de baix cost, el trànsit de passatgers entre aquest aeroport i altres estrangers era pràcticament inexistent. En el moment d'aprovació del pla, (1996), aquest aeroport era l'onzè de l'Estat en volum de viatgers (PROVALENCIA; 1997, p.94).

Un altre aspecte destacable d'aquest pla és la creació d'un organisme promotor i dinamitzador del Pla Estratègic com és el CEyD (Centre d'Estratègies i Desenvolupament), un organisme independent de l'administració conformat per agents socioeconòmics clau de la ciutat que té com a principal objectiu l'impuls de la gestió estratègica de la ciutat i esdevenir un instrument

per promoure la governança urbana de la qual hem parlat anteriorment (CEyD; 2005). Aquest és un aspecte on molts altres plans estratègics fracassen: dissenyen l'instrument des d'un departament de l'ajuntament i a mesura que la conjuntura política i econòmica de la ciutat va variant es va oblidant poc a poc la seva existència. Aquest centre s'erigeix amb la difícil missió de dur endavant el pla estratègic i de moment està duent a terme diverses tasques d'interès com la creació d'un banc d'estudis sobre estratègies a València en col·laboració amb les universitats, promoció dels continguts del pla i de l'estudi de diversos aspectes de la ciutat com la seva imatge i qualitat de vida o la reprogramació constant dels continguts i objectius del pla estratègic.

Front a aquestes qualitats que es poden destacar a aquest instrument, hi ha un conjunt prou ampli de crítiques que es podrien fer. De totes elles destaquem bàsicament tres:

La primera i més clara és que es tracta d'un pla estratègic municipal i no metropolità. Això és completament un sinsentit i col·lideix amb tota la retòrica del pla del canvi d'escala de València i la seva interrelació creixent amb la resta de la metròpolis i l'Arc Mediterrani. Després de tot l'anàlisi que s'ha fet al capítol precedent sobre dinàmiques territorials que afecten a València, formular un pla que abasta només un dels municipis de la realitat metropolitana redueix molt la seva operativitat. Quan Romero i Sorribes parlen del fracàs dels governs metropolitans a Espanya parlen de què molts plans d'ordenació del territori es queden en documents que adopten una *"nova retòrica territorial"* molt allunyada de les polítiques que finalment cada municipi desplega (ROMERO, J. i SORRIBES, J.; 2006). Això és un poc el que ha passat ací, com en altres molts plans ja analitzats. El discurs del pla no coincideix en quant a la qüestió de l'escala adequada de planificació amb la bateria de mesures formulades.

La causa principal és que no hi ha hagut un acord inicial o al menys la iniciativa d'acordar, després de la desaparició del CMH, dur a terme un pla estratègic metropolità que és realment el que fa falta en aquest context per la rivalitat i incooperació entre municipis fruit, entre d'altres factors ja mencionats a l'apartat de governabilitat de la metròpolis, de la rivalitat entre partits. *"El Pla naix amb un fort dèficit democràtic derivat de la negativa de l'esquerra social i política a participar-hi. Fou un greu error perquè no impedí tirar endavant amb el Pla però limità molt la ressonància pública de les opinions de l'oposició i el conreu d'un clima de diàleg entre tots els agents privats i públics"* (SORRIBES, J.; 1998, p. 70). En tot cas crida molt l'atenció que en tot el pla a penes es faça referència a la realitat metropolitana de la ciutat de València. Un exemple és que a la nova Estratègia de 2006 es proposa com a un dels grans eixos el *"Nou art de governar"* i s'assegura que *"València ha d'estar a l'avantguarda de la nova governabilitat"*. Quan poc després parla d'accions-clau concretes proposa "promoure la cooperació i la

col·laboració entre ciutats, entitats econòmiques, socials etc. de l'Arc Mediterrani" (CEyD; 2006, p. 45). Sembla que per a aquest pla estar a l'avantguarda de la governança suposa ignorar completament les ciutats que conformen la regió metropolitana. Un altre punt fluix en aquest sentit és l'escassa atenció que es presta a la participació ciutadana. Hi ha un parell de fòrums on la gent pot opinar sobre molts temes, però en la selecció i discussió de línies estratègiques, vectors i projectes només han intervingut els clàssics grans agents públics i privats urbans: ajuntament, conselleries, associacions professionals i com a molt algun sindicat o universitat.

Una primera crítica seria per tant l'escala territorial. Una segona seria el que podríem anomenar com la "imperativitat del pla", és a dir, la capacitat real que té el pla de ser eina de transformació territorial, de què les seves mesures siguin dutes a terme. És el mateix que vam comentar per al cas de Barcelona: *"Només es pot fer estratègia d'allò sobre el qual es té capacitat de decisió o una certa influència sobre la decisió d'altres"*. (SOCINTEC; 2001, p. 104). Hi ha molts projectes proposats sobre els quals no es té capacitat de decisió. Es parla de la necessitat de què el Ministeri de Foment inverteixi en tal o qual projecte, però sembla que les decisions adoptades dins de les comissions del pla no tenen massa influència en la política que ulteriorment despleguen ministeris i conselleries. Això fa que diversos autors arriben a la conclusió de què el pla és més bé *"un mostrari de propostes aglutinat en un text de referència, totes generalistes, algunes contradictòries i cap amb reflex addicional i concret en noves iniciatives sobre la ciutat"* (PEÑÍN, A.2000 P. 290) i que *"ha estat massa poc selectiu, és una carta als reis i va recolzar actuacions ja previstes o decidides"* (SORRIBES, J.; 1998 p.71). En efecte, en alguns moments sembla que més que una exposició de mesures suficientment argumentades i detallades, el pla expose un catàleg de desitjos per al futur de la ciutat o bé de plans i projectes ja aprovats o fins i tot en execució abans d'aprovar el present pla. Està clar que un pla estratègic no és un pla normatiu i es basa en els acords i els compromisos que adopten els diversos agents, però de la lectura del mateix i de l'autoavaluació que es fa dona la impressió que realment els projectes estratègics que estan desenvolupant-se formen ja part de polítiques sectorials del govern municipal i regional i les que s'han quedat sense desenvolupar es deu a què cap administració les tenia previstes en la seva agenda. La gran pregunta és si sense aquest instrument innovador els productes finals com són la quarantena de projectes estratègics de la ciutat s'haurien desenvolupat igualment.

Una última gran crítica que enllaça amb això que acabem de dir es refereix més concretament a la proposta concreta que es fa al pla de les accions-clau o els projectes estratègics. Es redunda molt en el què i el per què però no en el com. Algunes mesures resulten poc aclaridores:

“Elaborar un innovador pla d’acció per tal que la ciutat dispose de les pautes d’actuació i els principals objectius concrets per avançar cap a una societat del benestar” Mesura 6-39 (PROVALENCIA; 1997, p. 194). Després aclareix que s’està referint a la millora dels serveis socials de la ciutat.

“Parlar amb el somriure”. Acció estructural 332 de la nova Estratègia 2007-2015 (CEyD; 2006, p. 27). Això es considera una *“acció estructurant”* dins del Projecte Estructurant no menys pintoresc *“Gestió dels sentiments com a desenvolupament humà”*.

És palès que un pla estratègic no pot arribar a grans nivells de concreció de totes les mesures que proposen, però ací algunes mesures semblen més un desig que no un projecte estructurat amb uns objectius específics, un pla d’acció, uns agents involucrats i un finançament previst:

“Recuperar el Parc Natural de l’Albufera, el seu entorn i tot el potencial natural i turístic”. Mesura 2-25. A l’apartat de “descripció detallada” ens aclareix que cal *“solucionar l’important problemàtica ambiental del parc, donar una solució als agricultors i ordenar les activitats turístiques”*.(PROVALENCIA; 1997, p. 138). Caldria preguntar-se quin és el sentit de propostes tan genèriques com aquestes.

Per últim, algunes mesures són tot un exercici de cinisme:

“Ús del valencià en els àmbits recreatius, familiar, social i educatiu”. Projecte estructurant 331, el títol del qual és “El passat en perspectiva de futur”. Sembla que l’ús de la llengua és una qüestió del passat i a més ho promou una institució que no té ni un document ni tan sols un resum del pla estratègic en valencià.

Per tant el balanç final d’aquest pla no pot ser positiu. El fet que siga innovador en quant a metodologies emprades, punt de vista etc. i que faça una lectura prou acurada de les necessitats del territori malgrat que algunes propostes que formula són prou discutibles o que tracte d’innovar en els mecanismes de gestió del mateix amb organismes com el CEyD no compensa els greus dèficits que aquest, i molts altres de caire estratègic presenten:

- Escala territorial de planificació completament inadequada per a la realitat territorial actual de València.
- Això suposa indefectiblement que en les comissions executives falten molts agents socials, econòmics i institucionals que igual no operen tant a la capital però sí a altres municipis de la regió urbana.

- Manca de mecanismes de participació ciutadana amb poder real d'influència sobre el pla.
- Moltes de les mesures proposades ja ho estan en plans anteriors, la qual cosa dóna a voltes la sensació que el que és un instrument formalment innovador no està aportant cap innovació en quant a projectes. Presenta una “nova retòrica” territorial però les mesures proposades són les de sempre, i moltes ja aprovades: infraestructures, grans projectes urbans per a l'urbanisme-espectacle del “*show must go on*” i les clàssiques de la cohesió social la protecció del medi ambient etc.
- Propostes generalistes, buides de continguts en ocasions i en altres casos llocs comuns sense cap transcendència pràctica, en moltes ocasions no massa ben argumentades. Seguint una retòrica mística, sembla que aquestes mesures eixen d'una “missió” sagrada que a la seva volta ha eixit d'una “visió” de la ciutat, una retòrica metafísica que agrada molt en la planificació estratègica, però que en aquest cas no queda massa clar sobre quines bases científiques s'assenta.
- Cap connexió o coordinació formal amb institucions i sobretot amb altres instruments com el PGOU per exemple. Abundant en el que hem afirmat adés, sembla que el pla va adaptant-se a les modificacions d'un PGOU que està ja més que desvirtuat que no al contrari.
- Escassa repercussió mediàtica i de debat sobre el pla. Un pla estratègic és un espai de reflexió entre els agents i els ciutadans d'un territori concret. En aquest cas, malgrat els esforços de l'oficina del CEyD, la repercussió mediàtica de l'evolució d'aquest pla, així com dels debats que planteja, és molt menor de la que caldria ja que al cap de la fi és l'únic instrument existent a tota la Regió Metropolitana que reflexiona sobre el futur de la ciutat.
- En ocasions, més que un document de discussió sobre estratègies alternatives per a la ciutat sembla més un instrument de legitimació de les polítiques urbanístiques de l'ajuntament.
- La coordinació amb altres instruments innovadors coetanis com el PAT de l'Horta o el Pla Estratègic del Port de València, del qual parlarem tot seguit, és inexistent, com si tots tres plans estigueren parlant de distintes dimensions de la realitat.
- Per últim, només tenim notícia de la marxa del pla a partir d'una autoavaluació feta per la mateixa oficina promotora. No tenim coneixement d'estudis o opinions independents sobre el mateix, la qual cosa empobreix la percepció real i obri dubtes sobre si els mecanismes bàsics d'avaluació, revisió i actualització estan funcionant correctament.

2.1.2. El Pla d'Acció Territorial de l'Horta

Ja hem dedicat el capítol de sostenibilitat ambiental de la Regió Metropolitana de València a estudiar el paisatge cultural de l'Horta de València nafrat de mort, per tant ens estalviem prolegòmens i anem directament a analitzar el pla que se suposa ha de rescatar les poques peces territorials que queden de la depredació urbanitzadora dels municipis de l'Horta: el Pla d'Acció Territorial de l'Horta.

Aquest instrument no és un pla estratègic ni tan sols un instrument nou en la planificació territorial. És un pla clàssic d'ordenació del territori que desenvolupa en un àmbit territorial concret com és l'Horta els objectius i criteris de la legislació vigent d'ordenació del territori, és a dir, la Llei 4/2004, de 30 de juny, de la Generalitat, d'Ordenació del Territori i el Paisatge. En els seu article 22 afirma:

“6. L'Horta de la Comunitat Valenciana, com a espai d'acreditats valors ambientals, històrics i culturals, ha de ser objecte de protecció. Per a això, el Consell de la Generalitat aprovarà un pla d'acció territorial de protecció de l'Horta valenciana, en el qual es definiran les zones mereixedores de protecció i les mesures urbanístiques corresponents, com també els programes d'actuació pública necessaris per a afavorir el sosteniment de les activitats pròpies de l'Horta i la permanència de la població amb un nivell de vida adequat.” (DOGV 4788, de 2 de juliol de 2004).

Per tant aquest pla es desenvolupa com un mandat de la Llei d'Ordenació del Territori, així que es tracta d'un pla tradicional normatiu. No obstant això, el considerem com un instrument innovador no perquè la seva metodologia ho siga o perquè siga un instrument bàsic de govern del territori a l'àmbit metropolità, sinó perquè per primera volta tracta d'ordenar un espai singular amb criteris de protecció paisatgística i des d'una perspectiva holística territorial, i a banda de contenir alguns elements innovadors tracta un problema territorial de primera magnitud com és la desaparició d'aquest paisatge mil·lenari, raó per la qual incloem aquest instrument al capítol d'anàlisi d'iniciatives de govern del territori a la Regió Metropolitana de València.

És molta la feina que li pertoca a aquest pla. Ja hem vist que la situació actual és com per a conhortar-se. Des del punt de vista social i ecològic, l'Horta com a agroecosistema ha trencat la seva homeòstasi o capacitat del sistema per mantenir-se davant les afeccions a qualsevol de les seves parts. El sistema està trencat en moltes de les seves parts i excepte que hi haja una ferma actuació des de l'administració i tota la societat, la destinació final és l'extinció. I no es tracta

només d'un problema d'extinció d'una activitat econòmica a un territori, com vam veure a l'apartat de sostenibilitat ambiental, es tracta d'un problema de pèrdua de tota la cultura que envolta el conreu de regadiu a València amb institucions tan significatives com el Tribunal de les Aigües. Fins i tot des d'un punt de vista productivista es tracta de la pèrdua d'unes terres de gran fertilitat que serveixen per produir aliments de primera necessitat. Independentment de què aquest no siguen hui rendibles per la competència dels productes que provenen de països pobres, com el futur és incert mai no se sap si aquestes terres faran falta (MIRALLES, J. L.; 2006, p.83). Tampoc pensem que la solució siga intensificar la revolució verda al camp de l'Horta, fent el que ha passat en molts altres indrets per tal que l'agricultura siga una activitat rendible, això és: concentració parcel·lària i que l'agricultor passe de gestor i expert capacitat a ser un simple obrer industrial que administra a les collites paquets tecnològics de llavors, fertilitzants i plaguicides dels quals depèn completament per traure el màxim profit de la collita. Ni aquesta és la transformació que reclamen els defensors de l'Horta ni estem tampoc en un context productivista on hi ha imperiosa necessitat de proveir d'aliments en la major quantitat possible.

El Pla d'Acció Territorial de l'Horta, conscient de l'enorme tasca que té per davant, es planteja uns objectius prou ambiciosos en la línia de protegir l'Horta com a paisatge i patrimoni preservant els seus valors agrícoles tot i fomentant criteris de sostenibilitat en les activitats socioeconòmiques existents i en les noves que s'incorporen i plantejant fórmules de gestió urbanística que associen la protecció i manteniment de l'Horta al desenvolupament urbanístic (AMINSA-VAERSA; 2006). Feta aquesta exposició de desitjos, el pla planteja aquest espai com un territori amb valors històrics, paisatgístics, culturals materials i immaterials (Tribunal de les Aigües), així com a espai obert amb funcions ecològiques, d'esbarjo i d'articulació de grans elements de paisatge de l'àrea metropolitana, però es troba en una situació completament insostenible a causa de la descoordinació entre el planejament municipal dels municipis, la pressió urbanística que va devorant a poc a poc els camps, la crisi de l'agricultura, la fragmentació territorial per noves infraestructures o la manca d'eficiència en el reg. Front a aquesta situació, el pla s'estructura en mesures de cara a l'ordenació del territori de l'espai considerat com a Horta tradicional, 11393 ha i altres encaminades a la gestió i finançament de la principal activitat socioeconòmica d'aquest espai: l'agricultura.

Concretament el pla proposa crear un Sistema d'Espais Oberts dividit en Unitats de Paisatge que es classifiquen segons el seu valor, el qual depèn del nombre d'elements patrimonials, el seu estat, posició estratègica etc. En funció del valor paisatgístic es creen quatre nivells de protecció: des de protecció màxima, on no es permet altre ús que l'agricultura, fins el de protecció condicionada o parcialment urbanitzable. Fins ací veiem una estructura i un marc propositiu molt semblant a altres plans que hem comentat per al cas de Catalunya com el PTP

del Pirineu que també creava diferents nivells de protecció segons criteris paisatgístics o el PDUSC del litoral de Catalunya. A banda de simplement protegir, també es preveu un programa d'actuacions amb la finalitat de restaurar i posar en valor els paisatges existents.

Però a més d'això, el pla formula una interessant proposta de recuperació dels espais d'horta tractant un dels principals detonants de l'abandonament de camps que és la manca de rendibilitat. Per a solucionar aquest problema proposa promulgar una Llei de l'Horta "La funció de la qual serà crear els instruments necessaris per a la protecció de l'Horta i buscar fórmules de finançament i gestió" (AMINSA-VAERSA; 2006).

Respecte al finançament del manteniment de l'activitat agrícola, aquest pla proposa buscar fórmules mixtes, incloent la possibilitat que els municipis de l'Horta paguen de les seues pressupostos o bé els propis ciutadans, una taxa per la protecció, manteniment i ús del que denomina com a paisatges agrícoles protegits. Proposa així mateix tres nivells distints de gestió:

- L'agricultor manté la propietat de la terra i rep incentius fiscals per conrear-la amb criteris paisatgístics i ecològics.
- Per a propietaris interessats en vendre per la falta de recanvi generacional, es proposa que les seves terres siguin comprades per la Generalitat i que aquesta les deixi en conreu a agricultors aficionats o professionals amb garantia de compra de collita a canvi del compromís per part de l'agricultor de serveis ambientals de manteniment del paisatge.
- A propietaris no agricultors es proposa la figura de la Custòdia del Territori seguint les experiències existents de Catalunya, segons la qual aquests propietaris que pot ser fins un banc que compra terres, les lloga a agricultors sempre i quan es faça una gestió sostenible de la finca.

L'organització de la gestió i del finançament estaria centralitzada per la figura d'una fundació, la qual a més gestionarà els beneficis de les externalitats positives de l'Horta i s'encarregaria de dur a terme els tres principals instruments que se'n deriven del pla: un pla agrícola que tracte de reestructurar de manera participativa l'agricultura per tal que aquesta augmente la seua rendibilitat per exemple implantant una marca de qualitat; un pla d'ús públic i recreatiu on es potencie l'agroturisme, organitze recorreguts peatonals, i per últim un pla de millora del sistema de reg i qualitat de les aigües per optimitzar l'ús i qualitat del recurs.

Aquestes són les línies generals del document. Tot seguit farem una breu valoració del mateix i acabarem amb una proposta de rectificació del pla.

Començant pels aspectes positius, el primer al qual cal fer esment seria la iniciativa en ella mateixa d'haver per fi començat els treballs per ordenar i començar a governar des de la necessària escala supramunicipal aquest espai. L'espai de l'Horta és el millor exemple de què si l'Estat es retira de les seves funcions de governar el territori, encara que formalment es planifiqui aquest declarant-ho com a "no urbanitzable", si no es dissenya una proposta en positiu sobre un espai determinat, la seva probable destinació siga la degradació o la transformació per a altres usos no previstos o desitjats. Una proposta en positiu i sobretot urgent. Una solució més acord amb l'escala i problemàtica territorial de la qual estem parlant haguera sigut un pla estratègic on es reforçara la participació pública (quelcom bàsic ací car estem parlant de la gestió d'un territori percebut per la població com a paisatge de gran qualitat i com a element d'identitat) i la reflexió estratègica. No obstant, la situació actual és de profunda crisi i per tant es fa necessari un instrument establisca mesures i les faça efectives amb caràcter d'urgència.

En aquest sentit cal fer una denúncia a l'extrema tardança amb que els governs locals i autonòmic han decidit fer alguna cosa per gestionar aquest espai. Ja des del PGOU de 1988 hi havia propostes de protecció de zones d'horta de València hui desaparegudes. Més de vint anys de discursos en favor de la protecció de l'Horta han servit per a poc. Fins i tot aquest pla encara no s'havia aprovat a principis de 2008, quasi quatre anys després de l'aprovació de la Llei d'Ordenació del Territori i el Paisatge. I cal especialment recordar que no va ser especialment recolzada des de la Generalitat ni des del principal partit de l'oposició la Iniciativa Legislativa Popular de protecció de l'Horta que més de 120.000 signatures van portar al Consell, la qual plantejava una Llei de Protecció de l'Horta amb importants mesures com una moratòria urbanística immediata, reconversió de l'agricultura o equidistribució de càrregues i beneficis derivats de la sostenibilitat (MIRALLES, J. L.; 2006, p. 82). Aquest sí que es pot considerar com un instrument completament innovador i com un salt qualitatiu en la governança del territori, car va ser la primera volta al País Valencià que es feia ús de la figura de la ILP i una de les primeres voltes que s'emprava a l'Estat Espanyol per reclamar la protecció d'un territori. Així mateix, va ser extraordinari el recolzament aconseguit per la mateixa (120.000 signatures, vora el 10% de la població de la Regió Metropolitana), tot un exemple de democràcia participativa al marge dels mecanismes tradicionals de partits polítics institucionals, raó per la qual segurament, no va ser rebuda amb bons ulls per més d'un representant polític.

Un element positiu del pla és que no es limita com en altres casos simplement a protegir prohibint usos determinats amb un sistema d'avaluacions i penalitzacions per assegurar que l'ús que es fa en cada parcel·la és el correcte, sinó que va més enllà amb un interessant marc propositiu on parla de com es podria gestionar aquest territori per tal que l'agricultura es

combinara amb activitats d'esbarjo i ambdues foren rendibles econòmicament. Així mateix desestima convertir l'Horta en un jardí urbà on l'agricultor faça simplement de jardiner per al delit i contemplació de l'urbanita, és a dir, va més enllà d'una proposta de museïtzació del territori, sinó i tracta de conservar l'Horta com un territori dinàmic però amb els seus valors paisatgístics i activitats econòmiques. En aquest sentit, dona un pas més al de la protecció, i mostra interès, perquè l'activitat agrària tradicional torne a funcionar, o al menys deixe de ser una activitat ruïnosa.

Un altre aspecte positiu que proposa aquest pla és la creació d'una fundació o organisme independent que lidere el procés de recuperació de l'Horta. Aquesta ha sigut una de les reivindicacions dels col·lectius en defensa de l'Horta i entenem que és positiva perquè en una qüestió tan complexa és molt més adient crear un organisme *ex profeso* que no que depenga d'organismes com la Conselleria d'Agricultura. A més és ben sabut que hi ha una gran desconfiança de l'agricultor cap a l'administració i per tant si és una Conselleria qui duu a terme el procés potser no tinguera una acollida massa bona. En un problema tan complex com aquest cal un organisme que es dedique només a ell i a més que siga políticament neutral de forma que pugui fer d'aglutinador i coordinador dels interessos de la gran varietat d'actors institucionals, econòmics i socials amb inquietuds, interessos, opinions i responsabilitats sobre la gestió de l'Horta.

Per l'altra banda, la principal deficiència que trobem en aquest pla, molt unit al problema del retard que duu aquesta iniciativa, és el fet que aquest no és un instrument final. És a dir, la seva aprovació no suposarà un canvi immediat en la forma de governar, o millor dit desgovernar aquest territori. Ja hem parlat de què proposa crear una Fundació Gestora, un Catàleg de Paisatges, i el que és més lent encara, una nova llei que desenvolupe els instruments de protecció i gestió que s'enuncien, plans agrícoles, d'ús recreatiu etc.. Per a quan tota la bateria d'instruments estiga a punt, ja no podria quedar gairebé res que valga la pena rescatar. Així es cau en el mateix error que molts altres plans que no han passat de la formulació de mesures per a la protecció de l'Horta.

De nou sorgeix ací la clàssica crítica en la falta d'imperativitat i grau de concreció suficient en el pla. Mancaria, entre d'altres coses, una normativa detallada que explique qui té responsabilitat de fer què i amb quin grau d'obligatorietat (el mateix que vam assenyalar per al Pla Estratègic de València) o per exemple un Pla de Finançament com el que apareix al Pla Estratègic del Port de València. Si no es fa això, la interpretació que es faça *a posteriori* del pla pot ser siga molt laxa. O podria passar com allò que afirmava el comte de Romanones: «*vostès facen la llei que jo m'encarregue del reglament*». És a dir, que a l'hora d'adaptar aquest pla a

per exemple el planejament municipal, que cada municipi faça una interpretació més o menys lliure per falta de concreció en les seves disposicions. No queda clar per exemple quin territori concret de l'Horta es vol protegir i amb quin grau. Sorprenentment, el pla inclou com a territori a protegir l'Horta de l'Ermita del Fiscal, la qual es posa a més com a espai que actuaria de filtre d'impactes respecte al parc natural de l'Albufera. Es tracta d'un espai ja pràcticament desaparegut per l'expansió del port que hem analitzat abans, així com per la saturació d'infraestructures.

Un altre aspecte que no queda gens clar és de quina manera la població, la qual es va mobilitzar per promoure un pla semblant, participa o pot fer sentir la seva veu en els treballs de redacció del pla. El procés d'elaboració del pla ha sigut dut a terme per dues consultores privades i almenys fins la presentació de la versió preliminar del document, no s'havia encetat cap mecanisme de participació ciutadana, la qual cosa obri molts dubtes sobre el procediment emprat, car es tracta d'un pla que naix fruit d'una històrica demanda de molts sectors socials, als quals per cert ja se'ls deixà sense veu quan es rebutjà trametre la Iniciativa Legislativa Popular que hem comentat adés.

En aquest cas no podem oferir un balanç final del pla, car es tracta d'un instrument que a hores d'ara ni tan sols ha vist la llum, per tant seria un atreviment tractar de fer una valoració global de quelcom que encara no ha sigut ni aplicat ni tan sols aprovat. Amb les apreciacions que hem fet a partir de la poca informació que disposem, el lector pot fer la seva pròpia valoració personal.

3. RECAPITUACIÓ I CONCLUSIONS PARCIALS

Vam començar analitzant algunes de les principals dinàmiques territorials que són clau en la planificació i govern d'aquest territori. Primer van començar amb unes qüestions prèvies necessàries per al cas de València com el territori que considerem que formaria part d'aquesta realitat urbana. Són qüestions prèvies que calia establir, car no existeix com a Barcelona una definició oficial d'aquests aspectes. Un cop fet això, l'enfocament emprat a l'anàlisi de dinàmiques va ser per una banda integral (vam seleccionar dinàmiques econòmiques, mediambientals i culturals amb el nexa comú de tenir una incidència territorial clara) i per l'altra progressiu (vam començar per la materialització en el cas de València d'un procés global com és la transició cap a la societat del coneixement i vam acabar parlant de dinàmiques molt locals com és la degradació de l'horta). Ja vam explicar que cada dinàmica exposada guardava relació amb els quatre grans components del concepte de sostenibilitat: competitivitat

econòmica compatible amb cohesió social, protecció ambiental i respecte pel patrimoni. La raó era mostrar que el comportament actual de València no es podria qualificar com precisament sostenible.

Un dels temes estrella que està a l'agenda de qualsevol governant a hores d'ara és el de la dispersió urbana lligada a mecanismes com el diferencial de preus entre municipis de la Regió Metropolitana de València i per açò va ser analitzat detalladament en aquest capítol. En el mateix s'han enunciat i descrit problemes tradicionals com la desaparició de l'Horta o la crisi industrial junt amb altres més nous com els efectes territorials del canvi de model urbà cap a la ciutat dispersa. Al final d'aquest capítol teníem una agenda amb una llista d'alguns dels grans desafiaments o temes estratègics per al govern de la València real, és a dir, de València i la seva àrea o regió metropolitana.

El desenllaç d'aquest capítol, com sempre, ve amb l'anàlisi d'alguns instruments de govern i planificació del territori, que a partir de l'escala emprada, metodologia i/o temes escollits de treball, es podrien considerar com a innovadors. Solucions innovadores per a lògiques territorials, moltes de les quals són ja velles. Heus ací de nou el lema de la tesi. Vam dividir aquest darrer apartat en dues parts. En una primera vam reflexionar sobre si l'arquitectura institucional actualment existent a la Regió Metropolitana de València és l'adequada per enfrontar-se a desafiaments com els exposats en l'apartat de dinàmiques. La resposta era clarament negativa. Per recolzar els arguments exposats en aquesta primera part, vam analitzar dos casos d'instruments d'ordenació del territori que en el moment de ser escrit el present paper o estaven començant a aplicar-se o ni tan sols estaven del tot redactats (cas del PAT de l'Horta) per veure d'una banda com està reaccionant tota aquesta arquitectura institucional a desafiaments com els plantejats, i en segon lloc quins encerts i deficiències, des de la nostra òptica de geògraf, presentava cada document, sempre posant la lupa en veure si el que diu l'organisme promotor del pla, les mesures que s'executen en conseqüència, i el que passa després són tres realitats convergents o més bé divergents. Com en tots els altres capítols, no hem trobat cap iniciativa que despunte i es pugui posar de model. Cada territori té el seu context, i en el cas concret de València, que és diferent en alguns aspectes al de Barcelona, hem trobat sobretot molts aspectes millorables en els instruments analitzats en aquest treball.

Després d'aquesta ràpida recapitulació als temes tractats sobre la gènesi, característiques i planificació territorial de València i la seva regió urbana, podem destacar algunes conclusions importants:

1. València ha passat de ser una ciutat compacta envoltada d'una constel·lació de pobles agrícoles amb una clara interdependència amb el paisatge agrocltural de l'Horta a ser una ciutat quasi sense confins, amb una economia basada en el sector serveis, la construcció i en alguns indrets la tradicional indústria manufacturera; una metròpolis encara emergent amb uns processos importants de dispersió d'activitats, població i funcions urbanes. Es tracta d'un procés paral·lel al que està experimentant Barcelona. La següent descripció dibuixa molt bé el procés i les seves conseqüències, segons la nostra opinió:

“Mentre la Barcelona industrial mostrava l'efectivitat de les desigualtats socioeconòmiques, en un escenari que estructurava visiblement els protagonistes, els llenguatges i els espais de les diferents memòries i rivalitats socials; amb la Barcelona del consum i de l'espectacle queden dissolts en un paisatge urbà ahistòric, el dels grans centres comercials, dels gratacels de vidre, dels estadis de futbol, dels parcs d'atraccions o de les autopistes de doble carril, que circumden un centre fragmentat i desarticulat per actuacions viaries no respectuoses amb l'entorn. La desaparició de les funcions tradicionals d'aquests espais i llenguatges específics duu a la destrucció de la vida urbana, de la seva memòria històrica així com de la complexitat del carrer, que ara quedarà traçat en diferents territoris: en uns es treballa, a altres es compra, en uns s'aprèn i es diverteix i a altres se circula constantment, obsessivament” (UTE, 2004, p. 155).

2. En aquest sentit, València i la seva regió metropolitana està patint lògiques territorials ja velles com el procés de dispersió urbana, la creixent mobilitat a escala metropolitana, la crisi industrial i agrícola, la destrucció d'elements naturals o culturals importants com l'Albufera o l'Horta etc... tot això passava ja fa 30 anys. El que canvia és el context: un context nou de globalització sense precedents i de trànsit cap a una societat, en aquest cas més basada en els serveis i l'espectacle que en el coneixement i la R+D. El model territorial de València fins fa poques dècades era molt semblant al de Barcelona: una economia intermèdia amb l'avantatge comparatiu de la posició geogràfica i sobretot dels baixos salaris per atreure capital forà (IBM, siderúrgia de Sagunt, Ford, Hasbro...), i amb un important entramat empresarial familiar. Incapaç ja de competir amb altres territoris amb aquests avantatges comparatius, ni de rescatar les seves bases de l'economia de la crisi (indústria manufacturera, petit comerç i agricultura), València ha optat per la via del “model Barcelona”: l'urbanisme espectacle i de cartró-pedra basat en grans esdeveniments, que busca consolidar el sector de la construcció i del turisme urbà i de litoral com a bases principals del nou model.

3. Cal deixar de potenciar el model de ciutat dispersa per la ciutat compacta tradicional mediterrània, sobretot apostar per l'ordenació del territori a l'hora d'urbanitzar nous espais. L'actual procés d'ocupació del territori de forma caòtica i dispersa té molts impactes socials i ambientals, a més que conforma unes peces urbanes que difícilment podran esdevenir ciutat i d'una estètica prou lletja. Les figures 62 a 63 són exemples entre milers de noves urbanitzacions on el concepte d'harmonia amb l'arquitectura i el paisatge és completament absent.

Figura 62: Exemple d'urbanització caòtica més pròpia de temps del desenvolupisme: una finca d'a penes metre i mig d'ample junt a una filera d'adossats encaixonats en altra finca de cinc pisos, creant un conjunt d'una estètica terrible. **Figura 63:** un front urbà cada casa d'un color, una altura i un estil. **Figura 64:** Un paisatge antigament d'horta hui envaït de carreteres i finques per a famílies pobres. Fotos: Luis del Romero.

4. Canviar cap a un model territorial menys devorador de terres fèrtils de l'Horta no implica deixar de construir res ni tornar a la ciutat d'alta densitat dels anys seixanta, que és igualment insostenible. Per tant no deuria suposar una crisi greu per al sector immobiliari i de la construcció. Dins de les ciutats de la Regió Metropolitana hi ha molt de treball a fer en quant a regeneració i restauració urbana, aspectes que a penes s'han desenvolupat. A València com a Barcelona un percentatge significatiu del parc d'habitatges és antic i de mala qualitat, amb la qual cosa caldria començar a plantejar plans de reforma interior no només a centres històrics sinó als centenars de polígons d'habitatges que hi ha als nostres pobles, desenvolupant plans com el que mostra les següents imatges i que no comporten processos d'elitització com els que hem descrit per al cas del Barri Gòtic a Barcelona:

Figura 65: Rehabilitació d'un polígon d'habitatges a Hoyerswerda (Alemanya). Font: LebensRäume Hoyerswerda eG.

5. La història de la gestió recent del paisatge cultural de l'Horta i altres espais com el parc natural metropolità de l'Albufera és la història d'un fracàs col·lectiu motivat pel desinterès de determinades administracions i per la sobirania durant massa temps del «laissez faire». Des del prisma de la sostenibilitat, encara que cada municipi tinga la seva Agenda 21 on s'assegure que el seu model és sostenible, com a territori metropolità no podrà ser-ho mai fins que no actue per recuperar el poc que queda d'ambdós espais. A més, qualsevol actuació en aquest sentit no es pot fer només des de l'escala local amb un simple pla d'usos del sòl si no ve acompanyat de polítiques agrícoles i rurals que fomenten el recanvi generacional entre les poques desenes de llauradors a temps complet que queden a tota l'Horta.

6. Per ser una regió metropolitana prou consolidada, de quasi milió i mig d'habitants, València és un territori on al contrari que a altres territoris, a penes s'han encetat mecanismes i iniciatives de govern del territori. La llista d'instruments que podrien considerar-se com a innovadors o que comporten alguna novetat en la seva aplicació, és prou parca. Hem destacat tres iniciatives: dos plans estratègics i un pla d'ordenació territorial d'un sub-espai metropolità.

El primer, el pla estratègic territorial, té una escala de planificació inadequada i manca d'un pla director o executor. Com a espai de reflexió i com a mobilitzador d'actors gràcies al paper del CEyD, és no obstant, un bon exercici. La raó d'incloure ací un pla estratègic sectorial com el del port, és perquè es tracta d'un pla en certa mesura contrari que l'anterior. És un pla amb garanties de ser dut a terme gràcies a la inclusió d'un pla de finançament i un pla director, realitzable al cap de la fi, però amb greus dèficits democràtics en el seu procés de desenvolupament: actors metropolitans sense a penes participació, i absència de mecanismes de participació ciutadana. Se centra en planificar una infraestructura seguint un impecable raonament de creixement econòmic, però no integra en les seves anàlisis l'impacte sobre el medi ambient litoral i marí, de forma que no es pot considerar com una anàlisi integrada com les que cada dia es reclamen més. Per últim vam analitzar un Pla d'Acció Territorial que naixia després d'haver tombat una Iniciativa Legislativa Popular. Es tracta d'un pla recolzat per una llei de la Generalitat, la qual cosa li confereix cert valor com a instrument potencialment transformador de la realitat objecte del pla: l'Horta. No obstant, cau en un error en la nostra opinió, massa típic: per a una qüestió tan urgent com és salvar l'Horta, deixa massa aspectes per a planificació diferida. No obstant, tant el plantejament com les mesures i plans proposats semblen prou adients per donar una alternativa viable a aquest espai. Únicament insistim en donar un gir cap a la instauració-recuperació de les poques terres que queden d'un sistema agroecològic per a l'Horta, posant més èmfasi en l'agricultura i menys en l'esbarjo. Un últim apunt que cal fer és que a tots tres plans podria haver millors o més mecanismes de cooperació entre actors i institucions, mecanismes multilaterals i no verticals o horitzontals com passa a més d'un pla.

7. La creixent metropolitanització del territori es troba dissociada de la governança metropolitana actual. Per tant, cal de nou apostar per la creació d'una entitat metropolitana, però no com una instància més en el complex entramat burocràtic-administratiu i corporativista que governa la Regió Metropolitana mitjançant ajuntaments, Generalitat i Diputació, sinó com una entitat flexible on tots els estaments socials, inclòs tercer sector, tinguen poder de decisió. Un organisme de govern metropolità amb una estructura flexible, però amb una capacitat jurídica i un finançament adequat, quelcom impossible si ajuntaments metropolitans, ajuntament de València i Generalitat, tradicionals enemics, no es posen d'acord no només amb bones paraules sinó també a l'hora de cedir sobirania. Per tant una estructura que compte amb una bona oficina tècnica interdisciplinària i un fòrum de reflexió on alcaldes, representants d'empresaris, sindicats, consellers, representants de ministeris amb algun poder de decisió, associacions i col·legis professionals, representants de la societat civil (associacions de veïns, d'immigrants, lúdiques i culturals, de famílies...) i d'ONG tinguen un calendari fix per veure's les cares. Al nostre entendre, dos tasques molt clares deuria tenir en la seva agenda: una començar a discutir l'elaboració d'un pla estratègic metropolità o de la ciutat real, i per altra banda recolzar o fins i

tot ser el braç executor del PAT de l'Horta o de la Iniciativa Legislativa Popular que es va presentar per salvar l'Horta. A hores d'ara, aquesta possibilitat és quasi un miracle. Ja sabem com va acabar l'experiència del CMH i és poc probable que cada instància governant estiga disposada a cedir poder. Només combinant la "força" (imposar per exemple una llei d'àrees metropolitanes) i la persuasió (explicar de nou a municipis que hi ha tasques que desenvolupen que no els pertoca i que estarien millor gestionats des d'una escala supramunicipal) podria ser possible.

8. Un problema comú a nivell d'Estat que cal resoldre és la relació entre ordenació del territori i urbanisme. On comença una ciència i on acaba l'altra, la qual cosa repercuteix sobre qui té més poder de planificació territorial. Si no, cada cop que s'aproven plans directors i d'acció territorial com el de l'Horta, sorgirà la crítica de l'intrusisme de la Generalitat en matèries de competència municipal. L'ordenació del territori sembla que encara no està del tot present en molts agents institucionals i per altra banda l'urbanisme se sol confondre cada cop més amb aprovar plans parcials.

VII GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS RURURBANS DINÀMICS: EL LITORAL D'ALMERIA-MÚRCIA

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Justificació de l'àmbit d'estudi

“Quan Almeria era Almeria, Granada era la seva alqueria”

Vell proverbi

“Almeria és una ciutat situada a la costa, que es compta entre els territoris més sublimes, de major categoria i més importants d'Al-Àndalus. En ella hi ha magnífics comerços i abundants indústries. Té fama i renom, per la qual cosa els orientals i els occidentals de països musulmans viatgen a ella i en ella es donen cita els viatgers de terres llunyanes i pròximes, àrabs i no àrabs, com si Almeria fos lloc de reunió en la qual es congregaren per realitzar tota classe de negocis”.

Abū Muhammad al-Ruṣāṭi *Iqtibās al-anwār*, 1033

“En la Chanca no hay médicos, ni dispensario, ni practicantes ni mercado, ni agua corriente, ni, en la mayor parte de las casas electricidad [...]. La gente vive allí (Cerro del Hambre) hacinada, sin retretes, camas ni colchones, compartiendo esteras y mantas con ovejas y borricos; las gallinas campan sueltas por las habitaciones y, en una cueva el dueño ha instalado una porqueriza. [...] Un crío corretea desnudo por el muladar, con el vientre hinchado y el cráneo negro de moscas”.

GOYTISOLO, J (1961), P. 120

Com a últim cas d'estudi dins de l'Arc Mediterrani ens centrarem en el Levante i Norte de la costa d'Almeria i Àguilas, entre Múrcia i Almeria, però fixant-nos especialment en la zona del llevant almerienc. Fins ara hem dedicat dos capítols a analitzar dinàmiques territorials i experiències de govern a dues regions metropolitanes més o menys consolidades i també a una àrea rural de muntanya en declivi. Per arrodonir aquesta anàlisi que abasta tot l'Arc Mediterrani volem cridar l'atenció sobre el litoral d'Almeria - Múrcia, perquè és una zona rururbana, una

zona tradicionalment rural i prou pobra en procés d'urbanització des de fa pocs anys, que té com a capital una ciutat mitjana que al llarg de la història ha passat de ser una de les ciutats més riques de la Península Ibèrica a ser una de les més pobres fins fa poques dècades. El cas d'estudi seleccionat abasta la comarca LEADER del Llevant Almerienc, la ciutat d'Almeria i el municipi murcià de Águilas, és a dir una zona litoral entre dues comunitats autònomes.

La raó principal d'haver seleccionat aquest àmbit rau en què es tracta d'un territori que en aquests anys està patint unes transformacions territorials molt profundes, tant físiques com de base econòmica i social. A més es tracta com hem dit d'una zona que a hores d'ara no es pot considerar ni rural ni urbana excepte per al cas d'Almeria ciutat. Al mateix temps és l'últim tram de litoral quasi verge que queda a tot el Mediterrani espanyol i és on més es fa palès un dels grans conflictes que afecta tota la conca Mediterrània com és la gestió de l'aigua per a consum humà.

Des del punt de vista de la planificació i govern del territori no és aquest un dels territoris on més instruments innovadors s'estan aplicant, però es tracta d'un territori que s'enfronta a una sèrie de decisions territorials estratègiques, la qual cosa està generant molts debats entre els agents socials i econòmics de la zona. Al mateix temps hem volgut incloure no només municipis almeriencs sinó també el cas del municipi murcià de Águilas perquè d'aquesta manera podrem observar com a un territori amb característiques geogràfiques similars com és tota aquesta àrea, es governa i planifica des de governs de signe polític i tradició planificadora prou diferent, com són la Junta d'Andalusia i la Regió de Múrcia. Cal destacar també que sobretot el cas de Múrcia és pioner en noves formes de planificació territorial des de l'àmbit privat o a través de partenariats públics privats que són de gran interès per a la nostra recerca.

Un altre argument que cal esmentar per justificar la selecció d'aquest cas d'estudi és que constitueix l'únic cas de tots els seleccionats i potser de tot l'Arc Mediterrani Espanyol on més escales de planificació trobem: escala local, supralocal amb les polítiques sectorials de la Diputació d'Almeria, autonòmica amb les competències d'ordenació del territori de la Junta d'Andalusia, estatal amb un pes molt considerable ací de les seues polítiques sectorials, la Unió Europea amb les seues directives i polítiques regionals, entre les quals destacarem el programa LEADER, i per últim una escala encara més global que és l'organisme de l'ONU. En efecte el Levante Almeriense des de la ciutat d'Almeria fins Pulpí ha sigut objecte d'un programa pilot de gestió integrada de zones costaneres, un cas únic a tota Espanya però per altra banda comparable amb les polítiques desplegades des de la Generalitat de Catalunya en aquest àmbit. Aquest programa ha estat formulat i recolzat des de les Nacions Unides i per aquesta raó mereix la nostra atenció per ser una iniciativa prou innovadora.

1.2. Marc geogràfic

El litoral d'Almeria, Levante Almeriense – Águilas es troba en la seva part meridional (cap de Gata – Níjar) per sota de la isohieta dels 200 mm, la qual cosa el converteix en un dels litorals més àrids de tota Europa. Gran part del relleu és muntanyenc en forma de xicotetes serralades que enfonsen les seves arrels a la mar (Cap de Gata, serralada de Cabrera i d'Almagrera) intercalat per plans al·luvials com la conca neògena d'Almeria o els plans de Vera per on discorren els rius Aguas, Antas i Almanzora (GARCIA LORCA, A., 1997, p. 27-28). La zona de Níjar és d'origen volcànic, la qual cosa explica l'enorme riquesa mineralògica que atresora i que ha sigut explotada des de fa mil·lenis (plom, ferro i or).

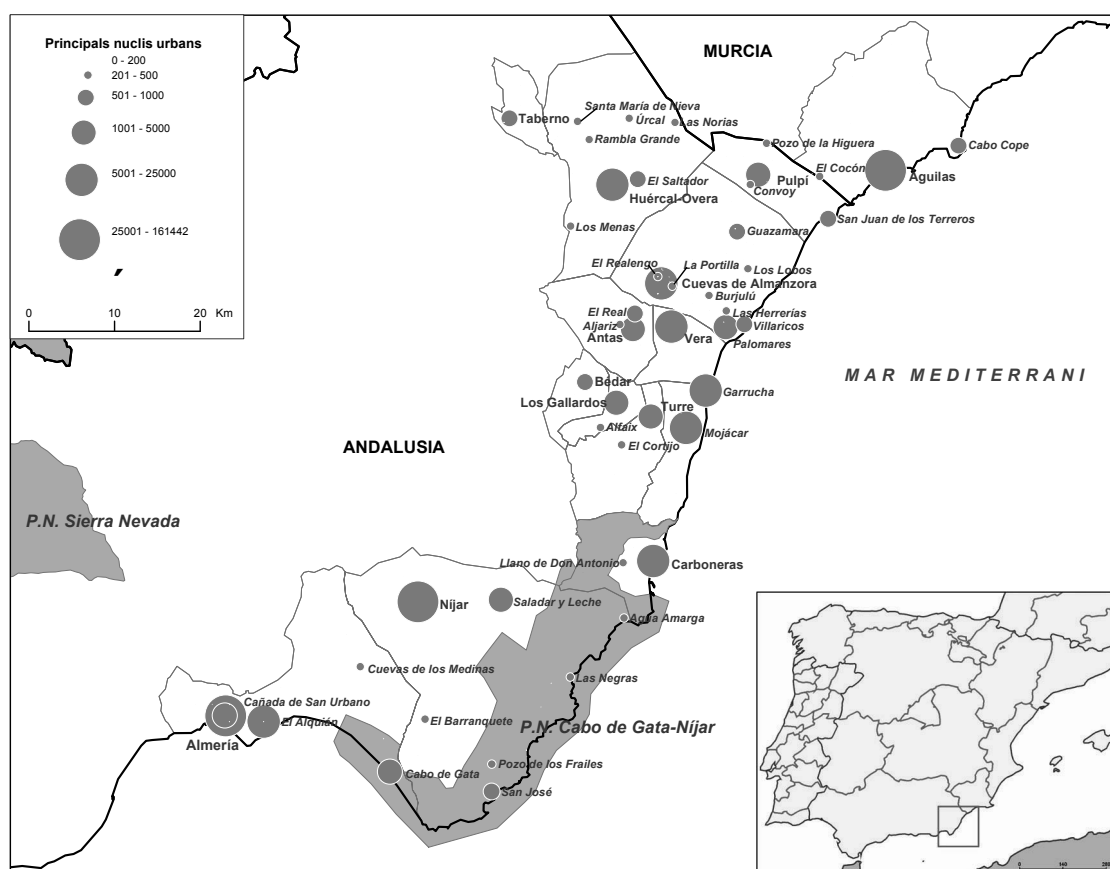

Figura 66: Mapa de situació de la zona d'estudi. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor 2006 (INE i Instituto Andaluz de Estadística, 2007).

Aquest espai seleccionat ocupa una superfície de 2346 km² i 15 municipis de dues províncies: Múrcia i Almeria. A partir d'ara a efectes de la present recerca el denominarem amb el nom de litoral d'Almeria – Águilas, encara que seria més correcte tal volta Levante – Norte Almeriense - Águilas. Es tracta d'un tram de litoral de vora 150 km dividit entre la comarca murciana de l'Alto Guadalentín (Águilas), les comarques d'Almeria de Levante Almeriense (Pulpí, Huércal-Overa, Taberno, Cuevas de Almanzora, Vera, Garrucha, Mojácar, Antas, Los Gallardos, Bédar,

Turre, Carboneras i Níjar) i la comarca metropolitana d'Almeria (Almeria). Dins d'aquest espai mereix especial menció el parc natural del Cap de Gata-Níjar, espai natural marítim-terrestre que cobreix un total de 50.000 has. entre la franja terrestre i la marítima de gran valor ecològic ja que és reserva de la Biosfera des de 1997, conté una ZEPA (Zona d'Especial Protecció d'Aus) i una marjal del conveni Ramsar (les Salines del Cap de Gata), entre d'altres valors.

En aquesta extensa i heterogènia àrea habitaven 309223 habitants en 2006, dels quals més de la meitat es concentraven a un sol nucli: Almeria, la qual reunia 161442 habitants. Aquest conjunt d'habitants es reparteix entre 15 municipis i 169 nuclis de població de manera que es tracta d'un model territorial certament dispers (una mitjana de 12 nuclis per municipi) i que difereix un tant de la tradicional ciutat compacta mediterrània de la que tant hem parlat en anteriors capítols. Al mapa de la figura 66 s'han representat només en lletra cursiva aquelles entitats menors de més de 200 habitants i aquests són uns 31 nuclis.

Sembla en definitiva unes xifres de població prou humils per a l'extensió territorial de la qual estem parlant, però cal tenir en compte que les condicions ambientals han dificultat bastant el poblament, si bé aquest ha existit des de la prehistòria. A causa de la limitació de les disponibilitats hídriques (menys de 300 mm a l'any en gran part de la zona) i per tant la impossibilitat d'aprofitar l'energia hidràulica d'aigües superficials o subterrànies, per l'escassetat de llenya com a combustible vegetal o la irregularitat en les corrents de vents que dificulta l'aprofitament de l'energia eòlica... es tracta d'un territori amb condicions prou extremes per al poblament i a això cal afegir factors històrics com l'enorme repercussió que va tenir l'expulsió dels moriscos de 1571 a conseqüència de la rebel·lió que havien iniciat a las Alpujarras tres anys abans. Aquests van ser expulsats de tota la zona deixant desenes de nuclis urbans despoblats. Així, en eixa mateixa data de 1571 es calcula que a tota la província d'Almeria vivien només uns 25.000 habitants (VINCENT, B., citat per SÁNCHEZ PICÓN, A., p. 38). Un altre factor limitant ha sigut el secular aïllament de rutes comercials per terra i mar de tot aquest litoral. Per una banda els únics ports històrics de certa importància en més de 150 km de costa eren els d'Almeria i Àguilas i per l'altra en una data tan tardana com 1847 els diaris provincials denunciaven que a tota la província no hi havia cap camí transitable per a diligències o carruatges i les mercaderies com els cereals o hortalisses s'havien de transportar a peu (GIMÉNEZ CARO, M.I. I URÁN NAVARRO, I., 2000). Per últim no se'ns pot oblidar com a factor determinant en la configuració territorial del Litoral d'Almeria a Àguilas les freqüents incursions de pirates procedents d'Algèria fins ben entrat el segle XVIII, els quals anaven a la cerca de mercaderies i sobretot d'esclaus.

En definitiva, ens trobem davant d'un litoral relativament muntanyenc i d'extrema aridesa, on aquests factors juntament amb altres històrics expliquen que al llarg de la història haja estat un àmbit rural bastant aïllat. Només l'existència de dos recursos econòmics importants (pesca i una abundant riquesa geominera) explica que malgrat tots els obstacles haja sigut un territori habitat des de molt antic i que haja tingut èpoques d'esplendor com es descriu a la cita d' Abū Muhammad al-Rušati.

2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS: TRANSFORMACIONS TERRITORIALS PROFUNDES AL NOU «SUNBELT»

Com hem afirmat al plantejament anterior, ens trobem davant un àmbit rural que ha patit fins fa pocs anys greus problemes de despoblament malgrat ubicar-se a una àrea litoral, per tant ha tingut una evolució històrica molt semblant a la del cas del Cadí – Moixeró malgrat la seva llunyania. On sí que no coincideixen aquests dos territoris és en que en el cas de la Costa d'Almeria - Àguilas sí que ha hagut un complet renaixement rural ja que aquest àmbit ha assimilat els tres rols dels espais rurals del segle XXI que vam comentar al capítol de teoria: el Litoral d'Almeria a Àguilas és un espai rural- recurs (amb agricultura capitalista intensiva), un espai rural – medi de vida (com testimonia el gran desenvolupament urbanístic recent en forma d'urbanitzacions per a nous habitants a temps parcial o a temps complet com molts jubilats estrangers) i per últim espai rural-natura (amb l'exemple destacat del parc natural del Cap de Gata-Níjar, un dels més extensos a tot el litoral ibèric). Tan profunds han sigut els canvis que potser a hores d'ara més que d'espai rural caldria parlar d'espai rururbà o més bé “camp urbanitzat”.

Les forces motrius de canvi territorial que analitzarem en aquest apartat seran els increments de població i canvis demogràfics, l'agricultura intensiva, el desenvolupament urbà i d'infraestructures, el turisme estacional i l'augment de les disponibilitats hídriques gràcies a grans obres hidràuliques. Moltes tenen punts en comú amb les analitzades per al cas del Cadí i per aquesta raó no caldrà insistir molt en alguns processos com el canvi de model territorial lligat al despoblament del territori, car va estar prou detallat a aquell capítol. Ací més bé ens centrarem en destacar algunes dinàmiques territorials o aspectes concrets que diferencien aquest àmbit territorial dels altres que hem analitzat a capítols anteriors.

2.1. El procés d'urbanització i la incipient "urbanalització": Del despoblament i declivi rural al redescobriment del Litoral d'Almeria -Águilas

Aquest punt el dividirem en tres subapartats tal i com vam fer amb el capítol del Pirineu per tal d'establir millor les diferències i similituds entre dos territoris no urbans (si exclouem la ciutat d'Almeria) i que al llarg dels dos últims segles i especialment a la darrera dècada i moment present estan experimentant uns canvis profunds en quant a poblament i urbanització. Ens centrarem per tant en analitzar breument com ha variat el model territorial de poblament als darrers dos segles arran d'una sèrie de transformacions socioeconòmiques i polítiques, les quals han acabat configurant un espai rururbà que en el moment actual està sotmès a moltes pressions per acabar esdevenint un litoral més massificat de segones residències i complexes turístics però que al mateix temps té una sèrie de trets que el fan distint de tots els altres models territorials que hem analitzat anteriorment a l'Arc Mediterrani. Les teories explicatives esmentades a l'apartat de teoria que en la nostra opinió conceptualitzen millor l'evolució demogràfica d'aquest territori són molt diverses però tal volta l'enfocament de la nova economia de les migracions o la de l'acumulació del capital siguin les més adients per a aquest cas.

Com vam establir al primer capítol del treball, la nova economia de les migracions defèn que la família és la unitat de decisió de migrar. S'estableix una relació contractual entre qui migra i la família que fa la inversió inicial (paga el transport i manutenció inicial a canvi de diners a mig termini). Es migra allà on les expectatives d'obtenir un treball satisfactori són majors, com les àrees industrials de Barcelona i Madrid que eren els grans atractors de mà d'obra durant la transició demogràfica a l'era industrial. Per altra banda, segons la teoria marxista de l'acumulació del capital el proletari obrer migra a aquelles zones on en haver una major acumulació de capital, tenen demanda de força de treball. En migrar el salari es reequilibra, perquè disminueix la demanda però les plusvàlues no. L'acumulació de capital dirigeix el factor treball i no al revés. Això crea grans polaritats territorials com és el cas d'Andalusia i Catalunya.

Al llarg de la història recent del litoral d'Almeria i Múrcia s'han succeït diferents models urbans i territorials amb un diferent ritme i intensitat en l'ocupació humana i en l'explotació de recursos. A grans trets es pot parlar d'un model territorial preindustrial o "cicle agrícola" fins el segle XIX, una altre model protoindustrial o "cicle miner" i un últim model postindustrial o "cicle turístic" (SÁNCHEZ PICÓN, A., 1997, p.36). A continuació exposarem succintament alguns trets de cada model.

2.1.1. Model territorial tradicional, precapitalista o de subsistència: el cicle agrícola

“Los almerienses regaron con su sangre las posesiones de Europa, África, Oceanía y América y su sacrificio no aportó ninguna compensación a su patria chica. La tala de bosques, la emigración, transformaron en el desierto de ahora su antiguo paisaje. Almería fue descuidada por reyes, ministros, reformadores, escritores. Una leyenda de incomprensión y olvido debía mantenerla alejada de todos los movimientos renovadores que en España se produjeron. En el siglo XVIII era ya la cenicienta de nuestras provincias...”

GOYTISOLO, J (1961), P. 120

La zona d'estudi s'ubica al voltant del paral·lel 47, el paral·lel de les grans i riques civilitzacions com l'antiga Grècia, Mesopotàmia o la Xina imperial. No és aquest el cas de les terres d'Almeria. Tal i com ens relata Goytisolo i sobretot a partir del segle XVI, les terres d'Almeria i Múrcia són durant molts anys de les més pobres d'Espanya i de les que més població expulsen cap a altres àrees de la Península. El cas d'Almeria és el d'unes terres que encara en ple segle XVIII estan patint els efectes de l'expulsió dels moriscos executada quasi dos segles abans. Van ser terres repoblades per “cristians vells” provinents de Castella i Múrcia sobretot. No obstant són gents no gaire acostumades a les condicions climàtiques de les noves terres. Així, els paisatges agraris a penes han variat des de l'època morisca. Hi ha una mínima ocupació del sòl, especialment al litoral. Per una banda hi ha un regadiu molt limitat (les vegues) per les dificultats d'embassar i utilitzar aigua de fonts i rambles (MARTÍN GALINDO, J.L., 1988, p. 180) i la resta es dedica a terres de secà (el “campo”) o simplement no es conrea per l'escassetat de precipitacions i la mala qualitat dels sòls. Pescadors i agricultors comencen a assentar-se en les planures costaneres un cop s'han construït sistemes defensius contra les incursions de pirates berberiscs (la torre de Cope a Àguilas va ser construïda al segle XVI i el castell de San Juan al segle XVIII). Un exemple clar és el de Àguilas que es funda com a nova població dins del municipi de Lorca en 1766 un cop el litoral està ben defès dels atacs berberiscs. L'existència de bones terres de conreu, la disponibilitat d'aigua i la possibilitat de construir un port ben resguardat van possibilitar que aquesta nova vila creixera ràpidament de manera que en 1834 es va independitzar definitivament de Lorca.

escassetat o fins i tot absència de pluges no són testimonials, això unit a un espai que es troba allunyat de grans ciutats o mercats i de rutes comercials principals o també ens hem referit a la manca de vegetació per ser emprada com a llenya. Una de les zones amb més recursos econòmics com és tota la zona del litoral (pesca, més recursos hídrics que a l'interior, mineria etc.) ja hem dit que es troba permanentment amenaçat pels pirates.

Una activitat tradicional en qualsevol territori com és la ramaderia té ací importants limitacions. En primer lloc per l'escassetat de pastures per les condicions d'aridesa de la zona. Només hi havia alguns pastors transhumants que portaven el ramat en hivern a les pastures d'Almeria, Vera o Níjar provinents de les serralades de Baza i del nord-est granadí. En segon lloc, perquè amb la recuperació demogràfica del segle XVIII a tota Espanya la pressió demogràfica obliga a roturar noves terres de secà sobretot per a cereals, un producte que sempre ha estat escàs i insuficient a tota Almeria, la qual cosa es fa en terres que tradicionalment es dedicaven a pastures.

En definitiva ens trobem amb unes terres que són explotades de manera molt extensiva i irregular. A banda de la ciutat d'Almeria que no té res a veure amb aquella ciutat musulmana de l'edat mitjana i de Níjar, no hi ha a penes assentaments humans importants al litoral o prelitoral d'Almeria i Múrcia. Tota la zona és ocupada temporalment per jornaleros de l'interior segons les feines del camp i només comencen a aparèixer nuclis costaners importants com Águilas, Roquetas o Garrucha ja ben entrats en el segle XVIII un cop l'amenaça dels pirates berberiscs no és tan greu.

2.1.2. Model territorial industrial: el cicle miner i despoblament selectiu

Al segle XIX es viu una important sèrie de canvis territorials que suposen la transició d'una economia de subsistència a una altra protoindustrial en totes les terres que formen part de la nostra àrea d'estudi. Una de les activitats més esteses a aquestes terres, la cria de cucs de la seda, entra en crisi des del segle XVIII; des de les primeres dècades del segle XIX es comença a desenvolupar la mineria industrial la qual cosa fa que molts camperols abandonen l'agricultura; comença a desenvolupar-se l'agricultura d'exportació centrada en el raïm i en fruites i hortalisses gràcies al desenvolupament de ports com el d'Almeria o de Águilas i per últim cal parlar de l'auge i declivi del conreu de la barrilla. La crisi d'aquesta agricultura que havia assolit el seu màxim a finals del segle XVIII ve quan s'inventa la producció de sosa artificial amb el mètode Leblanc a principis de segle i definitivament amb els avanços del mètode Solvay en 1861 gràcies al qual es pot prescindir de la barrilla per a la fabricació de sosa. La barrilla s'estava exportant a tota Europa i malgrat les pressions proteccionistes de la burgesia local de

Múrcia i Almeria, res va detenir la pèrdua de mercats i finalment que la sosa artificial substituïra a la pedra de barrilla també en els mercats peninsulars. Es tracta d'una sèrie de transformacions que canvien profundament la base econòmica i social d'Almeria i Múrcia i per tant els seus paisatges.

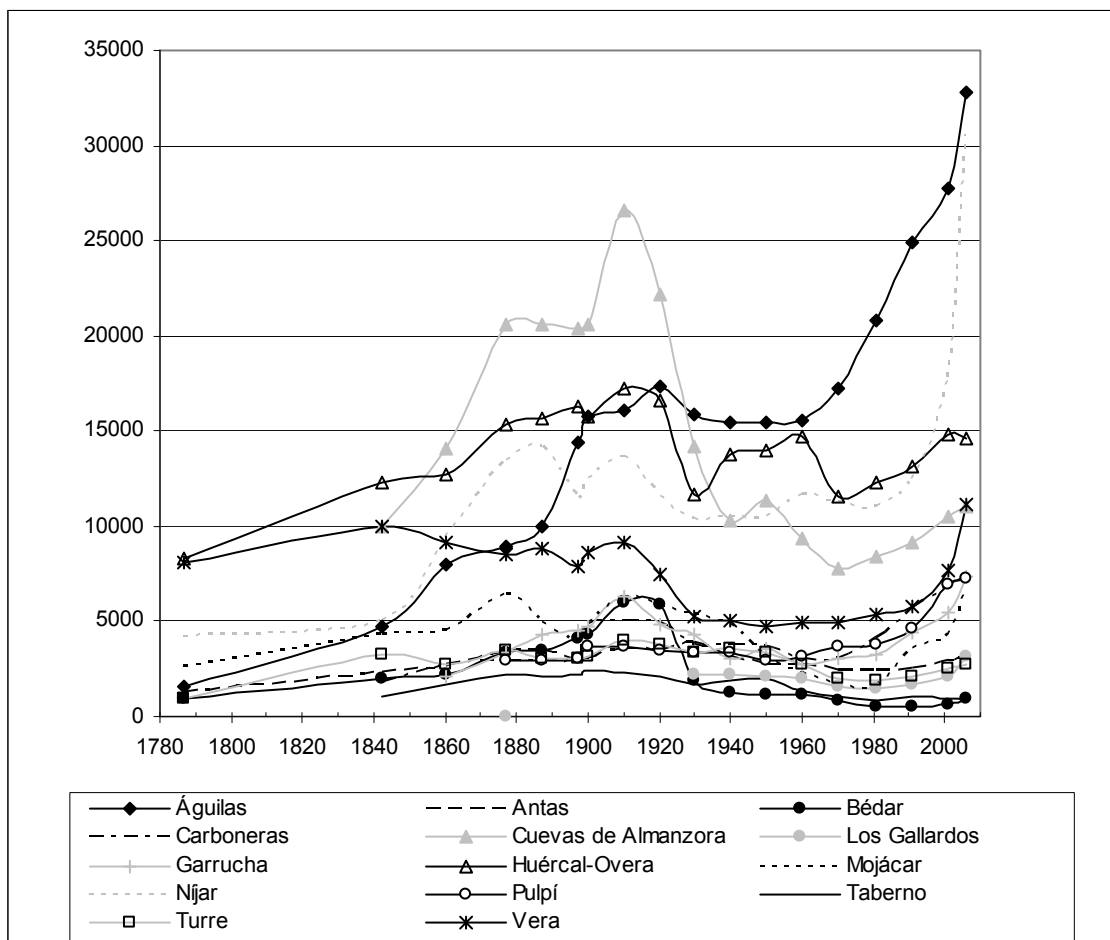

Figura 68: Evolució demografia dels municipis de Águilas (Múrcia) i de la comarca del Levante Almeriense (1787-2006). Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE i IAE.

Una ullada a l'evolució demogràfica dels municipis de la zona d'estudi pot ser prou aclaridora per explicar canvis rellevants que es donen en el procés d'urbanització al llarg de la història contemporània. Des de finals del segle XVIII es configura un model de poblament que Martín Galindo anomena "poblament dispers intercalar" (MARTÍN GALINDO, J.L., 1988, p. 205), un paisatge de "cortijos", de masies aïllades semblant al paisatge que es pot trobar en moltes altres àrees rurals com la del Cadí. S'imposa aquest model que ja existia des d'època morisca pel desig del llaurador de viure a prop de les seues terres de conreu i aquestes estan en moltes ocasions allunyades dels nuclis poblacionals. L'evolució demogràfica fins els anys 20 del segle XIX mostra un creixement moderat a tots els municipis. Dins del model territorial de subsistència que hem comentat adés hi ha una alta taxa de mortalitat i d'emigració i un

poblament disseminat per la seva especialització com hem comentat, en l'agricultura de subsistència. L'emigració s'accelera cap a les ciutats (primer cap a La Unión i Camp de Cartagena i posteriorment cap a Barcelona) o les noves colònies franceses d'Algèria. Almeria se situa en diversos anys com la primera província espanyola en nombre d'emigrants.

Tanmateix, a partir del primer terç del segle XIX esdevé un gran canvi econòmic i social a tot el sud-est espanyol: l'explotació minera industrial. A causa d'aquesta activitat hi ha alguns municipis com Cuevas de Almanzora, Águilas o Níjar que experimenten un autèntic "boom" demogràfic per l'arribada de noves famílies de treballadors que dura fins els anys 20 del segle passat. La febra minera comença a Cartagena i La Union però en 1838 ja s'han descobert a la serra Almagrera a Cuevas de Almanzora filons de plata, plom argentífer i ferro, i posteriorment també es trobaran molts més filons a la serra Alhamilla i a la serra del cap de Gata. La descoberta en aquesta època de mines de plata a Espanya quan justament fa pocs anys que ha perdut les colònies americanes que li proveien d'aquest mineral és una notícia que té una gran transcendència. En poc de temps centenars de persones van en busca del metall preciat i s'instal·len junt a les boques de les mines que ells mateixos obrin. No obstant això el secular aïllament de tot el camp de Lorca i el litoral almerienc suposa un obstacle molt important per tal de donar eixida a la mercaderia. A partir de l'últim terç del segle XIX la mineria industrial es consolida en aquest territori com una activitat nova en quant a processos i tècniques ja que com a activitat en ella mateixa se sap que es practicava quasi des de la prehistòria en aquestes terres. En unes poques dècades aquesta activitat transforma per complet societat, economia i paisatge. Es creen colònies mineres com al cas del Pirineu (la colònia de Corea a Cuevas de Almanzora). Un dels exemples més famosos de pobles miners és el del poblat de Rodalquilar a dins del terme de Níjar, on des al segle XIX va començar l'explotació minera primer de l'alum, que és un sulfat alumínic i potàssic que s'empra per a adobar pells, en tintoreria o en alguns medicaments i posteriorment de l'or. Va haver en aquesta localitat una petita febra de l'or sobretot des de 1880 fins les acaballes de segle. No obstant la mineria va ser revitalitzada a la postguerra i va estar en actiu fins els anys 70, quan es va abandonar. Fins i tot als anys 50 quan ja feia temps que havia passat l'auge de la mineria, eren més de 500 els miners que treballaven per a la companyia ADARO (GOYTISOLO, J., 1961, p. 25).

El període de la febra minera es pot dividir en dues fases diferenciades. En una primera fase fins 1880 va haver sobretot explotació minera de plom i plata per companyies petites nacionals o petits propietaris locals, els propis veïns dels pobles. Es tracta d'una mineria amb pocs signes de modernitat, quasi preindustrial i sense cap gran empresa al darrere. S'obrin milers de pous miners i s'instal·len fundicions rudimentàries a les rodalies. Una segona fase va des de 1880 fins la primera guerra mundial. Aleshores va haver una autèntica colonització de companyies

angleses, franceses i del País Basc que van obrir milers de pous miners. Aquestes companyies es van beneficiar d'una legislació prou lliberal per instal·lar-se, explotar i exportar el mineral en brut als mercats europeus. Els minerals es traslladaven quasi sempre en brut i per aquesta raó no es podria parlar d'un autèntic procés d'industrialització, hi ha un procés d'industrialització molt efímer i centrat en l'extracció minera. Sí hi ha canvis socials importants ja que molts pobles es converteixen en petites ciutats cosmopolites on conviuen tant miners de moltes procedències distintes amb enginyers, banquers, empresaris industrials i comerciants de diferents països. Cafès, teatres, casinos, ateneus i altres equipaments apareixen a ciutats com Almeria o Águilas. Fruït d'aquesta segona fase de la mineria que dura fins el període entreguerres o fins la postguerra de la guerra civil segons el lloc, es construeixen un bon grapat d'infraestructures que transformen radicalment molts pobles.

La figura 69 recull per a la zona d'estudi del Levante almeriense i Águilas les principals zones d'extracció així com les infraestructures i equipaments construïts per a la transformació i transport del mineral. Un dels avanços més importants és sense dubte l'arribada del ferrocarril. S'inauguren fins a tres línies de ferrocarril a la zona: el port d'Almeria cap a les mines de l'interior d'Andalusia, la línia de les mines de Bédar al moll de càrrega de Garrucha i la línia d'Águilas a Lorca que connecta amb l'eix mediterrani. Ports com el d'Almeria o Águilas es modernitzen i augmenten la seua capacitat de càrrega i es creen de nous com a Garrucha o Villaricos o simplement es creen molls de càrrega per a l'exportació del mineral. Sobretot a la primera fase apareixen moltes funcions concentrades a prop de la serra Almagrera a Cuevas de Almanzora i també forns de calcinació a Pulpí o Agua Amarga en Níjar. Es tracta en definitiva d'una empenta molt profunda que deixa com a herència una sèrie d'infraestructures, algunes de les quals s'abandonen per la dificultat de reconvertir-les per a ús públic i també un vast patrimoni industrial que encara hui roman quasi tot abandonat i sense cap actuació de recuperació i valorització.

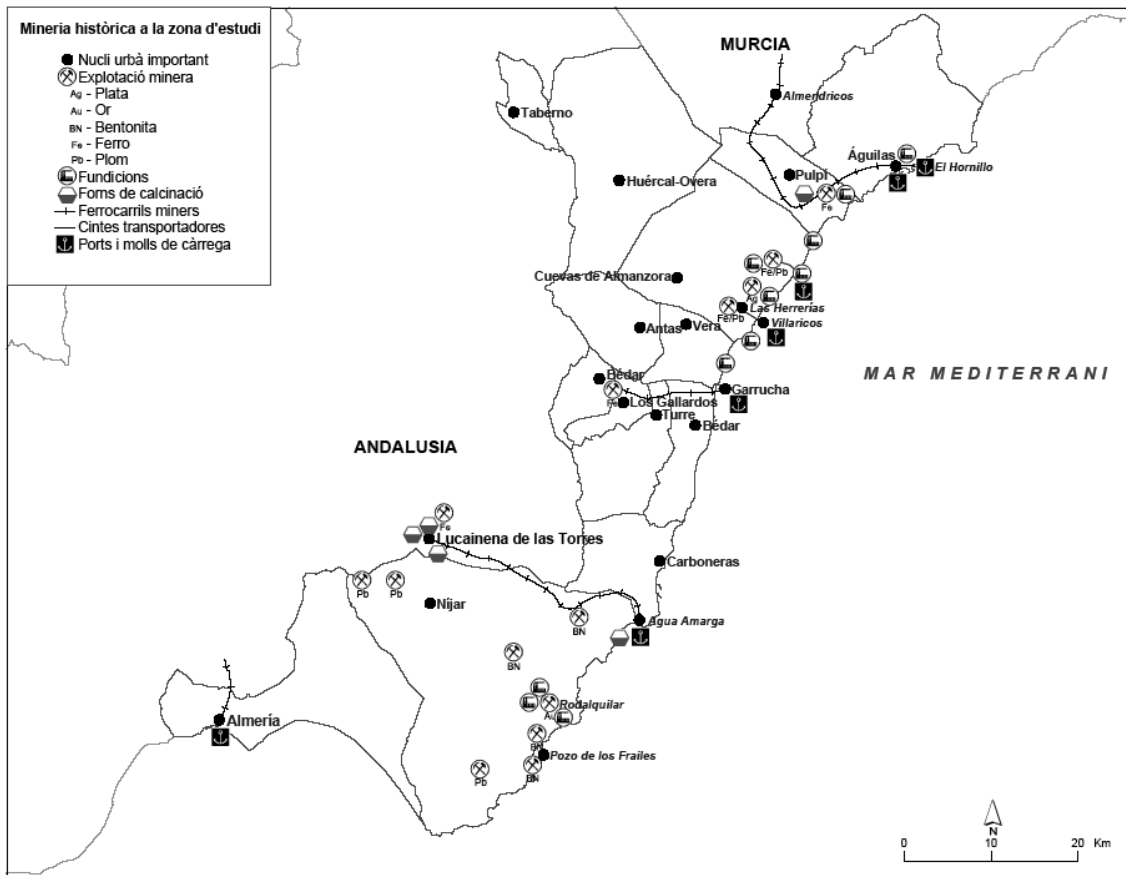

Figura 69: Mineria històrica a Águilas i el Levante Almeriense. Font: elaboració pròpia a partir de SIGLA i de les pàgines web dels ajuntaments de la zona.

El cas és que a partir de la fi de la I guerra mundial i sobretot de la postguerra als anys quaranta, malgrat els esforços de l'Institut Nacional d'Indústria, el declivi de la mineria és irreversible. Hui les úniques activitats extractives que queden és els de les pedreres per a materials de construcció. La revolució minera promoguda per companyies estrangeres no aconsegueix convertir aquest territori en una societat industrial. Aquest aspecte es nota en l'evolució i estructura sociodemogràfica. A partir de la postguerra, a l'estructura ocupacional per sectors continua dominant aclaparadorament el sector primari agrícola mentre que la població ocupada en la indústria és testimonial. Per altra banda es viu un declivi demogràfic (veure figura 68) generalitzat a tots els municipis i de nou predomina l'emigració sobre la immigració cap a les àrees industrials sobretot de Barcelona. Tota la zona viu una greu crisi econòmica i aquesta situació està molt ben documentada amb les cròniques de viatge de Juan Goytisolo per tota Almeria que descriuen barris i pobles míser, sense serveis ni equipaments, amb xiquets malalts i desnutrits, famílies nombroses malvivint de la pesca, l'agricultura o les poques mines que encara queden. El punt àlgid d'aquesta emigració es viu als anys seixanta. Al cens de 1970 hi ha gairebé 200.000 almeriencs residint en altres províncies, sobretot a Barcelona, la qual cosa representa quasi el 50% de la població nascuda a Almeria. De nou com abans de la febre minera, els pobles d'Almeria són més una reserva de mà d'obra que una reserva d'aliments o de

recursos naturals. L'emigració es converteix en l'única possibilitat per a joves i famílies. Encara als anys 80 a alguns municipis d'Almeria i de la zona d'estudi, l'emigració estacional a França per fer la verema a l'estiu és la principal font de riquesa.

A l'igual que a moltes altres àrees rurals, durant les dècades del cicle miner que hem descrit i fins els anys 80 del segle passat hi ha una tendència a la concentració demogràfica en nuclis litorals o capçaleres de vall o de partit judicial. S'abandonen els "cortijos", molts havien estat creats després de la guerra civil de 1568 per tal de gestionar les noves grans finques de secà. El "cortijo" entra en decadència i els seus habitants se'n van als nuclis litorals o més importants on turisme i agricultura de regadiu demanden mà d'obra. En ocasions s'emigra primer a la capçalera municipal o de vall com a estació intermèdia per a una emigració posterior a una altra província o país (MARTÍN GALINDO, J.L., 1988, p. 295). L'emigració i despoblament és palpable a molts municipis i nuclis interiors però no a molts altres del Llevant i Ponent d'Almeria, a banda de la pròpia capital de província on hi ha el procés completament contrari.

Un cas especial evidentment és el de la ciutat d'Almeria. Aquesta és definitivament designada com a capital de província en 1833 i per tant la seua evolució demogràfica és distinta ja que sempre és positiva o en les èpoques de major emigració, estacionària. A banda dels beneficis que comporta tenir el port comercial més important de la costa d'Andalusia oriental, un port estratègic a més per comunicar-se amb les possessions espanyoles a Àfrica com és el cas de Melilla, es tracta d'una ciutat on com a tota capital de província hi ha caixa de reclutes, audiència provincial, diputació, instituts de secundària, hospital provincial etc. i una sèrie de serveis i equipaments superiors que impedeixen que el despoblament que afecta a tota la resta de la província, siga ací elevat.

Un poc per il·lustrar els canvis de model d'urbanització i poblament hem representat les figures 70 i 71, les quals dibuixen la localització i grandària demogràfica de tots els nuclis dels quals hem pogut obtenir dades en quant a població en 1950 i 2006 i la figura 72 fa una classificació de tots els nuclis en quant al seu creixement relatiu en aquest període de temps.

Figura 70: Població dels nuclis urbans el 1950. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor (INE).

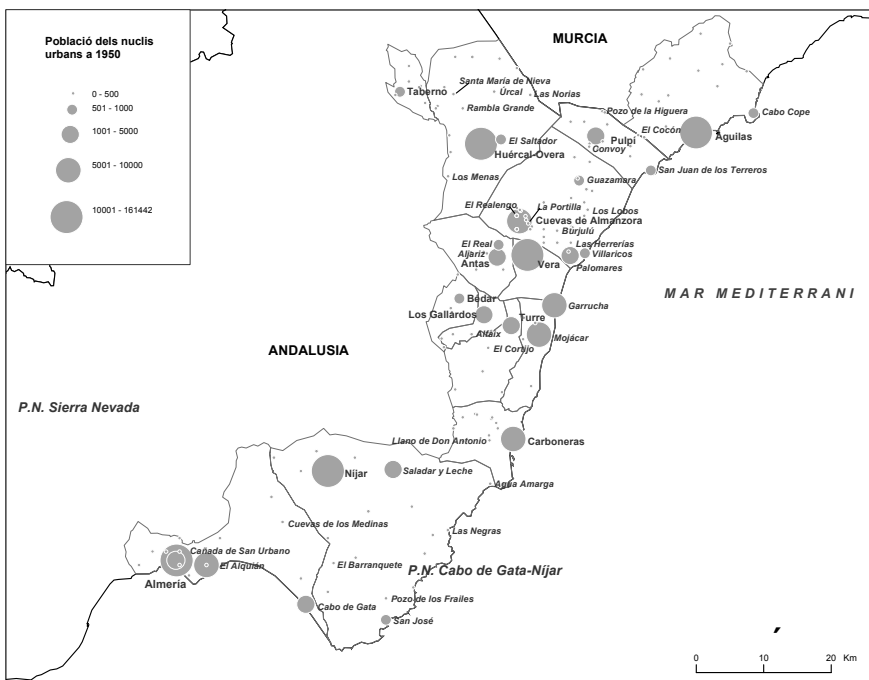

Figura 71: Població dels nuclis urbans el 2006. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor (INE).

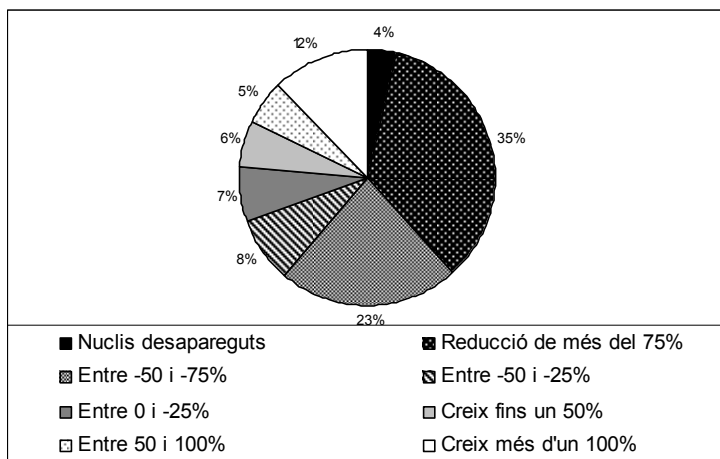

Figura 72: Evolució demogràfica dels nuclis del Litoral d'Almeria a Águilas entre 1950 i 2006. Font: Elaboració pròpia a partir del Nomenclàtor (INE)

S'experimenta un procés comú de concentració de la població en grans nuclis, sobretot Almeria capital. Una part significativa dels 169 nuclis aproximadament en els quals es divideixen els 15 municipis de la nostra àrea d'estudis perden gran part o fins i tot la totalitat de la seua població. Es tracta de nuclis més aïllats, amb terres de pitjor qualitat o bé amb un passat miner (Rodalquilar passa de més de 700 als 134 habitants de hui en dia) on no es veu cap expectativa de trencament del declivi rural. La crisi rural s'intensifica a la segona meitat del segle XX: en a penes 50 anys el 58% dels nuclis localitzats a la nostra àrea d'estudi, una àrea mediterrània litoral, han perdut més del 50% de la seua població. Els municipis més afectats són els més extensos com Huércal-Overa o Níjar o bé els ubicats en el prelitoral com Taberno o Bédar. Però en aquesta zona també hi ha nuclis urbans que guanyen població i en alguns casos molta, per tant no es pot parlar d'una crisi rural generalitzada. Aproximadament un 23% dels nuclis guanyen població entre 1950 i 2006. Alguns fins i tot creixen més d'un 100% i molt més. Águilas ha crescut un 492%, Mojácar més d'un 850% i Níjar ha multiplicat per deu la seua població en el seu nucli principal. Les migracions camp-ciutat es traslladen dins de cada municipi, on les aldees més remotes i incomunicades perden a costa de la capital del municipi o les capçaleres de districte, les "diputacions" en el cas de Águilas, Pulpí i altres municipis.

A quasi tots els municipis es viu una revolució en el poblament i la urbanització del territori, perquè s'abandona el model de poblament que es podria considerar com de dispersió extrema, un model imposat des del repoblament cristià amb els repartiments de terres que obliguen a residir i treballar la terra on abans no hi havia conreus (MARTÍN GALINDO, J.L., 1988). Això comporta un gran reforçament de la capitalitat i poder territorial de molts nuclis. La comprovació definitiva del trencament de model urbà de dispersió concentrada en 169 nuclis i de model urbà difós en el cas d'alguns municipis com Huércal-Overa o Cuevas de Almanzora la

tenim si fem una petita anàlisi de les dades de població en 1950 i 2006, la qual es recull a la següent taula:

NOM DEL MUNICIPI	PERCENTATGE DE POBLACIÓ RESIDENT A LA CAPITAL EL 1950	PERCENTATGE DE POBLACIÓ RESIDENT A LA CAPITAL EL 2006	COEF. DE CORRELACIÓ ENTRE LA POBLACIÓ RELATIVA EN 1950 I L'EVOLUCIÓ TOTAL FINS 2006
Águilas	60%	93%	0.74
Antas	29%	53%	0.90
Bédar	44%	91%	0.90
Carboneras	50%	87%	0.84
Cuevas de Almanzora	27%	47%	0.16
Huércal-Overa	31%	80%	0.89
Los Gallardos	45%	70%	-0.05
Níjar	19%	85%	0.86
Mojácar	22%	96%	0.34
Pulpí	57%	52%	-0.07
Mitjana	38%	75%	0.55

Figura 73: Estadístiques de concentració de la població 1950-2006. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

Partint de la base de municipis amb 5 o més nuclis urbans i que presenten sèries completes de dades (per tant falten municipis de l'àrea d'estudi), per una banda hem calculat quin és el percentatge de població que residia al cap de municipi en 1950 i com ha variat en 2006, la qual cosa ens dóna una idea del pes d'aquest nucli urbà dins del seu territori de govern. Per altra banda hem calculat el coeficient de correlació entre el pes específic de cada nucli dins del seu municipi en 1950 i la seua evolució en percentatge fins a 2006. Es confirma el canvi de model de poblament: el nucli de Níjar en 1950 tenia censat només el 19% de la població total del seu terme municipal mentre que en 2006 aquest percentatge havia augmentat fins un 85%. En el cas de Águilas aquest percentatge varia d'un 60 a un 93% i Mojácar d'un 22% a un 96%. En referència als coeficients de correlació, la major part dels municipis presenten una correlació positiva molt alta entre una grandària poblacions important en 1950 i una evolució posterior positiva mentre que els nuclis més petits són els que més percentatge de població han perdut. Hi ha casos en els quals no hi ha una correlació tan clara com per exemple el cas de Pulpí o Cuevas del Almanzora. Això es deu a què els caps de municipi es troben a l'interior i les petites aldees ubicades al litoral han tingut un creixement molt superior als nuclis urbans principals que en 1950 eren agraris o miners.

Per tant com a conclusió raonable per a aquesta fase minera i protoindustrial que mai arriba a consolidar-se, es podria afirmar que les terres d'Almeria viuen un efímer període d'esplendor social, econòmic i cultural amb el cicle miner però tan prompte com aquesta activitat deixa de ser rendible, de nou Almeria torna a situar-se com una de les províncies més pobres i amb més emigració de tot l'Estat espanyol. En allò referent a la zona d'estudi, cal parlar, però d'un procés de despoblament selectiu que afecta a una majoria dels nuclis urbans però que beneficia a molts altres fins i tot dins d'un mateix municipi. Es poden catalogar tres formes de poblament a tot el litoral d'Almeria i Múrcia: un percentatge poc significatiu viu a grans nuclis urbans, petites ciutats compactes que naixen dels "harat" o barris moriscos o en molts casos naixen sota la protecció de torres defensives al litoral un cop s'ha eliminat l'amenaça pirata (MARTÍN GALINDO, J.L., 1988, p. 292). En segon lloc hi ha un model de poblament de dispersió concentrada que recull a la major part de la població. Es tracta sobretot de les zones de les vegues o àrees de regadiu tradicional, però també d'extenses àrees de secà, un model compost de "cortijadas", agrupacions de cases que es construeixen amb el repoblament cristià junt a noves terres de conreu. Per últim hi ha un model de poblament difós, disseminat, en cases aïllades, masies o també coves que es troben disperses per tot el territori i que s'ubiquen junt a petites hortes i pastures, junt a punts d'aigua (un bé molt escàs), petits "cortijos" amb una o dues famílies que viuen tota la setmana aïllades i que només van els dissabtes als mercats municipals a comprar i vendre mercaderies.

Tots aquests paisatges rics, complexos i variats, heretats sobretot de l'època morisca i lleugerament transformats amb els governs absolutistes posteriors, se simplifiquen i transformen profundament a partir del segle XIX amb l'arribada del paradigma industrial, però ací arriba no com un procés endogen com al cas de Catalunya o el Berguedà, sinó com un moviment exogen que arriba, explota els recursos i abandona el territori deixant un impacte ambiental molt sever, a causa sobretot de l'enorme desforestació produïda per dècades d'activitat minera. Fruit del cicle miner i de la crisi agrícola en una de les zones de la península on més penosa és aquesta tasca per les difícils condicions ambientals, es tendeix a imposar un model majoritari i homogeni d'urbanització d'uns pocs nuclis a costa del despoblament de molts altres. No obstant aquests nuclis que són capçaleres de districte, de municipi o de diputació, només recullen un percentatge poc important de l'emigració, la qual es dirigeix sobretot a la província de Barcelona o a altres països.

2.1.3. Model territorial actual: la re-descoberta del Litoral d'Almeria a Águilas

No es pot parlar per al cas d'Almeria i Múrcia d'un trànsit cap a una societat postindustrial, al menys des d'un punt de vista productiu, ja que mai ha hagut un veritable procés

d'industrialització. No obstant això és clar que tota la comarca del Levante Almeriense i Águilas tenen un canvi molt fort de tendència socioeconòmica i demogràfica sobretot a partir dels anys 80, tal i com es pot observar a la figura 68, la qual cosa aventura un canvi de model territorial i de paradigma o cicle econòmic. És ben coneguda la revolució de l'agrobusiness i el "miracle almerienc" de l'agricultura de regadiu a partir dels seixanta, i tenim l'exemple de El Ejido que passa de ser una pedania amb unes poques famílies de camperols dins de l'antic municipi de Dalías a ser una ciutat de més de 50.000 habitants amb unes rendes per capita de les més altes d'Espanya. Si bé aquesta revolució verda no afecta tant la nostra àrea d'estudi, sí que té un impacte determinant en l'economia local i comarcal. A banda de l'agricultura, l'altra activitat que irromp amb força als últims anys és el turisme de sol i platja, el qual trenca per complet el model de poblament i d'ocupació de l'espai. És la redescoberta del Litoral d'Almeria a Águilas, l'últim racó de litoral verge que queda a l'Arc Mediterrani Espanyol.

El 16 de gener de 1966 un bombarder B-52 que transportava entre 4 i 5 bombes nuclears va col·lidir contra un altre avió nordamericà i 7 tripulants moriren. Totes les bombes caigueren molt a prop de les platges de Palomares dins del terme municipal de Cuevas de Almanzora. Misteriosament les bombes no van esclatar, però van haver de ser recuperades amb una operació de gran envergadura i tota la zona va haver de ser descontaminada. En aquells moments la zona on van caure les bombes estava molt poc poblada, només hi havia algunes aldees amb camps de tomaques i activitat pesquera. Amb la visita del ministre Fraga algunes pancartes dels veïns que el van acompanyar resaven "Tenemos el clima mejor de España. El turismo sería nuestro resurgir" (NO.DO., 1966). El turisme efectivament no havia arribat massivament ací, ja que es començava a concentrar en altres litorals mediterranis. 40 anys després el paisatge ha canviat radicalment, ja que hui està tota la zona ocupada per noves urbanitzacions en construcció, hotels i centres comercials. La voracitat immobiliària ha arribat a aquestes terres obviant fins i tot un fet tan greu com un accident nuclear al litoral. Als anys seixanta es van retirar milers de tones de terra contaminada per l'accident i s'ha comprovat que els nivells de radioactivitat són anormals a tota la zona de Palomares i que el pitjor que es pot fer en casos com aquests és remoure terres on podrien haver milers de partícules radioactives dipositades (MATAMALA, J.J., 2004). Però això no ha detingut la transformació urbanística radical que estan patint els municipis de Cuevas, Garrucha i Vera.

Figures 74: Platja de Villaricos. **Figura 75:** Voltants de Palomares en l'actualitat. Fotografies: Luis del Romero.

Al nou model territorial que es configura als últims anys és el model de turisme residencial de sol i platja que tant madur i criticat està al País Valencià o a Catalunya. Sembla que hi ha una nova febre per la pedra. Però en aquesta ocasió no es tracta d'una febre de l'or o del plom argentífer, sinó més bé d'una febre per la rajola i l'asfalt. Entre els anys 60 fins als 80 les activitats mineres i el paper de l'agricultura intensiva i d'alts rendiments justifiquen el retard en l'interès per potenciar el turisme com a funció productiva (VERA, J.F., I ESPEJO, C. 2006, p.413). Actualment es configura un model territorial recolzat en dues potes: un nou model de turisme intensiu i estacional de sol i platja i l'agroindústria de les fruites i hortalisses. Al següent apartat analitzarem amb detall aquesta segona pota, però ara ens interessa conèixer un poc més aquesta primera activitat motriu, perquè és la que ha trencat de nou el model urbà dels pobles del Litoral d'Almeria a Àguilas.

El cas de la implantació del turisme massiu a tot el Litoral d'Almeria a Àguilas és sense dubte el cas d'implantació més tardana de tot el litoral mediterrani espanyol, de forma que té unes característiques molt específiques. Als anys cinquanta, quan Juan Goytisolo es passejava per les platges del Camp de Níjar, es trobava un paisatge de gran exotisme amb palmeres, platges desertes, dunes fòssils i una població local que es diferenciava subtilment de la d'altres indrets d'Almeria, des de la parla fins a l'arquitectura rural, l'artesanía o la gastronomia, uns paisatges més semblants al Sàhara africà que a un litoral europeu. Aquest fet ja des d'eixa època va atraure als primers turistes del nord d'Europa, però es tractava de visitants que no encaixaven amb el perfil típic de turista, sinó més bé amb un perfil de turista alternatiu o aventurer. També podem identificar com a dificultats de la implantació del turisme la situació geogràfica perifèrica i apartada de centres nodals de transport de tot aquest litoral i l'absència d'infraestructures turístiques i de comunicació (l'aeroport d'Almeria no comença a funcionar fins 1968 i no és fins ben entrats els anys 70 que comença a tenir vols internacionals via

Barcelona o València)(AZNAR SÁNCHEZ, J.A. 2003, p. 22). Per tant aquests primers turistes són viatgers alternatius que busquen llocs apartats i aïllats de grans ciutats i comencen a atraure a molts altres de semblants característiques de manera que des dels anys 70 les platges del Levante d'Almeria es converteixen en una de les principals destinacions a Espanya en turisme naturista i ecologista. També ha destacat Almeria des d'aquests anys pel nombre d'assentaments de hippies neorurals que s'han creat, tant al litoral, especialment al Parc Natural del Cap de Gata i Níjar, com a altres zones com Las Alpujarras. Aquests turistes i neorurals acampaven al litoral o s'allotjaven a petits hotels i fondes locals; no era un turisme massiu de forma que no suposà cap transformació radical en el paisatge. D'aquesta manera es va configurar un model turístic amb pocs impactes sobre el paisatge i basat sobretot en càmpings i petits hotels i que suposava una font d'ingressos rellevants per a moltes famílies que completaven al seua renda amb l'artesania, la pesca o l'agricultura.

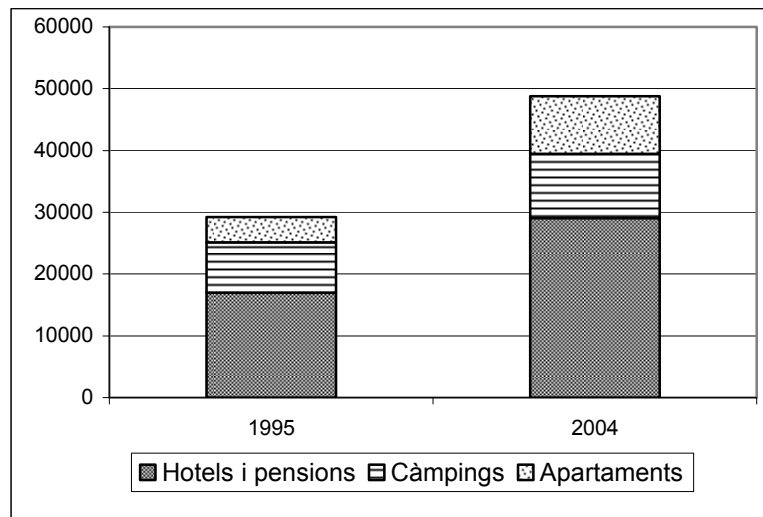

Figura 76: Nombre de places turístiques a la província d'Almeria a 1995 i 2004. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de RODRÍGUEZ VAQUERO (1997) i l'IEA (2005).

Encara en una data tan recent com 1995 hi havia només per a tota la província 29.255 places per a pernoctar, de les quals un 59% eren places d'hotel, un 28% places de càmping i només un 14% places d'apartaments (RODRÍGUEZ VAQUERO, J. 1997). Des de la dècada dels 90. tal i com podem observar a la figura 76, l'oferta de places turístiques no para de créixer, però són sobretot el sector dels apartaments els que experimenten una gran embranzida, hui ja representen un 19,1% de l'oferta total. A 2004 el nombre de places ja s'acosta a les 50.000, la qual cosa suposa un creixement d'un 67% en a penes una dècada.

Amb la inauguració de rutes aèries internacionals des de l'aeroport d'Almeria i amb la connexió de la xarxa de carreteres provincials amb l'autovia del Mediterrani, la destinació d'Almeria

s'incorpora a la cartera dels touoperadors internacionals i molts nuclis litorals del Levante Almeriense com Garrucha, Mojácar, Carboneras o San José comencen a desenvolupar-se (AZNAR SÁNCHEZ, J.A., 2003, p. 22). Es tracta de l'últim litoral descongestionat que queda i amb bones condicions mediambientals i per aquesta raó als darrers anys ha hagut una transformació radical en el model urbà i turístic de tot el litoral d'Águilas a Almeria. S'està produint una colonització urbanística inexorable seguint un mimetisme sense imaginació i cerca el benefici a curt termini (SALVEMOS MOJÁCAR, 2005, p.5). En aquest model nou s'accentua l'estacionalitat del fenomen turístic i també els problemes de subministrament i tractament d'aigües, d'accessibilitat i mobilitat per saturació del trànsit, així com d'electricitat a una zona amb històrics problemes de subministrament d'energia. Apareixen grans problemes de trànsit que exigeixen com a solució ampliar o crear noves infraestructures viaries, la qual cosa té un important impacte territorial. Es generalitza l'oferta del lloguer barat (i il·legal moltes vegades) d'apartaments per a famílies i joves per a vacances d'estiu, les quals atrauen noves activitats comercials de grans superfícies així com activitats hostaleres i d'oci nocturn. En poques paraules als últims anys assistim a un veritable procés de banalització del paisatge litoral semiàrid d'Almeria i Múrcia. On abans hi havia molins de vent, xicotets hotels i pensions i pobles pesquers apareixen noves carreteres amb grans cartells de neó anunciant la distància al Mc Donald's més pròxim. Per descomptat en aquesta implantació del turisme residencial de sol i platja comencen a desenvolupar-se camps de golf al llarg de tot el litoral per atraure a nous segments de demanda, la qual cosa resulta prou xocant en un ambient semidesèrtic com és tota aquesta àrea.

Resulta molt aclaridor per fer-nos una idea de la dinàmica urbanística actual a la zona d'estudi consultar la figura 77. Es pot observar com l'aposta majoritària dels municipis d'Almeria i Múrcia a partir de les últimes revisions del planejament urbanístic és cap a aquest model de turisme residencial en baixa densitat associat a camps de golf. Si les previsions de futur dels plans generals i normes subsidiàries es compliren a tots els municipis, serien més de 30 i fins a 42 (SALVEMOS MOJÁCAR, 2005), el nombre de camps de golf que es construirien a aquest àmbit amb clima semidesèrtic. Són especialment cridaneres les perspectives dels municipis del Baix Almanzora. Alguns com Cuevas de Almanzora han aprovat plans urbanístics amb previsions de 140.000 habitatges i 4 camps de golf i Vera de 118.000 habitatges amb 8 camps de golf projectats. Es crearia una gran ciutat difosa que uniria els nuclis urbans de set municipis d'aquesta zona, inclosa la pròpia Mojácar que hui en dia ja presenta grans problemes de saturació per trànsit i de sanejament d'aigües i també incloent tota l'àrea contaminada per les bombes nuclears que van caure a prop de Palomares en 1966. Les figures 165 i 166 mostren precisament vistes d'aquest indret.

Figura 77: Previsions de creixement urbanístic per a 2015 a l'àrea d'estudi. Font: Elaboració pròpia a partir de: SALVEMOS MOJÁCAR (2005), EL PAÍS (notícia del 3/12/2005) i Ajuntament de Níjar (2007).

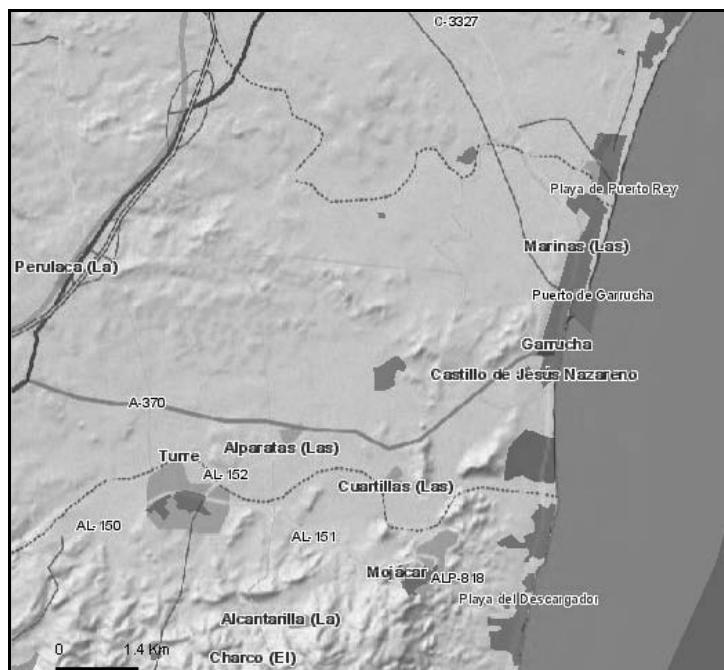

Figura 78: Mapa de superfícies urbanes a un tram de litoral almerienc. Font: Projecte CORINE Landcover 2000 (INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL I AGÈNCIA EUROPEA DE MEDI AMBIENT)

Una peça fonamental per poder dur a terme aquestes utopies urbanes del segle XXI són les infraestructures per poder donar serveis i comunicació a l'enorme volum de població que potencialment podria arribar a habitar aquesta zona. I d'entre totes destaca el cas de l'autovia

Cartagena - Vera de la qual parlarem posteriorment, ja que es tracta d'una autovia finançada sobretot per promotores urbanístiques i que connectaria la ciutat de Cartagena amb Vera amb una gran quantitat d'accessos a platges que hui encara romanen sense urbanitzar.

La figura 78 complementa a l'anterior mostrant un tram de litoral concret que ja hui és un continu urbà com el de Mojácar a Vera, molt a prop de la zona de Palomares que hem comentat adés. El tradicional model de xicotets nuclis compactes o en dispersió concentrada s'ha trencat i apareix el model típic de tot el Mediterrani d'ocupació intensa de la franja litoral. Una part important d'aquests nous desenvolupaments urbanístics és en baixa densitat i s'ha implantat als últims 7 o 8 anys aprofitant fins l'últim racó litoral, fins i tot en zones inundables com passa a la urbanització de Pueblo Laguna a Pulpí, que com el seu propi nom indica, està sobre uns terrenys lacustres. D'aquesta manera s'implanta el model territorial del turisme litoral de sol i platja que transforma completament el model urbà existent fins fa pocs anys. Les corporacions locals mostren una manca total de cultura territorial. A banda d'això també hi ha un factor de gran transcendència que no té res a veure amb la cultura territorial dels agents polítics que és la corrupció urbanística molt generalitzada a tot l'Arc Mediterrani i especialment a aquesta zona. Al cas de la construcció il·legal d'un complex turístic hotelier a la platja de l'Algarrobbico (Carboneras) se sumen casos de blanqueig de capitals a Vera, la construcció il·legal d'un altre hotel, un camp de golf i 1400 habitatges a la platja de Macenas (Mojácar), urbanitzacions sobre terrenys protegits a Níjar i en general abusos urbanístics a tot el litoral, la qual cosa ha motivat que la Comissió d'Europarlamentaris que va visitar Espanya a principis de 2007 interrogara a les autoritats competents en matèries d'ordenació del territori sobre casos concrets com el de Cuevas de Almanzora sobre la construcció de centenars d'habitatges en sòl no urbanitzable.

En el cas de Múrcia la situació és la mateixa: com a dada interessant es pot apuntar que segons el cens d'habitatges de 2001, el 22,3% del parc immobiliari existent a aquesta regió havia estat construït en només quatre anys, de 2002 a 2005. Aquest percentatge per al cas concret d'Águilas és d'un 32,75% (SERRANO, J.M., p. 124). Aquest municipi ha crescut espectacularment als darrers anys, tant en habitants com en habitatges fins assolir una ratio de 0,72 habitatges per habitant, una de les més altes de la regió (Íb., p. 135). Per tant aquesta re-descoberta del Litoral d'Almeria - Águilas per al turisme i l'especulació ha afectat també a aquest municipi murcià a l'igual que a la resta de la regió on només a l'any 2005 es van visar 36452 habitatges (només un 5'3% van ser de protecció oficial) front a les 8188 visades una dècada abans, en 1994 (de les quals un 34,6% van ser de protecció social). Ha augmentat espectacularment la construcció d'habitatges, però l'habitatge com a funció social és cada dia menys important, també en termes absoluts (3015 habitatges de protecció oficial visats en 1995 front a 1462 una dècada després).

Aquesta dada ens dóna una idea de com un valor constitucional com és el dret a un habitatge i com la funció prestadora de serveis que representa l'administració s'erosiona ràpidament.

No voldríem acabar aquest apartat sobre l'evolució del poblament i urbanització sense fer menció al cas de la ciutat d'Almeria a la qual de moment a penes hem fet referència. Es tracta d'una ciutat, capital provincial, que als últims anys ha patit unes transformacions urbanes radicals. A l'igual que molts altres municipis del Levante Almeriense, Almeria també va tenir la seua època daurada amb el cicle miner, però en acabar aquest va convertir-se en una de les ciutats més pobres d'Espanya. No obstant això amb els beneficis aportats pel sector hortofrutícola i el seu paper estratègic de port amb el nord d'Àfrica, Almeria és hui una de les ciutats més dinàmiques de tot el litoral mediterrani. Malauradament, i com hem comentat per al cas de València i Barcelona, aquest creixement s'ha fet a partir d'una concepció de ciutat acotada pels límits municipals d'Almeria i no des de l'escala de la ciutat real que supera des de fa temps aquests límits municipals. L'estratègia d'Almeria no és nova: consisteix en la consolidació urbana de noves peces territorials aprofitant un esdeveniment esportiu com van ser els Jocs del Mediterrani de 2005, un cas més d'urbanisme – espectacle que no atén les necessitats reals de la ciutadania. Amb aquesta excusa la ciutat ha crescut enormement en superfície urbanitzada cap a l'est, a la zona de El Toyo i el Alquíán, fins arribar a endinsar-se al parc natural del Cap de Gata – Níjar. Per a la urbanització d'aquesta zona d'alt valor ecològic es va invocar la potencialitat turística de l'àrea però finalment tot ha quedat en una operació estrictament immobiliària (CAPARRÓS, R., 2003, p. 463). Per a aquesta fi es va utilitzar el discurs legitimador dels Jocs del Mediterrani de 2005 però darrere d'aquestes operacions de transformació de sòl d'una finca pública per convertir-la en una urbanització més d'adossats amb camp de golf i rotondes hi havia només agents urbanitzadors i no agents turístics. En definitiva es va sacrificar un paratge de gran valor mediambiental i agronòmic (al voltant de la ciutat d'Almeria hi ha un paisatge preexistent de terrenys agrícoles de regadiu per desenvolupar una urbanització en baixa densitat per a rendes altes.

Figura 79: Platges de El Toyo a Almeria sense urbanitzar. **Figura: 80:** Actuació urbanística a El Toyo. Fonts: Minsteri de Medi Ambient i www.eltoyo.info.

Amb actuacions com aquestes, Almeria transforma paisatges amb trets molt característics en no-llocs, en paisatges banalitzats que contribueixen a què la ciutat d'Almeria deixi d'existir com a ciutat, perquè trenca el seu relat de ciutat (CAPARRÓS, R., 2003, p. 460). Les noves peces urbanes com el Toyo són escenaris urbans sense expressió, nous barris despersonalitzats, és a dir, de nou es fa urbanització sense fer ciutat.

Ací es donaria per finalitzada l'anàlisi de la dinàmica territorial del creixement urbà al Litoral d'Almeria - Àguilas des d'un enfocament centrat en diferents models territorials històrics.

2.2. L'aigua a Almeria i Múrcia: el conflicte permanent

Quan hem analitzat dinàmiques territorials en aquest cas d'estudi o en altres d'aquesta recerca, en moltes ocasions es tracta de nous processos territorials que apareixen en el nou escenari de la globalització i de l'era de la informació. El cas de la gestió d'un recurs natural com l'aigua, que presenta greus problemes de disponibilitat i qualitat és en canvi un problema de fa ja uns quants anys. En aquest apartat analitzem com a dinàmica territorial la gestió de l'aigua que es fa en aquesta àrea, un tema que ja vam tocar en el cas del Pirineu, l'altra àrea d'estudi no urbana-metropolitana analitzada en aquest treball. En aquest cas es pot afirmar plenament que els desafiaments presents per a la gestió de l'aigua pertanyen a velles lògiques territorials per a les quals es donen hui en dia noves respostes.

Almeria s'ha convertit en l'Horta d'Europa, i a més el seu litoral junt al de Múrcia s'està especialitzant creixentment en un nou model de turisme residencial estacional. L'agricultura intensiva requereix d'un flux continu i quantios d'aigua encara que no siga de bona qualitat,

mentre que l'ús urbà-residencial exigeix unes quantitats molt menors, però sobretot concentrades durant la temporada d'estiu, que és quan major és l'estrès hídric, i a més de molt bona qualitat. Es tracta per tant de dues potes que conformen un model territorial mixt amb unes grans necessitats d'aigua en un context completament àrid, la qual cosa per tant comporta un greu problema inicial de disponibilitat del recurs.

Amb unes precipitacions mitjanes a tota la zona que a penes arriben als 300 mm i que en el cas del Cap de Gata no arriben als 200 mm, unes aportacions fluvials també testimoniales (els rius més importants de la zona, Aguas, Andarax i Almanzora són rambles seques la major part de l'any), la possibilitat d'explotació de recursos endògens s'ha reduït sempre a l'explotació d'aqüífers profunds o a la construcció de preses. Podem recordar ací el cas de la presa d'Isabel II a Níjar que es va construir a mitjans del segle XIX per a posar en regadiu noves terres i que en a penes una dècada va quedar completament colmatat de sediments, un exemple més d'incomprensió en quant al funcionament dels sistemes naturals semiàrids. Per tant el primer i ja històric problema al qual s'enfronta la gestió de l'aigua és el de la seua escassetat. Des de fa mig segle hi ha un desequilibri important entre volums disponibles i volums de demanda, el qual s'ha anat multiplicant a les últimes dècades de manera incontrolada a mesura que s'estenia la superfície irrigada. Malgrat els nombrosos informes i estudis que alertaven del dessecament d'aqüífers al Poniente Almeriense i a Níjar, la dinàmica de consum ha continuat de manera desenfrenada. Hui encara continua creixent la demanda però no ja per l'augment de consum agrícola sinó pels nous usos turístics residencials. Com a conseqüència d'això la situació general dels recursos a tot el litoral d'Almeria i Múrcia es podria resumir de sobreexplotació generalitzada. A la següent figura podem observar l'evolució dels nivells d'un aqüífer a Níjar.

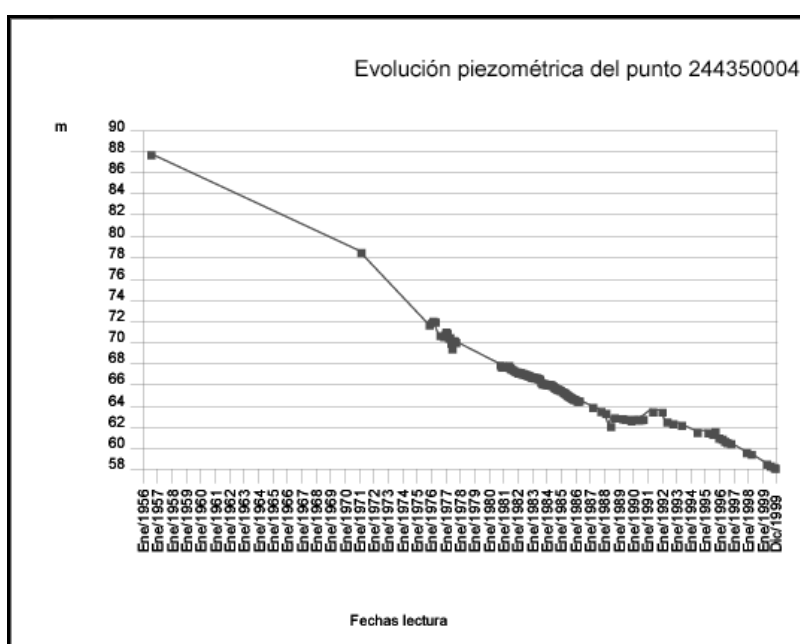

Figura 81: Evolució dels nivells de l'aqüífer de Níjar. Font: IGME

Amb tendències com aquestes sembla que l'aqüífer desapareixerà en a penes 15 o 20 anys (GRUPO ECOLOGISTA MEDITERRÁNEO, 2004, p. 7). Aquesta sembla la tendència comuna per a tots els aquífers litorals i prelitorals excepte per al cas d'Àguilas on sembla que hi ha una lleugera recuperació en els nivells d'explotació. En total es calcula un dèficit d'entre 100 i 200 hm³ a tota la província d'Almeria (Íb., p. 7). Però aquest no és l'únic obstacle per a la gestió de l'aigua. El segon en importància com sempre és la qualitat de la mateixa, i en el cas d'Almeria i Múrcia els principals problemes de qualitat venen donats pels problemes de salinització dels aquífers per intrusió marina, és a dir, un problema íntimament lligat al de la sobreexplotació dels aquífers. Per aquesta raó ja hem comentat que és la tomaca el principal conreu de la zona, perquè es tracta d'una planta que pot viure en sols lleugerament salins. Aquest problema és més greu en el cas del nou ús emergent del turisme residencial que s'està implantat lligat a camps de golf i grans hotels, ja que no admet unes aigües de baixa qualitat com les de la majoria dels aquífers de la zona. Aquest ús del sòl colonitza els primers metres de litoral, just on més problemes d'intrusió marina hi ha.

Al problema de la salinització dels aquífers s'uneix el de la contaminació. La principal font de contaminació ja hem dit que són els milers d'hectàrees dedicades a l'horticultura intensiva en productes fitosanitaris. Dècades i dècades d'ús indiscriminat de fertilitzants i plaguicides han causat que en el delta del riu Andarax, dins del terme municipal d'Almeria i una de les àrees més tradicionals d'aquest tipus d'agricultura, s'haja arribat a unes concentracions de 260 mg/l (SÁNCHEZ MARTOS, PULIDO BOSCH, CALAFORRA CHORDI I NAVARRETE, 1998). Per tant la contaminació per nitrats és el principal problema, però no l'únic.

A banda de la contaminació produïda per l'agricultura no hem de deixar de mencionar també la contaminació d'aigües pels usos urbans. Com a tot el Mediterrani, els rius i rambles han tingut fins fa pocs dies com a funció principal el servir de claveguera dels nuclis urbans. Hui en dia encara fan falta molts esforços per a què la totalitat de les aigües brutes que generen tots els nuclis urbans de la zona d'estudi estiguin depurats. Un exemple és el del riu Andarax. Hui encara hi ha nuclis urbans i abocadors de residus que continuen contaminant-lo. El problema de la contaminació és preocupant, perquè hem de recordar que ens trobem en un model urbà de dispersió concentrada. Per una banda els punts de contaminació són molt nombrosos i estan difuminats pel territori i per altra banda les inversions en col·lectors i clavegueres i depuradores per aconseguir que la totalitat de la població estiguera connectada a xarxes de claveguera són encara molt costoses. També hem de recordar ací el problema ja esmentat dels milers d'immigrants il·legals que viuen en infrahabitatges a la comarca del Baix Almanzora i de Níjar, que lògicament no tenen sistemes adequats d'evacuació i tractament de les aigües. La situació actual és que de les set o vuit unitats hidrogeològiques que conformen l'àrea d'estudi totes

presenten problemes greus de qualitat: o contaminació salina i/o de clorurs per intrusió marina, o de nitrats per l'activitat agrícola o de nitrats, boro i amoni per l'abocament de residus urbans (IGME, 2001).

Aquest seria la diagnosi que sempre se sol fer quan hom parla dels problemes de gestió de l'aigua a un litoral Mediterrani: pocs recursos i contaminats. Una diagnosi que descriu un panorama poc optimista de la situació de l'aigua com a recurs natural a Almeria i Múrcia. Tanmateix cal apuntar que en el cas de la planificació hidràulica ha funcionat perfectament el que Worster anomena la sagrada trinitat entre govern del territori, ciència i capital. Quan el que estava en joc era assegurar la disponibilitat d'aigua per a l'expansió de l'agrobusiness i darrerament del turisme litoral, les empreses privades, el món de la recerca i l'administració han posat el millor de cadascú per a què hi haguera una bona coordinació i que l'utopia de convertir estepes subàrides i antics sistemes agrícoles en modernes explotacions de regadiu es fera possible. Seria una autèntica revolució que aquesta sagrada trinitat funcionés tan bé a tota la resta de l'Arc Mediterrani així com en altres sectors econòmics. En tot cas les actuacions realitzades des de fa unes dècades amb el lideratge de l'administració han posat l'accent sols en l'augment de la disponibilitat i no en el control de la demanda. La premisa de partida comuna va ser la necessitat de portar recursos d'altres conques per tal de satisfer les necessitats. El paradigma hidràulic ha funcionat perfectament quan l'objectiu era obtenir el que Arrojo anomena *Aguabusiness* per al profit econòmic en lloc *d'aigua-aliment* per satisfer les necessitats de la població (ARROJO, P., 2003). Bancs, cooperatives agrícoles, multinacionals agroalimentàries, ajuntaments, Ministeris, universitats i Junta d'Andalusia han treballat intensament, convertint Almeria en una autèntica "societat hidràulica" (WORSTER, D., 1994). Es tracta d'una societat similar a la de Califòrnia, la qual està basada en la manipulació tecnològica a gran escala d'unes reserves limitades d'aigua (WORSTER, D., 1994, p.43).

Després de dècades seguint aquesta política, hui el Litoral d'Almeria - Águilas, a l'igual que tot el sud-est espanyol des d'Alacant fins a Màlaga, és un territori que depèn completament de recursos hídrics externs, procedents d'altres conques. La figura representa les principals obres hidràuliques que subministren aigua al litoral d'Almeria i Múrcia. També s'ha representat l'extensió actual aproximada de la superfície de regadiu des de Adra fins a Lorca.

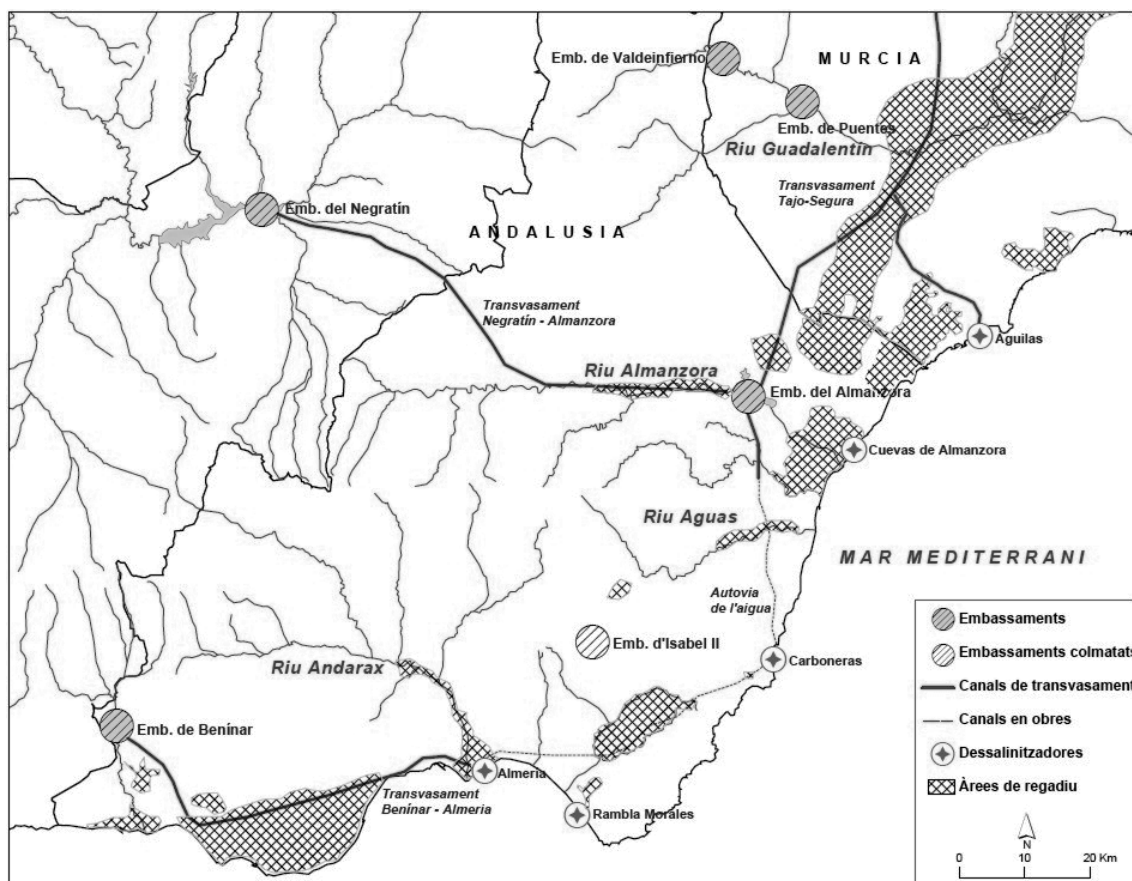

Figura 82: La “societat hidràulica” d’Almeria i Múrcia. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l’Agència Andaluza del Agua, programa A.G.U.A., G.E.M. i entrevistes.

Actualment el subministrament d’aigua procedeix sobretot de recursos superficials, ja que els subterranis estan sobreexplotats, contaminats o les dues coses alhora. En el cas dels recursos superficials destaca en primer lloc l’embassament de Benínar que subministra aigua als regants del Camp de Dalías i també a la ciutat d’Almeria, però aquesta ha cedit els seus drets també al Camp de Dalías a canvi de les aigües subterrànies que són il·luminades a la Rambla de Bernal a El Ejido, en un dels pocs aquífers que encara queden amb bastants recursos (G.E.M., 2004, p.21). El canal de transvasament parteix d’aquest embassament i travessa tot el Camp de Dalías fins arribar al delta del Andarax. L’altra obra faraònica és el nou transvasament d’aigua entre l’embassament del riu Negratín a Granada i l’embassament de Cuevas de Almanzora, aigua que s’empra per regar els camps de la seua comarca. Però encara hi ha un tercer transvasament que subministra a Águilas i a la comarca del Baix Almanzora: el famós transvasament del Tajo-Segura que ja arriba fins al riu Almanzora. Per completar aquesta impressionant xarxa de canals de transvasament encara hi ha previst fer un altre canal que connectaria els grans embassaments de Benínar, del Almanzora i la gran dessalinitzadora de Carboneras tot i travessant el Camp de Níjar. Aquesta obra batejada com la “autovia de l’aigua” permetria redistribuir l’aigua entre ambdós embassaments en cas de necessitat.

A banda de l'aigua provinent dels transvasaments també, sobretot a partir de la derogació del P.H.N. en 2005 hi ha hagut una forta empenta a la dessalació d'aigua de la mar. Heus ací la principal resposta donada per solucionar les necessitats hídriques de la zona. Així hui en dia en els a penes 150 km que té el litoral de la nostra àrea d'estudi hi ha en construcció o funcionament un total de cinc plantes dessalinitzadores, una concentració francament alta. D'entre totes destaca la de Carboneras ja que sembla ser la més gran d'Europa. Aquesta planta que funciona amb òsmosi inversa té la capacitat de proporcionar aigua per a mig milió d'habitants. En aquest cas concret és tanta l'energia necessària per a la dessalació que al costat mateix de la planta hi ha un central tèrmica per a aquesta finalitat. Per a l'ampliació de la dessalinitzadora i la construcció de la central tèrmica ha sigut necessari destruir una muntanya sencera, una agressió que se suma als impactes ambientals que té la dessalació així com de l'energia tèrmica, a més a una localització a pocs metres dels límits del parc natural del Cap de Gata – Níjar.

Figura 83: Planta tèrmica junt a la dessalinitzadora de Carboneras. Fotografia: Luis del Romero.

El cas de la dessalinitzadora de Carboneras seria un exemple de dessalació a gran escala que provoca una sèrie d'impactes per la gran quantitat de salmuera generada i la pol·lució atmosfèrica, però també hi ha al Levante Almeriense el cas contrari, la dessalació a petita escala. Només a la zona de Níjar hi ha vora de 200 petites dessalinitzadores que tracten menys de 1500 m³ per any front als 45 hm³ de capacitat de Carboneras (G.E.M., 2004, p.15). Tanmateix no volem estendre'ns ací en analitzar els avantatges o inconvenients de la dessalació vers l'aigua transvasada o en estimar quin és el dèficit hídric d'Almeria i Múrcia donat que hi ha una bibliografia prou ampla al respecte. Sí volem remarcar el fet que en el cas d'Almeria, que era un dels territoris que entraren en la polèmica del P.H.N., la derogació d'aquest no ha aturat

cap pla de transvasament, sinó que contràriament, amb el nou programa A.G.U.A. s'han completat altres transvasaments com el del Negratín, si bé també és cert que s'han aplicat mesures d'estalvi d'aigua. Sembla que als últims anys coincidint amb l'expansió del regadiu al Baix Almanzora i el "boom" urbanístic a tota la costa, el nombre d'actuacions s'està multiplicant fins al punt que es podria parlar d'una situació de superàvit potencial de recursos ja que no ha hagut l'enorme expansió del regadiu que es preveia. La gestió de l'aigua a Almeria i Múrcia, publicprivatitzada, ha entrat darrerament en un escenari un tant absurd: per una banda hi ha recursos potencials, i per l'altra els regants demanen més recursos.

La dessalinitzadora d'Almeria i la de Rambla Morales estan infrautilitzades per la manca de demanda. Sembla que en el moment actual algunes plantes estan sobredimensionades per a la demanda real que tenen. Això encareix molt el preu ja que els costos de manteniment de la planta són constants, independentment de l'aigua que es compre. El preu de l'aigua dessalinitzada no és tan alta com fa uns anys però encara es troba entre uns 0,30 i uns 0,50 euros/m³ mentre que l'aigua transvasada de l'embassament de Benínar o del Tajo-Segura no puja dels 0'10 (G.E.M., 2004, p.16). Davant aquesta situació, els regants busquen maximitzar el benefici independentment de la procedència de l'aigua. Una estratègia de gran impacte territorial que als darrers anys estan emprant, és la compra de terres d'arrosar a Sevilla. Així es converteixen en propietaris amb dret a aigua, i aquesta aigua la transvasen a Almeria mitjançant el canal del Negratín mentre que deixen les terres d'arrosar sense conrear. Aquesta estratègia també l'han emprada amb la comunitat de regants de l'embassament de Bembézar a Còrdoba, comprant drets de reg d'aquest embassament. D'aquesta manera es conforma una mena de mercat alegal de l'aigua amb la connivència de l'administració regional i les Confederacions en el qual aprofitant unes inversions públiques en concepte d'ajudes per a l'expansió i modernització dels regadius, construccions de canals i d'embassaments per desenvolupar l'agricultura a comarques menys riques d'Andalusia, els regants del Almanzora ho aprofiten per realitzar transvasaments d'aigua des de centenars de kilòmetres de lluny i on també hi ha grans problemes d'escassetat d'aigua.

Amb aquesta situació, el nombre de conflictes per territoris que reclamen ser com El Ejido o Cuevas del Almanzora i tenir dret a transvasaments es disparen, les denúncies de grups ecologistes per la política d'implantació de dessalinitzadores i sobretot perquè no es posa fre a l'augment de la demanda a partir dels nous desenvolupaments residencials augmenten, les queixes de petits regants per la mala qualitat de l'aigua i el seu preu es multipliquen, el tancament de pous per sobreexplotació continua mentre que la reutilització d'aigües residuals a tot el Levante Almeriense és inexistent, l'aterrament de nous embassaments inaugurats fa a penes una dècada, a l'igual que passara amb el d'Isabel II segueix, els problemes d'erosió litoral

per dècades d'extraccions d'arenes, modificació de les xarxes fluvials i la retenció de sediments per embassaments com el d'Almanzora augmenten i en definitiva tota la gestió de l'aigua al Litoral d'Almeria - Águilas és un assumpte mai resolt que posa en tensió el model actual d'agrobusiness i turisme a un litoral subàrid. La situació en quant a govern del territori no ha canviat als darrers anys: augment de l'oferta sense a penes controlar la demanda mitjançant uns instruments sectorials com l'actual pla A.G.U.A. o l'antic P.H.N. que no presten a penes atenció a l'ordenació del territori ni tenen cap visió integradora (RICO, A., 2006, p. 119).

Després d'aquesta reflexió final tanquem l'anàlisi de l'aigua i la seua gestió com a dinàmica territorial i donem per finalitzat aquest llarg apartat en el qual hem descrit dinàmiques territorials crítiques com el procés d'urbanització lligat a diferents models econòmics i territorials, el sector hortofructícola i el turisme com a forces motrius del model actual i la gestió de l'aigua com a gran desafiament per a sostindre aquest model.

3. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES INNOVADORES

Un cop analitzades algunes de les dinàmiques territorials més rellevants que hi ha en aquest espai litoral mediterrani passem en aquest apartat a la segona part del capítol en la qual analitzem instruments o experiències de govern del territori sobretot des de l'àmbit local i regional que tracten de posar un poc d'ordre en aquestes dinàmiques territorials. Com sempre ens interessa cercar casos d'instruments que aporten metodologies, processos o conceptes innovadors i que puguen ser traslladables a altres contextos territorials. Les formes de planificació i experiències que troben els seus fonaments jurídics en el dret bla i en diverses directives europees i el seu arsenal teòric en els discursos de la sostenibilitat constitueixen les eines que, com a altres casos, analitzarem a aquest apartat, tot i tractant d'aventurar la seua viabilitat o capacitat per governar el territori de forma sostenible.

No obstant això, en el cas de l'espai litoral rururbà objecte d'estudi, ens trobem amb un obstacle inicial que és la dificultat d'analitzar experiències o instruments innovadors quan en aquest territori no ha hagut una fase anterior consolidada de desplegament d'instruments normatius d'ordenació territorial i urbana, i si s'han aprovat plans, s'han obviat o mai no han estat aplicats. Tot això no vol dir que no hi haja res de què parlar en quant a experiències o instruments innovadors a aquest territori. Al llarg d'aquest capítol tractarem tres experiències distintes que poden aportar moltes conclusions interessants no per a aquest cas sinó per al conjunt de la tesi.

3.1. L'Ordenació del Territori del Levante Almeriense

Quan ens referim a instruments o experiències innovadores d'ordenació del territori al Levante Almeriense hi ha alguns punts de referència que cal esmentar. En primer lloc destaca el Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense, un instrument que constitueix una peça fonamental en l'esquema de planificació territorial normativa i clàssica promoguda per la Junta d'Andalusia. Dins de l'esquema clàssic de planificació en cascada es tractaria d'un dels escassos plans subregionals que hi ha a tot l'Estat Espanyol i que constitueix el tercer esglaó jeràrquic en la planificació territorial després de la Llei d'Ordenació del Territori i el Pla d'Ordenació del Territori, els quals abasten tot el territori andalús. Per altra banda cal fer menció al Pla Estratègic del Levante Almeriense promogut pel Grup de Desenvolupament Rural d'aquesta comarca, un instrument no normatiu vers a un altre plenament inserit en l'aparell jurídic autonòmic. Començarem primerament analitzant les aportacions, característiques i limitacions del Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense, tot i tenint en compte que aquest pla formulat ja en 2003 encara no ha sigut aprovat, la qual cosa ens limita molt alhora de tractar d'advertir hipòtesis sobre el seu possible èxit o fracàs.

3.1.1. El Pla d'Ordenació Territorial del Levante Almeriense

L'àmbit de planificació subregional que abasta el Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense és només una part del territori que constitueix la nostra àrea d'estudi, ja que exclou els municipis de Níjar, Almeria i Taberno, i lògicament a Águilas que està a Múrcia. Per tant es tracta d'un territori amb 11 municipis i vora 80.000 habitants. Com a bases per a l'ordenació territorial d'aquesta comarca, el Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense que encara està pendent d'aprovació, caracteritza aquest territori com la "porta d'entrada" a Andalusia, un territori polinuclear articulat en torn a cinc nuclis urbans amb una influència territorial ampla (Vera, Huércal-Overa, Garrucha, Cuevas de Almanzora i Carboneras) i amb un eix fonamental de comunicacions que és l'autovia del Mediterrani E-15. Com a principals problemes territorials que instruments com aquest deurién contribuir a resoldre destaquen:

- Una feble articulació territorial interna en quant a carreteres i accessos als nuclis amb una xarxa viària francament millorable.
- Segons el document un dèficit hídric comarcal molt marcat en un escenari de demanda creixent pels usos urbans i agraris de regadiu.
- Absència de planificació coordinada i de criteris territorials en el nou model agrari de grans extensions de regadiu.

- Un sector immobiliari sense una visió conjunta que permeta identificar el Levante Almeriense com una destinació turística de gran potencialitat i que conforma un model residencial de sol i platja.
- Degradació paisatgística a causa dels processos de canvi econòmic i territorial que empobreixen i destrueixen paisatges amb elements naturals i patrimonials molt destacats.
- Manca d'infraestructures i instal·lacions per a la producció d'energia elèctrica i dependència externa de matèries primeres com carbó o gasoil per a la seua producció.
- Riscs naturals, especialment revingudes de rambles, induïts per l'absència de planificació territorial i adequada assignació d'usos del sòl (implantació d'usos urbans i agrícoles sobre àrees inundables).

Ens trobem amb problemes i tensions territorials de diversa índole, alguns dels quals es podrien resoldre amb una sèrie d'obres públiques, però en altres casos com el de la gestió de l'aigua, el creixement urbà i degradació paisatgística i l'ordenació del sector agrari, en definitiva les dinàmiques territorials que hem analitzat anteriorment, no es poden resoldre només amb actuacions físiques i és prou ambiciós però necessari tractar de posar ordre amb instruments com un pla subregional d'ordenació del territori.

Per guiar-nos sobre els continguts d'aquest pla encara no aprovat analitzarem l'estructura i continguts d'un altre pla que porta uns quants anys aprovat i que és del mateix rang que el que ens interessa: el Pla d'Ordenació Territorial del Poniente Almeriense. Aquests plans subregionals es divideixen en dues parts fonamentals (MARÍN MARÍN, A.A. et al, 2001, p.5): memòria informativa, econòmica i d'ordenació en la qual s'inclou la diagnosi territorial, l'exposició i justificació de les mesures del pla i una estimació econòmica dels costos d'aplicació de les mesures i una classificació d'aquestes segons tipologia de mesures (articulació del territori, ordenació i compatibilització d'usos del sòl, recursos naturals, ambientals, culturals i paisatgístics, i infraestructures bàsiques hidràuliques, energètiques i residus sòlids) i per altra banda la normativa. La normativa és la base del pla perquè és on es dictamina clarament a partir de la diagnosi feta quines mesures van aplicar-se per complir els objectius i metes del pla i de quina manera van a desplegar-se aquestes mesures. Això és per al cas del Pla del Poniente, ja que de moment no hi ha informació disponible en quant al pla encara en redacció del Levante Almeriense.

A partir de l'experiència del Pla del Poniente podem afirmar que un dels avantatges que tindrà l'execució del Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense serà el fet que es tracte d'un pla supramunicipal promogut des del govern autonòmic que té el grau de concreció

suficient així com finançament per poder dur a terme moltes de les mesures que al seu si es proposen. Això pot sonar un poc absurd, però a la voluntat de canvi real, quan existeix, no sempre li acompanya el disseny d'un instrument amb capacitat de maniobra, com hem vist ja en alguns casos. Després de dècades de descontrol urbanístic i territorial a una sèrie de municipis que ni tan sols tenen instruments bàsics de planejament com són els Plans Generals d'Ordenació Urbana, la Junta d'Andalusia tracta de posar ordre amb un pla normatiu a una escala d'aplicació molt adient i necessitada de planificació territorial com és la supralocal. Front a les propostes de planejament urbà d'alguns municipis de la comarca, que aproven la requalificació d'ingents extensions de sòl i una quantitat desmesurada de camps de golf i plans parcials (recordem ací la figura 77), l'únic instrument amb l'imperativitat jurídica i el finançament adequat per aturar la dinàmica urbanitzadora existent encara hui al litoral d'Almeria és un pla com el del Levante Almeriense.

Partint de la base d'un escenari de municipis mitjans sense figures de planificació i que anaven aprovant plans parcials sense diagnosi prèvies o estudis d'impacte ambiental i només acotats per algunes legislacions sectorials, l'aplicació d'un pla d'ordenació territorial al Levante Almeriense, amb una perspectiva hol·lística i una sèrie de reflexions territorials prèvies a la proposta d'una bateria de mesures contingudes a la normativa, ens sembla un gran avanç per al bon govern del territori. Fins el moment només es contempla el territori des d'una escala micro, només es planificava a partir del pla parcial que més que un pla territorial és un pla d'obres a un conjunt de sectors i parcel·les. És indubtable que aplicar un pla autonòmic d'ordenació del territori amb una eina com els plans subregionals és un canvi d'escala i de metodologia de planificació important. Ací ens trobem potser amb el cas contrari de Catalunya: mentre que allà suggeríem que una dificultat creixent per al govern del territori és l'hiperinflació de plans territorials de diverses escales, sectorials, i territorials-sectorials, ací sembla que és tot el contrari, fins fa pocs anys els plans d'ordenació territorial aplicats (el nombre de plans formulats és una altra cosa) a tot el litoral d'Almeria i Múrcia era pràcticament nul. En definitiva, a un territori gairebé verge en instruments de planificació territorial integrada com és aquesta zona si exceptuem les iniciatives que en aquest apartat comentem o alguna altra iniciativa de planificació del litoral o del medi ambient dels anys 80, qualsevol instrument que s'aprove ja és una molt bona notícia.

No obstant això aquest pla, abans fins i tot de la seua aprovació, ja presenta dificultats prou importants, la principal rau en la postura d'alguns actors locals que defenen la seua autonomia local en planificació urbanística i aposten fermament per un model d'ocupació del territori i consum i degradació de recursos francament insostenible. Front a això des del Pla d'Ordenació Territorial del Levante Almeriense es dóna un argument de gran pes: el cicle o "boom" de la

construcció que des de finals dels 90 es viu a tota la zona i que de moment encara sembla ser l'activitat més rendible i amb més futur pot acabar amb una profunda crisi, com ja va passar amb l'agricultura de la barrilla o amb la mineria. Aquestes activitats també van suposar una gran revolució, però en un moment donat van deixar de ser rendibles, això va suposar una enorme crisi social i econòmica en molts pobles de la comarca. Al cap de la fi no hi ha per què pensar que amb el model de turisme residencial vaja a canviar la història. Ara els grans pols de desenvolupament a la zona són Vera amb el turisme residencial o Huércal-Overa amb l'agricultura intensiva. També ho van ser Rodalquilar o Herrerías amb la febra minera i en ambdues situacions es tracta de territoris que es van posar al servei del capital forani (capital forani és el que històricament desenvolupà la mineria i el que ara posa en conreu milers d'hectàrees a la comarca i també el que està darrere de moltes transformacions urbanístiques a Vera de procedència poc transparent en alguns casos). Quan la mineria va deixar de ser objecte de desig d'aquest capital van quedar espais en profunda crisi (DELGADO, 2001, citat per DEL MORAL, 2001) com és el cas de Rodalquilar, i això podria passar amb el que hui són territoris emergents pels motors econòmics de l'agrobusiness i la construcció.

Un tema interessant que val la pena remarcar és el de la governança del propi pla, a través de la procedència dels responsables del mateix. La Comissió de Redacció va estar composta per un representant de l'Administració Central, 12 representants del món local (dels 11 municipis i de la Diputació), 7 representants del Departament d'Obres Públiques i 12 d'altres departaments (BOJA n° 85 de 02/05/2007). Per tant el repartiment de poder i d'interessos per a la redacció d'aquest instrument queda tal i com il·lustrem a la següent figura:

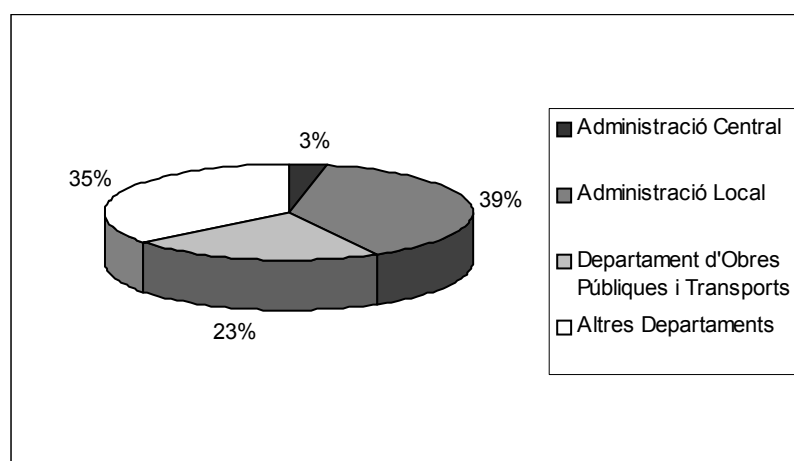

Figura 84: Composició de la Comissió de Redacció del Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense. Font: Elaboració pròpia a partir del BOPA n° 85 de 2 de maig de 2007.

Quasi un quart dels membres de la Comissió pertanyen al propi Departament d'Obres Públiques i Transport mentre que representants d'altres Departaments representen un 35% del total. D'aquesta manera qui té la majoria absoluta en les votacions amb un 58% és l'administració autonòmica mentre que la local es queda amb un 39% de representació i l'Administració Central només té un representant, un 3% dels vots. Això denota que es tracta d'una iniciativa formulada, però també dominada per l'Administració autonòmica que és només un dels tres pilars bàsics de l'Estat, junt amb l'administració local i central. La tramitació del pla un cop redactat es va iniciar amb la informació a la resta de departaments de la Junta, en segon lloc amb un període d'informació pública i audiència a la Diputació Provincial, municipis afectats i a l'Administració Central i finalment amb un informe de la Comissió de Redacció sobre les esmenes presentades i un altre de les Comissions d'Ordenació del Territori d'Andalusia i Almeria (MARÍN MARÍN, A.A. et al, 2001, p.7-8). Amb aquestes dades sobre la taula podem detectar com a principal feblesa del pla la manca d'implicació d'agents polítics, econòmics i socials en la seua elaboració al marge de l'administració, un aspecte fonamental que s'haguera incorporat en cas de què aquest pla haguera tingut una perspectiva més estratègica.

Malgrat la participació de la Junta d'Andalusia en la Comissió de Redacció, no queda clar en quina mesura es té en compte la tasca planificadora de cadascun dels seus departaments. Hui en dia hi ha vigents al menys 9 plans sectorials i territorials, alguns d'ells tenen una gran incidència sobre la comarca del Levante Almeriense com pot ser el *Plan de Modernización del Sector Pesquero de Andalucía*, del Departament d'Agricultura i Pesca, el *Plan de Infraestructuras* del propi Departament d'Obres Públiques i Transports o bé el *Plan de Medio Ambiente de Andalucía* del Departament homònim. Cal fer un gran exercici de coordinació institucional per tal que les mesures contingudes a plans sectorials com el ja mencionat pla de modernització del sector pesquer siga compatible amb les mesures proposades des de plans territorials com el del Poniente Almeriense que proposa com a mesura la millora del port d'Adra per a activitats industrials i pesqueres, per citar només un exemple.

Deixant de banda aquest aspecte, una feblesa fonamental en tot el procés planificador del Levante Almeriense ha segut la manca de coordinació amb un agent polític essencial com és el govern central representat en diversos ministeris com el d'Agricultura, el de Medi Ambient o el de Foment. Ja hem comentat en ocasions anteriors que en tot procés planificador amb una visió mínimament estratègica, de llarg termini i amb voluntat ferma de governar el territori amb les mesures que aprobe, l'existència de mecanismes de coordinació i cooperació amb el govern central resulta indispensable. Però cal posar èmfasi en aquest argument ací perquè el cas de la comarca del Levante Almeriense és el territori de tots els analitzats fins el moment on més incidència han tingut les polítiques sectorials de l'Estat. El Pla Hidrològic Nacional, el Pla

Nacional de Regadius, l'autovia Cartagena – Vera o el projecte de tren d'alta velocitat fins Almeria són exemples d'actuacions estratègiques a aquest territori iniciativa exclusiva de diversos ministeris i en els quals la Junta d'Andalusia posseïdora de les competències d'ordenació del territori al Levante Almeriense, a penes ha participat. Amb aquest escenari, endegar un procés de planificació territorial sense que un dels òrgans promotors siga el govern central, redueix notablement el marge de maniobra d'aquest instrument que se suposa de cooperació i coordinació territorial. Amb només un representant a la Comissió de Redacció, el protagonisme atorgat a l'Administració Central en el procés d'elaboració del pla ha sigut completament testimonial, ja que deuria haver hagut com a mínim un representant del Ministeri de Foment, del de Medi Ambient i del d'Agricultura, Pesca i Alimentació.

Seguint amb la línia de la coordinació territorial, en efecte sembla ser aquesta la principal limitació que té el pla, una qüestió de gran transcendència que podria ser clau en l'èxit o fracàs del mateix. A banda del govern central, sindicats com CC.OO. van exigir en el seu dia participar en l'elaboració de plans subregionals d'ordenació del territori. Més cridanera és encara l'absència en la Comissió de Redacció del Pla del Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense, una associació sense ànim de lucre que porta més de deu anys treballant amb programes europeus i formulant instruments i mesures de planificació territorial i que no han gaudit de cap mecanisme de coordinació amb la Junta en aquest pla. Per descomptat tampoc sembla que haja sigut massa significatiu el protagonisme fins el moment dels ajuntaments en el procés d'elaboració del mateix. El balanç fins ara a partir de l'experiència d'altres plans subregionals és que les administracions locals veuen aquests plans com un instrument aliè però de gran incidència sobre el seu territori i a més on no s'estableix una relació precisa amb el planejament urbanístic que desenvolupen (FERIA, J.M. I RUBIO, M., 2005, p. 113). D'aquesta manera sembla caure el Departament d'Obres Públiques i Transports promotor del pla en el secretisme típic que envolta tot procés planificador a Espanya, un secretisme que després acaba desacreditant el pla perquè realment és redactat, aprovat i aplicat per una sola administració com si només una de les escales existents de govern del territori fora sobirana del que passa en ell i tinguera mecanismes suficients per solucionar tots els problemes i conflictes que enuncia a la diagnosi.

És massa prompte en tot cas aventurar-se a fer una avaluació d'aquest instrument que de moment ni tan sols està aprovat. No obstant això hi ha algunes raons per ser pessimista, ja que en primer lloc és un pla que encara està per aplicar quan ja fa uns quants anys que tot el Levante Almeriense es troba amb una necessitat imperiosa de què un instrument d'ordenació territorial comence, encara que siga de manera pal·liativa a acotar el model actual depredador de recursos i paisatge i en segon lloc, perquè en el procés d'elaboració fins el moment actors claus locals i

supralocals, públics i privats i socials i econòmics han estat pràcticament absents. A més en el territori que és objecte d'ordenació hi ha altres iniciatives de gran interès com el Pla Estratègic del Levante Almeriense o el projecte C.A.M.P. de l'O.N.U. de gestió integrada del litoral, iniciatives que revisarem tot seguit. Aquestes podrien aportar moltes idees i suggeriments al pla, però fins el moment no hem trobat en el seu desenvolupament massa referències a ell.

En la nostra opinió aquesta iniciativa compleix almenys una de les tres condicions bàsiques per a què tinga èxit i aconseguisca els objectius que es plantegen que guarden relació amb la necessitat d'aturar o com a mínim ralentitzar algunes de les dinàmiques territorials que hem analitzat anteriorment. En primer lloc disposa d'un finançament adequat, en segon lloc la governança del pla té elements positius: principalment que qui el promou té competències sobre territori, però també negatius com és que en el procés han faltat actors socials i econòmics importants, però el tercer condicionant que és que els ciutadans i gestors locals tinguen o bé una cultura territorial o bé un sentiment compartit de crisi profunda i per tant recolzen uns canvis, aquest element només comença de manera incipient a estar present.

3.1.2. El Pla Estratègic del Levante Almeriense

Un altre actor molt important en l'ordenació territorial del Levante Almeriense ha sigut des de la seua creació cap a mitjans dels anys noranta el Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense. Aquesta associació ha desplegat alguns instruments interessants per al govern del territori com és el Pla Estratègic del Levante Almeriense elaborat en 2000, però en aquest cas, més que analitzar un instrument concret ens interessa conèixer l'experiència d'aquesta associació com a estructura que contribueix al govern i la cooperació territorial.

Aquest grup de desenvolupament rural es va crear com a entitat sense ànim de lucre concretament en 1996. La raó principal va ser tractar de donar resposta a la crisi econòmica que va afectar tota Espanya en 1992. En aquell temps el Levante Almeriense era una comarca amb una economia pràcticament de subsistència basada en la pesca, l'agricultura tradicional de regadiu (estava començant a arribar la revolució verda de l'agrobusiness de l'horticultura), un turisme litoral minoritari i amb un problema important de manca d'infraestructures i d'equipaments comarcals. La gestació d'aquesta associació va ser induïda per la Unió Europea que condicionava a la concessió d'ajudes econòmiques la creació d'una estructura permanent aliena a l'administració local i autonòmica. Per exigència de la legislació andalusa, el 50% dels socis de l'associació són entitats privades. En total hi ha 36 membres que inclouen tots els ajuntaments de la nostra zona d'estudi, excepte Almeria ciutat, perquè no és un municipi rururbà o rural i Águilas perquè es troba a un altre àmbit territorial. Entre les entitats privades destaquen

comunitats de regants, cooperatives agrícoles, associacions de comerciants i empresaris, sindicats, l'associació ecologista G.E.M. o la cofradia de pescadors de Garrucha. L'associació és governada mitjançant l'assemblea general, una Junta Directiva i una Junta Permanent amb un 50% de membres provinents del sector públic i un altre tant del privat i gestionada a partir d'una Oficina Tècnica que funciona de continu. Va decidir ubicar la seua seu no a una capçalera comarcal sinó al municipi de Los Gallardos que es troba equidistant amb la resta de municipis de l'associació.

Es va fundar com hem apuntat en 1996 amb l'objectiu clar de ser dinamitzador i promotor de desenvolupament integrat i endogen al Levante Almeriense amb un enfocament cap a la creació d'ocupació i el seu naixement concret va ser fruit d'un conveni entre un Grup d'Acció Local i el Departament d'Agricultura i Pesca amb la finalitat de gestionar un programa PRODER a nivell comarcal. Entre 1996 i 1999 va estar aquest en funcionament i entre 2002 i 2006 van gestionar un programa LEADER+ i el programa PRODER d'Andalusia. Entre un i altre programa aquesta associació va aprovar un pla estratègic propi en 2000. Aquesta iniciativa és l'únic exemple que coneixem de pla estratègic territorial a tota la zona d'estudi. Com a objectiu principal es va marcar caminar cap a un desenvolupament integrat, equilibrat i sostenible que perseguira la cohesió econòmica, social i mediambiental del territori (GDRLA, 2000). Va estar promogut pel GDR però recolzat per la Universitat d'Almeria, la Diputació Provincial i la Junta d'Andalusia. Els treballs es van organitzar en torn a cinc comissions o meses sectorials (agricultura, ramaderia, PIMES, turisme rural i alternatiu i medi ambient i patrimoni cultural) en les quals van participar representants d'aquestes administracions així com d'associacions d'empresaris, d'associacions culturals, ecologistes, de dones etc. Al final de cada reunió es va elaborar un diagrama DAFO.

A partir d'aquestes meses sectorials es va elaborar una diagnosi integral comarcal on es va establir en quina situació es trobava la comarca així com les principals febleses, oportunitats i desafiaments de cara al futur. Un fet destacable que va sorgir va ser l'existència d'una estructura demogràfica poc envellida amb una població infantil i juvenil que representava el 19% de la població front a un 14% que tenia més de 65 anys. Aquest aspecte no sol ser gens comú a altres àmbits rurals o rururbans. Una estructura poc envellida, però poc formada (un 34% no havia rebut cap formació acadèmica reglada front a una població amb estudis universitaris que no arribava al 5%) (GDRLA, 2000, p.66). Des del punt de vista socioeconòmic es va caracteritzar la comarca com un territori amb un nivell econòmic mig-baix on els principals sectors eren els serveis en general, el sector primari i la construcció. Un altre aspecte interessant en aquest sentit va ser que durant els 80 i 90, al contrari del que passava a la resta del món rural, ací la població dedicada al sector primari augmentà. A més es tracta d'un sector primari molt potent on tant

L'agricultura de regadiu com la ramaderia porcina o la pesca totes tres són activitats dinàmiques. Front a aquest sector primari relativament potent no hi havia correspondència en el sector secundari en quant a empreses agroalimentàries. La major part de la producció pesquera, agrícola o ramadera era transformada o comercialitzada per empreses agroalimentàries murcianes, aspecte que es recalca com una de les febleses en el model econòmic comarcal. De la resta de sectors es va subratllar la importància del sector turístic comarcal fortament estacionalitzat a causa de la manca de professionalitat, de serveis auxiliars, d'infraestructures adequades i d'una oferta complementària adequada. En aquest sector també es va mencionar com un dels desafiaments principals per a la gestió territorial l'ingent nombre de residències secundàries localitzades sobretot als municipis costaners com Garrucha o Mojàcar així com l'expansió urbanística que estava afectant a tota la comarca.

Un altre capítol interessant que va sorgir a les discussions i fòrums ciutadans va ser la precarietat del transport públic ja que per exemple la comarca del Levante Almeriense no té hui en dia cap línia de ferrocarril operativa i només hi ha connexió ferroviària a Pulpí amb Lorca. Un aspecte destacat és que les demandes de millora d'accessibilitat i connectivitat entre nuclis tant de transport públic com privat van ser unànimes però en tot el procés d'elaboració del pla no es va detectar com a necessitat el projecte d'autovia de Cartagena a Vera. Hi ha un creixent consens en afirmar que aquesta gran infraestructura respon a lògiques territorials alienes a la comarca. També es va denunciar la necessitat de millorar l'aeroport d'Almeria que a penes té vols internacionals i que sembla ser un dels més cars de tota Espanya. Seguint amb el capítol d'infraestructures també es va analitzar l'estat del servei de depuració d'aigües i el panorama era francament millorable ja que municipis com Antas o Huércal-Overa tenien més d'un terç de la població censada sense connexió a depuradores, en el cas d'Antas era un 47% del padró.

Un cop feta aquesta diagnosi i amb les conclusions de les meses sectorials a la mà, es va sintetitzar tot en una anàlisi D.A.F.O. on es van detectar com a febleses i amenaces aspectes que ja hem comentat relatives al problema de l'aigua, el model de l'agrobusiness o de turisme residencial extensiu. No obstant això, també van sorgir altres molt diverses com per exemple el que anomenen la "cultura del subsidi" que seria una pràctica prou estesa a la comarca d'aquelles persones que ni s'esforcen ni arrisquen durant els seus períodes d'atur en trobar un lloc de treball (GDRLA, 2000, p.175) o les dificultats a l'hora de prestar serveis en un model territorial històricament de difusió concentrada en petits nuclis i amb un nou model residencial que camina cap a la baixa densitat o per exemple el greu problema de contaminació ramadera per residus orgànics. També es van detectar forteses com l'estructura demogràfica relativament jove o l'esperit emprenedor de part de la població

Un cop terminada aquesta anàlisi D.A.F.O. es van fixar una sèrie d'actuacions estratègiques classificades en torn a subprogrames com un Pla d'infraestructures i equipaments socials o la creació d'una planificació urbanística adequada. Una de les apostes principals del pla és cap al foment del turisme rural com a activitat harmoniosa amb la natura i el patrimoni i que era pràcticament inexistent en aquells anys. Es va identificar aquesta com una activitat emergent a més especialment per a joves i dones que tenen unes taxes d'atur prou elevades i a més de qualitat. Es va denunciar el nou model turístic del litoral d'escassa qualitat i depredadora de recursos front al model anterior de turisme alternatiu basat en petits hotels. A banda d'aquesta aposta concreta, la major preocupació del pla és la generació d'ocupació de qualitat sobretot per a joves i dones i també la implantació d'activitats innovadores a un territori endarrerit en molts aspectes així com la necessitat d'aprovar un pla comarcal d'ordenació del territori com el que hem comentat abans.

Aquest pla estratègic ha servit com a base a l'hora de guiar les actuacions del GDR fins hui en dia, per tant es podria afirmar que es tracta d'un pla *sui generis* en el qual la fase de formulació i aplicació de mesures s'externalitza en diversos programes europeus que han gestionat. Així per exemple per respondre a l'objectiu d'implantar activitats innovadores el GDR va ser beneficiari del Programa LEADER + en la modalitat de noves tecnologies aplicades a aprofitaments endògens. Per millorar el coneixement del territori i el servei als ajuntaments una altra actuació interessant va ser l'elaboració d'una cartografia SIG amb tot tipus de dades sectorials i territorials i consultable des d'internet. Es tracta d'una mesura prou innovadora a una àrea rururbana com aquesta. També la prioritització de projectes sol·licitants d'ajudes als programes LEADER i PRODER es va fer atenent als resultats de la diagnosi del pla. El document del pla a més va ser remès a la Junta d'Andalusia per tal de ser incorporat a la Nova Estratègia Rural d'Andalusia i al Pla d'Ordenació del Territori que hem comentat abans, encara que malauradament sembla que el GDR no ha participat molt activament en la seua elaboració, com hem comentat abans.

Per conèixer amb més detall quin tipus de projectes s'han dut a terme a partir del Pla Estratègic mitjançant els programes europeus que hem esmentat hem elaborat la figura 85, la qual mostra la localització i tipus de projectes duts a terme als últims anys. Per completar la informació hem elaborat un gràfic en el qual es mostra la classificació de projectes cofinançats segons tipologia.

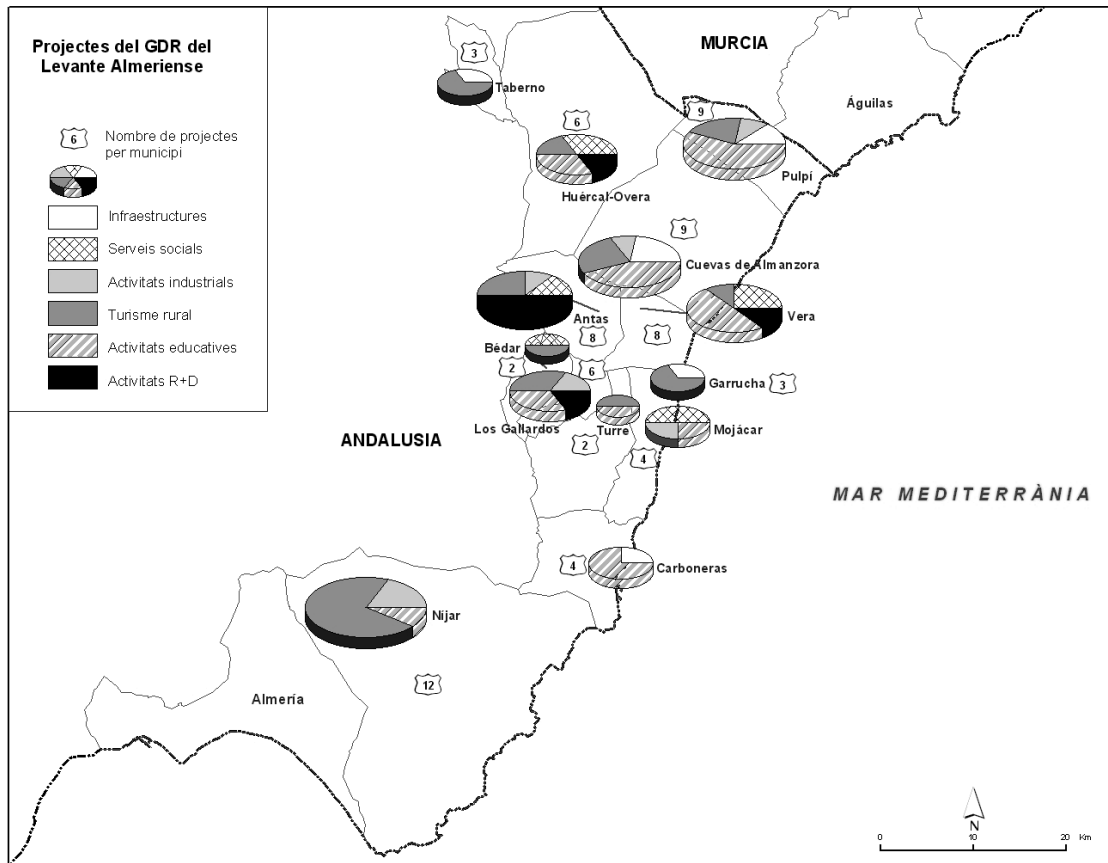

Figura 85: Projectes cofinançats pel Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense per municipis i tipus. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del G.D.R [www.levantealmeriense.com].

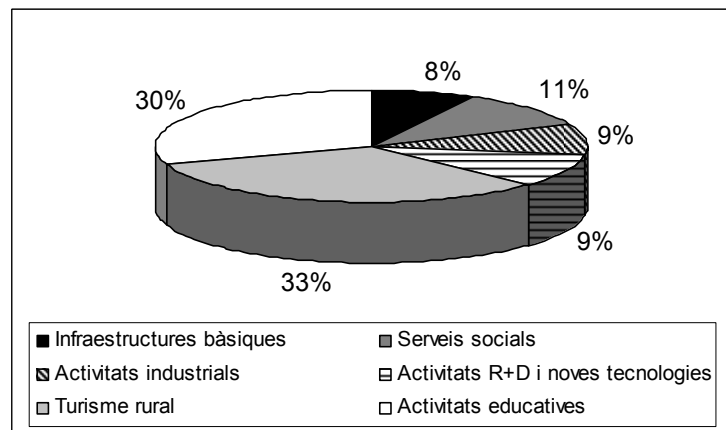

Figura 86: Projectes cofinançats pel Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense en conjunt. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del G.D.R [www.levantealmeriense.com].

Hem dividit els 76 projectes que hem pogut classificar en sis categories i hem fet un recompte global. Observem que el conjunt més nombrós de projectes estan orientats al turisme rural i alternatiu (25 projectes, un 33% del total). Dins d'aquest conjunt trobem sobretot projectes de restauració o posada en valor d'elements patrimonials històrics i naturals, així com la construcció o rehabilitació de cases rurals. El següent conjunt de mesures en importància són les

activitats educatives (23 projectes que suposen un 30% del total). Es tracta en molts casos de cursos d'estiu i tallers per a escolars i joves així com trobades per a joves on un dels objectius principals és la integració social multicultural. L'altre terç correspon amb projectes industrials, de dotació de serveis socials o projectes relacionats amb empreses innovadores o que empren tecnologia punta. Dins dels serveis socials hi ha projectes centrats en la creació o modernització de jardins d'infància, serveis d'ambulàncies o d'atenció a gent gran. Un capítol molt destacat són els projectes per a implantar activitats de R+D. Dins d'aquest capítol que engloba 7 projectes que suposen un 9% del total, hi ha projectes interessants com la posada en marxa d'una empresa de reciclatge d'olis, una altra de disseny de sistemes de domòtica o altra de fabricació de panells solars. Es tracta de projectes que no solen aparèixer en molts programes LEADER, ja que se solen quedar només en ajudes per a la construcció de cases rurals. Als capítols restants hi ha projectes de modernització o instal·lació d'activitats industrials, sobretot de xicotetes empreses agroalimentàries o de metal·lúrgia i dins del capítol d'infraestructures hi ha projectes de petites millores d'accessos i instal·lació o millora de fonts i depuradores.

A partir del coneixement dels projectes duts a terme i de la trajectòria d'aquesta associació podem tractar de fer una valoració a grans trets sobre el seu paper desenvolupat en el govern i planificació del territori. Un dels aspectes notables d'aquesta associació és que ha esdevingut alguna cosa més que ser una simple canalitzadora d'ajudes europees, tal i com passa en molts altres Grups LEADER. S'ha convertit en tot un referent per al desenvolupament i la cooperació territorial en aquesta comarca amb la posada en marxa d'instruments innovadors com el pla que acabem de veure. Si ens centrem en valorar el pla com a instrument, és clar que aquest no és el millor dels plans possibles. Més que d'un pla estratègic obert i participatiu sembla que ha quedat com un document d'ús intern per al GDR i l'administració. Es tracta d'un pla incomplet ja que només es queda en la fase de diagnosi i anàlisi territorial però no hi ha una bateria de mesures prioritzades per a dur a terme, com tampoc un finançament, calendari de treball o llista d'entitats i organismes compromesos a dur-les a terme. Tanmateix cal tenir en compte que qui el formula és una entitat sense ànim de lucre i per tant sense competències ni grans pressupostos, i que a més es tracta d'un meritori intent d'emprar un mecanisme innovador a un territori que ja hem qualificat com a gairebé verge en qualsevol tipus de planificació territorial (dels tretze municipis que conformen el GDR, només Níjar té PGOU, altres estan en procés d'aprovació i la resta mantenen les seues normes subsidiàries i des del punt de vista supramunicipal només destaquen algunes iniciatives a nivell autonòmic com el Pla especial de Protecció del Medi Físic o el Pla Especial del Litoral de Níjar).

Un aspecte que parla clarament a favor de la tasca desenvolupada pel GDR és l'enorme avanç que ha suposat en coneixement del seu propi territori, així com en difusió de la informació

recopilada. L'esforç ha sigut doble: per una banda desenvolupar projectes com el SIGLA (Sistema d'Información Geográfica del Levante Almeriense) per tenir dades territorials actuals i actualitzables i per altra banda amb aquesta informació revaloritzar aspectes territorials del Levante Almeriense com el seu important patrimoni natural, etnològic i industrial. Un aspecte que ja no és tan positiu és la influència o el poder que ha tingut aquest agent polític i territorial en la resta d'administracions del territori. Ací cal traure a col·locació un argument que s'ha repetit en altres casos analitzats al llarg d'aquesta recerca: més de deu anys de projectes i programes europeus, cursets, reunions i publicacions, deu anys de pedagogia territorial en definitiva, no han aconseguit frenar, impedir o tan sols reduir la dinàmica urbanitzadora explosiva promoguda per la major part d'ajuntaments integrants del GDR. Això mostra que el pes o capacitat d'influència és encara reduït, i per això un dels objectius recents d'aquesta associació consisteix en l'organització de cursos i seminaris sobre gestió integrada i sostenible del territori, com un curs de recent celebració, específicament dirigit a tècnics i polítics sobre gestió integrada d'àrees costaneres. Cal tenir en compte, però, que en algunes ocasions la formació dels dirigents locals és prou limitada i hi ha ajuntaments que a penes compten amb un tècnic per a tota la gestió urbana i territorial, de forma que el govern del territori es fa més amb decisions espontànies que reflexionades i pausades.

Front a això cal destacar com a aconseguint el reunir a una sola estructura a 13 municipis diferents amb entitats privades i mixtes per crear el G.D.R. i que aquest haja aconseguit tenir una càrrega de treball molt important en pocs anys. Malgrat la conflictivitat inherent a molts municipis rurals, ací s'han assolit alguns consensos de mínims per dur a terme diversos projectes LEADER. En altres ocasions en canvi hi ha hagut disens com amb el projecte d'implantació d'Agendes 21 locals.

En síntesi podem afirmar que el paper desenvolupat pel Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense com a dinamitzador i introductor de discursos territorials i mecanismes innovadors de govern ha estat molt positiu, però tal volta en aquesta tasca de recerca, difusió i conscienciació es podria haver insistit un poc més en documents com el seu pla estratègic en la necessitat de canviar de model territorial o es podria haver denunciat alguns desgavells urbanístics a Níjar, Carboneras o Garrucha. També resulta positiva l'experiència, perquè ha resultat ser un grup gestor de programes LEADER i PRODER completament atípic en quant a la quantitat d'informació generada així com per la quantitat i diversitat de projectes cofinançats al llarg de la seua curta existència.

3.2. El govern del territori a espais naturals: el parc natural del Cap de Gata-Níjar

Hem començat l'apartat d'anàlisi d'instruments de planificació i govern del territori amb un tema central com és l'ordenació del territori a una de les comarques o àrees funcionals que componen la nostra àrea d'estudi, però ara ens centrarem en el govern i planificació del territori a una àrea natural de gran interès reconeguda internacionalment, en la qual tindrem oportunitat d'observar alguns discursos i lògiques territorials que ja vam tractar al cas del Parc Natural del Cadí-Moixeró, i sobretot aquest pot ser invocat com un exemple de cas on es palesa el divorci creixent entre discursos territorials i instruments de protecció i la pràctica de la gestió, en altres paraules i com ja hem anotat en altres ocasions, una incoherència creixent entre el que diuen gestors polítics, el que fan i el que realment passa. Per mostrar aquest argument, dividirem l'apartat en un primer punt en el qual descriurem, analitzarem i farem un poc de balanç dels diferents instruments formals, tant indicatius com normatius que hi ha hui en dia a l'abast per a la gestió d'aquest espai natural, i en segon lloc dedicarem un segon punt a destacar alguns aspectes de com s'està governant en la pràctica aquest espai i com col·lideixen en la gestió del dia a dia interessos contraposats i emergeixen conflictes, comportaments i inèrcies que van més enllà del govern del territori.

3.2.1. Respostes per al govern del territori a un espai natural

El parc natural del Cap de Gata – Níjar és una àrea litoral d'origen volcànic dins dels termes municipals d'Almeria, Carboneras i Níjar. Es tracta d'un parc de 37.513 has. terra endins i a més una franja marina amb un ample d'una milla nàutica que ocupa 12.117 has. més, en total 49630 has. Va ser declarat parc natural per la Junta d'Andalusia en 1987 a partir del Decret 314/1987, de 23 de desembre. A banda de la figura de protecció com a parc natural, posseeix també des de 1989 una Zona d'Especial Protecció d'Aus, una marjal d'importància internacional reconeguda dins del conveni Ramsar que són les salines del Cap de Gata, en 1997 va ser declarat tot el parc Reserva de la Biosfera i en 2001 Zona Especial Protegida d'Importància per al Mediterrani que és una figura més de protecció nascuda del Conveni de Barcelona ratificat en 1999, que té com a objectiu principal la protecció i ús sostenible d'una sèrie d'àrees costaneres del Mediterrani.

La importància ecològica d'aquest parc rau en la seua diversitat d'ecosistemes i hàbitats: podem trobar interessants sistemes dunars, penya-segats litorals, fons marí amb praderies de fanerògames, àrees d'estepa i una marjal salina on a més de la peculiaritat de seva morfologia pel seu origen volcànic, hi ha un ampli ventall d'espècies protegides i una sèrie de paisatges de gran riquesa natural i cultural. A més es tracta de l'àrea volcànica més important de la península

amb cons volcànics que arriben quasi als 500 m. d'altura. A banda del patrimoni natural també conté importants vestigis arqueològics d'antigues civilitzacions (romana, fenícia, íbera, argàrica) i etnològics com molins (veure figura 88), pous, sènies o cases-cova a més de patrimoni històric-militar (sistemes defensius de la costa) o industrial (complex miner de Rodalquilar, línia de tren cap a Lucainena).

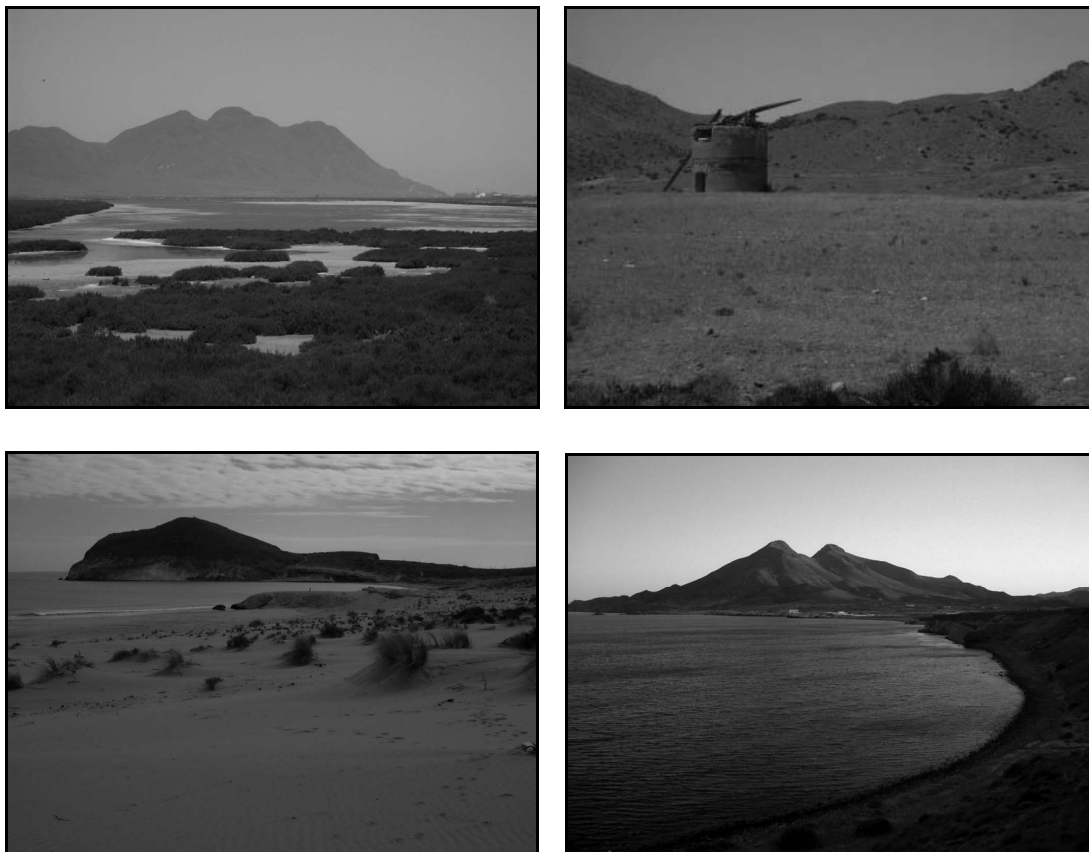

Figura 87: Aspectes del parc: les Salines del Cap de Gata. **Figura 88:** Molí abandonat a prop de San José. **Figura 89:** Platja de Los Genoveses. **Figura 90:** Litoral des de La Isleta fins a Los Escullos. (Almeria i Níjar). Fotografies: Luis del Romero.

Sembla que aquest vast espai reuneix condicions suficients com per a què siga íntegrament protegit i que està tan protegit que hi ha una superposició de figures de protecció. No obstant això la història de la planificació d'aquest parc natural és una història inacabada de conflicte territorial com succeeix a la majoria de parcs naturals, també al del Cadí, entre els interessos proteccionistes i els de la població local. Més ací on també es protegeix una franja marina a una zona d'important activitat pesquera. Van haver de passar alguns anys per tal que la comunitat científica i els actors socials es posaren d'acord per establir quin grau de protecció s'atorgaria a tota la franja marítima protegida. Finalment es va optar per dividir l'àrea en àrees de protecció integral on s'exclou qualsevol tipus d'ús, excepte els científics i la resta de la franja marina on es permeten algunes activitats com la pesca artesanal i esportiva, aqüicultura, submarinisme etc.

L'instrument de referència per a la gestió del parc sencer és com sempre el Pla d'Ordenació de Recursos Naturals i el Pla Rector d'Ús i Gestió, documents aprovats en 1994 i que es basen en la *Llei 4/1989 de 27 de març, de conservació dels espais naturals i de la flora i la fauna silvestres*, amb una zonificació d'usos i unes determinacions vinculants per a administracions i particulars, mesures que s'imposen a qualsevol altre tipus de planificació urbanística i territorial en els àmbits de sòl no urbanitzable i urbanitzable no programat i que obliguen a l'adaptació d'aquesta planificació en uns terminis establerts (CASTRO NOGUERA, H. 1997, p.181). El que interessa ací és que aquest document vinculant i normatiu incorpora una zonificació d'usos, tant al medi marí com al terrestre. Al medi marí ja hem comentat que hi ha dos tipus d'àrees i el medi terrestre se subdivideix entre àrees de grau A, zones *d'excepcional valor naturalístic, científic, paisatgístic i cultural del parc* (Decret 418/1994, de 25 d'octubre de la Junta d'Andalusia), àrees de grau B o zones de regulació especial i àrees que presenten també "indubtable" valor natural però que han patit o pateixen una certa acció antròpica compatible amb els objectius del pla i àrees C o zones de regulació comuna on hi ha *formacions naturals i semi-naturals d'interès general*. Es tracta bàsicament de zones de conreu en activitat o abandonades. Per últim hi ha àrees de grau D que delimita els nuclis urbans existents en 1994, àrees urbanitzables que no presenten valors naturals singulars, unes zones acotades de conreu sota plàstic i d'explotació minera. En síntesi, a les àrees A i B es controla i restringeix tota activitat humana a tasques de conservació i recerca i només les àrees C i D poden ser objecte de certa modificació o es tracta de compatibilitzar activitat humana amb protecció de valors culturals i naturals. Cal fer notar que només a les àrees de tipus D s'autoritzen nous desenvolupaments hotelers i residencials però sempre amb uns criteris paisatgístics i de baixa altura.

Amb aquestes dades simplement volem mostrar que es tracta d'un espai amb directrius clares d'ordenació des de 1994, una data en la que per exemple encara no hi havia cap pla d'ordenació territorial aprovat a la zona. L'aprovació d'aquest P.O.R.N. i P.R.U.G. permetia establir clarament quins usos i activitats estaven autoritzats a desenvolupar-se i quins no. Fins ací no hi ha cap aspecte rellevant en la gestió territorial per subratllar. La novetat que justifica en part la inclusió de la planificació ambiental del parc natural a aquest treball es justifica en part per l'aprovació d'una altra figura de planificació prou innovadora com és el Pla de Desenvolupament Sostenible del Parc Natural del Cap de Gata – Níjar en 2004.

Aquest pla és un instrument innovador introduït per la legislació andalusa que naix de les noves corrents de planificació ambiental a la UE i de les cimeres internacionals de Ríó i Johannesburg que busca una transició entre la vella concepció de la planificació ambiental com un catàleg de prohibicions i una classificació d'espais com si foren compartiments estancs on no s'admet cap

activitat humana, cap a un model més flexible que integre protecció mediambiental i desenvolupament rural. Aquest instrument pretén que el parc natural del Cap de Gata esdevinga un actiu de desenvolupament local sostenible per desactivar l'oposició que part de la població local manté per haver posat control sobre les seues activitats, especialment agricultors. Reuneix alguns components interessants per ser prou innovadors com és una visió territorial integral, una elaboració en la qual han participat agents locals i no només tècnics de la Junta d'Andalusia com passa en molts altres plans, proposa un model de gestió concertada entre diferents conselleries de la Junta i administracions locals a partir del reconeixement de la varietat d'instruments de planificació sectorial i territorial que hi ha vigents al parc natural o la inclusió en la seua memòria referència als agents locals més rellevants així com al conflicte territorial entre proteccionistes i desenvolupistes.

El document del pla conté una completa diagnosi i una matriu D.A.F.O. on també s'incorporen les conclusions de dos tallers de participació local que s'organitzaren i on es va assenyalar l'incompliment del P.O.R.N. com una de les principals deficiències en la gestió territorial i de nou la manca d'un pla d'ordenació del territori que planifiqui els creixements urbans i ajude a la diversificació econòmica, a millorar l'accessibilitat etc. Després de la matriu s'exposa un programa amb mesures concretes a partir de 7 objectius específics. Hi ha 7 programes diferents (valorització del medi natural i del patrimoni cultural, enfortiment del sistema productiu, recerca i formació de recursos humans, millora d'infraestructures i equipaments, foment de la participació social i millora de la gestió institucional) que es desglossa cadascú en dos o tres línies d'actuació i cada línia d'actuació conté actuacions concretes amb un element molt important que és quin organisme és el competent per dur-la a terme. Algunes són de gran transcendència i realment si s'aplicaren podria ajudar a afrontar o començar a resoldre problemes territorials com el propi conflicte que hem mencionat per l'existència del parc. Un exemple seria la mesura de desenvolupament de l'agricultura ecològica a la zona o l'elaboració d'un pla d'ordenació d'activitats turístiques o un pla de millora de xarxa de subministrament d'aigües.

Com a balanç d'aquest pla podem concretar en el seu favor que es tracta d'una iniciativa innovadora que tracta de fer compatible desenvolupament rural i protecció mediambiental a través d'un instrument basat en el dret tou, un tipus d'iniciatives que a penes hi ha a aquest territori a banda del Pla Estratègic del Levante Almeriense. Adopta un enfocament estratègic en posar l'accent en la participació social per a la seua elaboració i realment a partir de la llista d'agents que han participat en els fòrums podem concloure que ha hagut una assistència molt representativa, un aspecte molt important per superar el gran obstacle a la gestió del parc que suposa l'oposició d'alguns sectors al mateix. A més no es queda en una mera diagnosi sinó que

estableix tota una bateria de mesures prioritzades i clares amb un responsable per a la seua execució. A més aquest document tracta de ser coherent amb el ventall d'instruments que hi ha vigents començant pel propi P.O.T.A.. Un altre element molt interessant és que es preocupa per establir un model de gestió eficaç del pla per tal que aquest no es quede en una declaració institucional d'intencions com passa a tants plans estratègics. En lloc de crear una agència més s'integra el gabinet de gestió com una unitat tècnica dins de la Delegació del Govern de la Junta d'Andalusia a la província d'Almeria que té com a principal missió la coordinació de l'acció de govern autònom, una unitat que deurà estar en permanent contacte amb l'oficina de gestió del parc. Això sembla més encertat que crear una estructura nova i sense capacitat real d'acció.

Un altre element innovador i positiu és que també tracta el model de finançament de les mesures no com si es tractés d'un programa tecnocràtic d'inversions sinó com una estratègia per a l'acció territorial consensuada amb altres agents locals. Així, es proposa que aquesta estratègia servisca de base per aplicar actuacions concretes finançades per les Conselleries de la Junta però també per orientar i coordinar les inversions que des de l'empresa privada es poden fer per complir els objectius del pla. Com ha hagut participació d'empresaris en l'elaboració és d'esperar que aquests orienten la seua política amb el seu finançament cap als objectius marcats al pla. També resulta molt interessant que el pla tinga previst un seguiment i avaluació del mateix amb una avaluació ex - ante i una altre ex - post i també un cert control mitjançant l'elaboració d'informes anuals que han de ser aprovats per la Junta Rectora del Parc. A més és un tema que es tracta acuradament ja que el propi document del pla ja fa una proposta concreta d'indicadors a través dels quals es podrà avaluar l'èxit o fracàs d'aquesta iniciativa.

Hi ha per altra banda alguns elements millorables en la formulació i aplicació del pla. Un bàsic és que en aquesta iniciativa es troba absent un actor no local com és el govern central mitjançant els Ministeris de Medi Ambient, el d'Agricultura o el de Foment, que tenen coses a dir en quant a molts dels problemes que es diagnostiquen. Hi ha un capítol dedicat a parlar de la coherència del pla i se centra en justificar l'articulació del pla amb el P.O.T.A., però no se sap a partir de la formulació del Pla d'Ordenació del Territori o la iniciativa C.A.M.P. com es coordinaran entre tots. Per altra banda aquest pla conté algunes mesures molt transcendents per complir els objectius com és la mesura 6.1.1., la qual proposa literalment: *“promoure entre els ajuntaments de l'àrea socioeconòmica del parc normes subsidiàries coherents amb el desenvolupament sostenible i la qualitat urbana adaptant-los a allò que disposa el P.O.R.N. i P.R.U.G. del pla”*. Des del moment en què un P.O.R.N. s'aprova ja hi ha un mandat jurídic per tal d'adaptar el planejament urbanístic a aquest, ja que el P.O.R.N. preval sobre el planejament en les àrees que protegeix. Enlloc de denunciar i condemnar a un ajuntament que no observa una norma de rang superior, es convida als ajuntaments a redactar o canviar normes subsidiàries. Si hi ha una

norma vinculant, no es pot “fomentar” el seu compliment, sinó que es deu “obligar”. Ací ressorgeix de nou la vella discussió entre buscar el consens i exercir l’acció de govern.

La iniciativa del pla tenia molts ingredients per a que aquest es convertira en una peça fonamental de gestió del parc i canviara un poc el panorama en quant a estructures i inèrcies en el govern del territori, però a dia de hui, anys després de l’aprovació del document, és un absolut secret com s’està aplicant el pla, així com l’estat dels indicadors de seguiment i la inversió econòmica corresponent (MUÑOZ FLORES, J.C., 2007, p.511). No hi ha cap informació actual referida a aquest pla més que el propi document redactat en 2004 a internet. La manca d’informació sobre el pla en general i també d’un calendari d’execució ha sigut criticat per diferents associacions ecologistes i agràries. Sembla que aquest instrument ha caigut en el secretisme de les administracions per evitar més crítiques que les que va rebre en la seua aprovació per part de molts actors polítics, socials i econòmics locals.

Un altre aspecte prou millorable del pla, és que malgrat la proposta d’un model de finançament adequat, aquest no arriba a concretar-se en res; i el que és més important: no està clar quins pressupostos de quina procedència s’estableixen per posar en marxa les 195 mesures que conté el pla. Un últim aspecte criticable és el de les avaluacions contemplades en el pla. Si hi ha hagut avaluacions exhaustives, aquestes no han segut difoses pels organismes encarregats. A l’any 2006 es va realitzar una mena d’avaluació interna en la qual es va desvetllar que de les 195 mesures contemplades al pla només, dos anys després de la seua aprovació, s’havien iniciat 100, a penes a la meitat de totes les contemplades (MUÑOZ FLORES, J.C., 2007, p.513).

3.2.2. Notes sobre el govern efectiu del territori

Fins ací hem comprovat que estem davant d’un espai natural de gran valor ambiental i cultural que està protegit per 4 figures diferents, i a més disposa per a la seua gestió d’un P.R.U.G. i d’un instrument innovador amb un plantejament molt interessant com és un Pla de Desenvolupament Sostenible. Per gestionar a penes 40.000 has. hi ha 5 figures de planificació diferents, a banda del planejament urbanístic de cadascun dels tres municipis del parc i d’altres figures com declaracions o inclusions en catàlegs de béns naturals internacionals. Si ens quedem amb aquestes dades podríem concloure que es tracta d’un espai amb una hiperinflació de plans territorials, alguns dels quals tenen elements prou innovadors i també podríem destacar que amb aquest panorama, el parc natural del Cap de Gata és un espai amb un model de gestió a imitar per l’esforç del govern regional desplegat per ordenar el seu territori amb nous esquemes i discursos. Però aquesta no pensem que siga la conclusió més encertada perquè en aquest cas hi ha elements per pensar que aquest espai és precisament un exemple del contrari, de com no es

deuria gestionar un espai natural, i de com a voltes la corrupció urbanística pot ser un factor molt important en la gestió territorial.

La declaració de parc natural en 1987 per la Junta d'Andalusia va tenir una reacció d'oposició molt forta per part de dos ajuntaments presidits per dos alcaldes històrics del mateix partit polític que governa a la Junta i amb un poder prou important: Carboneras i Níjar. Des del principi el desacord va ser total i fins i tot continua encara hui en dia. Si hom entra a la pàgina web de l'ajuntament de Carboneras no trobarà cap referència al parc natural malgrat que aquest ocupa més del 80% de la seua superfície municipal. En el cas de Níjar sí hi ha alguna referència al parc però aquest no ha sigut als darrers anys promocionat com a parc sinó simplement com a “costa de Níjar”. Darrere d'aquests agents polítics hi ha un percentatge significatiu de la població local que recolza els arguments desenvolupistes i antiproteccionistes.

Un dels arguments que més recolzament cobren és que durant dècades tota l'àrea del parc natural ha sigut una de les comarques més míseres i oblidades per les administracions de tota Espanya i a les últimes dècades amb l'arribada de l'agricultura intensiva i del turisme residencial ha passat a ser una de les més riques d'Andalusia. Amb la crònica de Juan Goytisolo podem recordar com era un dels centres neuràlgics del parc, San José, ara fa 50 anys:

“Los chiquillos me miran mientras me alejo. Los más pequeños van enteramente desnudos y uno rubio muy guapo, lleva una chaqueta raída de adulto, abotonada como un gabán. [...]. Es un pueblo triste, azotado por el viento, con la mitad de las casas en alberca y la otra mitad con las paredes cuarteadas. Arruinado por la crisis minera de principios de siglo, no se ha recuperado todavía del golpe y vive, como tantos otros pueblos de España, encerrado en la evocación huera y enfermiza de su esplendor pretérito. El viajero que recorre sus calles siente una penosa impresión de abandono y fatalismo”. GOYTISOLO, J. (1961), p. 87.

Aquest poble trist de cases sense sostre i semiruinós és hui en dia un dels nuclis més actius de tota la comarca a causa del “boom” turístic-residencial. Segurament algun dels xiquets nuus que descriu Goytisolo que van viure aquella misèria, són hui en dia un dels més fermes defensors de què San José fora una nova Mojácar, Roquetas o Benidorm. Amb això volem mostrar que és indubtable que el conflicte territorial continua i és més agut que a altres llocs com al Cadí. Segurament a aquelles llunyanes muntanyes pirinenques no hi ha un record tan viu de misèria i abandonament com ací. En tot cas amb tot això no volem justificar la situació actual de desgovern total que hi ha al parc natural hui en dia. D'aquesta manera es podria qualificar la situació real del parc natural en molts aspectes.

Un d'aquests aspectes és el descontrol que hi ha hagut als darrers anys de l'expansió urbanística i d'hivernacles a tot el parc. Aquesta ha sigut en moltes ocasions completament il·legal perquè van violar les directrius i zonificacions del P.O.R.N. i P.R.U.G del parc. El propi Pla de Desenvolupament Sostenible reconeix que malgrat que hi ha dins del parc una superfície de més de 600 has. per poder construir hivernacles hi ha hivernacles il·legals, en zones A, B o C on es prohibeix aquestes instal·lacions. El propi fet d'autoritzar 600 has. d'agricultura sota plàstic a dins del parc amb tots els impactes ambientals i paisatgístics que té, ignorant altres possibilitats com l'agricultura ecològica o la tradicional, ja ens sembla un fet insòlit. Però a més, segons l'Associació d'Amics del Parc són més de 100 els hivernacles il·legals que hi ha al parc, i quasi tots s'han instal·lat després d'aprovar-se el P.O.R.N. del mateix. Es tracta d'una situació inqualificable però encara superada per la dinàmica urbanística que ha hagut durant els anys 90. En aquesta dècada fins hui en dia, malgrat disposar el parc de cinc figures de protecció, la superfície urbana s'ha duplicat sobre terrenys protegits. Ni a altres litorals no protegits de Múrcia o València ha hagut una dinàmica tan explosiva. No ens resistim a oferir algunes imatges que mostren quin ha sigut l'impacte del procés urbanitzador recent al parc natural amb la peculiaritat de què ha sigut completament il·legal, la qual cosa ens sembla una mostra inequívoca de què els discursos i els instruments, innovadors, coherents i amb una base jurídica i econòmica, no han passat del paper.

El següent conjunt de figures mostren a través de plànols i fotografies, de quina manera ha evolucionat el parc natural als últims anys, amb una expansió urbanística de gran calat i de molt poca qualitat que persegueix consolidar un model territorial de turisme residencial de baixa qualitat de sol i platja enlloc de tractar d'aprofitar totes les possibilitats que un espai natural pot brindar per al desenvolupament sostenible.

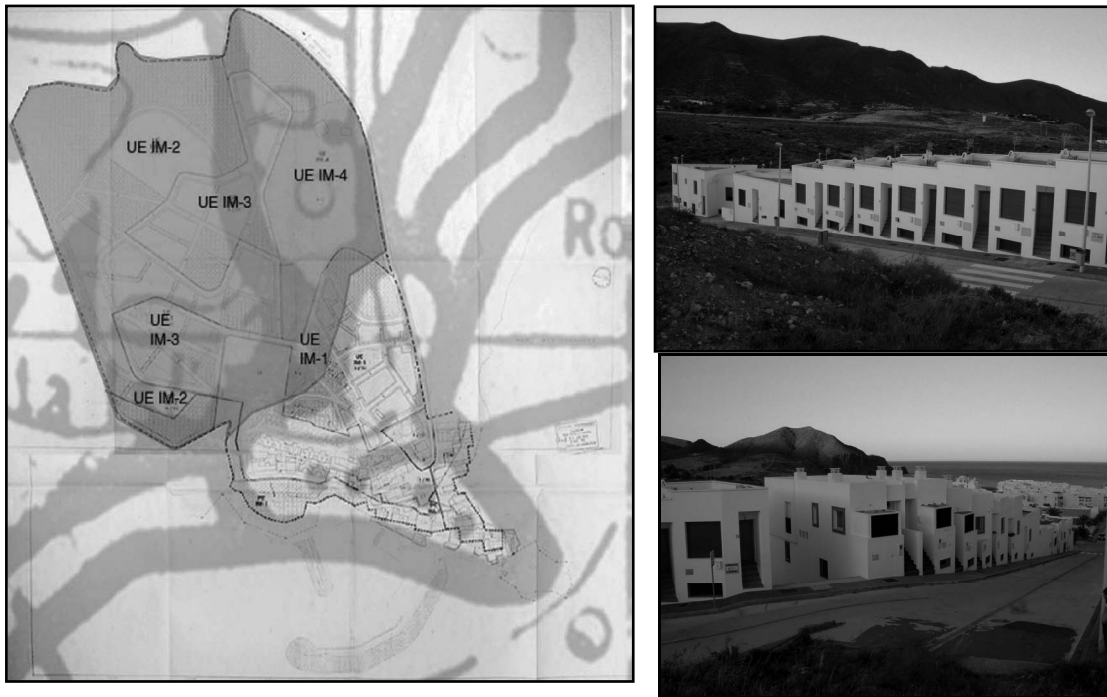

Figura 91: Superposició de cartografia de planejament urbanístic de l'ajuntament al nucli de La Isleta sobre cartografia del P.O.R.N. de 1994, mostrant en roig els sectors urbanitzats sobre terrenys protegits. Font: Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata- Níjar (2005). **Figures 92-93:** Vistes de les urbanitzacions il·legals que s'alcen hui en dia a l'Isleta.

Figura 94: Superposició de cartografia de planejament urbanístic de l'ajuntament al nucli de San José sobre cartografia del P.O.R.N. de 1994, mostrant en roig els sectors urbanitzats sobre terrenys protegits. Font: Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata- Níjar (2005). **Figures 95-96:** Vistes d'adossats en baixa densitat al costat mateix d'una àrea de protecció de grau B. Fotografies: Luis del Romero.

Un dels arguments que el propi Pla de Desenvolupament Sostenible apunta per explicar aquesta expansió dels hivernacles i urbanitzacions en àrees prohibides és que aquests terrenys són més barats que allà on es podrien instal·lar. Lògicament, si una parcel·la té com a únic ús autoritzat la protecció mediambiental i no expectatives d'aprofitament urbanístic o econòmic, el més normal és que el seu preu siga molt més baix que el de sòl urbanitzable. El negoci és rodó si el comprador de terres té informació privilegiada de què encara que ocupe àrees enclavades dins del parc on no es pot edificar, aquestes àrees seran legalitzades amb la revisió del P.O.R.N., comportant un enorme benefici econòmic per al promotor. Això és el que sembla haver passat als últims anys a aquest espai natural. Quan es va aprovar el P.O.R.N. a 1994 ja es van dedicar unes àrees per a l'expansió urbanística dels nuclis del parc, però aquesta ha depassat en molt les previsions d'aquest instrument, generant una situació insostenible, d'entrada per la pròpia passivitat de la Junta d'aturar i denunciar aquests plans parcials, seguint per tota la contaminació lumínica, acústica i paisatgística que suposen aquestes noves peces urbanes i terminant per tota la demanda de serveis i infraestructures que aquestes noves urbanitzacions de baixa qualitat generen. Cal recordar que aquesta és l'àrea més àrida de tota la península ibèrica, amb la qual cosa només l'aportació de recursos hídrics ja requereix d'inversions molt costoses, però també fan falta obres d'urbanització, accessos, xarxa elèctrica, clavegueram i serveis de neteja, recollida de fem etc. I tot el que fa la revisió el P.O.R.N. feta 10 anys després és legalitzar les nombroses infraccions comeses. A més, com es tracta d'actuacions urbanístiques al marge de la planificació territorial del parc, no han tingut cap avaluació d'impacte ambiental o territorial o estratègica i quan el nou P.O.R.N. decideix classificar aquestes urbanitzacions com a legals, realment el que es fa és traure-les de l'àmbit de planificació del P.O.R.N. amb la qual cosa la normativa de protecció ambiental aplicada a la resta del parc no és competent ací.

No podem deixar d'incloure en aquest petit catàleg d'exemples de desgovern el famós cas de l'hotel del Algarrobico localitzat al nord de Carboneras a una platja fins fa pocs anys completament verge. La història del Algarrobico és tota una trama amb informacions confuses que mostra la gran descoordinació de l'Estat Autonòmic entre els tres nivells de govern. El projecte inicial contemplava la construcció de vuit hotels, 1500 apartaments i un camp de golf a partir d'una modificació de les normes subsidiàries de 1988 que autoritzaven aquesta actuació, curiosament justament quasi al mateix temps d'aprovar-se la creació del parc natural. El 1994, sis anys després s'aprova el P.O.R.N, el qual publica al B.O.P.A. una delimitació de zones on s'inclou la platja de l'Algarrobico com a zona protegida. Aquest P.O.R.N. es reforma en 2005, i en el nou mapa d'usos es legalitza misteriosament totes les àrees urbanes consolidades il·legalment. El misteri creix quan enmig de la confrontació amb els grups ecologistes la pròpia Conselleria de Medi Ambient mostra uns plànols del P.O.R.N. inicial de 1994 en els quals l'àrea de l'Algarrobico figurava com a urbanitzable i a banda d'això va emparar-se en que els propietaris del sòl tenien drets consolidats per expectatives urbanístiques abans de què s'aprovara la creació del parc natural. Però l'argument defès per les organitzacions ecologistes es basa en que els plànols originals publicats pel Boletín Oficial de la Junta de Andalucía nº 203 de 22 de desembre de 1994 del P.O.R.N., tota la zona de l'Algarrobico figura com a no urbanitzable. La Conselleria de Medi Ambient no va reconèixer la validesa de la informació publicada en el BOJA però sí a la cartografia apareguda en la revisió del P.O.R.N. A continuació reproduïm les dues cartografies:

Figura 97: Mapa d'usos del sòl del P.O.R.N. segons el BOPA (1994) i Mapa d'usos del sòl de la revisió del P.O.R.N. presentat per la Conselleria de Medi Ambient (2005). La fletxa roja indica la localització de la platja de l'Algarrobico. Font: Asociación de Amigos del Parque del Cabo de Gata – Níjar.

Ens trobem amb una situació prou insòlita en la qual l'administració autonòmica no reconeix la validesa d'un document publicat al seu propi Butlletí Oficial. Segons el plànol inicial de 1994, l'àrea ocupada per l'hotel entra dins del parc i és catalogada com C1, és a dir, terres aptes per al desenvolupament agrícola, però mai urbanístic. Amb la revisió el P.O.R.N. apareix la zona de l'Algarrobico curiosament fora del parc com un enclavament urbanitzable i colindant amb una àrea de reserva integral, de grau A, el màxim grau de protecció. A més hem pogut comprovar que el propi text del decret estableix en les seves annexes el següent límit per al parc:

“Límite Este y Sur. Desde la desembocadura de la rambla de la Granatilla descende siguiendo la línea del Dominio Público Marítimo Terrestre hasta la desembocadura del

río Alías, cuya margen izquierda remonta en dirección Oeste [...]” (DECRETO 418/1994, anexe 3).

La rambla de la Granatilla es troba al nord i la desembocadura del riu Alías al sud de les platges de l'Algarrobico, de forma que aquestes es trobaven dins del parc. Això mostra que la pròpia Junta d'Andalusia ha modificat els límits del parc sense donar informació i reduint l'extensió del mateix i permetent així actuacions com la del complex hotel·ler. Es tracta d'un escàndol de corrupció que afecta no només a l'ajuntament de Carboneras sinó a càrrecs polítics de la Junta que podrien estar implicats en fer aquesta modificació del P.O.R.N. sense informar a ningú. Cal recordar que quan s'aprova un P.O.R.N., tot el planejament urbanístic ha d'adaptar-se a la nova ordenació i en cas de què haguera estat aprovat un pla parcial amb projecte d'urbanització, aquest deuria haver estat reflectit en els límits o usos del parc, però no va ser així. Hi ha tota una orla de misteri que envolta aquest cas, més encara si tenim el compte que el màxim defensor del projecte d'hotel, l'alcalde socialista de Carboneras, va ser inhabilitat per un delicte electoral però en 2006 el Congrés dels Diputats el va indultar dels seus delictes, fet que li va possibilitar tornar a presentar-se i guanyar les eleccions de 2007.

La solució salomònica per a aquest mediàtic conflicte ha sigut la recompra de la parcel·la de l'hotel per la Junta i la teòrica demolició de part del mateix, però no per incompliment del P.O.R.N., sinó per invasió del Domini Públic Marítim-Terrestre del Ministeri de Medi Ambient. La compra per retracte més les indemnitzacions a la promotora podria costar més de 300 milions d'euros (EL PAÍS, 12/maig/2006). No obstant, hui en dia la construcció continua sense aturar-se.

Figura 98: Construcció de l'hotel a l'Algarrobico en 2005 en el bell mig del parc natural. Fotografia. Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata-Níjar.

A partir de la lectura de totes aquestes irregularitats, la conclusió a la qual podem arribar és que des del punt de vista formal i oficial es va declarar un parc natural amb diverses figures de protecció a finals dels 80, i que a més va tractar de reduir la forta oposició local amb un Pla de Desenvolupament Sostenible i contentar així tant a desenvolupistes com a proteccionistes. Però des del nostre punt de vista semblaria que des del principi, per tal de contentar als governants locals del mateix partit que governa la Junta d'Andalusia des dels 80, se'ls va dir que malgrat l'existència del parc podrien governar els seus territoris com si el parc no existira, que després amb la modificació del P.O.R.N. el que es faria seria legalitzar-ho tot. Aquesta és una de les tesis més defenses per grups ecologistes i experts en el parc natural. Són tantes les irregularitats comeses i que legalitza el nou document del P.O.R.N. que aquest ha rebut més de 10.000 al·legacions, tot un rècord. En tot cas, si aquesta tesi s'afirma, estarem davant un cas clar en el qual la normativa i els instruments vigents de planificació territorial no són els que de veritat governen el territori. Es podria investigar molt sobre aquests temes, com per exemple, qui està al darrere de les grans expansions urbanístiques al parc i quina relació mantenen amb càrrecs polítics autonòmics i fins i tot algun expresident del govern, però això ens faria desviar-nos massa del tema central de la tesi que és el govern del territori, i no la corrupció del mateix.

Al final, qui pateix les conseqüències de la política i la gestió és el propi territori. Fruït d'actuacions irregulars sobretot d'ajuntaments i òrgan rector del parc, són hui nombrosos els impactes ambientals que pateix el parc natural. Hem recollit els més significatius en un mapa per demostrar que l'aplicació o aprovació d'instruments, està ajudant a controlar un poc millor la gestió del territori, però no a aturar determinades actuacions perjudicials. Una de les més esteses per tot el parc és la instal·lació d'hivernacles il·legals per a agricultura sota plàstic. Es tracta d'un impacte molt important per tota la contaminació i impactes paisatgístics que aquesta agricultura comporta, una agricultura molt intensiva en fertilitzants i plaguicides que contaminen sols i aigües. Un altre impacte de gran magnitud són els derivats de la instal·lació d'un dels pols industrials més importants d'Almeria a pocs metres del parc: el port industrial, central tèrmica, dessaladora i fàbrica de ciments de Carboneras. Entre els fums, la salmuera, la remoció de terres, la generació d'enderrocs, els impactes paisatgístics de les línies d'alta tensió, els impactes ambientals d'aquest pol industrial són molt severos. Per descomptat cal incloure en aquest mapa com a impactes la desaforada urbanització que ha patit el parc als darrers anys. Gairebé tots els nuclis costaners han augmentat enormement la seua superfície urbanitzada, no sempre des de la legalitat i amb un model que atempta contra el paisatge banalitzant-lo i contribueix a convertir el que deurien ser petits nuclis urbans amb un turisme sostenible i activitats artesanals, en macrourbanitzacions costaneres. Un últim impacte que hem representat és el de la pesca il·legal en àrees protegides. Als darrers anys ha hagut diverses denúncies per part d'associacions ecologistes per la pesca amb arts prohibides, fins i tot en les àrees de reserva

marina de vaixells que provenen de ports de fora del parc natural. Un aspecte interessant que quedaria per ressenyar en aquesta figura, és el fet que molts dels impactes ambientals es produeixen al bell mig o ben a prop d'enclavaments naturals de gran valor dins del parc natural, la qual cosa pot estar accelerant la seua degradació.

Amb aquest mapa d'impactes finalitzariem aquest petit apartat sobre el parc natural del Cap de Gata- Níjar per començar tot seguit a parlar d'un àmbit proper i prou paregut, però amb una situació bastant distinta a la del parc natural.

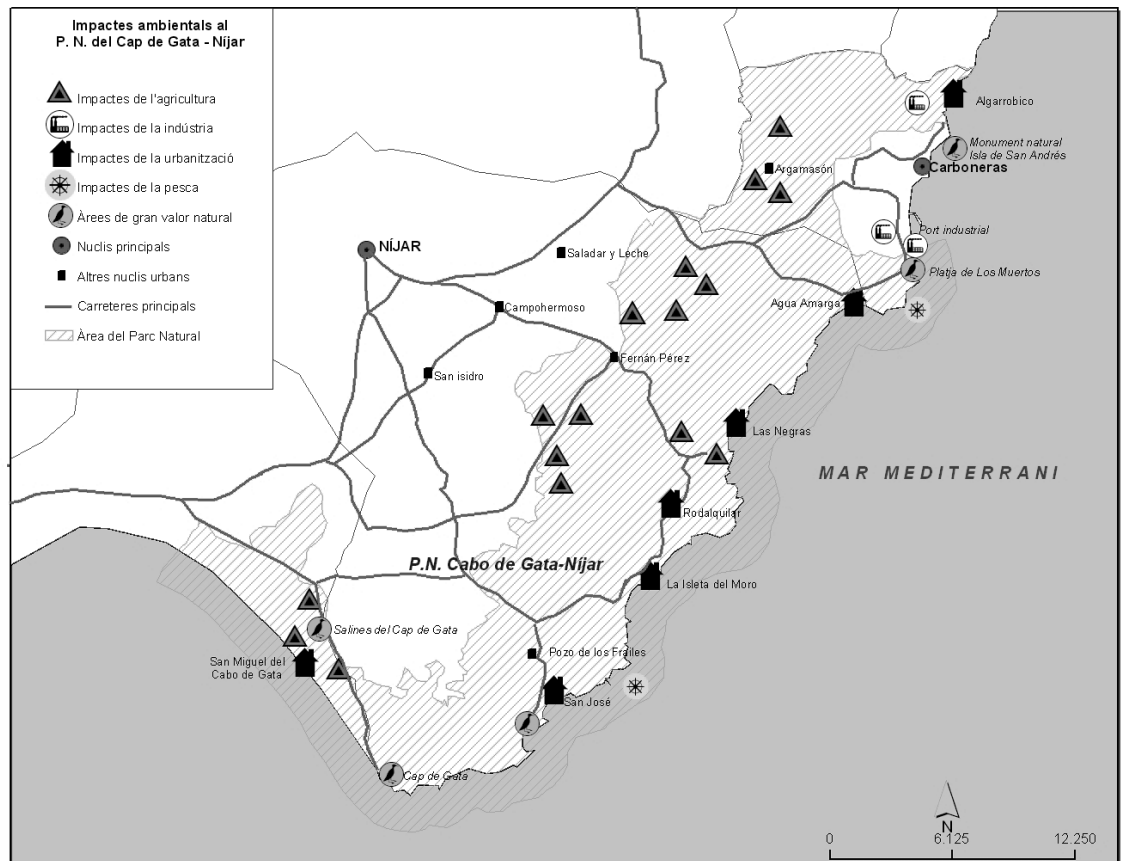

Figura 99: Impactes ambientals als darrers anys al Parc Natural del Cap de Gata – Níjar. Font: elaboració pròpia a partir de dades de Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata – Níjar i diaris EL MUNDO i EL PAÍS.

3.3. Els partenariats públics-privats a l'Arc Mediterrani Espanyol.

Per tancar aquest apartat d'anàlisi d'instruments no podem deixar de fer menció a algun instrument o experiència interessant que haja sigut aplicat a la Regió de Múrcia, que també forma part d'aquesta àrea d'estudi. Hi havia diverses possibilitats per analitzar, però finalment ens hem decantat per analitzar més que un instrument, l'experiència de planificació territorial d'un actor de gran rellevància. Aquest no és ni una administració local, ni regional, ni una associació sense ànim de lucre, es tracta d'una empresa privada. Amb aquesta anàlisi no deixem

de banda l'estudi de la planificació i el govern del territori, sinó que donem un pas més en la recerca, ja que investiguem com, des de l'empresa privada i amb el peculiar exemple d'empreses com POLARIS, també es planifica i governa el territori. En aquest breu apartat veurem un exemple clar de cooperació públic-privada no només en urbanisme, que és l'exemple típic, sinó en planificació territorial supramunicipal. Més que els efectes o el tipus d'instruments o mecanismes que s'han encetat per posar en marxa aquesta planificació, el que ens sembla de gran interès.

3.3.1. *El món POLARIS o el "show de Truman": la retirada de l'Estat – Nació*

La història de l'empresa Polaris sembla un miracle ja que aquesta ha passat en menys d'una dècada, des del seu naixement en 2001, a ser una de les empreses immobiliàries més importants de Múrcia i amb una gran projecció internacional. Aquesta empresa va nàixer gràcies a un empresari emprenedor de Torre Pacheco que es va associar amb un constructor i van crear una empresa constructora immobiliària però amb un concepte prou innovador: no és ni promotora, ni constructora ni immobiliària: és tot això i molt més. Hui en dia Polaris World és un holding de 57 societats que en 2004 van facturar més de 600 milions d'euros. Hui en dia tenen una cartera de més de 40 milions de m². La consigna més repetida pels directius de l'empresa és que aquesta no és només una immobiliària que comercialitza productes, és una societat integral que comercialitza un nou concepte empresarial que combina urbanisme, arquitectura, zones verdes i una gran varietat de serveis. Mentre que la resta d'empreses construeixen una urbanització i termina en eixe moment el seu negoci, Polaris es queda en les urbanitzacions o *resorts* que construeixen donant tots els serveis d'una ciutat. Polaris és per tant una empresa creadora no d'urbanitzacions, sinó de ciutats. Quan vam parlar a l'apartat de teoria sobre els processos de metropolitanització vam cridar l'atenció sobre la diferència entre créixer a base d'urbanitzacions de baixa densitat i créixer com a ciutat. Pel fet d'urbanitzar no es crea ciutat i ací resideix la diferència d'aquesta empresa.

Polaris world arriba a un determinat municipi i compra al preu que siga una sèrie de parcel·les de sòl sempre allunyades del nucli urbà principal però ben accessibles. Aleshores primer comença el procés urbanitzador dissenyant un *resort* que tindrà com a centre sempre un camp de golf concebut per algun personatge famós en aquest esport. A partir d'ací construeix cases de diferents estils i preus. Com a una ciutat qualsevol, hom pot trobar habitatges des de 119000 fins a més de 1,5 milions d'euros. En la seua estratègia de venda crida l'atenció l'organització de vols de contacte per visitar les promocions, incloent transport des de l'aeroport i allotjament sobretot des del Regne Unit, una tàctica molt útil per atraure possibles compradors (VERA, J.F. I ESPEJO, C., 2006). A mesura que es construeixen les cases, una de les filials, Polaris Gardens,

s'encarrega de dissenyar i plantar les zones verdes amb espècies provinents dels seus hivernacles amb més d'un milió de metres quadrats. Per descomptat la mateixa empresa constructora s'encarrega de les obres d'urbanització, inclòs l'espínós tema del subministrament de l'aigua, tema de discussió convertit en arma política des de fa anys. Per solucionar aquest problema que li podria donar mala imatge, Polaris ha invertit amb fons propis amb la seua filial Polaris Water Management per construir una dessaladora a Mazarrón que subministrarà aigua per a tots els seus complexos. Fins ací podria tractar-se d'una empresa promotora immobiliària com altra, però Polaris ja hem dit que va més enllà. En tots els seus complexos, com a tota ciutat, hi ha un centre administratiu, però en les ciutats Polaris no hi ha ajuntament, hi ha un centre cívic amb comerços, caixers 24 hores, estancs, salons de bellesa, quioscos, cafeteries, botigues delicatessen etc. construïts per Polaris. Un cop la casa està construïda Polaris Home Style s'encarrega de decorar-la. Si es vol anar de compres, Polaris Supermarkets planifica una xarxa de supermercats en tots els seus complexos. Si el client és estranger i vol desplaçar-se des de l'aeroport fins a la seua nova casa o bé vol aventurar-se fora de les muralles del món Polaris sense haver d'emprar transport públic, Polaris Rent-a-car li ofereix un catàleg complet de vehicles de lloguer. Fins i tot si el client es troba malalt, pot acudir al centre mèdic de l'empresa Polaris Salut i si la idea és que els xiquets vinguen a viure al complex, Polaris School té previst posar en funcionament escoles bilingües en anglès i castellà marca Polaris, el King's College. També hi ha una empresa Polaris dedicada a instal·lar línia ADSL i televisió per satèl·lit o una altra que vigila i manté la casa quan el client es troba absent i per descomptat tot això està vigilat per un potent sistema de seguretat a base de tanques, gossos i vigilants privats. Arquitectes, professors, cambrers, metges, jardiners, dissenyadors, informàtics, obrers, més de 900 treballadors té hui en dia aquesta empresa que és capaç de gestionar el dia a dia dels seus ciutadans-clients.

En aquest sentit es pot fer un paral·lelisme amb la pel·lícula "*El show de Truman*". L'habitant d'una ciutat Polaris, des de què s'alça fins que es gita, quasi totes les accions quotidianes com comprar, dur als xiquets a l'escola, passejar-se, anar en cotxe, navegar per internet, veure la tele etc., ho fa amb serveis d'empreses de Polaris. Fins i tot en aquells *resorts* localitzats a prop de la costa existeix el projecte de crear la platja de Polaris al Mar Menor per a tots els seus clients. Aquest és el concepte Polaris, una empresa que ha crescut vertiginosament i sense cap obstacle ni polític ni financer, per exemple a l'hora de demanar crèdits als bancs. Però encara hi ha més. Un dels aspectes més treballats és el de la seua imatge i màrqueting. Des del nom de la marca (el nom d'una estrella que es diu igual en diversos idiomes), fins les seues campanyes de publicitat i impressionants posades en escena dels seus productes a fires immobiliàries internacionals, Polaris es preocupa molt d'oferir una bona imatge. I per a aquest objectiu fins i tot ha comprat diversos equips esportius com un equip de bàsquet i un altre de futbol sala que

juguen en primera divisió. Fins i tot Polaris utilitza com a lema el compromís social amb la societat murciana i amb el tercer món. A través de Manos Unidas i amb una fundació pròpia, Polaris finança projectes en més d'una desena de països africans, dedicats a construir escoles, hospitals, pous i altres fins humanitaris. Mentrestant, dins de la Regió Murciana, Polaris ha rebut elogis pel seu compromís social en finançar amb diners propis la compra de llibres per a totes les famílies d'Alhama o finançant diverses infraestructures de comunicació.

Però hi ha una cara menys amable d'aquesta empresa, o al menys més inquietant. Experiències com la de Polaris obri molts interrogants i desafiaments sobre la cohesió social, l'equilibri ambiental i la governabilitat de municipis sencers. Començant per la cohesió social i amb la vista de les figures següents, es pot concloure que realment el concepte Polaris no és tan innovador. Els seus complexos són en realitat ghettos socials, *"gated communities"* amb una morfologia de ciutat-jardí anglesa en un ambient semiàrid. Amb el concepte Polaris, la cohesió social deixa d'existir. Si mirem la figura 101, sembla que estem davant d'una ciutat medieval amb muralla. La ciutat Polaris és un espai urbà habitat per iguals que fugen dels conflictes i inseguretats urbana, busquen qualitat de vida aïllant-se de la resta de la societat enmig del no-res. Per a penetrar dins d'una d'aquestes ciutats fortificades només hi ha unes poques entrades vigilades en tot moment per guàrdies de seguretat que controlen tot el trànsit, a l'igual que a l'edat mitjana. No és aquesta una opinió personal, sinó una estratègia de màrqueting de la pròpia empresa:

"Ubicadas en un recinto vallado y con un control de acceso para la seguridad y tranquilidad de sus residentes, Las Terrazas de la Torre le ofrece un espacio de 1.555.129 m² donde el auténtico protagonista es su campo de golf de 18 hoyos diseñado por Nicklaus Design"(LA TORRE GOLF RESORT)

"369 lujosas villas y 319 apartamentos de ensueño conviven en un perímetro cerrado".
(EL VALLE GOLF RESORT).

En realitat, més que de ciutats amb totes les funcions urbanes que la caracteritzen, estem davant d'un fragment de ciutat aïllada dedicada exclusivament al consum i a l'oci, les ciutats Polaris no són com tota ciutat un lloc de producció i intercanvi econòmic (ECONOMÍA AVANZADA, 2006), realment són un no-lloc, una utopia burgesa dedicada a l'oci. També des del punt de vista social, aquestes noves peces urbanes no comporten pràcticament cap benefici social als habitants dels municipis on s'ubiquen, més enllà dels regals de l'empresa en forma de llibres de text o carreteres. Els equipaments i zones verdes que contenen són per a ús exclusiu dels clients, i fins i tot l'accés és prou limitat.

Figura 100: Vista general d'un dels complexos residencials de POLARIS. **Figura 101:** Vista dels perímetres del complex a Torre Pacheco. Fotografies: Luis del Romero.

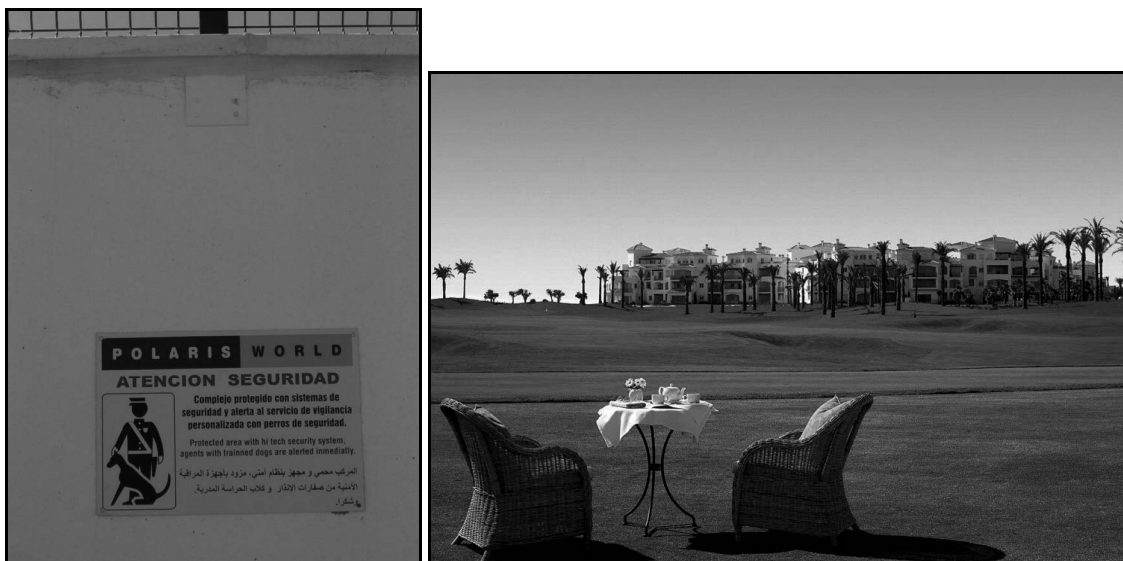

Figura 102: Cartells que adornen les muralles de les ciutats Polaris que conviden a l'estrany a abandonar la zona. Fotografia: Luis del Romero. **Figura 103:** Propaganda de Polaris mostrant un dels seus complexos envoltat de gespa i palmeres. Font: Polaris [<http://www.polaris-world-golf-resorts.com>].

Des del punt de vista mediambiental, aquestes macroubanitzacions tenen uns impactes prou rellevants. D'entrada suposen una alteració paisatgística molt important, perquè són ciutats-jardí en mig del desert pràcticament, tal i com podem observar si contrastem les fotografies adjuntades. La construcció d'un complex d'aquestes dimensions consisteix en la creació *ex novo* d'un paisatge en baixa densitat artificial i banal que esborra tota empremta prèvia de patrimoni històric o ambiental. Les necessitats hídriques per a tots els jardins, camps de golf i habitants són prou altes i malgrat que aquest problema el resol Polaris pagant de la seua butxaca un costós equipament com és una dessaladora, les dessaladores també tenen impactes ambientals severs així com la construcció de conduccions kilomètriques per transportar l'aigua. Per a la provisió d'aigua per als clients d'una empresa es generen uns impactes ambientals que repercuteixen sobre tota la societat. També cal fer notar que l'habitant d'una ciutat Polaris tindrà unes pautes de mobilitat completament insostenibles en estar basades exclusivament en el vehicle privat. Un

altre problema amb una dimensió econòmica i ambiental a l'hora és l'empenta ecològica que un complex pot deixar sobre el municipi on es localitza a partir de la generació d'aigües brutes, residus urbans, enderroc o l'elevat i necessari augment en la demanda d'electricitat. Qui paga aixos serveis bàsics necessaris i quina empenta ecològica tindria el més petit dels *resorts* de Polaris són qüestions que caldria abordar en altres treballs.

Des del punt de vista de la governabilitat del territori, podem concloure que l'experiència de Polaris mostra com l'Estat es retira de les seues funcions de planificació i govern del territori. Tots els mecanismes i marcs de planejament urbanístic locals i regionals no suposen quasi mai un obstacle per als plans expansionistes de Polaris. Només en el cas d'Alhama de Murcia amb el vot d'una trànsfuga es va aturar un macroprojecte de construcció de 20.000 habitatges. Aleshores es va descobrir com aquesta empresa havia aconseguit convèncer a la major part dels dirigents locals per dur endavant els seus projectes. En el cas d'Alhama havia promès llibres de text gratis per als xiquets del poble, la construcció d'un nou edifici municipal, d'una escola d'hosteleria i fins i tot havia cedit 2'2 milions de metres quadrats per a la conservació dels saladars del Guadalentín. Una empresa privada havia comprat unes terres de valor ambiental important i la iniciativa de protegir-los per millorar la seua imatge era seua.

Al territori Polaris tot és gestionat per empreses privades, segurament perquè hi ha un sentiment de major comoditat i eficàcia en el client. Municipis murcians com Alhama o Torre Pacheco tenen en el seu si un nucli urbà principal construït i dirigit per la comunitat, i un ghetto per a turistes residents, amb la particularitat de què aquests podrien viure pràcticament sense necessitat de fer ús dels serveis públics. Hui en dia ja hi ha una xarxa de grans complexes de Polaris interconnectats entre sí amb milers d'habitatges construïts on habiten sobretot jubilats estrangers que no estan ni censats al municipi, perquè no ho necessiten. Suposa dur fins les últimes conseqüències la privatització en la gestió del territori. No serà probablement l'experiència d'una empresa com Polaris la que arribe a qüestionar els fonaments de les societats democràtiques o la divisió de tasques entre Estat i mercat, però des de l'escala local i regional aquest debat no és ciència ficció. Podria passar en un moment determinat, davant tants escàndols de corrupció urbanística, davant tantes denúncies de manca de serveis bàsics en ciutats i pobles, davant tantes queixes per la mala qualitat urbana i en tècniques de construcció de tants habitatges, davant els creixents problemes d'inseguretat ciutadana, de contaminació ambiental, acústica, lumínica etc., que en determinats sectors de la població es formés una opinió favorable a residir en ciutats artificials com aquestes, completament gestionades per eficients empreses. L'únic inconvenient seria tenir la sensació de perdre sobirania com a Estat i cohesió com a societat, ja que per exemple no caldria ni votar en les eleccions locals perquè el

govern local ni el regional tenen cap poder visible dins del territori Polaris, però d'altra banda es guanya seguretat, tranquil·litat i qualitat urbana.

Pedro García Meroño, propietari i pare de l'empresa Polaris, apuntava en aquesta línia algunes coses interessants:

“En un principio los clientes tenían muchas dudas y miedo con el posible monopolio, pero cuando han comprobado lo que se ofrece y después de comprobar lo que tenían cuando vivían fuera de Polaris han notado la mejoría. Se han quedado maravillados y han comprobado la competitividad de las tarifas que ofrecemos. Con llamar a un único número de teléfono ellos tienen todo lo que buscan.” (DIARI EL ECONOMISTA).

En efecte, quan el client entra en el món Polaris comprova que la seua vida ha millorat substancialment. Quan vivia “fora” d'aquest món feliç no estaven tan satisfets com quan han entrat en el show de Truman, malgrat el “possible monopoli” que podrien patir.

3.3.1. La cooperació públicoprivada a l'Actuació d'Interès Regional de la Marina de Cope

Hem conegut l'experiència de Polaris com a agent econòmic amb notable influència política amb la característica de què es tracta d'un agent privat i per tant respon a interessos particulars i no generals, una empresa amb interessos particulars que en alguns casos aconsegueix tenir un pes en el govern del territori més important que la pròpia administració local i regional. Ara veurem un cas concret en el qual agents privats com aquest junt amb les administracions locals i regionals es posen d'acord en dur un macroprojecte que sona a utopia però que sembla que molt prompte deixarà de ser-ho: la Marina de Cope, tot un exemple de cooperació públicoprivada multiescalar sobre un espai litoral quasi verge amb diversos indrets protegits pel seu valor mediambiental.

La Marina de Cope es localitza en un fragment de litoral al nord del municipi de Águilas entre el cap de Cope i les puntes de Calnegre que pertanyen al veí municipi de Lorca (veure mapa de localització de la figura 104). Malgrat l'existència d'activitat humana amb impactes ambientals en forma d'hivernacles i conreus a l'aire lliure, hui en dia hi ha encara més de 300 espècies de flora vascular, de les quals quasi trenta es troben incloses en el Catàleg Regional de Flora Silvestre Protegida de la Regió de Múrcia (BORM, 2003). A més de la flora terrestre, també destaca la flora submarina, entre la qual destaquen les praderies de *Posidonia Oceanica*, que és un hàbitat d'interès comunitari i per descomptat la fauna amb l'espècie de la tortuga mora que està catalogada com a espècie vulnerable dins la Directiva Hàbitat. No cal deixar de banda

l'enorme valor paisatgístic de la zona amb penya-segats amb importants comunitats vegetals, platges sense cap construcció, cales amb dunes fòssils, planures estepàries, marjals a la rambla del Saladar etc. (ESTEVE SELMA, M.A. i MARTÍNEZ FERNÁNDEZ, J., 2006).

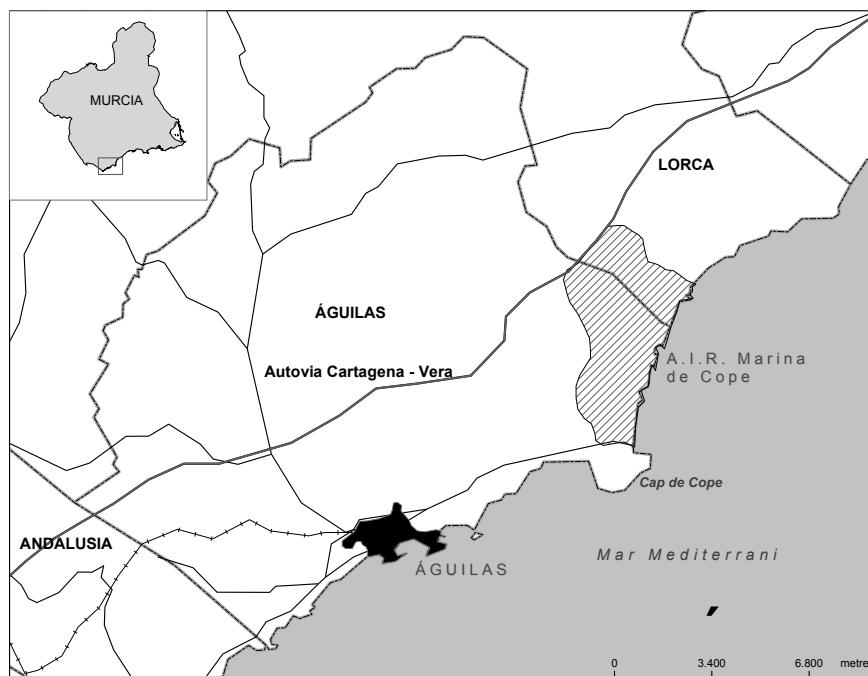

Figura 104: Mapa de localització de l'Actuació d'Interès Regional de Marina de Cope. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del projecte.

Per totes aquestes raons amb la Llei 4/92 d'Ordenació i Protecció del Territori de la Regió de Múrcia, es va declarar un parc natural a tota la zona, el parc regional del Cap de Cope – Calnegre i pel seu elevat valor paisatgístic, les Directrius i Pla d'Ordenació del Territori del Litoral de la Regió de Múrcia, qualifiquen aquesta franja litoral com de molt alta i alta qualitat paisatgística i amb una fragilitat en general alta. (Íb., p.13). Per altra banda el propi cap de Cope va ser declarat com a L.I.C. i Z.E.P.A. Aquestes figures de protecció es van aprovar no només perquè la zona reunia valors naturals com els ressenyats sinó també com a acció preventiva contra possibles agressions urbanístiques. Als anys setanta aquest tram litoral va estar amenaçat per un projecte de construcció d'una central nuclear. Els terrenys havien sigut adquirits per Iberdrola amb aquesta finalitat. Com que va fracassar la iniciativa, anys després la elèctrica cedí el sòl a la seua filial immobiliària Apex (VERA, J.F. I ESPEJO, C., 2006, p.77). Posteriorment va ser un projecte de carretera entre Águilas i Mazarrón el que va amenaçar seriosament aquest litoral, però tampoc es va realitzar finalment. Hem seleccionat unes poques imatges per mostrar com és hui en dia aquest territori que està a punt de desaparèixer i de convertir-se en una nova Cancún, segons els propis promotors del projecte i que reuneix importants valors ambientals com els que hem descrit anteriorment.

Figura 105: Platges de roca al litoral de la Marina de Cope. **Figura 106:** L'activitat agrícola és hui en dia pràcticament l'única empenta humana a aquest vast territori. **Figura 107:** El litoral del Cap de Cope des de les Puntes de Calnegre. **Figura 108:** El Cap de Cope, fotografiat des de la futura ciutat de la Marina de Cope. Fotografies: Luis del Romero.

El cas del litoral del Cap de Cope a un territori on els interessos urbanístics són molt rellevants és el segon exemple junt amb el ja vist del parc natural del Cap de Gata i Níjar on les figures de protecció aplicades no són garantia per a la protecció, conservació o gestió sostenible del territori en qüestió. Al llarg d'aquest treball hem parlat de discursos en favor de la gestió prudent i integrada del litoral a través d'iniciatives com la ICZM, hem mostrat amb cartografies la depredació urbanística dels últims anys i hem citat diversos documents que defensen la diversificació econòmica, la contenció urbanística i el desenvolupament harmònic amb el medi ambient, tant indicatius com normatius, però tots aquests instruments i discursos sempre acaben sent oblidats o reinterpretats en pro de l'expansió del turisme residencial de sol i platja o lligat a camps de golf.

Ara presentem el cas de la Marina de Cope, que malgrat haver estat inclosa dins d'un parc natural, acabarà convertida en una nova urbs per a l'esbarjo i gaudiment d'uns pocs. En el cas d'Almeria el mètode emprat per legalitzar grans actuacions urbanístiques va ser la modificació d'un P.O.R.N. i en el cas de Àguilas, un dels municipis murcians amb més expectatives de creixement urbanístic de tota la Regió, ha sigut mitjançant una via tan inusual com poc

coherent: la desclassificació com a parc natural i l'aprovació a aquesta zona d'una Actuació d'Interès Regional. A l'any 2001 i a última hora, el govern regional va afegir a la nova Llei del Sòl de Múrcia una disposició addicional que autoritzava a redimensionar els límits dels parcs naturals a partir de la modificació del mapa dels L.I.C.s. A partir d'ací es van descatalogar com a parc natural 1600 hectàrees per ser àrees agrícoles i no naturals, les quals es van incloure en el projecte d'Actuació d'Interès Regional.

La figura d'Actuació d'Interès Regional és un instrument regulat per la mateixa Llei 1/2001 de 24 d'abril del sòl de la Regió de Múrcia, tal i com vam veure a l'apartat d'introducció a l'Arc Mediterrani, el qual es formula per dur a terme actuacions de caire supramunicipal en ordenació del territori amb l'objectiu d'ordenar zones del territori per facilitar el desenvolupament econòmic. Un exemple clar és el projecte d'aeroport internacional a Corvera (Murcia). El cas concret de la Marina de Cope, la seua aprovació es deu al desenvolupament de les Directrius i Pla d'Ordenació del Territori del Litoral de Múrcia hem esmentat al capítol introductori. En aquestes directrius es planteja desenvolupar el litoral sud-est amb actuacions com les A.I.R. per diversificar i potenciar la seua economia i acabar amb el desequilibri existent amb el litoral quasi saturat del Mar Menor. En la sessió del 23 de juliol de 2004, el Consell de Govern de la Comunitat Autònoma de la Regió de Murcia va aprovar la posada en marxa d'aquesta actuació (VERA, J.F. I ESPEJO, C., 2006, p. 70).

Sota aquestes figures legals es va presentar en 2004 l'Actuació d'Interès Regional Turístic del Cap de Cope que es gestionaria a partir d'un consorci format pels ajuntaments de Lorca i Águilas, així com la Conselleria de Turisme de la Regió de Múrcia i per descomptat per un conglomerat d'empreses promotores i constructores. Com a model a imitar el projecte cita els casos de Portofino a Itàlia i Port Grimaud a la Costa Brava francesa i fins i tot Cancún a Mèxic, i aposta per les activitats nàutiques i el golf com a activitats atractores de nous residents per als quasi 11.000 habitatges que es volen edificar. En total l'A.I.R. ocuparà 2073 has. de litoral just entre dos àrees naturals: el L.I.C. del Cap de Cope i el de les Puntes de Calnegre i limitada al nord, tal i com podem observar a la figura 104, per l'autovia Cartagena – Vera. El projecte proposa construir 5 camps de golf, un port esportiu per a vora 2000 vaixells, un centre d'alt rendiment esportiu, piscina, centre mèdic, clínica de fisioteràpia i rehabilitació, zona hípica, 10 camps de futbol, i per descomptat 10.000 xalets i 22.000 places hoteleres amb un cost estimat de 2.265 milions d'euros. Amb això, en cas d'una ocupació del 100%, la nova ciutat de Marina de Cope arribaria als 58.000 habitants, una xifra que quasi duplica la població censada actualment a tota Águilas. El principal argument per recolzar aquesta megalòmana actuació front a l'impacte ambiental que comportarà és que la part d'eixes 2073 has. que s'edificaran són hui en

dia terrenys agrícoles de regadiu sota plàstic que banalitzen el medi rural, tenen un gran impacte paisatgístic i que estan sobreexplotant recursos hídrics.

Una de les causes històriques que expliquen que aquest litoral estiga encara quasi verge és la deficient accessibilitat a tota la zona. Per aquestes raons. La A.I.R. no ve com un projecte descoordinat amb la política d'infraestructures, sinó que encaixa perfectament amb una sèrie d'actuacions que pretenen millorar considerablement l'accessibilitat de tot el litoral sud-oest de Múrcia, entre les quals destaquen la construcció de l'autovia Cartagena – Vera que ja hui compta amb una eixida a la Marina de Cope encara que aquesta no estiga encara construïda, la millora de la connexió entre Lorca i el seu litoral i el nou aeroport internacional de Corvera al terme municipal de Múrcia.

La importància d'aquesta actuació urbanística rau tant en l'aplicació d'un instrument poc comú en ordenació del territori com és el de l'A.I.R. així com en la magnitud de l'actuació. El propi projecte afirma que l'A.I.R. de la Marina de Cope és un projecte pilot o exemplaritzant per a futurs projectes similars que s'apliquen sobre altres àrees degradades o subexplotades turísticament al litoral murcià. Es tracta d'un instrument poc comú per la seva capacitat expropiatòria de terrenys, una característica poc freqüent en els instruments d'ordenació del territori. També és poc comú pel seu caràcter supramunicipal i mixte, ja que junta urbanisme amb planificació territorial gràcies a què la seua gestió es fa no des d'una sola administració com sol passar, sinó mitjançant consorcis que reuneixen administracions locals, regionals i empreses privades. Per tant podríem afirmar que com a mecanisme de govern del territori es tracta d'un cas prou interessant amb una gran capacitat de maniobra i que podria aplicar-se en molts altres aspectes de la planificació territorial a banda de la promoció de nous espais urbans litorals lligats al turisme i al golf.

Per altra banda conté un aspecte un poc més qüestionable com és el seu caràcter d'actuació per a l'interès general, argument en el qual es basa per justificar la seua capacitat expropiatòria. Caldria preguntar-se qui defineix aquest interès general, perquè si avaluem els impactes que aquesta actuació tindrà no queda massa clar que la construcció d'un macrocomplex residencial per a classes altes siga de l'interès general. Fins els anys 90, el model dominant d'urbanització era el d'un desenvolupament urbà cenyit a l'entorn dels nuclis de població connectats a l'A-7 mitjançant vies paral·leles, i separats entre sí per amples espais agrícoles i naturals protegits. Amb la construcció de l'autovia Cartagena – Vera i l'A.I.R. de Cabo Cope s'ha desorganitzat completament aquest model de baix impacte territorial (PÉREZ MORALES, A., 2007, p.190). Amb tot això és qüestionable que figures com les A.I.R. no tinguen com a tràmit obligatori el

fer una avaluació ambiental estratègica segons la Directiva 2001/42/CE o alguna avaluació d'impacte ambiental a nivell d'instrument (C.E.S.R.M., 2006, p. 140).

En primer lloc cal pensar que centenars d'hectàrees ocupades per un interessant paisatge litoral de vegetació estepària seran eliminades per ser ocupades per hotels i edificis d'apartaments, per altra banda, fruit de la intensa activitat nàutica amb la marina interior que es construirà, les praderies de posidònia que ocupen el front litoral podrien resultar seriosament danyades. L'actuació urbanística no ocupa físicament les àrees legalment protegides (hui en dia) com el Cap de Cope o Calnegre, però cal pensar que la massiva afluència de residents i turistes no beneficiarà massa la seua conservació, a més de què en el cas del Cap de Cope quedarà gairebé com una illa de natura enmig d'un mar d'urbanitzacions difoses. Es decideix no arrasar aquests dos L.I.C.s però tot espai natural necessita d'una sèrie de corredors per a la fauna, si no corren el risc de perdre biodiversitat i esdevenir un jardí urbà per als nous residents, enlloc d'un enclavament natural amb gran valor per la seua flora, fauna i paisatge com és encara hui en dia. Una altra alteració ambiental important es troba en la gestió de l'aigua. Des d'aquest punt de vista també resulta difícilment justificable l'interès general d'aquesta actuació ja que requerirà de grans volums d'aigua per als camps de golf, subministraments als xalets, hotels, camps de futbol, jardins, port esportiu etc. Es tracta d'un tipus d'urbanització en baixa densitat i amb molts jardins amb gespa i amb piscines gens sostenible a un litoral semiàrid sense a penes cap recurs hídic, a banda d'algun aquífer que es troba sobreexplotat per l'agricultura de regadiu. Al projecte s'assegura que s'aposta per una molt baixa densitat tant per evitar impactes paisatgístics greus com per a respectar la xarxa fluvial existent. Hui en dia són fins vuit les rambles que discorren paral·lels cap a la mar, una xarxa fluvial que es precipita des d'altures de vora 700 m fins al nivell del mar en a penes 10 km (PÉREZ MORALES, A., p. 161). Si a això afegim que és relativament freqüent que a tota l'àrea es desencadenen tempestes que poden generar precipitacions de vora 150 l/m² en poques hores, llavors podem advertir que a tota la conca de Cope el risc d'inundació és present. La prevenció d'aquest risc no sembla ser un capítol preferent al projecte d'A.I.R.

En altre ordre de coses, a més dels impactes mediambientals, resulta hui en dia poc justificable des de qualsevol altre punt de vista la defensa des de l'administració de grans projectes com aquest. Múrcia té encara un litoral poc castigat per la urbanització i això podria constituir un recurs per aprofitar de manera sostenible, a l'igual que Almeria i no reproduir contínuament el mateix model urbà-residencial que ja hi ha a tot el Mediterrani. Actuacions com Marina de Cope poden tenir un cert impacte econòmic important, però només conjuntural en el moment de la construcció, i en quant a la creació de llocs de treball, la gran majoria seran de baixa qualificació com servei de neteja, jardiners o cambriers i sobretot concentrats durant una part de

l'any. En la nostra opinió, una actuació com aquestes suposarà el sacrifici d'un paisatge de gran valor natural per crear un nou ghetto de turistes, una actuació d'urbanització creant un front marítim com milers que hi ha hui en dia al nostre litoral, i tot a més finançat en gran part per l'administració pública. Quan a les àrees urbanes com Barcelona o València ja s'ha comprovat els greus impactes socials i ambientals així com els alts costos econòmics de manteniment per a les arques municipals que té la ciutat difosa, ací es proposa crear una de les ciutats difoses més grans del litoral murcià i a més sense previsions serioses de les noves demandes socials (educació, sanitat, serveis socials etc.).

L'A.I.R. de Marina de Cope hem vist que tindrà un cost aproximat de més de 2000 milions d'euros que seran sobretot finançats per l'administració pública. La pregunta que podríem fer és si aquesta despesa pública serà realment profitosa per al benefici dels ciutadans. Múrcia és una comunitat autònoma en fort creixement i que necessita a conseqüència d'això noves inversions en serveis públics bàsics, infraestructures, sanitat i educació i té un sector industrial poc tecnificat que necessitaria també d'inversions per a la seua modernització. Una despesa tan gran tal volta no siga el més encertat per l'impacte ambiental que suposaria i també per qüestions de demanda real. Al llarg d'aquest treball ha hagut un denominador comú a tots els plans mencionats: sempre tenen com a un dels seus objectius principals l'expansió del turisme residencial lligat al golf i esports nàutics, des de la ciutat d'Almeria amb l'actuació de El Toyo fins a aquesta que arriba a Lorca de la Marina de Cope, passant per tots els plans expansionistes del Baix Almanzora, Pulpi i Níjar. A més, més enllà d'aquest litoral tenim la costa Blanca, Mar Menor i la Costa del Sol des de Granada. Si recordem els plans de Polaris World, aquesta empresa té plans de construcció de milers d'habitatges a tota Múrcia per a clients del mateix perfil: turistes que practiquen golf o esports nàutics. La pregunta que no podem deixar de formular és: hi ha a Europa (o al món sencer) realment tanta gent que estiga disposada a invertir en una residència en El Toyo, Cabo Cope, els resorts de Polaris, Playa Macenas o tants i tants altres complexos turístics residencials que s'estan inaugurant i projectant?.

4. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIAIS

Comencem aquesta breu recapitulació a mode de conclusió de l'apartat remarcant que ens hem centrat en analitzar un fragment de litoral mediterrani espanyol que no comparteix la mateixa evolució demogràfica i econòmica de tota la resta. Es tracta d'un territori que a l'últim segle ha patit unes transformacions territorials de gran magnitud, des de l'auge de la mineria que va implantar sobre la xarxa preexistent de petits nuclis de pescadors i agrícoles una nova xarxa de nuclis industrials i miners i ports interconnectats per ferrocarril, passant per un posterior i molt profund declivi rural, molt més profund que a altres àrees rurals interiors, amb un ressorgiment

demogràfic i econòmic als últims anys a causa de l'arribada d'un nou auge protagonitzat per la construcció.

Es tracta a més d'un territori que comparteix moltes dinàmiques territorials ja vistes com els processos de suburbanització, l'èxode rural encara a alguns nuclis, l'arribada d'immigrants, o els problemes de l'aigua a un indret secularment més aïllat que qualsevol altre litoral mediterrani i a més amb unes característiques climàtiques molt peculiars. En el moment d'escriure aquestes línies el litoral d'Almeria i Múrcia es troba en una cruïlla per al seu futur. L'alternativa seguida fins el moment passa per l'especialització en turisme residencial lligat al golf i als esports nàutics, encara que els beneficis en termes socials siguin baixos. Es consolida aquest model malgrat les creixents denúncies d'esgotament i incompatibilitat del mateix a un territori semiàrid amb característiques naturals i patrimonials molt específiques que aconsellen evitar la banalització del paisatge. Una via alternativa i arriscada seria fer cas de tota la retòrica continguda als plans d'ordenació del territori que se suposa, s'apliquen com a mecanismes de gestió prudent del territori i el medi ambient: és a dir, apostar per un model més diversificat econòmicament, invertint tant en turisme responsable com en agricultura compatible amb el medi ambient; un model territorial sorgit i al servei de qui habita el territori i no basat en possibles expectatives futures de creixement urbà per part d'agents econòmics aliens. Això vol dir que sobre els projectes faraònics de grans autopistes, complexos turístics i hotelers i els grans esdeveniments com Almeria 2005 han de prevaldre les necessitats immediates en forma de petites actuacions de correcció de dèficits urbans, socials, en infraestructures, equipaments i serveis a empreses. Experiències com el GDR del Levante Almeriense il·lustren de què estem parlant. Un exemple per mostrar seria enlloc d'invertir 600 milions d'euros en una autopista per tal d'exportar més ràpidament les fruites i verdures sense transformar, invertir una dècima part d'aquests diners en promoció i modernització empresarial per tal de crear un sector industrial modern i de serveis encara hui inexistent.

Fruït de l'anàlisi dels instruments i experiències de govern del territori que s'estan aplicant hui en dia a aquests territoris podem arribar a tres conclusions rellevants per al conjunt de la tesi. Una és que hi ha un creixent divorci entre els discursos i disposicions legals dels instruments (encara que aquests siguin normatius) i la gestió pràctica del dia a dia. Invoquem com a exemple el parc natural del Cap de Gata – Níjar. Aquest espai protegit des de fa ja 20 anys ha patit tot tipus d'agressions i només en uns pocs casos han estat aturades i quasi mai castigades. Una segona conclusió és que no trobem cap diferència significativa entre la gestió realitzada per dos governs amb tradicions i ideologies molt diferents: Almeria a Andalusia i Águilas a Múrcia. Les dinàmiques territorials són molt semblants, els instruments aplicats per governar el territori han sigut prou distints i variats, però els resultats han sigut els mateixos: els interessos del

mercat, empresarials o particulars del moment prevalen sobre l'acció de govern o l'interès social. Els interessos particulars per edificar un hotel a una zona protegida de la platja del Algarrobo seran els guanyadors malgrat tota la repercussió mediàtica que ha tingut aquest conflicte. Poca diferència hi ha entre l'expansió urbanística a Lorca i Águilas i la del Baix Almanzora, entre la creació d'un El Toyo o un Cabo Cope, per molt diferent que siga la magnitud de l'actuació. Una tercera conclusió és que a través de l'estudi d'aquest territori constatem com el sector privat irromp amb força com a agent no només urbanitzador o planificador del territori a escala local o comarcal, sinó fins i tot supralocal. Casos com el de Polaris són inquietants, ens permeten comprovar com hui en dia ja seria possible viure a una ciutat sense Estat pràcticament. Ja existeix una constel·lació de petites ciutats - fortalesa amb noms exòtics creades per Polaris o habitades per milers de ciutadans no censats sobre les quals ni ajuntament ni govern regional tenen a penes control, més bé deutes econòmics perquè ha sigut l'empresa la que ha finançat infraestructures i equipaments que deuria haver finançat l'Estat. Però no cal oblidar que la diferència és que la responsabilitat d'una empresa és davant els seus accionistes i el d'un ajuntament davant tota la societat local.

Com ha passat en altres casos analitzats, hem vist molts exemples d'actuacions i plans sectorials o territorials per a un àmbit local o sector concret, però hi ha de nou una manca d'instruments i estratègies integrades, generals i participatives, reflexions pausades que tracten de proposar mesures per posar ordre a sectors econòmics sencers com el de l'horticultura (aquest sector ha crescut al Levante Almeriense quasi anàrquicament), o per exemple en el litoral aprofitant experiències pilot com el projecte CAMP, o en la gestió dels nombrosos espais naturals protegits legalment però gestionats il·legalment que hi ha a tot aquest litoral o que contempen l'aigua des de l'òptica hol·lística, d'una societat conscient de les limitacions dels seus recursos naturals, però que precisament configuren un paisatge d'enorme valor. El problema de l'aigua mai deixarà de ser-ho si només s'actua en l'oferta i no en la demanda de recursos.

Per últim volem concloure remarcant la importància del que podríem anomenar pedagogia del territori, que és el que fan per exemple moltes associacions ecologistes. El cas d'Almeria i Múrcia és el cas d'un territori dotat d'un marc normatiu modern i més o menys adaptat a les exigències de les directives europees, amb una sèrie d'instruments ben dotats econòmicament en general, però que a l'hora de plasmar-ho en el territori col·lideix encara amb discursos productivistes i desenvolupistes. Sempre serà important remarcar que gran part d'aquesta societat ve de ser una de les províncies més pobres i amb major taxa d'emigració de tota Espanya, per tant si els discursos de la sostenibilitat, si una certa cultura del territori no és assimilada per més ciutadans, els governants seguiran actuant no segons els plans normatius o indicatius sinó segons interessos particulars i la cultura del desenvolupisme a curt termini.

VIII CONCLUSIONS GENERALS I PROSPECTIVA

Ha arribat el moment de tancar aquest treball que al llarg de vuit capítols ha anat descrivint i analitzant dinàmiques territorials i experiències de govern en territoris molt diferents, des dels cims del Pirineu català fins el desert d'Almeria, passant per les grans ciutats del Mediterrani Espanyol, tot per tractar d'assolir els objectius que ens vam plantejar a l'inici del mateix. En cadascun dels capítols, dels subapartats, dels mapes i gràfics elaborats i dels autors i informes citats al llarg del treball tractem d'argumentar i de demostrar que sí, que efectivament hi ha moltes novetats amb l'escenari de la globalització, molts canvis en el territori per sí mateixa, en la manera d'estudiar-lo i de governar-lo, i que en molts d'aquests canvis hi ha al darrere processos globals a totes les escales i amb diferents governs, els quals tracten d'adaptar-se dins de les seues possibilitats i inèrcies al nou context.

1. CONCLUSIONS GENERALS SOBRE LES DINÀMIQUES TERRITORIALS: VELLES LÒGIQUES MÉS CRÍTIQUES

1. La globalització fa que contextos territorials diferents tendisquen a compartir les mateixes dinàmiques territorials contribuint a un procés d'homogeneïtzació dels territoris

Espais que en altre temps van ser completament diferents i heterogenis, avui cada dia s'assemblen més. La regió metropolitana de Barcelona, amb límits incerts cada dia té més aspectes sociològics, econòmics i culturals en comú amb espais llunyans com el Pre-pirineu del Cadí. Molts dels conflictes i debats territorials existents a Europa, els quals són recollits per l'ETE, són comuns per als territoris analitzats. Alguns exemples serien l'emergència del poder de les metròpolis front als governs superiors a causa del nou paper de les ciutats com a pols en una xarxa mundial policèntrica de jerarquia flexible, creixentment interconnectada entre sí i desconnectada d'altres espais del país al qual pertanyen (reivindicació d'un poder metropolità a Barcelona dissolt pel govern de la Generalitat, igual que al cas de València). Un altre exemple seria el debat del paper del camp i la relació entre camp i ciutat en el context de l'era de la informació (metropolitanització del Pirineu, model territorial de l'agro-business a Almeria) o la creació de xarxes de ciutats seguint la màxima de "cooperar junts per competir millor" (cas del KVR o de la regió policèntrica de Barcelona), el conflicte entre poder local i poder metropolità (cas del conflicte per la delimitació de vegueries, dissolució del Consell Metropolità de l'Horta)

o temes més en relació amb el desenvolupament sostenible (gestió de l'aigua, protecció del paisatge, processos de suburbanització, cohesió i integració social...) o temes econòmics com la crisi de la indústria manufacturera europea o de la mineria i la indústria. Totes aquestes dinàmiques territorials són en la seua majoria comunes per a l'Arc Mediterrani Espanyol, (i moltes altres zones del món podríem afegir), malgrat la seua heterogeneïtat territorial i paisatgística.

2. Els territoris es troben en diferents fases de la transició cap a l'era informacional i en el cas de l'Arc Mediterrani, el sector de la construcció i el turisme han sigut durant els darrers anys les úniques forces motrius en aquesta transició, la qual cosa ha derivat en un nou cicle desenvolupista.

Ha hagut una transició d'un model territorial industrial a un altre informacional, en diferents graus d'intensitat. Mentre que Barcelona és hui una metròpolis creixentment inserida en els fluxos globals de persones, capitals, béns i serveis, altres territoris ho han fet només parcialment. València està també avançant ràpidament en aquesta transició, i precisament per això, components destacats de models territorials anteriors com el paisatge cultural de l'Horta i l'Albufera, l'estructura econòmica industrial basada en PIMES i indústries manufactureres madures o fins i tot la composició econòmica i social dels barris i ciutats de la Regió Urbana de València estan canviant acceleradament o simplement desapareixent. En el cas d'Almeria i Múrcia és difícil caracteritzar aquesta transició, d'entrada perquè han estat territoris que no van arribar mai a estar plenament industrialitzats. Van combinar cicles d'auge econòmic per processos exògens amb profundes crisis territorials. No obstant això, en el cas de la seua activitat agrícola i en el turisme residencial, es pot afirmar que es tracta de dues activitats motrius de tot el territori, que hui en dia estan completament inserides en el nou cicle capitalista de l'era de la informació. Una conseqüència comuna en aquest procés de transició és que la dispersió urbana s'accelera. En aquest procés un factor essencial és el pes a tot l'Arc Mediterrani Espanyol del sector de la construcció, que després de la congestió del litoral i l'interior de les àrees metropolitanes, troba en altres espais més llunyans com el Pirineu per a Barcelona, Cabo Cope a Múrcia o la comarca de la Foia de Bunyol a València un territori quasi verge. Aquesta difusió urbana que darrerament s'ha ralentitzat per la caiguda de la demanda real i especulativa caldria caracteritzar-la com la segona onada de desenvolupisme de la història contemporània. Si la primera va servir per urbanitzar caòticament ciutats mitjanes, capitals de província i grans centres urbans, aquesta ha trencat tot tipus de barreres convertint espais de ruralitat en camps urbanitzats, en ciutats de baixa densitat, des de Níjar fins la Cerdanya, passant pel Camp del Túria, el Bajo Guadalentín o el Garraf. Les economies intermèdies com l'espanyola i catalana devien buscar un nou paper per tal d'inserir-se en l'era de la informació

davant la crisi generalitzada de la seua base econòmica agrícola i industrial edificada en els avantatges comparatius del baix cost de la mà d'obra. La via seguida pels espais rurals ha sigut el de convertir-se en espai rural – medi de vida, una sort d'últim refugi per a les famílies que per diferencial de renda o per fugir dels conflictes urbans s'instal·len a territoris periurbans, i també una sort de model Florida d'atracció de ciutadans de la tercera edat de tot el món que venen per gaudir del clima. En el cas de les grans metròpolis com la Barcelona del Fòrum, de les Olimpíades i la València de la Fórmula 1 i la Copa del Amèrica ha sigut el d'adoptar el rol de ciutat esbarjo, amb grans actuacions d'urbanisme-espectacle per al gaudiment d'uns pocs.

3. El model autonòmic s'ha mostrat completament descoordinat entre els seus diferents nivells de govern i per tant poc eficaç i feble com a Estat – Nació respecte a les forces del mercat a l'hora d'intervenir per guiar o pal·liar els efectes d'algunes dinàmiques territorials originades en la transició de model.

Aquesta especialització territorial en la producció de cases i paisatges artificials i banalitzats o no-llocs genera molts conflictes, car el territori en aquest context de globalització i liberalització, es reclama com un recurs no renovable més que s'està espoliant. Malgrat l'aparició en els darrers cinc anys de desenes de nous conflictes territorials protagonitzats per actors locals ni empresaris ni institucionals, quasi sempre s'ha imposat al final, si observem les realitats territorials, la lògica del mercat per damunt de plans d'habitatge o polítiques territorials o socials. És un símptoma de la crisi de l'Estat-Nació incapaç d'intervenir fermament en aquestes dinàmiques, i al mateix temps un tret bàsic de les economies de mercat avançades: malgrat totes les figures de protecció a nivell internacional, res ha detingut l'expansió urbanística del parc natural del Cabo de Gata – Níjar, malgrat anys i anys de plans comarcals de muntanya, poc ha millorat la situació sociodemogràfica de moltes valls del Pirineu, i molts nuclis continuen despoblant-se. Malgrat tots els intents del Consell Metropolità de l'Horta d'aprovar unes Normes de Coordinació Metropolitana, al final cada municipi ha consentit desenvolupament urbanístics espectaculars. Igual ha passat en la majoria de municipis del litoral mediterrani.

No molt lluny està el dia en el qual, moltes d'aquestes urbanitzacions residencials per a turistes i jubilats en forma d'adossats o gratacels grisos i anònims siguen contemplades com a monuments a la irracionalitat, a costums i activitats del passat, com quan hui hom visita alguna peça del nostre patrimoni industrial. Seran moltes d'aquestes urbanitzacions, ciutats fantasma, les últimes relíquies d'un gloriós passat, com el passat agrícola de l'Horta i el Delta del Llobregat, el passat industrial del Berguedà o el passat miner d'Almeria i Múrcia.

Mentrestant, aquesta incapacitat per governar el territori i les seues dinàmiques respon també als problemes de vertebració encara existents com a Estat Autonòmic. El cas espanyol és el d'un Estat funcionalment federal encara no ben assentat ni "acabat" amb grans qüestions pendents per a una bona articulació entre les seues parts (Administració General de l'Estat, Comunitats Autònomes i Municipis) com el sistema de finançament, la reforma del Senat, la institucionalització de Conferències de presidents autonòmics i consellers d'un determinat sector o la reforma de l'administració local seguint el principis de subsidiarietat (ROMERO, J., 2006).

4. La conseqüència territorial més notable de la transició d'un model capitalista industrial a un altre informacional ha estat el pas de dicotomies rural – urbà a continuums rururbans amb una nova fase en el procés d'urbanització: la metropolitanització.

Aquesta transició de model conforma nous espais, però seguint les velles lògiques de l'acumulació capitalista. A conseqüència de la desconcentració i dispersió en el territori de població, activitats, funcions i serveis es conformen nous espais intermedis que no responen a cap de les característiques bàsiques dels espais urbans o rurals. Són els espais dels no-llocs, els espais de trànsit i de l'urbanització que acabem de mencionar. Els processos centrífugs de les ciutats centrals iniciats a l'era industrial assoleixen una nova fase: la metropolitanització del territori. Cada cop territoris més llunyans de centres metropolitans participen de les seves dinàmiques, però els centres reforcen les funcions de govern del territori. Passem d'una dicotomia camp – ciutat, a un espai rural i urbà creixentment homogeni, fins a un *continuum* rururbà, on hom pot només distingir una categoria de l'altra per l'estètica del paisatge. La distinció ciutat – camp ha quedat difuminada, fins perdre gran part del seu sentit com a concepte explicatiu de realitats territorials. El concepte de rural continua sent vàlid per descriure el territori, tal volta també com a categoria sociològica, però cada cop menys vàlid com a categoria d'anàlisi territorial.

5. Els sistemes urbans passen de la jerarquia i la submissió a l'Estat a la construcció de xarxes i l'adveniment en actors internacionals.

Els diferents centres dels sistemes urbans metropolitans tendeixen a substituir les relacions de dependència jeràrquicofuncional de tipus *christalleria* per relacions de complementarietat, sistemes urbans en xarxa. A més comencen a reclamar una veu pròpia en les escales supraestats defensant els seus propis interessos per damunt dels de la nació a la qual pertanyen. A l'Arc Mediterrani passa especialment a Barcelona i la seua projecció internacional i els seus intents de construir xarxes de ciutats amb relacions més o menys formals. Es passen

d'unes relacions jeràrquiques *hard* a unes més *soft*, més flexibles (DEMATTEIS, G.; 1991, citat per NEL·LO, O.; 2001; INDOVINA, F.; 2004, p.39). En aquest sentit, la lògica metropolitana de les corones i jerarquies va perdent importància analítica en favor d'una lògica de xarxes de ciutats multipolars (LANZANI, A.; 2003, p. 134), i això es reflecteix en la mobilitat. Cada cop sembla més difícil censar on viu un habitant de la metròpolis perquè està en constant moviment i passa quasi més temps viatjant que estàtic a un lloc. La taxa d'autocontenció dels municipis s'ha enfonsat i avui és difícil trobar municipis de les primeres corones amb una taxa superior al 50% a banda de la capital i els trajectes són en totes direccions i seguint el tradicional esquema de pendularisme centre – perifèria.

6. Els espais rurals del segle XXI es mouen entre el pessimisme i l'esperança.

Velles dinàmiques territorials que caracteritzaven els espais rurals durant el mode de desenvolupament industrial, com el despoblament i l'emigració cap a les ciutats, continuen encara vigent, tant que el risc d'abandonament de pobles sencers és encara present. Però aquestes migracions ja no són les mateixes, pels factors d'expulsió ni pels d'atracció. Per al cas del Pirineu, sembla més realista parlar de mobilitat metropolitana multidireccional que de migració unidireccional camp – ciutat, si bé aquesta no ha desaparegut.

Els territoris dits rurals es mouen entre el pessimisme i l'esperança. Els espais rurals ja no compleixen la funció ni de reserva de recursos ni de reserva demogràfica, com a molt reserva natural o cultural. Els únics espais rurals plenament inserits en la globalització, que no perden població ni activitats, són espais insostenibles, com els espais agrícoles d'Almeria. La majoria d'espais busquen adaptar-se al nou mode de producció especialitzant-se en agroindústria, especialitzant-se en turisme rural o integrant-se en lògiques metropolitanes. Aquesta integració en les lògiques de la ciutat té una sèrie de conseqüències (augment de la mobilitat en vehicle privat, consum de productes industrials, aigua i electricitat, generació de residus...) que fa augmentar l'empenta ecològica sobre el territori: paisatges i recursos naturals es veuen amenaçats per la dispersió d'un mode de vida poc sostenible. Fora d'aquestes estratègies, que no sempre tenen èxit, l'única alternativa que presenta el sistema capitalista en la seua penetració a tot el territori és l'extinció. Tanmateix hi ha algunes excepcions a aquest procés, com el fenomen neorural, l'agricultura ecològica o les iniciatives de custòdia del territori, les quals no obeeixen estrictament als interessos del capital.

7. No només està canviant el territori, sinó la seua cosmovisió, la manera d'estudiar-ho.

Amb la globalització es poden constatar canvis en totes les escales territorials, des dels grans blocs regionals fins les ciutats, els espais rurals o els Estats – Nació. Amb tots aquests canvis cal renovar part dels instruments analítics i descriptius a l'abast dels geògrafs per poder explicar millor els territoris.

- Amb el context actual de globalització, “descartografia” del món i crisi generalitzada de l'Estat – Nació en moltes de les seues esferes de poder, ja no cap parlar de països subdesenvolupats o en vies de desenvolupament, ni tan sols països, sinó més bé d'entitats caòtiques, de països en no-desenvolupament, o de països hiperdesenvolupats, amb un ritme de consum de recursos insostenible.
- Amb el nou paradigma informacional ja no és operatiu classificar sectorialment les societats en tres sectors, cal introduir noves classificacions que matisen en quin tipus de serveis treballen les persones, o quin grau de coneixement i especialització requereix el seu treball.
- La transformació dels sistemes urbans de mobilitat és un altre dels processos inherents a l'era de la informació i els processos de metropolitanització. En lloc d'habitants censats cal parlar d'habitants/dia o pensar en nous models de consulta a la població que tinguen en compte els desplaçaments quotidians de cada individu, tot i redefinint el concepte d'habitant de fet.

2. CONCLUSIONS GENERALS SOBRE LA PLANIFICACIÓ I GOVERN DEL TERRITORI: NOVES RESPOSTES A DEBAT

2.1. Sobre la planificació del territori

8. Es constata una creixent dicotomia entre el que diuen els plans, les mesures que finalment s'apliquen i el que passa en la realitat

Al llarg del treball s'han examinat tota una sèrie de polítiques i instruments d'ordenació del territori que es basaven en nous paradigmes i conceptes com el desenvolupament sostenible o la planificació indicativa o estratègica. Aquests conceptes, són encara hui innovadors i han rebut fortes crítiques. En veure'ls aplicats a situacions i territoris concrets, algunes d'aquestes crítiques s'han pogut corroborar. Una d'elles és la de l'eficiència i eficàcia de molts instruments. L'anàlisi de les dinàmiques territorials en comparació amb els plans i instruments aprovats a les últimes dècades mostren una constant divergència en molts casos entre el que diuen els plans i

gestors, les mesures que apliquen i el que passa en la realitat. Aquests tres aspectes han sigut més antagònics que coincidents, i hui en dia continua passant, encara que en menor mesura. Una de les causes és el desfasat constant entre planificació i realitat. La planificació actual es desenvolupa a partir d'unes decisions polítiques fetes fa quasi una dècada que tractaven de gestionar unes dinàmiques territorials encara més antigues. Un exemple de nou és la nova fase de metropolitanització del territori. Aquest procés no només posa en qüestió la vigència i utilitat de gran part de la planificació del territori sinó que exigeix una renovació en conceptes, discursos i anàlisis sobre gestió de regions metropolitanes, tal i com acabem d'apuntar. Alguns exemples són la dicotomia camp – ciutat, les jerarquies funcionals, els censos de població, l'anàlisi per perifèries urbanes o instruments com els plans municipals d'ordenació urbana, plans comarcals sectorials o territorials... Totes aquestes eines estan quedant desfasades, perquè no serveixen per explicar o gestionar el funcionament de les regions metropolitanes.

Territoris com els metropolitans són més complexos de governar. Els plans normatius locals es tornen inservibles, i més en aquest cas en el qual es tendeix a consolidar un model policèntric de concentració dispersa, de morfologia heterogènia i múltiple, més dèbilment jerarquitzada, construït sobre xarxes espacials i temporals de geometria variable (FONT, A.; 2004, p. 260). Amb aquest discurs prenen força els arguments en favor d'una planificació estratègica metropolitana liderada per un govern supramunicipal on hi haja una col·laboració interinstitucional en tot moment.

9. La planificació estratègica demostra ser eficaç front a la planificació normativa, però en molts casos no és la solució.

Precisament s'han analitzat plans estratègics metropolitans, urbans i comarcals. La principal conclusió que es pot extraure és que aquests plans han funcionat relativament bé allà on ha existit una important consciència col·lectiva de crisi profunda, la qual ha permès la formació de partenariats públicoprivats i una participació ciutadana responsable i proactiva. Aquest tema ens deu fer reflexionar sobre la idoneïtat d'aquestes eines, segons el context (recordem el cas de Duisburg o els inicis del PEMB) i sobre si en tots els casos i escales és realment profitós aplicar-la, com passa en molts casos a Espanya on podem trobar centenars de plans estratègics molts dels quals no passen de l'etapa de formulació, perquè no hi ha un escenari real de crisi que genere sinèrgies, perquè no participen els agents clau o perquè són instruments per fer propaganda d'una determinada administració. Per evitar la banalització d'aquestes eines i el seu fracàs, és important reconèixer que iniciatives com aquestes no sempre són apropiades en qualsevol escala territorial o context.

10. Uns pocs factors són decisius per a l'èxit o fracàs d'un pla estratègic, integrat territorial o similar

A partir de la lectura i seguiment de nombrosos plans territorials estratègics, així com d'altres instruments considerats com a innovadors a aquest treball (veure introducció), hem confeccionat un quadre que resumeix segons la nostra opinió els trets bàsics per a l'èxit o fracàs d'aquests instruments:

CLAUS PER A L'ÈXIT D'UN PLA ESTRATÈGIC TERRITORIAL	FACTORS DECISIUS EN EL FRACÀS D'UN PLA ESTRATÈGIC TERRITORIAL
Plantejament formal amb perspectiva estratègica però amb imperativitat jurídica	Incorporació del pla a les arenes de confrontació política
Context de crisi social i econòmica intensa	Visió sectorial preval sobre la territorial
Acotació adequada de l'àmbit territorial del pla	Oportunitats perdudes en plans anteriors
Ampla participació pública efectiva	Excessiva proliferació de plans amb els mateixos objectius o processos de participació
Equilibri entre processos de consens i acció de govern	Abús del consens com a eina per a apropar voluntats
Coordinat per administracions competents	Absència o poca capacitat de decisió d'administracions clau
Equilibri entre sectors de la societat	Monopoli d'una sola escala de govern del territori
Lideratge	

Figura 109: Factors que indueixen a l'èxit o fracàs d'un pla. Font: Elaboració pròpia

La majoria d'aquests factors han sigut ja mencionats i reiterats en les conclusions parcials dels capítols. És el cas de la necessitat de què un pla estratègic continga al final un apartat de normatives acordades i aprovades per un parlament, que siguen fruit de tot el procés de reflexió estratègica feta a la diagnosi territorial. D'altra manera es quedarà segurament com un catàleg de bones intencions i desitjos utòpics. També resulta essencial acotar adequadament (amb criteris científics i no políticoadministratius) l'àmbit territorial d'un pla, perquè ni la ciutat real de València acaba a l'Horta ni la de Barcelona al Vallès. Un altre element imprescindible és l'elecció del model de gestió. Aquest és segurament el pas més complicat en tot pla, i malauradament la majoria de plans només apliquen receptes i models d'altres plans. Cal pensar en quins seran els actors decisors, com es gestionarà, com i sobre què es decidirà. Un pla estratègic no ha de ser un pla institucional d'una sola administració, ha de tenir una participació efectiva dels tres pilars de l'estat, Ajuntament, Comunitat Autònoma i Govern Central, en definitiva de tot aquell que tinga competències sobre l'objecte del pla que és el territori. A més també han de tenir la seua veu tots els altres sectors de la societat: les empreses, el tercer sector,

el món científic i les famílies com a unitat bàsica. Al mateix temps s'ha de trobar un equilibri entre el consens com una eina més per a apropar voluntats i crear sinèrgies i l'acció de govern exercida pels representants electes, però condicionada a la seua volta per la participació pública en el pla. Aquesta ha de ser efectiva i decisiva en les mesures a prendre. Un mal procés de planificació hipoteca les possibilitats de futurs plans estratègics perquè la població se sent enganyada o ignorada.

Cal mencionar que el cas del Pla Estratègic de Barcelona és l'experiència de planificació estratègica més consolidada i amb més trajectòria a tot l'Arc Mediterrani. La seva metodologia amb un accent sobre la cooperació interinstitucional i públic-privada, va constituir un nou paradigma en l'ordenació del territori a aquest àmbit. Malgrat estar inicialment orientat a ordenar la metròpolis de cara a un esdeveniment concret, aquest pla continua hui en dia vigent i ha sobreviscut a crítiques, contextos de crisi econòmica, canvis de govern en moltes de les administracions promotores etc., i a més s'ha convertit en una referència internacional de planificació metropolitana. Els successius plans estratègics han aconseguit influir notablement en molts aspectes, com l'urbanisme (des del primer pla ha canviat completament la fisonomia de la metròpolis), però en altres temes que no són de responsabilitat directa dels promotors del pla i que exigirien el compromís de molts agents externs com la política tecnològica i d'atracció d'empreses de R+D, les polítiques socials o la política industrial, no s'ha avançat tant, la capacitat transformadora ha sigut escassa. Això es va veure des de les primeres avaluacions del pla que conclouien que eren més les mesures endarrerides en la seva aplicació que les que s'estaven executant. El model de govern del pla amb la participació d'agents econòmics ha generat tant elogis per la gestió concertada públic-privada com crítiques per la "dictadura del consens" implantada. A l'hora de promoure actuacions sobretot de reforma urbana, el pla ha rebut fortes crítiques a partir de la promoció de projectes com el 22@, el PERI de Ciutat Vella, i sobretot el Fòrum de les Cultures de 2004.

11. La planificació innovadora també s'aplica als àmbits rurals i litorals gràcies a l'empenta de la UE com a nou actor territorial, encara que el resultat no és del tot satisfactori

Heus ací un exemple de pla estratègic a un àmbit metropolità, però la planificació estratègica també ha sigut emprada en àmbits rurals, encara que amb resultats no massa positius. L'entrada de la UE com a actor territorial ha donat lloc a una multiplicació de plans indicatius amb perspectiva estratègica, els efectes dels quals a àmbits més rurals i a nivell general han estat beneficiosos en quant a impuls del turisme rural, sobretot cases rurals i restaurants, però no tant en generació d'ocupació estable, recuperació d'activitats tradicionals com l'agricultura, silvicultura, ramaderia..., atracció de població o diversificació econòmica. No obstant si

comparem la situació de moles territoris rurals a hores d'ara amb fa dues dècades, podem concloure que amb la UE com a nou actor amb influència en la planificació territorial, els territoris rurals han resultat notablement beneficiats. Ha augmentat la participació pública en molts plans, la qual cosa ha suposat una major democratització en les decisions. Iniciatives directament vinculades amb el discurs del desenvolupament sostenible com el programa LEADER han suposat un gran canvi en la governança de territoris rurals. Un exemple clar el tenim amb el Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense. Han permès obrir el govern del territori, tradicionalment patrimoni quasi exclusiu de l'administració local, cap a nous actors territorials. No obstant en termes de relació objectius generals – repercussió de mesures, els avanços han estat generalment molt discrets. Així mateix alguns instruments com els PTP a Catalunya han constituït una bona simbiosi entre pla estratègic com a metodologia de participació, concertació i coordinació i pla normatiu per afavorir l'aplicació de mesures. No obstant, molts d'aquests plans de moment no acaben de ser aplicats i la seva incidència territorial ha sigut fins ara escassa, per falta de definició en les mesures, de designació de responsabilitats o de finançament.

Aquesta bona simbiosi entre pla estratègic i normatiu també s'observa en els plans desenvolupats al litoral. La iniciativa de la ICZM és actualment una de les propostes més ambiciosos de la UE per a la planificació territorial sostenible. És un intent seriós de canviar la percepció i la cultura territorial sobre el litoral, cap a un enfocament molt més integrat i obert. La llunyania d'aquesta visió que moltes administracions encara mantenen i l'enorme heterogeneïtat de contextos territorials existents a Europa estan dificultant l'adopció d'aquesta estratègia en la majoria dels Estats. La gran feblesa amb què aquesta iniciativa naixia era tractar d'incidir en l'ordenació del territori de les zones costaneres europees, les àrees més saturades d'interessos i conflictes en el cas mediterrani, amb un document amb el rang de recomanació només.

12. Els plans territorials innovadors, amb cooperació territorial, estratègics però amb imperativitat jurídica són la millor eina per planificar els territoris de l'era de la informació

Des del punt de vista de la planificació territorial, eixes noves respostes a vells problemes i lògiques territorials, els instruments que millor semblen haver funcionat són aquells plans que en el seu dia foren precursors, com el PEMB a Barcelona i van aportar novetats en la planificació, gràcies a les quals els plans, almenys els inicials, són considerats com a bones pràctiques. També, a partir de l'anàlisi feta ací i en altres contextos (AA.DD.; 2005), els instruments que millor han funcionat per tractar de gestionar dinàmiques territorials com les estudiades ací, serien aquells plans promoguts per més d'un actor o administració, que són de

caire supramunicipal i on hi ha una coordinació multidireccional (ni predominantment vertical ni horitzontal). La coordinació interinstitucional i la participació pública són aspectes que es promocionen no com a propaganda del pla sinó per aconseguir una major acceptació social del mateix. Per últim es tracta de plans que combinen característiques de la planificació estratègica, però que tenen al mateix temps una part normativa i vinculant, que permet establir drets, deures i responsabilitats en les mesures aplicades. En canvi plans que han primat el consens i el diàleg i tota la metodologia estratègica en contextos on difícilment es podria assolir un consens ni generar les sinèrgies i compromisos necessaris, o que han volgut solucionar problemes globals com la deslocalització empresarial o el poblament, només amb la participació voluntària d'actors locals, són plans que han acabat en molts casos fracassant. Com diu la vella expressió alemanya «*Si es vol dessecar un estany no es pot buscar el consens de les granotes*» (DARNSTÄDT, T., 2005).

2.2. Sobre el govern del territori

13. Un marc legal coherent amb les dinàmiques territorials actuals, un finançament adequat a mig o llarg termini i cultura territorial són les claus per a un bon govern del territori

A banda de les eines de govern adequades per a l'era de la informació com és la planificació estratègica o la incorporació de l'arsenal teòric del desenvolupament sostenible i els discursos sobre el canvi climàtic, també podem observar unes claus generals per a un bon o deficient govern del territori, les quals són resumides en el següent quadre:

CLAUS PER A UN BON GOVERN DEL TERRITORI	CARACTERÍSTIQUES D'UN GOVERN INADEQUAT DEL TERRITORI
Cooperació territorial efectiva. Cooperar tots per competir millor	Doctrina Sinatra
Voluntat de canvi	Estratègia del Gatopardo
Comunicació fluida món científic → tècnics → mitjans de comunicació → població → polítics	Comunicació entre actors territorials només als periòdics o en els tribunals
Reconeixement i voluntat de negociació i de concessió en els conflictes territorials	Reacció davant els conflictes amb enganys, repressió i /o alguna concessió testimonial
Govern del territori amb instàncies supramunicipals i estratègies de concertació	Govern amb "regnes de Taifes"
L'economia i necessitats d'un territori no són les del municipi	Confusió entre els dos aspectes
Marc legal i instruments de govern sorgits de profundes i exhaustives reflexions territorials	Marc legal obsolets, parcials i poc elaborats en normativa
Finançament d'instruments adequat i a llarg termini	Finançament poc clar, escàs i a curt termini
Cultura territorial	Cultura productivista

Figura 110: Factors que indueixen a un bon o deficient govern del territori

Aquesta figura resumeix segons les anàlisis fetes, algunes de les actituds i processos que són decisius per a un bon govern del territori a l'Arc Mediterrani en el context actual. De totes ens semblen les més importants les tres últimes: marc legal coherent amb les dinàmiques territorials actuals i no passades, un finançament adequat i no condicionat per canvis de govern i cultura territorial, és a dir, concepció del territori com un sistema fràgil de gran complexitat, un recurs no renovable en cadascuna de les seues unitats i no com un mer suport físic d'activitats econòmiques. Si aquests tres elements es tingueren en compte alhora no estariem parlant de segon cicle desenvolupista o de dinàmiques territorials crítiques que continuen afectant els nostres territoris malgrat tres dècades de governs democràtics. Cada cop hi ha plans i lleis de major qualitat tècnica, així ho hem constatat a l'apartat d'introducció de l'Arc Mediterrani, amb amples catàlegs d'actuacions, però amb molta poca repercussió real.

El que manca en molts casos és una cultura territorial, tant de les administracions com de la població, i especialment a moltes corporacions locals, on es governa amb actituds personalistes, amiguistes o amb frivolitat, sense reflexions pausades, adequades, en moltes ocasions per les deficiències formatives de molts responsables públics i tècnics en aspectes clau del territori que es governa. Si hi ha una consciència col·lectiva com a societat creada des del món acadèmic de què una determinada decisió o política no comporta beneficis globals a llarg termini, encara que supose uns quants beneficis immediats sobre un territori concret, aquesta pot i deu influir notablement els actors decisors. Aquesta cultura territorial necessària pot haver motivat que per primera volta s'aconseguisca regular i limitar de manera efectiva la urbanització en espais tradicionals de l'especulació com és el cas del litoral de Catalunya, però en molts municipis hi ha cultura territorial quan ja es troben a una situació límit de congestió urbana.

14. Els interessos de mercat augmenten el seu pes en el govern del territori i deixen les ideologies i els sistemes de govern en un segon plànol.

Constatem al cas a l'Arc Mediterrani com dues Comunitats Autònomes amb governs i ideologies teòricament prou diferents (Múrcia i Andalusia), en la pràctica, el resultat en el territori de la seua acció de govern, una més lliberal i una altra més intervencionista, és quasi el mateix: territoris envaïts per urbanitzacions residencials i mars de plàstic, espais protegits en degradació i un mateix problema de disponibilitat d'aigua. A Catalunya, on hi ha un govern també intervencionista sobre el territori, no s'aconsegueix frenar la urbanització del Pirineu dominada completament per empreses immobiliàries o acomplir molts dels objectius en relació amb la competitivitat econòmica, polítiques de R+D, cohesió social o protecció mediambiental que es van plantejar amb iniciatives com el Fòrum 2004, els Plans Estratègics de Barcelona o el 22@. A València l'obsessió per convertir la ciutat en un parc temàtic i aparador per a *yuppies* de

mig món és prioritat absoluta sobre qualsevol política de millora de la mobilitat sostenible, protecció del patrimoni històric i artístic, diversificació econòmica, integració social d'immigrants o millora de la governabilitat de la metròpolis, encara que tots aquests aspectes queden recollits al Pla Estratègic.

En massa casos els interessos del mercat se sobreposen a l'acció de govern en la construcció del territori, especialment en urbanisme, habitatge i polítiques d'infraestructures. Cap Ministerio de Vivienda, Conselleria de Medi Ambient i Habitatge o Regidoria d'Urbanisme ha contribuït notablement a la desacceleració en la construcció i preu de les cases, sinó que ha sigut la caiguda de la pròpia demanda, junt amb altres factors no polítics. I això malgrat l'enorme influència que un aspecte com el preu de l'habitatge pot tenir en l'evolució urbana de grans metròpolis com la valenciana o la barcelonesa. A Múrcia ja hi ha empreses privades que projecten i executen infraestructures i grans assentaments urbans que alteren notablement el sistema territorial preexistent, és a dir, fan ordenació del territori, competència exclusiva fins fa poc de l'esfera pública. Això és un exemple més de com continuem dins d'una economia capitalista avançada on amb la globalització i la crisi de la democràcia representativa, els governs cedeixen sobirania a les empreses mogudes per l'interès pel capital. En paraules de De Sousa, ens endinsem en una nova forma de feixisme societal en la qual no se sacrifica la democràcia davant les exigències del capitalisme, sinó que es fomenten fins al punt que ja no resulta necessari sacrificar-la per promoure el capitalisme (DE SOUSA, B. 2005, p.38).

15. Les estructures de concertació, coordinació i cooperació continuen sent una peça fonamental que manca al sistema polític i administratiu espanyol

A banda d'aquests elements clau hi ha també actituds típiques en el govern del territori que provoquen el fracàs de la seua acció de govern, al menys des del punt de vista dels objectius marcats en els seus plans estratègics o estratègies de desenvolupament sostenible. Una és la doctrina Sinatra "my way", de governar un territori, cadascú a la seua manera, com un compartiment estanc. Els governs dels territoris a l'Arc Mediterrani Espanyol es troben més a prop d'un pseudofederalisme de confrontació que dels sistemes federalistes de cooperació tradicional com l'alemany, el qual presenta també problemes d'altre caire, una acció de govern que es desentén dels interessos i necessitats de les regions o municipis colindants. Això entronca amb un altre dels requisits actuals per poder governar el territori en l'espai-món actual: la cooperació i coordinació territorial. Hi ha constatacions interessants per fer en aquest terreny. En primer lloc es palesa que cooperació territorial hi ha i molt efectiva, però aquesta és massa voltes informal o delictiva, com és el cas de les irregularitats de la platja de l'Algarrobico. En àmbits més formals aquesta és hui encara molt feble, a causa de la manca de mecanismes de

concertació amb poder executiu com consells comarcals, agències de desenvolupament, governs metropolitans, o processos més interactius que els tradicionals períodes d'audiència i d'exposició pública dels plans.

16. Estratègies com les del Gatopardo es troben encara molt arrelades en les tradicions de govern dels nostres territoris i institucions

Una altra actitud molt típica en els nostres governs és adoptar l'estratègia del Gatopardo, “a voltes és necessari que tot canvie per a què no canvie res”. Això es veu freqüentment en el cas de moltes administracions locals i supralocals que saluden l'inici d'un pla estratègic o una estratègia territorial o sectorial, Agenda 21, pla comarcal o similar, fins i tot participen activament en el procés, però sempre sense alterar substancialment inèrcies, estructures de govern i sobretot quotes de poder real. En aquest context insosteniblement globalitzat tot canvia per a què no canvie res, es donen noves respostes, hi ha noves dinàmiques territorials però sempre dins de les lògiques del sistema capitalista.

A totes les esferes de govern, des d'un municipi fins una universitat pesen molt estratègies com aquestes, de vendre cortines de fum i aparences per evitar discussions, responsabilitats o justificacions sobre rendiments, eficàcia i eficiència d'instruments i experiències de govern en relació amb el que passa a la realitat.

Amb aquestes conclusions i reflexions podem donar per validada la hipòtesi d'aquest treball en tots els seus aspectes, i ja no ens queda altra cosa que cloure el treball amb el pertinent apartat de bibliografia i fonts.

IX Bibliografia i fonts

Bibliografia

- AALBU, H. (2004): «Europa policéntrica: ¿Utopía o posibilidad?». a ROMERO, J. i FARINÓS, J (ed) 2004: *Ordenación del territorio y desarrollo territorial*. Ed. Trea, Gijón, 348 pp.
- ABADIA, X. (2002): *Àrees Metropolitanas Comparades- Una anàlisi global de metodologies de planejament*. IET, Barcelona.
- AGEVAL (2006): *Aproximació geogràfica a l'estudi del Barranc de Torrent-Xiva : un patrimoni amenaçat*. Picanya (València), Ajuntament de Picanya.
- AGOSTO, P. (2003): *Wallerstein y la crisis del Estado-nación*. Móstoles (Madrid), Campo de Ideas S.L.
- AJUNTAMENT DE VALÈNCIA (1985): *La ciutat que desitgem: Avanç del Pla General d'Ordenació Urbana*. València, Ajuntament de València.
- ALCAIDE, J. i ALCAIDE, P. (2005): *Balance económico regional: 2000-2005*. Gabinete de Estadística Regional de la Fundación de las Cajas de Ahorro. Recurs en línia: [<http://media.noticias.com/static/balancedfuncas.pdf>]. Consulta: [22/feb./2007].
- ALDOMÀ, I. (2003): «Evolució del model econòmic de la muntanya». *Espais*. N° 49 monogràfic, p. 66-73.
- ALEMANY, J. (2004): «Litoral i portualitat: límits de la nàutica recreativa i estratègies d'ordenació». A *Papers, Regió Metropolitana de Barcelona* n° 41, juliol de 2004.
- ALLAIN, R. (2002): « Du concept au projet polycentrique ». A: BAUELLE, B. i CASTAGNEDE, G. (Ed.) (2002): *Le polycentrisme en Europe*. París, éditions de l'Aube, DATAR, p. 181-211.
- AMB (2003): *El territori metropolità de Barcelona. Dades bàsiques, evolució recent i perspectives*. Àrea Metropolitana de Barcelona, Barcelona.
- AMINSA-VAERSA (2006): «Plan de Acción Territorial de protección de la huerta de Valencia». Versión Preliminar. Document de Síntesi. AMINSA-VAERSA, València.
- ARACIL, R.; FERRER, L.; RECAÑO, J.; Segura, A. (1996): «La inmigración en la Cataluña rural (1860-1940): Estructura demográfica y componentes espaciales» en K. Zárraga; M. González (eds.) *Los movimientos migratorios en la construcción de las sociedades modernas*, Bilbao, Universidad del País Vasco, pp. 281 – 314.
- ARANGO, J. (1976): «Cambio económico y movimientos migratorios en la España oriental del primer tercio del siglo XX: algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias». *Hacienda Pública Española*, n° 38, Madrid, p. 51-80.
- ARANGO, J. (1985): «Las leyes de las migraciones de G. Ravenstein, cien años después», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 32, pp. 7-26.
- ARING, J. (1999): *Suburbia – Postsuburbia – Zwischenstadt. Die jüngere Wohnsiedlungsentwicklung im Umland der großen Städte Westdeutschlands und Folgerungen für die Regionale Planung und Steuerung*. Hannover, ARL.
- ARQUÉ, M.; GARCIA, A. i MATEU, X (1980): «La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu» a *Documents d'Anàlisi Geogràfica* n°1. Departament de Geografia. Bellaterra (Cerdanyola del Vallès).
- ARROJO, P. (2003): «La sostenibilidad en la gestión del agua». A: *Congreso Euskalhiria. Lugares y flujos para un desarrollo sostenible*. Bilbao, Fundación Metròpoli. 1-3/des./2003.
- ASCHER, F. (2004): *Los nuevos principios de urbanismo*. Madrid, Alianza Ensayo.
- AUGÉ, M. (1993): *Los no-lugares. Espacios del anonimato. Una antropología de la sobremodernidad*. Barcelona, Ed. Gedisa.

- AZNAR SÁNCHEZ, J.A. (2003): «Análisis estructural del sector turístico en Almería». A: *Cuadernos de Turismo*, nº 11, pp.21-39. Murcia, Universidad de Murcia. Recurs en línia: [<http://www.um.es/dp-geografia/turismo/n11/Cuaderno-2.pdf>] Consulta: [28/06/2007].
- BADAL, F. i GUZMÁN, C. (1985): *Estudi del Medi: Geografia del Berguedà. Centre D'Estudis Berguedans*.
- BALCELLS, A. (coord.)(1980): *Història dels Països Catalans de 1714 a 1975*. Edhasa, Barcelona.
- BARBA, J. i MERCADÉ, M. (2003): *Diagnosi de les urbanitzacions residencials a la província de Barcelona*. Barcelona, Gabinet d'Estudis de la Presidència, Diputació de Barcelona.
- BARBA, J. i MERCADÉ, M. (2004): «Políticas de gestión e intervención de la ciudad de baja densidad». A. CUIPMB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- BARRAGÁN, J.M. i FERNÁNDEZ-PALACIOS, A., (2005): «Elementos de partida para una estrategia de gestión integrada de áreas naturales en Andalucía». Universidad de Cádiz i Junta de Andalucía. Recurs en línia: [elfar.diba.es/ForumFar/ponencies/10_05/08%20-%20Barragan%20y%20Fernandez-Andalucia.pdf]. Consulta: [24/jul/2007].
- BASELGA, C. (1995): «Un testimonio». A ACÍN FANLO, J.L. i PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* P. 271-277. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- BAUELLE, G., GUY, C. i OLLIVRO, J. (2002): « Les scénarios de l'espace européen ». A: BAUELLE, B. i CASTAGNEDE, G. (Ed.)(2002): *Le polycentrisme en Europe*. París, éditions de l'Aube, DATAR, p. 103-157.
- BAUELLE, B. i CASTAGNEDE, G. (Ed.)(2002): *Le polycentrisme en Europe*. París, éditions de l'Aube, DATAR. A: BAUELLE, B. i CASTAGNEDE, G. (Ed.)(2002): *Le polycentrisme en Europe*. París, éditions de l'Aube, DATAR, p. 159-170.
- BEAVERSTOCK, J.V.; SMITH, R.G. i TAYLOR, P.J. (1999): «A roster of world cities». A *Research bulletin* nº 5. Revista *Cities*, 16(6), p. 445-458.
- BEAVERSTOCK, J.V.; SMITH, R.G. i TAYLOR, P.J. (2000): «World-city network: a new metageography?». A: *Annals of the Association of American Geographers*. 90(1), Oxford, p.123-144.
- BELL LARA, J. (2004): *Cuba: una perspectiva socialista en la globalización capitalista*. La Habana (Cuba), Editorial de Ciencias Sociales.
- BENABENT, M., B. (2003): *La ordenación del territorio en España. Una perspectiva disciplinar*. Tesi doctoral. Universitat de Sevilla.
- BENABENT, M. (2006) : *La Ordenación del Territorio en España. Evolución del concepto y de su práctica en el siglo XX*. Sevilla, Universidad de Sevilla i Consejería de Obras Públicas y Transportes.
- BENACH, N. (1993): «Producción de imagen en la Barcelona del 92 ». *Estudios Geográficos*, Barcelona, p. 483-505. En línia: [<http://www.ub.es/geohum/departamento/eegg92.pdf>]. Consulta: [16-gen-2006].
- BERRY, B.J.L. (1976): *Urbanization and Counterurbanization*, Nueva York: Arnold, 1976.
- BERTRÁN, J. (1997): «Ciutat difusa versus ciutat compacta. La crisi del model territorial català». A ADENC (1997): *Conferència dels Espais Naturals de la Plana del Vallès*; Terrassa, 7 i 8 de març de 1997.
- BLANCH, J. (1992): «Impacte dels creixements urbanístics: la Vall de Boí». *Curs d'estiu d'estudis pirinencs. 1991 – 1992*, p. 141-154. La Seu d'Urgell, Caixa Catalunya.
- BODENSCHATZ, H. (2001): «Europäische Stadt, Zwischenstadt und New Urbanism». A: *Planerin*, nº 3, 2001.
- BOIX, R. (2003): *Redes de ciudades y externalidades*. Tesi doctoral. Bellaterra (Barcelona), Departament d'Economia Aplicada. Universitat Autònoma de Barcelona. Recurs en línia: [<http://www.tdx.cbuc.es/>]. Consulta: [11/feb./2007].
- BORJA, J. (2005): «Cultura y ciudadanía». A: *Jornadas sobre pobreza, cultura y ciudadanía*. Universitat Politècnica de València. València, 15.12.2005.

- BRENNER, N. (2000): «Building “Euro-Regions”. Locational politics and the political geography of neoliberalism in post-unification Germany». *European Urban and Regional Studies* 7(4): 319–345. Londres, Thousand Oaks. Recurs en línia: [<http://sociology.fas.nyu.edu/docs/IO/222/2000.Brenner.EURS.pdf>]. Consulta:[12/feb/2007].
- BRENNER, N. (2006): «La política de localización, el redimensionamiento del Estado y el nuevo gobierno metropolitano en Europa Occidental» a TARROJA, A. i CAMAGNI, R. (Eds.): Una nueva cultura del territorio. Criterios sociales y ambientales en las políticas y gobierno del territorio. Barcelona, Diputació de Barcelona i CUIMPB.
- BURNS, M. (2002): «Las áreas metropolitanas españolas dentro del contexto de la política territorial europea. La caracterización territorial funcional de las áreas metropolitanas españolas». A: IV Jornada d'Anàlisi dels Sistemes Urbans. Centre de Polítiques del Sòl i Valoracions, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 13 de juny de 2002.
- CABRÉ, A; MORENO, J. i PUJADES, I. (1985): «Cambio migratorio y reconversión territorial en España» *Revista de Investigaciones Sociológicas* (82).
- CABREJAS, M. i GARCIA, E. (1997): *València, l'albufera, l'horta: medi ambient i conflicte social*. València, Universitat de València.
- CAMAGNI, R., GIBELLI, M. C. i RIGAMONTI, P. (2002): «I costi collettivi di differenti tipologie di espansione della città. Un'analisi sull'area metropolitana milanese». *Scienze Regionali, AISRe*, nº1.
- CAMBRA DE COMERÇ DE BARCELONA (2003): *Perspectiva econòmica de Catalunya*. Recurs en línia: [<http://www.mcrit.com/deslocalitzacio/noticies/mon218.pdf>] Consulta: [30.des.2005].
- CAMPILLO, X.; SANCLIMENS, X. i VILARÓ, A. (1988): «El despoblament i l'evolució de l'estructura socio-econòmica muntanyenca. Una proposta de desenvolupament a muntanya a partir de les capitals de vall». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, nº 12, p.21-37. UAB, Bellaterra.
- CANDINI, M. (2003): «L'acció del Govern als territoris de muntanya». *Espais*, nº 49 monogràfic, p. 42-45.
- CAPARRÓS, R. (2003): «La ciudad de Almería ante los retos del nuevo milenio». A: CAPEL, H. (coord.) *Ciudades, arquitectura y espacio urbano*. El Ejido (Almería), CAJAMAR.
- CAPEL, H. (1967): «Los estudios acerca de las migraciones interiores en España». *Revista de Geografía*, 1, pp. 77-101.
- CARDELÚS, J. i PASCUAL, A. (1979): *Movimientos migratorios y organización social*, Barcelona, Península, cap. 3 «Movimientos migratorios en España».
- CARRERA, J. M. i MONÉS, M.A. (2003): *La Regió Metropolitana de Barcelona els propers vint anys: prospectiva de mercat de treball, demografia i habitatge*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona.
- CARUSO, G. (2002): «La diversité des formes de la périurbanisation en Europe». A: PERRIER-CORNET, P. (dir) (2002): *Repenser les campagnes*. DATAR. Éditions de l'aube.
- CASADO, J.M. (1998): *Trabajo y territorio. Un análisis aplicado a la Comunidad Valenciana*. Tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant.
- CASTELLS, M. (1995): *La ciudad informacional: tecnologías de la información económica y el proceso urbano-regional*. Madrid, Alianza Editorial.
- CASTELLS, M. (2001): *La era de la información*. Vol. 1: La sociedad red, Madrid, Alianza Editorial.
- CASTRO NOGUERA, H. (1997): «La planificación ambiental y el litoral: espacios naturales protegidos». Actes de les jornades “El litoral d'Almería”, 20-24 de maig de 1997, p. 175-191. Almería, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.
- CENTELLES, J. (2006): *El buen gobierno de la ciudad. Estrategias urbanas y política relacional*. Plural editores i INAP, La Paz (Bolivia).
- CERDÀ, I. (1859): *Principios fundamentales a que debe satisfacer la reforma*. En línia: [<http://legislaciones.iespana.es/cerda.htm>]. Consulta: [27-nov-2005].
- CHRISTALLER, W. (1933): *Zentralen Orten in Süddeutschland*. 1ª Edició. Ed. Gustav Fischer, Jena. 331 pp.

- CLUSA, J. i ROCA CLADERA, J. (1997): «El canvi d'escala de la ciutat metropolitana de Barcelona». A: *Revista Econòmica de Catalunya*, n° 33, p. 44-53.
- COLLANTES, F. (2001): «El declive demogràfic de la montaña española, 1860-1991: revisión crítica de propuestas teóricas». *Historia Agraria*, 24, pp. 203-255.
- COMISSIÓ EUROPEA (1999): *European Spatial Development Perspective: towards balanced and sustainable development of the territory of the European Union*. Office for Official Publications of the European Communities. Luxemburg. 82 pàgs.
- COMISSIÓ EUROPEA (2000): *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Integrated Coastal Zone Management: A strategy for Europe*. COM (2000) 547, de 27.09.2000.
- COMISSIÓ EUROPEA (2005): *Decisión del Consejo sobre las directrices estratégicas comunitarias de desarrollo rural (Periodo de programación 2007-2013)*. Brusel·les.
- CONSELL COMARCAL DEL BERGUEDÀ (1999): *Pla Estratègic del Berguedà*. En línia: [<http://www.elbergueda.org/consell14.htm>]. Consulta [11 març 2005].
- CONSELL VALENCIÀ DE CULTURA (2006): «Dictamen del Consell Valencià de Cultura sobre la conservació de l'Horta de València». A: Ponència específica del Consell Valencià de Cultura. 8 de maig de 2000. Recurs en línia: [<http://cvc.gva.es/archivos/76.v.pdf>]. Consulta: 29/nov/2006.
- CONSELLERIA D'ECONOMIA, HISENDA I OCUPACIÓ (2004): «El presupuesto de gastos de la Generalitat Valenciana para el ejercicio 2004». Recurs en línia: [<http://www.panorama-actual.es/archivos/pdfs/PptoGastos.pdf>]. Consulta: [21/nov/2006]
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES, URBANISME I TRANSPORT (1992): *El transporte metropolitano en el área de Valencia : encuesta de movilidad metropolitana*, 1991. València, COPUT.
- CONSORCI DE FORMACIÓ D'INICIATIVES CERCS-BERGUEDA (2004): *Estudi de desenvolupament de zones industrials a l'Alt Berguedà*. En línia: [<http://www.cfi.es/eines/pdf/Estudi%20Desenvolupament%20%20Zones%20Industrials%20Alt%20Bergueda.pdf>] Auren editors-consultors. Barcelona. [Consulta: 7 oct. 2005]
- CONSORCI EL FAR (2004): *Pla Estratègic de la Regió Metropolitana de Barcelona*. Recurs en línia: [<http://www.plalitoral.net/2DocumentsPEL/Informes%20lliurats/Master%20UPC.pdf>]. Consulta: [29-gen-06].
- CORTS VALENCIANES (2006): «Projecte de llei de pressupostos de la Generalitat per a l'exercici 2007». València, Butlletí Oficial de les Corts Valencianes, n° 234, de 2.11.2006.
- COSTA MORATA, P. (1995): «Manifiesto de la España desierta». A ACÍN FANLO, J.L. i PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* p. 253-260. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- COUNCIL OF EUROPE (2002): *Report on the current state of the administrative and legal framework of trans-frontier cooperation in Europe*. Committee of Experts on transfrontier cooperation, Strasbourg. En línia. [http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/LocalandRegionalDemocracy/TransfrontierCooperation/Publications/currentsstate.pdf] Consulta: [1 de set. 2005].
- COURTOT, R. (1992): *Camp i ciutat a les hortes valencianes*. València, Institució Alfons el Magnànim. IVEI.
- COPUT, CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES, URBANISME I TRANSPORT (1986): *La Gran València: trayectoria de un Plan General*. València, Generalitat Valenciana.
- CREUS, J. (2003): *El Pirineu perdut. Viatge a un món a punt de desaparèixer*. Badalona, Ara llibres.
- CEyD (2005): «La gobernanza urbana». A: CeyD, Revista trimestral, n°1. Valencia, Centro de Estrategias y Desarrollo de Valencia.
- CEyD (2006): «La Estrategia de Valencia 2007-2015. Propuesta de visión, misión, ejes y proyectos». Recurs en línia: [<http://www.ceyd.org/ambitos/estrategia/nueva/default.htm>]. Consulta: [21/dec/06].
- D.A. (1959): *Diccionario Geográfico de España*. Tomo X. Madrid, Ediciones del Movimiento.

- A.D. (1960): «Las inundaciones en Valencia de 1957: historia de la riada y perspectiva de la ciudad». A: *Revista Propiedad y Construcción*. Número Extraordinari 21-22. València, Cámara Oficial de la Propiedad Urbana.
- A.D. (1981): *Els nous districtes de la ciutat de València*. Comissió per a la redistribució territorial i administrativa. València, Ajuntament de València.
- D.A. (2002): *1r Pla Estratègic Metropolità de Barcelona*. Associació PEMB. Recurs en línia: [http://www.bcn2000.es/ca-es/2plan_estrategico/1r_pla_Estrategic.pdf]. Consulta: [12-nov-2005].
- D.A. (2002): *Factors clau de la planificació territorial a l'Àrea Metropolitana de Barcelona*. PTMB. IET i CIMN, Barcelona.
- D.A. (2005): «Planes estratégicos territoriales de carácter supramunicipal». A: Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles, p. 117-150.
- DACHEVSKY, M. (2001): *Urban Zapping. Ciudades, productos y marcas*. Barcelona, Edicions de la UPC.
- DARNSTÄDT, T. (2005): *La trampa del consenso*. Estudio introductorio de F. Sosa Wagner. Editorial Trotta, Madrid.
- DAVASSE, B. (2000): *Forêts charbonniers et paysans dans les Pyrénées de l'est du moyen âge à nos jours*. Conseil Général de l'Ariège. GEODE.
- DAVOUDI, S. (2006): «Participación en la planificación para la sostenibilidad». A TARROJA, A. i CAMAGNI, R. (Eds.): Una nueva cultura del territorio. Criterios sociales y ambientales en las políticas y gobierno del territorio. Barcelona, Diputació de Barcelona i CUIMPB.
- DE RIVERO, O. (2003): *Los Estados inviables. No-desarrollo y supervivencia en el siglo XXI*. Madrid, Los libros de la Catarata.
- DELGADO, M. (2005): *Elogi del vianant. Del "model Barcelona" a la Barcelona real*, Barcelona, Edicions de 1962.
- DEL MORAL, L. (2001): «El tratamiento del agua en la Ordenación del Territorio. Consideraciones sobre su concreción el el caso de Andalucía». Barcelona, *Scripta Vetera*, Universidad de Barcelona. Recurs en línia: [<http://www.ub.es/geocrit/sv-81.htm>]. Consulta: [22/jul/2007].
- DEMATTEIS, G. (1996): «Towards a unified metropolitan urban system in Europe: core centrality versus network distributed centrality». A PUMAIN, D. i SAINT-JULIEN, T. *Urban networks in Europe*, John Libbey Eurotext.
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA I ACCIÓ TERRITORIAL (1991): *Pla Comarcal de Muntanya de l'Alt Urgell 1991-1995*. Dos volums, Barcelona.
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA I ACCIÓ TERRITORIAL (1991): *Pla Comarcal de Muntanya del Berguedà 1991- 1995*. Dos volums. Barcelona.
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA I ACCIÓ TERRITORIAL (1991): *Pla Comarcal de Muntanya de La Cerdanya 1991- 1995*. Dos volums. Barcelona.
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES (2004): *Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner*. En línia: [<http://www10.gencat.net/ptop/AppJava/cat/plans/directors/urbanistics/pcostaner.jsp>]. Consulta: [29 -gen - 2006].
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES (2005): *Pla Director Urbanístic dels àmbits del sistema costaner integrats per sectors de sòl urbanitzable delimitat sense el pla parcial aprovat (PDUSC-2)*. En línia: [<http://www10.gencat.net/ptop/AppJava/cat/plans/directors/urbanistics/pdusc2.jsp>]. Consulta: [29 - gen. - 2006].
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES (2005): *Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran*. En línia: [<http://www.gencat.net/ptop/ptcat/ptapa/documentacio.htm>] . [Consulta: 10 set. 2005].
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA (2000): *Xarxa Barcelona de municipis de qualitat: el model de cooperació de la Diputació de Barcelona* En línia: [http://www.diba.es/territori/fitxers/PPT1_cat.pdf] Sèrie Reflexions Territorials. Diputació de Barcelona, Barcelona. [Consulta: 26 set. 2005]

- DIRECCIÓ GENERAL DE L'ADMINISTRACIÓ LOCAL (2002): «Anàlisi de les dotacions d'infraestructures i equipaments als municipis de Catalunya a partir de l'Enquesta d'Infraestructures i Equipaments Locals». MCRIT. En línia: [http://www.mcrit.com/EIEL/]. Consulta: [17 agost 2005].
- DIRECTION REGIONALE DE L'EQUIPEMENT MIDI-PYRENEES (2002): *Atlas transpirinenc de transports*. En línia: [http://www.midipyrenees.equipement.gouv.fr/atlas/html/catalan/fichescartographiques/fiche14.htm] [Consulta: 1 de set. 2005].
- DOMÍNGUEZ, R. (1995): «De reserva demogràfica a reserva etnogràfica: el declive de las economías de montaña en el área cantábrica». A ACÍN FANLO, J.L. i PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* P. 35-54. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- DORÉ, G. i DAVILLIER, C. (1874): *Viaje por España*. Madrid, Ediciones Grech, 1988, Vol. I.
- DUBOIS, C. (2001): «L'impact métallurgique sur le fôret pyrénéenne: l'archéologie des charbonnières». *6é curs d'Arqueologia d'Andorra*, p. 257-267.
- DURÀ, A. i Riera, P. (2005): «La red urbana como elemento vertebrador de la Euroregión del Arco Mediterráneo». *Anuari 2005. Institut Europeu de la Mediterrània*. Economia y territorio. Territorio y Transportes. Recurs en línia: [http://www.iemed.org/anuari/2005/earticles/edurariera.pdf]. Consulta: [9/març/2007].
- ESPINACH, R. i MAZA, A. (1982): «El sector forestal a la zona MAB-6 Alt Pirineu». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, nº1, p 117 --132 . UAB, Bellaterra.
- ESTEBAN, J. i TARROJA, A.(dir.) (2003): *Anuari territorial de Catalunya 2003*. Societat Catalana d'Ordenació del Territori.
- ESTEBAN, J. (1991): «El fet metropolità». *Papers de la Regió Metropolitana de Barcelona*, nº 6. IERMB, p.17-29.
- ESTEBAN, J. i TARROJA, A.(dirs.) (2004): *Anuari Territorial de Catalunya 2003*. Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori.
- ESTEVE SELMA, M.A. i MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, J. (2006): «Consecuencias ambientales que se derivan de la Actuación de Interés Regional de la Marina de Cope». *Revista EUBACTERIA*, nº 18 Especial del Litoral, p. 12-14.
- EUROPEAN TOPIC CENTRE ON TERRESTRIAL ENVIRONMENT (ETC/TE)(2003): *Measuring sustainable development on the coast*. En línia: [http://www.eucc-d.de/infos/EU ICZM indicators report. pdf]. Consulta: [26-gen.-2006].
- FALUDI, A. (2004): «Las tradiciones de planificación territorial en Europa: su papel en el proceso de la Estrategia Territorial Europea» a ROMERO, J. i FARINÓS, J (ed) 2004: *Ordenación del territorio y desarrollo territorial*. Ed. Trea, Gijón, 348 pp.
- FEIXA, L. (2003): «Instruments públics per a les polítiques de muntanya». *Espais*, nº 49 monogràfic, p. 46-53.
- FERIA TORIBIO, J.M. (2001): «Pautas estructurales diferenciadas de movilidad en las áreas metropolitanas». A CASTAÑER, et al. (Eds.): *Áreas urbanas y movilidad laboral en España*, p. 121-141. Girona: Universitat de Girona.
- FERIA TORIBIO, J.M, RUBIO, M. i SANTIAGO, J, (2005): «Los Planes de Ordenación del Territorio como instrumentos de cooperación». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, nº 39, p. 87-116. Madrid, A.G.E. Recurs en línia: [http://age.ieg.csic.es/boletin/39/04-LOS%20PLANES.pdf]. Consulta:[21/jul/2007].
- FERNÁNDEZ, A., DOMINGO, M. i SORIA, J.(2006): «El Pla director urbanístic de la Cerdanya». *Espais*, nº 52. Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, p. 110-115.
- FERRÃO, J. (2004): «Las regiones metropolitanas como comunidades imaginadas: vivencias, discursos, acción». A *Ciudad y Territorio, Estudios Territoriales*, XXXVI (141-142), p. 517-523, Madrid, Ministerio de Vivienda.
- FONT, A. (2004): «La regió urbana de Barcelona: De la ciutat compacta als territoris metropolitans». A Font, A. (ed.) (2004): *L'explosió de la ciutat. Morfologies, mirades i mocions sobre les transformacions territorials recents en les regions urbanes en l'Europa Merdional*. Barcelona, COAC.

- FONTRDONA, J. i HERNÁNDEZ, J.M.; (1998): «Les multinacionals industrials catalanes». *Revista Econòmica de Catalunya*, n° 34, p.9-17.
- FOSSAERT, R. (2001): «World cities in a world system». A: *Hérodote*, 101, p.10-25.
- FRIEDMAN, T (2007): *La tierra es plana. Breve historia del mundo globalizado del siglo XXI*. Madrid, Martínez Roca
- FRUMKIN, H. (2002): «Urban sprawl and public health». *Public Health Reports*. May-June 2002, vol. 117, Atlanta (EUA).
- GAJA, F.(2006): «El boom de València o la ciutat com a espectacle». A: A.D. (2006): *El llibre verd del territori valencià*. València, Escola Valenciana. Federació d'Associacions per la Llengua.
- GALÁN PEDREGOSA, A., (1997): «Instrumentos para la ordenación del litoral almeriense». Actes de les jornades “El litoral d’Almeria”, 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.
- GANAU, J. i MALLARACH, J.(2003): *La planificació territorial estratègica a Catalunya. Quinze anys d’evolució*. Pla Governamental CAT 21, Generalitat de Catalunya. Recurs en línia: [<http://www.odecat.net/html/descargar/LlibrePlansEstrategics.pdf>].
- GANYET, R. (1984): «Els Consells i els Plans Comarcals de Muntanya» *III Curs d’estudis pirinencs* p. 151-158. La Seu d’Urgell, Caixa Catalunya.
- GANYET, R. i TULLA, A. (1988): «El programa MAB-6 Alt Pirineu. Resultats i conclusions» *Documents d’Anàlisi Geogràfica*, n° 12, p.179-186. Bellaterra, UAB.
- GAÑÁN DE MOLINA, M.C. (2005): «Participación y gestión integrada de áreas costeras: el CAMP de Almería». *Seminario Internacional de Capacitación en GIZC Almería*, Junta de Andalucía, nov. de 2005.
- GARCIA LORCA, A (1997): «Aspectos geográficos del litoral almeriense». Actes de les jornades “El litoral d’Almeria”, 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.
- GARCÍA RODRÍGUEZ, J.L.; FEBLES RAMÍREZ, M.F. i ZAPATA HERNÁNDEZ, V.M. (2005): «La iniciativa comunitaria LEADER en España». Madrid, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 40, p. 361-398.
- GENERALITAT DE CATALUNYA: Decret 353/83 de la Generalitat de Catalunya, de 15 de juliol, de creació del Parc Natural del Cadí – Moixeró (DOGC 357, 24-08-83).
- GENERALITAT DE CATALUNYA: Llei 2/1983, de 9 de març d’Alta Muntanya. DOGC n° 312 de 16/3/1983. En línia: [http://mediambient.gencat.net/cat//eldepartament/actuacionsiserveis/legislacio/habitatge/connexes/Llei_2_1983.jsp?ComponentID=37705&SourcePageID=37179]. Consulta: [10 feb. 2005]
- GEORGE, P. (1973): *Población y poblamiento*. Barcelona. Ediciones Península.
- GERMÁN ZUBERO, L. (1995): «Crecimiento económico y disparidades espaciales. Notas para su estudio y aplicación a la industrialización española». A ACÍN FANLO, J.L. i PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* P. 19-34. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- GIDDENS, A. (2007): *Europa en la era global*. Barcelona, Paidós Estado y Sociedad.
- GILI, M. (2003): «L'ampliació de l'estació d'esquí de Vaqueira». A NEL·LO, O. (coord): *Aquí no!. Els conflictes territorials a Catalunya*, p. 227-251. Barcelona. Empúries.
- GIL MESEGUER, E. (2006): «Los paisajes agrarios de la región de Murcia». *Papeles de Geografía*, n° 46, pp. 19-30. Murcia, Universidad de Murcia.
- GIL OLCINA, A. (1993): *La propiedad de las aguas perennes en el sureste ibérico*. Alacant, Universitat d’Alacant.
- GIMÉNEZ CARO, M.I. i URÁN NAVARRO, I. (2000): *El Caridemo. Revista científica y literaria (Almería, 1847-1848)*. *Antología*. Almería: Universidad de Almería e Instituto de Estudios Almerienses.
- GÓMEZ LARREA, L. N. (2004): «Análisis del fenómeno del crecimiento en baja densidad en el Territorio Histórico de Vizcaya ». Instituto de Estudios Territoriales de Vizcaya. A: CUIIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.

- GONZÁLEZ CABRERA, A. (2005): «Nuevos yacimientos de empleo en el mundo rural». Congreso Anual del Foro de Asociaciones de Jóvenes Geógrafos: “*Desarrollo rural, el camino hacia la multifuncionalidad*”. Salamanca, 19-23 de septiembre de 2005.
- GONZÁLEZ-VARAS, S. (2005): Urbanismo y Ordenación del Territorio. Elcano, Ed. Aranzadi.
- GONZÁLEZ-VARAS, S. i DE LA FUENTE, I. (2006): *La nueva legislación urbanística valenciana. Doctrina y texto legal*. València, Editorial Tirant lo Blanch.
- GORDI, J. (2003): «La urbanització de Gallecs. Polítiques urbanístiques, pressió constructiva i espais oberts». A NEL·LO, O. (Ed.): *Aquí no!. Els conflictes territorials a Catalunya*. Barcelona, Empúries, p.185-205.
- GOYTISOLO, J. (1961): *Campos de Níjar*. Barcelona: Seix Barral.
- GREENPEACE (2005): *Destrucción a toda costa. Informe sobre la situación del litoral español*. Greenpeace España. Recurs en línia: [<http://www.greenpeace.org/raw/content/espana/reports/destrucci-n-a-toda-costa-2005-12.pdf>]. Consulta: [30-gen-2006].
- GRUPO ECOLOGISTA MEDITERRÁNEO (1999): «Propuestas para la reducción y gestión de residuos agrícolas en el Poniente Almeriense». Almería, G.E.M. Recurs en línia: [<http://www.gem.es/MATERIALES/RESIDUOS%20AGRICOLAS/residuosweb.htm>] Consulta: [12/abril/2007].
- GRUPO ECOLOGISTA MEDITERRÁNEO (2004): «Los problemas del agua en Almería». Almería, G.E.M. Recurs en línia: [<http://www.gem.es/MATERIALES/agua.pdf>]. Consulta: [09/jul/2007].
- GRUPO DE DESARROLLO RURAL DEL LEVANTE ALMERIENSE (2000): «Plan Estratégico del Levante Almeriense». Recurs en línia: [http://www.levantalmeriense.org/files/documents/plan_estrategico_2000.pdf]. Consulta: [23/jul/2007].
- GUALINI, E. (2006): «The rescaling of governance in Europe: new spatial and institutional rationales». *European Planning Studies*. Vol. 14, nº 7, august 2006. Londres, Routledge.
- GUERMOND, Y. (2006): « L'identité territoriale: l'ambiguïté d'un concept géographique ». *L'Espace Géographique*, nº4, p.291-297. Paris, CNRS.
- GUILLÉN, A. (2005): *La necesidad de una estrategia alternativa de desarrollo en el pensamiento de Celso Furtado*. Centre Études Internationelles et Mondialisation, Montreal, Université du Quebec.
- GUTIÉRREZ FERNÁNDEZ, M.A. (2001): «Problemática de la gestión del agua en regiones semiáridas». A: PULIDO BOSCH, A., CALAFORRA CHORDI, J.M. i PULIDO LEBOEUF, A. (coord.): *Problemática de la gestión del agua en regiones semiáridas*. Almería, Instituto de Estudios Almerienses.
- HALL, P. (1998): «Redefining Europe's cities». A: BELLET, C. i LLOP, J.M. (ed.)(1998): *Ciudades intermedias. Urbanización y sostenibilidad*. VII Semana de Estudios Urbanos. Lleida, 30/3-3/4/1998.
- HARVEY, D. (1973): *Social justice and the city*. Ed. Edward Arnold.
- HARVEY, D. (1999): *Espacios de esperanza*. Barcelona, Cuestiones de Antagonismo.
- HEINELT, H. i KÜBLER, D. (Eds.)(2005): *Metropolitan governance. Capacity, democracy and the dynamics of place*. Londres, Routledge/ ECPR Studies in Political Science.
- HENRY, G. (2004): «Los costes económicos y sociales de la ciudad de baja densidad». Diputació de Barcelona. A: CUIIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- HERNÁNDEZ PORCEL, M.C. (1997): « La agricultura intensiva en el contexto territorial del litoral de Almería». Actes de les jornades “El litoral d’Almería”, 20-24 de maig de 1997. Almería, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.
- HILDEBRAND, A. (1999): «Política territorial y desarrollo regional en España y Europa: una visión comparada en vísperas del siglo XXI». En: *Ciudad y Territorio / Estudios Territoriales* nº 122, pp. 785-807.
- IEMB (1998): *Indicadors urbans. Barcelona i el sistema europeu de ciutats*, Barcelona.
- INDOVINA, F. (1990): «La città possibile», a AA.DD.: *La città di finne millennio*. Milà. Ed. Franco Agnelli.

- INDOVINA, F. (2004): «La metropolització del territori», a Font, A. (ed.) (2004): *L'explosió de la ciutat. Morfologies, mirades i mocions sobre les transformacions territorials recents en les regions urbanes en l'Europa Merdional*. Barcaelona, COAC, p. 20-46.
- INDOVINA, F. (2004b): «La ciutat de baixa densitat». A: CUIIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- INDOVINA, F. (2004c): «La ciudad difusa». A: MARTÍN RAMOS, A. (ed.) (2004): *Lo urbano*, Barcelona, UPC.
- INDOVINA, F. (2004d): «Nuova strutturazione del territorio: verso la metropolizzazione». A: CUIIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- INSTITUT CATALÀ DE LA MEDITERRÀNIA (1999): *El desenvolupament de l'alta muntanya, és sostenible? Mirada als futurs possibles*. Barcelona, ICM.
- IRIARTE, I. (1995): «Algunas implicaciones ecológicas de la despoblación: administración forestal y repoblaciones». A ACÍN FANLO, J.L. i PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* p. 103-116. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- JANÉ, A. i CASTILLO, A. (1995): «Los pueblos abandonados o en peligro de abandono en el Pirineo Catalán». A ACÍN FANLO, J.L. i PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* p. 242-252. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- JOLIS, A. i SIMÓ, M. A. (1985): «El Baridà» a *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. Volum nº 15. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana.
- KADDOURI, L. (2004): *Structures spatiales et mises en réseaux de villes pour la régionalisation des territoires*. Tesi doctoral. Universitñe Montpellier III Paul Valéry. Recurs en línia: [<http://www.mgm.fr/UMR/kaddouri>]. Consulta: [20/feb./2007].
- KAYSER, B. (dir.) (1993): *Naissance de nouvelles campagnes*. París, Datar, Editions de l'aube.
- KNOCH, P.(1999): *Vom Leitbild zum Argument.Konzepte und Instrumente raumbezogener Planung in der Bundesrepublik Deutschland 1960-1990; und die Tätigkeit des Institüts für Stadtebau und Wohnungswesen (ISW) der Deutsche Akademier für Städtebau und Landesplanung (DASL)*. Facultat d'Ordenació del Territori. Universitat de Dortmund. Dortmund. 324 pp.
- KOK-MENG TAN (2004): « Teoría de la ciudad nodal ». A: DE SOLÀ-MORALES, I. i COSTA, X. (2005): *Metrópolis: ciudades, redes, paisajes*. Barcelona, Gustavo Gili.
- KUSHNER, J.A. (2004): «New Urbanism: Urban Development and Ethnic Integration in Europe and the United States». A: INSTITUT DE DRET PÚBLIC (2004): *Jornada sobre cohesió social i territorial i polítiques públiques d'ordenació del territori, urbanisme i habitatge*, 16 i 17 de desembre de 2004, Barcelona.
- LAMBREGTS, B. (2002): «EURBANET, Introduction theoretical framework». Delft, OTB, Research Institute for Housing, Urban and Mobility Studies, TU Delft. Recurs en línia: [<http://www.otb.tudelft.nl/live/pagina.jsp?id=81f50e02-cc0c-4e2a-8430-3228c92fe360&lang=nl>] Consulta: [14/11/2006].
- LANZANI, A. (2003): *I paesaggi italiani*, Roma, ed. Meltemi.
- LASUÉN, J.R. i BARÓ, E, (2001): *Sectors quinaris. Motor de desenvolupament de l'Àrea Metropolitana de Barcelona*. Treballs del Pla Estratègic de Barcelona. Barcelona.
- LENIN, V.I. (2005): *¿Qué hacer? Problemas candentes de nuestro movimiento*. La Habana (Cuba) Editorial de Ciencias Sociales.
- LLONCH, M. i SANCHO, S. (1991): «La movilidad en el marco de la transición demográfica: la Cataluña interior, 1755-1900» en *Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal*.Livi-Bacci, M (coord.) Seminari d'estudis sobre la població al País Valencià. Instituto de Cultura Juan Gil Albert. Diputació de Alicante.
- LLOPIS, A., PERDIGON, L. i TABERNER, F. (2004): «Valencia 138 a. C.-1929. De la fundació de la ciudad romana a la configuració y colmatació de la ciudad burguesa». Document de treball. Facsímil, edicions digitals. Recurs en línia: [<http://www.faximil.com/descargas/estudiochcv.pdf>]. Consulta: [18/oct/2006].
- LLUVICH i SEGARRA, E. i ORETGA LLADÓS, M. (2004): *Els nous rurals del Pallars Sobirà*. Barcelona, 85 p. En línia:

- [<http://www6gencat.net/joventut/catala/sgj/observatori/publicacions/docs/aporta26.pdf>]
[Consulta: 2 d'oct. 2005].
- LÓPEZ PALOMEQUE, F.; FELIP FILLAT, R.A.; TULLA, A. i SORIANO, J.M. (1996): *Revitalització de pobles deshabitats del Pirineu*. Departament de Política Territorial i Obres públiques, Barcelona.
- LÓPEZ SÁNCHEZ, P. (1991): «1992, objetivo de todos? Ciudad-empresa y dualidad social en la Barcelona olímpica», *Revista Catalana de Geografia*, Barcelona, nº 15, juny de 1991, p. 91-99.
- LÓPEZ, J. (2001): «L'Estratègia Territorial Europea: Continguts i Desenvolupament», a: *Papers*. nº 35, pp. 29-43.
- MADOZ, P. (1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España*. 16 volúmenes, Madrid.
- MAGRINYÀ, F. i HERCE, M. (2004): «Los costes ambientales de la ciudad de baja densidad». Diputació de Barcelona. A: CUIIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- MARCUELLO, J.R. (1995): «Rehacer la calceta». A ACÍN FANLO, J. L. i PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* p. 227-228. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- MARÍN MARÍN, A. A., FAJARDO DE LA FUENTE, A. CAÑETE PÉREZ, J.A. (2001): «El Plan de Ordenación del Territorio de Ámbito Subregional de la comarca de Poniente de la Provincia de Almería». A: *III Congreso Internacional de Ordenación del Territorio*. Gijón, 3-6 de julio de 2001. Asociación Interprofesional de Ordenación del Territorio.
- MARTÍNEZ-ALIER, J. i ORTA, M. (2005): *Barcelona insostenible*. En línia: [<http://www.ateneuenciclopedicpopular.org/texto/Noticies/11BARCELONA%INSOSTENIBLE11.doc>]. Ateneu Enciclopèdic Popular. Centre de documentació històrico-social. Consulta: [27-nov-05].
- MARTÍN GALINDO, J. L., (1988): *Almeria. Paisajes agrarios. Espacio y Sociedad*. Valladolid, Universidad de Valladolid i Diputació d'Almeria.
- MARTÍNEZ DE LEJARZA, J.M.(1998): «Delimitaciones históricas del área metropolitana de Valencia». Recurs en línia: [<http://www.uv.es/~lejarza/>]. Consulta realitzada: [21-9-2006].
- MARTÍNEZ DE LEJARZA E., I. i MARTÍNEZ DE LEJARZA, J.M.(2002): «Delimitación de áreas metropolitanas mediante un modelo anisótropo de decrecimiento exponencial. Una aplicación al caso del Área metropolitana de Valencia». *Estudios de Economía Aplicada*, 20-2, pp 471-486.
- MARX, K. i ENGELS, F. (1848): *Manifiesto del Partido Comunista*. Versió: E. Dapia Romero (1999), Barcelona, Edicomunicación.
- MATAMALA, J. J. (2004): «Palomares, 38 años de radiación nuclear». A: *Almería Medio Ambiente, ALMEDIAM*. Recurs en línia: [http://www.almediam.org/articulos/articulos_195.htm] Consulta: [12/jun/2007].
- MATAMALA, N. et al. (2003): *Estudi de les dinàmiques del paisatge en zones de muntanya: proposta metodològica*. Bellaterra, UAB.
- MENDIZÀBAL, E. (1996): *L'ús temporal del territori: l'exemple dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona*. Tesi doctoral. Departament de Geografia. Bellaterra, UAB.
- MÉSZÁROS, I. (2005): *Socialismo o barbarie. La alternativa al orden social del capital*. La Habana (Cuba), Editorial de Ciencias Sociales. Instituto Cubano del Libro.
- MINISTERI DE FOMENT (2004): «Plan Estratégico de Infraestructuras de Transporte». Madrid, CEDEX. Recurs en línia : [<http://peit.cedex.es/>] Consulta: [28-feb-2007].
- MIRALLES, F. (2003): «Els plans territorials i les comarques de muntanya». *Espais*, nº 49 monogràfic, p. 54-65.
- MIRALLES, J. L. (2006): «El patrimonio rural periurbano. El caso de l'Horta de València». *Ingeniería y Territorios*. Revista del Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos. Barcelona, CICCIP.
- MOLINA GALLART, D (1996): *Processos erosius als camps abandonats del Parc Natural del Cadí - Moixeró*. Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), Treball de Recerca.

- MONCLÚS, F.J. (1997): «Planeamiento y crecimiento suburbano en Barcelona: de las extensiones periféricas a la dispersión metropolitana (1897-1997)». Col·loqui: "El desarrollo urbano de Montréal y Barcelona en la época contemporánea: estudio comparativo" Universitat de Barcelona, 5-7 de maig de 1997 .
- MONFORT, V. M. i SORRIBES, J. (2004): *Asertos incómodos. A contracorriente*. València, MINIM agencia edicions. Col·lecció Papers de Roure.
- MONTANER, J. M. (2006): «Vulnerabilidades urbanas: separar, olvidar, deshabitar». A ROMERO, J. i NOGUÉ, J. (2006): *Las otras geografías*. València, ed. Tirant lo Blanch.
- MORALES, A. (1997): *Aspectos geográficos de la horticultura de ciclo manipulado en España*. Alacant, Universitat d'Alacant.
- MORENO, E. i VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. (1991): *Barcelona, cap a on vas?*, El Triangle, Llibres de l'Índex, Barcelona.
- MOURNIER, I. (2003): *Conservation de la nature ou maintien de l'activité humaine ? Quelle priorité dans la gestion des Parcs Naturels de Catalogne ?*. Treball de Recerca. Universités Lyon III et Savoie.
- MUÑOZ, F. (2000): «La ciudad multiplicada: la metrópolis de los territoriantes». A *Revista de Arquitectura y Urbanismo*. Madrid, Colegio Oficial de Arquitectos de Madrid, nº 322, p. 153-160.
- MUÑOZ, F. (2000): *UrBANALització. La producció de baixa densitat a la província de Barcelona, 1985 – 2001*. (Tesi doctoral), Bellaterra; UAB, Departament de Geografia.
- MUÑOZ FLORES, J. C. (2007): *Turismo y sostenibilidad en espacios naturales protegidos: la Carta Europea de Turismo Sostenible en la Zona Volcánica de La Garrotxa y e Plan de Desarrollo Sostenible en Cabo de Gata – Níjar*. Tesi doctotal, Girona, Institut de Medi Ambient, Universitat de Girona. Recurs en línia: [<http://www.tesisenxarxa.net/TDX-0620107-114326/index.html>]. Consulta: [29/07/2007].
- NAREDO, J.M. (2004): «Crecimiento insostenible, desarrollo sostenible». A: ROMERO, J. (coord.): *Geografía Humana: procesos, riesgos e incertidumbres en un mundo globalizado*, p.395-447. Madrid, Ariel.
- NEL·LO, O. (1998): «El canvi social a la Regió Metropolitana de Barcelona: deu preguntes». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 34, p.63-73.
- NEL·LO, O. (2001): *Ciutat de ciutats: reflexions sobre el procés d'urbanització a Catalunya*. Ed. Ampúries, Barcelona.
- NEL·LO, O. (2001): «Las áreas metropolitanas. Configuración, expansión, problemática y gobierno de las grandes ciudades españolas», a Antonio Gil i Josefina Gómez (dir.), *Geografía de España*, Barcelona, Ariel.
- NEL·LO, O. (2006): «La nova política territorial de Catalunya». A: *Els plans directors urbanístics de Catalunya*, 20/1/2006. Barcelona. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- NEL·LO, O. (coord.) (1998): *Quin futur per al Pirineu? Bases per al Pla Estratègic de l'Alt Pirineu. Document final*. Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona, Bellaterra, UAB.
- NEL·LO, O. (Ed.) (2003): *Aquí no!. Els conflictes territorials a Catalunya*. Ed. Empúries, Barcelona.
- NOGUÉ, J. i ROMERO, J. (2006): *Las otras geografías*. Valencia, Tirant lo Blanch.
- OBIOLS, J. (2000): *Josa de Cadí: més que un poble de muntanya*. Solsona, Solsona comunicacions.
- OBSERVATORIO DE LA SOSTENIBILIDAD EN ESPAÑA (2006): «Cambio de ocupación del suelo en España: implicaciones para la sostenibilidad. Principales resultados a nivel nacional y por Comunidades Autónomas». Ministerio de Fomento. Edita: Mundi-Prensa, Madrid. Recurs en línia: [http://www.sostenibilidades.org/Observatorio+Sostenibilidad/esp/prensa/noticias/Cambios_Usos_Esp_CCAA.htm]. Consulta: [12/nov/2006].
- OFFICE OF MANAGEMENT AND BUDGET (2000): «Standards for defining Metropolitan and Micropolitan Statistical Areas». Notícia. Federal Register, vol. 65, nº 249, 27 de dese,bre de 2000. Washington DC. Recurs en línia:

- [<http://www.census.gov/population/www/estimates/00-32997.pdf>]. Consulta: [18-11-2006]
- OLIVES PUIG, J. (2006): *La ciudad cautiva. Ensayos de teoría sociopolítica fundamental*. Madrid, ed. Siruela.
- OLLIVRO, J. (2002): « L'Europe d'aujourd'hui: centre(s) et périphérie(s) ».
- ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES (2007): «Objetivos de desarrollo del milenio. Informe de 2007», Nova York. Recurs en línia:
[<http://www.un.org/spanish/millenniumgoals/report2007/mdgreport2007r2.pdf>]. Consulta: [30/nov/2007].
- PACTE INDUSTRIAL DE LA RMB (2001): *La ciutat digital*. Barceloma, Beta editorial.
- PARC NATURAL DEL CADÍ MOIXERÓ: *Picot Negre* nº1, maig 2003. Revista informativa del parc natural. Bagà.
- PARÈS, M., DOMENE, E. i SAURÍ, D. (2004): «Gestión del agua en la jardinería pública y privada de la Región Metropolitana de Barcelona». A: *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, nº 37, p. 223-237.
- PASCUAL DE SANS, A.(1985): «Movimientos migratorios en España», *Desarrollo*, 1, pp. 48-52.
- PASCUAL i ESTEVE, J.M. (1999): *La estrategia de las ciudades. Los planes estratégicos como instrumento: métodos, técnicas y buenas prácticas*. Barcelona, Diputació de Barcelona.
- PASTOR, C. i SANCHIS IBOR, C. (coord.)(2004): *Un barranc viu: medi natural i usos tradicionals del barranc de Torrent*. Torrent, Plataforma Ciutadana "Un Barranc Viu, Sense formigó".
- PAUNERO, X. (1982): «Agricultura a temps parcial a l'alta muntanya catalana. El cas de l'Alt Urgell». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, nº1, p. 99-115, Barcelona, UAB.
- PEÑÍN, A. (1984): *La Marina: Metròpoli rural o campo urbanizado*. Urbanismo, Madrid, COAM.
- PEÑÍN, A. (2000): «Valencia a comienzos del siglo XXI. Urbanismo y ficción».A: A. D.: *Arquitectura y transformación urbana de la ciudad de Valencia*. València, Colegio Territorial de Arquitectos de Valencia.
- PÉREZ GARCÍA, F. (2007): *Claves del desarrollo a largo plazo de la economía española*. Barcelona, Fundació BBVA, Rubes Editorial.
- PÉREZ DÍAZ, V. (1964): «El éxodo rural en la Tierra de Campos (1961-1964)», *Boletín Informativo del Departamento de Extranjero del Banco Central*, 199.
- PERKMANN, 2003
- PERRIER-CORNET, P. (dir) (2002): *Repenser les campagnes*. DATAR. Éditions de l'aube.
- PERULLI, P., RUGGE, F. i FLORIO, R., (2002): «Reti di città: una forma emergente di governance Europea». A *Foedus*, nº4, 2002. dell'Associazione Artigiani e Piccole Imprese Mestre - CGIA
- PINILLA NAVARRO, V. (1995): «Crisis, declive y adaptación de las economías de montaña: una interpretación sobre la despoblación en Aragón». A ACÍN FANLO, J. L. i PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* p. 55-78. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- PLADEVALL, A. et al. (1985): «L'Alt Urgell» a: *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. 408 pàgs. Volum nº 1. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana.
- PLADEVALL, A.; ALIER, R. i LLORET, T (1981): «El Berguedà». A: *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, p. 212-442. Volum nº 2. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana.
- PROVALENCIA (Ed.) (1997): «Plan Estratégico de Valencia 2015». València, Ajuntament de València i Conselleria d'Economia, Hisenda i Administració Pública.
- PUJADAS, R. i FONT, J. (1998): *ordenación y planificación territorial*. Madrid. Ed. Síntesis.
- PUNCEL, A. (1999): « Valencia: opciones, desorden y modernidad, o la ciudad que se devora a sí misma ». A: *Scripta Nova*, nº 47, 1 de sept de 1999, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- QUINTAS ALONSO, J. (2005): *Análisis de los factores y políticas comunitarias que favorecen el diseño y ejecución de la planificación estratégica de Grandes Ciudades y Áreas Metropolitanas, basándose en las experiencias de Barcelona, Bilbao y Valencia*. Tesis Doctoral. València: Departament d'Organització d'Empreses, Economia financera i comptabilitat. Universitat Politècnica de València.

- RED ESPAÑOLA DE DESARROLLO RURAL (2005): «Boletín REDR Quincenal nº 2» .En línia: [http://www.redr.es/boletin/Boletin n2 REDR.pdf]. [Consulta: 10 set. 2005]
- RICO AMORÓS, A.M. (2006): «Políticas agrarias, eficiencia socioeconómica y retos de futuro en los regadíos intensivos». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, nº 41, p. 113-149, Madrid, CSIC.
- RIVIÈRE, M. (1992): «Cap a un “model Barcelona” de qualitat de vida». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 21, p. 66-76.
- ROCA, F. (2000): *Teories de Catalunya. Guia de la societat catalana contemporània*. Barcelona, Pòrtic.
- ROCA CLADERA, J. (2003): «La Mina. Límits administratius, segregació social i renovació urbana». A: NEL·LO, O.(Ed.): *Aquí no! Els conflictes territorials a Catalunya*. Ed. Empúries, Barcelona.
- ROCA-CLADERA, J. (2003): « La delimitación de la ciudad: ¿una cuestión imposible? ». A *Ciudad y Territorio, Estudios Territoriales*, XXXV (135), p. 17-36, Madrid, Ministerio de Vivienda.
- RODRÍGUEZ VAQUERO, J. (1997): «La implantación territorial del turismo. El caso del litoral almeriense». Actes de les jornades “El litoral d’Almeria”, 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputació de Almeria.
- ROMERO, J. (1999): «Creixement sense desenvolupament (A propòsit del futur de regadius històrics)». A: *Revista Mètode*, nº 22, Monogràfic: Hortes valencianes: la fi d’un mite? València, Universitat de València.
- ROMERO, J. (2005): «El gobierno del territorio en España. Balance de iniciativas de coordinación y cooperación territorial». A: *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles.*, p.59-86.
- ROMERO, J. (2006): «La cooperación territorial en España. Tradición, transición y nueva etapa». A: TARROJA, A. i CAMAGNI, R. (eds.): *Una nueva cultura del territorio. Criterios sociales y ambientales en las políticas y gobierno del territorio*. Barcelona, Diputació de Barcelona i CUIIMPB.
- ROMERO, J. i FARINÓS, J. (2007): «Los territorios rurales en el cambio de siglo». A: A. D.(2007): *Geografía humana. Procesos, riesgos e incertidumbres en un mundo globalizado*. Barcelona, Ariel (Zona edició actualitzada).
- ROMERO, J. i SORRIBES, J., (2006): «El fracaso de los gobiernos metropolitanos en España». A: ROMERO, J. i FARINÓS, J. (Eds.): *Gobernanza territorial en España*. València. Publicacions de la Universitat de València i Instituto Interuniversitario de Desarrollo Local.
- ROSEMAN, C. C.; LAUX, H. D.; THIEME, G. (1996): *Ethnicity*. Rowman & Littlefield Publishers. Londres. 303 pp.
- SABATER, A. (2004): *El fenomen dels empadronaments atípics a Catalunya. Metodologia i indicadors per a un estudi de casos*. Treball de recerca. Bellaterra, Centre d’Estudis Demogràfics.
- SALINGAROS, N. A. (2004): «Notes on the Low-density City». A: CUIIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- SALVÀ, P. A. (1998): «El Arco Mediterráneo Español: sus perspectivas como espacio de futuro». *Revista Valenciana d’Estudis Autònoms*, nº 22. 1er trimestre de 1998, p. 23-48.
- SALVEMOS MOJÁCAR (2005): «Informe sobre la previsión de desarrollo urbanístico en el Levante Almeriense y litoral sur de Murcia». Mojácar, Asociación Salvemos Mojácar y el Levante Almeriense. Recurs en línia: [http://www.portaldelmedioambiente.com/html/gestor_documentos/doc/Salvemos_Mojacar.pdf]. Consulta: [15/jul/2007].
- SÁNCHEZ AGUSTÍ, F. (1999): *Maquis a Catalunya. De la invasió de la vall d’Aran a la mort de Caracremada*. Lleida, Pagès editors.
- SÁNCHEZ ALONSO, B. (1999): *Las causas de la emigración española 1880 – 1930*. Madrid, Alianza Universitaria.
- SÁNCHEZ, Joan Eugeni (1991): «Transformaciones en el espacio productivo de Barcelona y su área metropolitana, 1975-1990». *Papers de la Regió Metropolitana de Barcelona*, nº 6. IERMB, p.17-29.

- SÁNCHEZ MARTOS, F. PULIDO BOSCH, A. CALAFORRA CHORDI, J. M. i NAVARRETE, F. (1998): «Algunos aspectos de la contaminación en el Bajo Andarax (Almería)». Asociación Internacional de Hidrogeólogos. *Jornadas sobre contaminación de las aguas subterráneas. Un problema pendiente*. AIH, Valencia. Recurs en línia: [<http://aguas.igme.es/igme/publica/pdflib3/sanchezm.pdf>]. Consulta: [09/jul/2007].
- SÁNCHEZ PICÓN, A. (1997): «La ocupación humana y la explotación económica del litoral almeriense en el psado (siglos XVI-XX)». Actes de les jornades “El litoral d’Almeria”, 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almeria.
- SANCHÍS GUARNER, M. (1997): *La ciutat de València. Síntesi d’història i de geografia urbana*. 6na edició. València, Generalitat Valenciana.
- SANTACANA, F.(1998): «La planificació estratègica metropolitana: de Barcelona a la Regió metropolitana». A *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 34, p. 106-120.
- SANTILLANA DEL BARRIO, I. (1982), «Factores explicativos de los movimientos migratorios interprovinciales en España», *Estudios Territoriales*, 7, pp. 25-60.
- SEMPERE, J.D. (2002): «Marroquíes y ecuatorianos en la agricultura intensiva del litoral mediterráneo». *Quaderns de Geografia*, València, Universitat de València, nº 72, p. 173-189.
- SASSEN, S. (1992): «Les ciutats en l’economia mundial». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 21, Barcelona, p.86 – 97.
- SAURÍ, D. (2003): «Lights and Shadows of Urban Water Demand Management: The Case of the Metropolitan Region of Barcelona». A: *European Planning Studies*, Vol. 11, nº 3, p. 230-242.
- SAYAS ABENGOECHEA, J. J. i GARCÍA MORENO, L. A. (1981): «Romanismo y germanismo: el despertar de los pueblos hispánicos». A TUÑÓN DE LARA, M. (dir.): *Historia de España*. Volum II. Ed. Labor, Barcelona.
- SCHÖN, K. P. (2004): «La ordenación del territorio en Alemania» a ROMERO, J. i FARINÓS, J (ed) 2004: *Ordenación del territorio y desarrollo territorial*. Ed. Trea, Gijón, 348 pp. Pp.191-209.
- SERRA PERIS, J. (2002): «Playas, recurso escaso en peligro de desaparición». Recurs en línia: [http://www.mediterrania.org/cae/jsperis_puerto_valencia.htm]. Consulta: [2/gen/2007].
- SERRANO, J. M.(2006): «El “boom” de la construcción de viviendas en la Región de Murcia. Un proceso complejo y con múltiple implicaciones. Breves apuntes». *Papeles de Geografía*, nº 43, pp. 121-149. Murcia, Universidad de Murcia.
- SERRATOSA. A. (2003): «Accessibilitat a les comarques i municipis de muntanya». *Espais*, nº 49, p. 148-151.
- SIEVERTS, T. (1996): *Zwischenstadt. Zwischen Ort und welt, Raum und Zeit, Stadt und Land*. Braunschweig, Wiesbaden, 1999 191 pp.
- SILVESTRE RODRÍGUEZ, J. (2000): «Aproximaciones teóricas a los movimientos migratorios contemporáneos: Un estado de la cuestión», *Historia Agraria*, 21, pp: 157-192.
- SMITH, N. i HARVEY, D. (2005): *Capital financiero, propiedad inmobiliaria y cultura*. Barcelona, UAB i MACBA.
- SOCINTEC (2001): *La planificació estratègica territorial a Catalunya*. Cambra de Comerç de Barcelona. En línia: [<http://www.cambrabcn.es/Catalan/Economia/documents/provbcn301.pdf>]. Consulta: [20-dic-2005].
- SOLÉ SABARÍS, L. (1975): «La regió: estudi i concepte». A INSTITUT D’ESTUDIS CATALANS *Miscel·lània Pau Vila*, p. 412-479. Granollers, Societat Catalana de Geografia. Ed. Montblanc-Martín.
- SORIANO, J.M. (1992): «Evolució del poblament i transformació del territori a les comarques de la Cerdanya i l’Alt Urgell». *Curs d’estiu d’estudis pirinencs. 1991 – 1992*, p. 103-120. La Seu d’Urgell, Caixa Catalunya.
- SORIANO, J. M. i TULLA, A. (2003): «El repoblament del Pirineu: desig o realitat?». *Revista Mètode*, nº 35, p. 65-70. Universitat de València, València.
- SORRIBES, J. (1998): *La ciutat desitjada. València entre el passat i el futur*. València, Tàndem Edicions.

- SORRIBES, J. (1999): *Las áreas metropolitanas: análisis teórico y experiencia comparada*. València, Consell Metropolità de l'Horta.
- SORRIBES, J. (2005): *Les Valències. L'urbs polièdrica*. València, Faximil edicions digitals.
- SOSA WAGNER, F. (2005): «Estudio introductorio al Federalismo alemán». A: DARNSTÄDT, T.: *La trampa del consenso*, Madrid, Ed. Trotta.
- SOTO, P. (1999): *Hacia una "homeopatía" del desarrollo rural. Algunos retos para los Grupos de Acción Local en el periodo de Leader +*. Red Española de Desarrollo Rural.. En línia: [<http://www.redr.es/acciones/pdf/homeo.pdf>]. [Consulta: 10 set. 2005]
- SOY, Antoni (1984): «Planificació comarcal a Catalunya». A: *III Curs d'estiu d'estudis pirinencs*. La Seu d'Urgell. Caixa d'estalvis de Catalunya.
- SUBIRATS, J. (2006): «La gobernabilidad de las políticas territoriales. Formulación participativa y gestión concertada». A: TARROJA, A. i CAMAGNI, R. (Eds.): *Una nueva cultura del territorio. Criterios sociales y ambientales en las políticas y gobierno del territorio*. Barcelona, Diputació de Barcelona i CUIMPB.
- STIENS, G. (2002): «Vom Stadt-Land-Gegensatz zum Stadt-Land- Kontinuum» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum "Dörfer und Städte", Leipzig, pp. 36-39
- STUCKI, E. (1984): «Desenvolupament regional a les muntanyes suïsses, el paper determinant de la participació de la població». *III Curs d'estudis pirinencs*, p. 119-150. La Seu d'Urgell, Caixa Catalunya.
- SUNKEL, O. i PAZ, P. (1970): *El subdesarrollo latinoamericano y la teoría del desarrollo*. México, Siglo Veintiuno Editores.
- SWYNGEDOUW, E. (2004): «Hybrid waters: On water, nature and society», p. 2-26 a SWYNGEDOUW, E. *Social power and the urbanization of water*, p. 2-26. Oxford, Oxford University Press.
- TARROJA, A. (2005)(dir.): *Anuari territorial de Catalunya T2004*. Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori.
- TARROJA, A., CASTAÑER, M. i MERCADÉ, M. (2006) (dir.): *Anuari territorial de Catalunya T2005*. Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori.
- TAYLOR, P.J. (1999): «World of Large cities: pondering Castells' space of flows». A: *Third world planning review*, 21(3).
- TEIXIDOR, M. J. (1982): *València, la construcció d'una ciutat*. València, Institució Alfons el Magnànim.
- TELLO I ROBIRA, T. (1995): «Plan estratégico de Barcelona: balance y nuevo plan». *Revista de geografía*, vol. XXIX, nº 2. Jul-sept. de 1995, pp. 97-105, Universitat de Barcelona.
- TOMÀS, M. (2005): «Building metropolitan governance in Spain». A: HEINELT, H. i KÜBLER, D. (eds.) (2005): *Metropolitan governance. Capacity, democracy and the dynamics of place*. Londres, Routledge/ ECPR Studies in Political Science.
- TORRES, F. (2002): «Els immigrants a la ciutat de València. La inserció urbana dels nous veïns». *Cuadernos de Geografía*, València, Universitat de València, nº 72, p. 259-287.
- TORRES, F. (2007): *Nous veïns a la ciutat. Els immigrants a València i a Russafa*. València, Publicacions de la Universitat de València.
- TORRES, P. (2006): «Cultura del no: un debat ben viu». A TARROJA, A., CASTAÑER, M. i MERCADÉ, M. (2006) (dir.): *Anuari Territorial de Catalunya T2005*, p. 441-445. Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori.
- TORTOSA, P. (1997): *La comarca de l'Horta Sud. Ecoguia d'itineraris ambientals i culturals*. Picanya (València), Institut d'Estudis Comarcals de l'Horta Sud.
- TOURAINÉ, A. (1993): *Crítica de la modernidad*. Madrid, Temas de hoy. Ensayo.
- TROITIÑO VINUESA, M. A.; CALLE VAQUERO, M. DE LA; RÍO LAFUENTA, I. DEL; GUTIERREZ PUEBLA, J.; POZO RIVERA, E. DEL; SERRANO GARRO, G.; GÓMEZ CERDÁ, G.; TOMÁS, M. (2002). "La Red Complementaria del Sistema Urbano Español: un nuevo marco interpretativo". En ASOCIACIÓN INTERNACIONAL DE ORDENACIÓN DEL TERRITORIO - FUNDICOT (ed.), *III Congreso Internacional de Ordenación del Territorio: Política Regional*

- TRULLÉN, J. (1998): «Factors territorials de competitivitat de la Regió Metropolitana de Barcelona». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 34, p.9-17.
- TRULLÉN, J. i BOIX, R. (2000): «Policentrismo y redes de ciudades en la Región Metropolitana de Barcelona». III Congrés d'economia aplicada, València, febrer de 2000.
- TRULLÉN, J. (2001): *El territori de Barcelona cap a l'economia del coneixement*. Elements de Debat Territorial. Diputació de Barcelona, Barcelona.
- TRULLÉN, J. (2003): *Economia de l'arc tecnològic de la Regió Metropolitana de Barcelona*. Elements de Debat Territorial. Diputació de Barcelona, Barcelona.
- TRULLÉN, J. i BOIX, R. (2006): *Anàlisi econòmica del centre de la regió metropolitana de Barcelona: economia del Pla estratègic metropolità de Barcelona*. Elements de Debat Territorial, Barcelona, Diputació de Barcelona.
- TULLA, A. (1992): «Els canvis en l'activitat agrària al Pirineu: l'exemple de l'Urgellet- Baridà». *Curs d'estiu d'estudis pirinencs*. La Seu d'Urgell, Caixa Catalunya.
- TULLA, A.; SORIANO, J. M.; PALLARÈS, M. i VERA, A. (2003): «La transformació del model agrari en àrees de muntanya». *Espais*, nº 49, monogràfic, p. 82-97.
- TUSQUETS, C. (1992): «Avaluació del Pla Estratègic Barcelona 2000». *Revista econòmica de Catalunya*, nº 21, p. 57-66.
- ULIED, A. (2004): *Crònica del procés de deslocalització industrial a Catalunya*. MCRIT, Barcelona.
- ULIED, A. i XALABARDER, M. (2004): «El Litoral català ja no està en venda». A *Anuari Territorial de Catalunya 2004*, Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori.
- UNIÓ TEMPORAL D'ESCRIBES (2004): *Barcelona, marca registrada*. Barcelona, Virus editorial.
- VALLÉS, J. M. (1992): «Avaluació de la ciutat: de ciutat a metròpolis». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 21, p. 37-51.
- VASÍLIEV, M. i GÚSCHEV, S. (1979): *Resportaje desde el siglo XXI. Los científicos soviéticos pronostican el futuro*. La Habana (Cuba), Editorial Científico-Técnica, Ministerio de Cultura.
- VEGA, G. (2002): «Reflexiones sobre el escaso desarrollo de las leyes de ordenación del territorio en España». A: III Congreso Internacional de Ordenación del Territorio. Gijón, FUNDICOT, 3-6 de juliol de 2001.
- VELTZ, P. (1999): *Mundialización, ciudades y territorios*. Barcelona, Ariel.
- VERA, J. F. i ESPEJO, C. (2006): El papel de los instrumentos de planificación en las dinámicas productivas y territoriales: las Directrices y Plan de Ordenación del Litoral de la Región de Murcia». A: ROMERO, J. i FARINÓS, J. (eds.): *Gobernanza territorial en España*. Valencia, Universitat de València.
- VERDÚ, V. (2005): *Yo y tú, objetos de lujo*. Debate, Barcelona.
- VICIANA, A. (1997): «Las extracciones de áridos en el litoral de Almería para su utilización en la agricultura intensiva». Actes de les jornades "El litoral d'Almeria", 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.
- VILA, P. (1963): *Visions geogràfiques de Catalunya*. Dos volums. Biblioteca Geogràfica Barcino, Barcelona.
- VILA, J. (dir.)(1981): *L'Horta Sud. Una lectura ambiental del paisaje de la comarca*. Torrent, Caja de Ahorros de Torrent.
- VILA, P. (2003): *Resum de Geografia de Catalunya*. Obra editada inicialment entre 1928 i 1936, reeditada per la Societat Catalana de Geografia. Barcelona.
- VILAGRASA, J. (2003): «L'Alt Pirineu i Aran, entre l'eficiència econòmica i la sostenibilitat», *Papers*, Regió Metropolitana de Barcelona, n. 39, p. 127-149.
- VILLANUEVA, M. (1999): *La Unió Europea. Societat i territori en el procés d'integració*. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 239 pp.
- VIVES, X. i TORRENS, L. (2004): *Estratègies de les Àrees Metropolitanas Europees davant l'ampliació de la Unió Europea*. Pla Estratègic Metropolità de Barcelona, Barcelona.
- WALLERSTEIN, I. (1974): *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. Nova York, Academic Press.

- WILLIAMS, G. (1999): «Metropolitan governance and Strategic Planning: a review of experience in Manchester, Melbourne and Toronto». *Progress in Planning*, vol. 52, part 1. Oxford-Nova York, Pergamon.
- WILLIAMSON, C. (2004): «Exploring the no-growth option». A: *Planning*, nov. de 2004, p. 34-36. American Planning Association.
- WORSTER, D. (1994): *An unsettled country. Changing landscapes of the American West*. Albuquerque, Nuevo México (EE.UU.), University of New Mexico Press.
- ZELINSKY, W. (1971): «La hipòtesi sobre la transició de la mobilitat», *Geographical Review*, vol. 61, núm. 2, pp. 219-249. American Geographical Society. Societat Catalana de Geografia.
- ZIEGLER, E. H. (2004): «The new Zoning. Urban Sprawl, Social Cohesion and Zoning Exclusion in the United States». A: INSTITUT DE DRET PÚBLIC (2004): *Jornada sobre cohesió social i territorial i polítiques públiques d'ordenació del territori, urbanisme i habitatge*, 16 i 17 de desembre de 2004, Barcelona.
- ZIEGLER, J. (2004): *Los nuevos amos del mundo*. Barcelona, Destino.

Fonts

- AJUNTAMENT DE VALÈNCIA (2005): Dades estadístiques de la ciutat de València. València. Recurs en línia:
[<http://www.valencia.es/ayuntamiento2/dadesestadistiques.nsf/vdocumentosacc/PresDades?opendocument>]. Consulta: [1/oct/2006].
- AJUNTAMENT DE VALÈNCIA (2006): Població de nacionalitat estrangera a la ciutat de València. Padró Municipal a 1 de gener 2006. Oficina d'Estudis. Oficina d'Estadística. Recurs en línia:
[<http://www.valencia.es/ayuntamiento2/estadistica.nsf/principalweb?OpenFrameset&lang=1&nivel=1>]. Consulta: [28/nov/2006].
- AJUNTAMENT DE VALÈNCIA (2006b): «Actualització dels documents de districtes i barris de la ciutat de València». Oficina Municipal d'Estadística, València, Ajuntament de València. Recurs en línia: [<http://www.valencia.es/estadistica>]. Consulta: [29/11/06].
- CED (2005): Centre d'Estudis Demogràfics. Universitat Autònoma de Barcelona. Cens, padrons i fogatges de Catalunya. Recurs en línia: [www.uab/ced.es]. Consulta: [12-feb-05].
- DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT I HABITATGE: Servidor de mapes. SIGMA. [www.gencat.net]. Consulta: [1-abr-05].
- DIRECTION REGIONALE DE L'EQUIPEMENT MIDI-PYRENEES (2002): *Atlas transpirenaico de transporte*. Recurs en línia. Consulta realitzada el 21/01/05. [<http://www.midi-pyrenees.equipement.gouv.fr/atlas/html/espagnol/presentation.htm>]
[http://eltiempo.terra.com.co/inte/europ/iiguerramundial/ARTICULO-PRINTER_FRIENDLY-PRINTER_FRIENDLY-2060813.html]
- DA (1999): Ildefons Cerdà i la seva obra. Recurs en línia:
[http://es.geocities.com/areaBCN_2005/cerda_reforma.htm].
- ECONOMIA AVANZADA (2006): «Envían a USA un informe sobre el riesgo inversor en Cabo Cope». *Economía Avanzada*, juliol-agost de 2006, Any III, nº 9. Recurs en línia: [www.economiaavanzada.com]. Consulta: [04/agost/2007].
- IDESCAT (2005): Institut d'Estadística de Catalunya. En línia: [www.idescat.es]. Consulta: [6-mai-05].
- INE (2004): Cens de població i habitatges. Actualitzat a 2004. En línia [www.ine.es]. Consulta: [3-març-05].
- INSTITUTO GEOLÓGICO Y MINERO DE ESPAÑA (2001): «Unidades hidrogeológicas de España. Datos básicos». Madrid, IGME. Recurs en línia: <http://www.igme.es/internet/default.asp>
Consulta: [10/jul/2007].
- LA CLAU (2006): *Semanari d'anuncis immobiliaris*. II Època, nº 586, 22 de sept de 2006. València, Grup Idoni Edicions.
- LA ECONOMÍA (2006): «La autopista Cartagena – Vera, un eje para el turismo». Recurs en línia: [www.laeconomia.com/noticia.asp?id=523]. Consulta: [09/ago/2007].

- MEDOBS: Observatori de Polítiques Mediterrànies. IEMED. Recurs en línia: [http://www.medobs.net/default.asp?idSeccion=1&idioma=1]. Consulta: [9/març/2007].
- MUNICAT (2005): Municipis i comarques de Catalunya: Dades bàsiques. En línia: [www.municat.net].
- ODECAT (2004): Observatori català de planificació estratègica. Recurs en línia: [www.odecat.net]. Consulta: [21-sept-05].
- PERKMANN, M. (2003): *The rise of the Euroregion. A bird's eye perspective on European cross-border co-operation*. (en línia) Department of Sociology. Univeristy of Lancaster. 19 pp. [www.lancs.ac.uk/fss/sociology/papers/perkmann-rise-of-euroregion.pdf]. Consulta realitzada el 5/8/05.
- PORCAR, J. A.(2001): *Historia gráfica de Valencia*. València, Editorial Prensa Valenciana.
- RADETE (RED ALMERIENSE DE DEFENSA DEL TERRITORIO) (2006): [http://www.radete.org/html/red_almeriense_radete.html]
- SOCIEDAD DE TASACIÓN (1990-2006): Boletín de ST, nº1-29, Madrid. Recurs en línia: [http://web.st-tasacion.es/html/menu1.php]. Consulta:[13/oct/06].
- SPIEGEL (2005): *Die deutschen: 60 Jahre nach Kriegsende*. Edició especial. Hamburg. 242 pp.
- STIFFUNG ZOLLVEREIN (2004): *Keine Zukunft ohne Vergangenheit: das Museum Zollverein*. Pàgina del parc cultural i dep paisatge del Zollverein XII. Recurs electrònic: [http://www.stiftung-zollverein.de/Deutsche%20Version/index2.html] Consulta realitzada el 3/8/2005.
- UTB (Universitat Tècnica de Berlín) (2003): *Proyecto Modelo "Regiones de Futuro". Red de regiones metropolitanas alemanas. Declaración de estrategia*. Recurs electrònic. Consulta realitzada el 15/7/2005 [www.eurometrex.org].

DESARROLLO TERRITORIAL

SERIE ESTUDIOS Y DOCUMENTOS

iidl
INSTITUTO
INTERUNIVERSITARIO
DE DESARROLLO LOCAL

PUV

PUBLICACIONS

VNIVERSITAT
D VALÈNCIA

